

PARADIGMY BUDÚCICH ZMIEN V 21. STOROČÍ

INFRAŠTRUKTÚRA SPOLOČNOSTI
INFRAŠTRUKTÚRA ČLOVEKA
KONTROLOVANÁ SPOLOČNOSŤ

ZBORNÍK
STATÍ

EDITORI

IVETA PAUHOFOVÁ
TOMÁŠ ŽELINSKÝ

Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí

**Infraštruktúra spoločnosti,
infraštruktúra človeka,
kontrolovaná spoločnosť**

Zborník statí

Iveta Pauhofová
Tomáš Želinský
(editori)

Editori

doc. Ing. Iveta PAUHOFOVÁ, CSc.

Ekonomický ústav, Slovenská akadémia vied

Ing. Tomáš ŽELINSKÝ, PhD.

Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach

Vydal Ekonomický ústav SAV, Bratislava
Prvé vydanie

Tlač Equilibria, s. r. o. Košice

Náklad 200 ks

Grafický návrh obálky: Branislav Hakel

Technické spracovanie: Tomáš Želinský

Jazyková úprava, korektúry: Eva Chovancová

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Recenzenti

doc. Ing. Vladimír Gazda, PhD.

Ing. Peter Magvaši, CSc., host'. prof.

prof. RNDr. Jaromír Pastorek, DrSc.

ISBN 978-80-7144-198-4

e-ISBN 978-80-7144-199-1

Organizovanie konferencie a vydanie zborníka bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠ SR a SAV v rámci riešenia vedeckovýskumných projektov VEGA 2/0004/12 *Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)* a VEGA 2/0208/09 *Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť)*.

K organizovaniu konferencie významne finančne prispela firma Západoslovenská energetika, a. s.

Obsah

Úvodné slovo	4
--------------------	---

Príspevok kancelára prezidenta SR.....	6
--	---

STATE

1. INFRAŠTRUKTÚRA SPOLOČNOSTI A ČLOVEKA

Metodologické poznámky k paradigmatu budúcich zmien v 21. storočí	11
---	----

František Ochrana

Infrastructures and the Integral Paradigm of Complexity – The Role of Institutions....	22
--	----

Milan Vodicka

Kríza moderného štátu a politických elít	32
--	----

Štefan Volner

Infraštruktúra spoločnosti a možnosti zefektívnenia financovania spoločnosti ako takej	41
--	----

Peter Staněk

Nový svetový poriadok a zahraničná politika Ruska.....	53
--	----

Boris Alexandrovič Šmelev

Role Evropy a EU.....	69
-----------------------	----

Jaroslav Drábek

Rola centrálnej banky v pokrízovej štruktúre regulácie a dohľadu v Európskej únii....	74
---	----

Vanda Vašková

Rozvoj smart grids na Slovensku.....	85
--------------------------------------	----

Andrej Juris

Populácia v 21. storočí	93
-------------------------------	----

Boris Vaňo

Nádorové ochorenia v kontexte civilizačných zmien a spoločenských dopadov	97
---	----

Silvia Pastoreková

Analýza vybraných demografických procesov na Slovensku	106
--	-----

Silvia Megyesiová, Vanda Lieskovská

Vývoj príjmových nerovností v Európskej únii	116
--	-----

Tomáš Želinský, Iveta Pauhofová

Krátký pohľad na vývoj príjmové nerovností na Slovensku	127
---	-----

Alexandra Veselková

Paradoxy zdravotného systému Slovenskej republiky	137
<i>Peter Labaš, Marek Čambal</i>	

Kultúrna integrácia a kultúrno-spoločenské problémy multietnickej spoločnosti	141
<i>Eva Denciová</i>	

Alternatívne financovanie vysokoškolského štúdia	151
<i>Tomáš Miklošovič, Viliam Páleník</i>	

Postavenie miestnej samosprávy pri poskytovaní a zabezpečovaní infraštruktúry v obciach	162
<i>Ivana Gecíková</i>	

Globalizácia a riadenie rizika v medzinárodnom podnikaní poisťného sektora	174
<i>Erika Mária Jamborová</i>	

2. KONTROLOVANÁ SPOLOČNOSŤ

Globálna kríza a kontrolovaná spoločnosť (ako spôsob riešenia?)	189
<i>Peter Staněk</i>	

Kumulace krizových jevů současnosti	199
<i>Jaroslav Drábek</i>	

Vztahy státu a firem – souvislosti velkého obrazu	204
<i>Ingeborg Němcová</i>	

Štát verzus trh pri rastúcej úlohe TNK	216
<i>Boris Hošoff</i>	

Súvislosti príjmovej polarizácie a kontrolovanej spoločnosti	225
<i>Iveta Pauhofová</i>	

Bezpečnostné riziká kontrolovanej spoločnosti	235
<i>Štefan Volner</i>	

Je bezpečnosť spoločnosti kľúčovým cieľom?	246
<i>Jozef Ulian</i>	

NAMIESTO ZÁVERU POÉZIA	259
-------------------------------------	------------

INFORMÁCIE O KONFERENCII	263
---------------------------------------	------------

CONFERENCE INFORMATION	266
-------------------------------------	------------

Úvodné slovo

Zborník statí, ktorý ste práve otvorili, je výsledkom sústredeného úsilia autorov, z ktorých sa väčšina zúčastnila panelových vystúpení na v poradí už druhej medzinárodnej konferencii „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí“, ktorá sa konala v máji 2012 na zámku v Smoleniciach. Autori pôsobia v rôznych vedných oblastiach a spracovávané problémy vnímajú prierezovo a interdisciplinárne.

Dve základné kapitoly zborníka sú orientované do tých oblastí, ktoré vzhľadom na zrýchľujúce sa procesy premeny civilizácie v tomto storočí, rezonujú v odborných diskusiách a imanentne sa dotýkajú aj života jednotlivca a skupín súčasnej globalizujúcej sa spoločnosti.

Metodologická línia skúmania paradigiem budúcich zmien je úvodnou časťou prvej kapitoly. Na jej formovaní sa podieľali aj výsledky prvej konferencie s podnázvom „Hľadanie kontúr v mozaike“, ktorá sa konala v roku 2011 v Bratislave. Do prvej kapitoly sú zaradené state, ktoré sa priamo a v súvislostiach viažu na infraštruktúru spoločnosti. Jej všeobecný vnútorný rámec podčiarkujú pojednania o kríze moderného štátu a prezentovanie úloh inštitúcií v transformujúcej sa spoločnosti. Jej vonkajší rámec, udávajúci možné smerovanie formovania infraštruktúry spoločnosti v oblasti energetiky, dopravy či bezpečnosti v európskom priestore, približujú časti, dotýkajúce sa očakávanej zahraničnej politiky Ruska. V súvislosti s gradovaním a kumulovaním javov, limitujúcich obnovenie a stabilizovanie globálneho ekonomického rastu vo väzbe na negatívne procesy vývoja verejného sektora, z nášho pohľadu zvlášť v krajinách EÚ, je akcent kladený na možnosti zefektívnenia financovania spoločnosti ako takej. Súčasťou možností zefektívnenia financovania na rôznych úrovniach spoločnosti sú aj úvahy o úlohe centrálnej banky v pokrízovej štruktúre regulácie a dohľadu v Európskej únii.

Skúmaním infraštruktúry spoločnosti v jej odvetvovej rovine sa najviac problémov, ktoré zasahujú každého jednotlivca spoločnosti, objavuje v oblasti energetiky a zdravotníctva. Preto sa im venuje pozornosť prostredníctvom formulovania požiadaviek na energetickú infraštruktúru v 21. storočí, ktorá má vytvoriť nový manévrovací priestor pre výrobcov, distribútorov i pre spotrebiteľa na úrovni podnikov a domácností nielen v rovine nových technológií, technickej a cenovej dostupnosti. Dôraz je kladený na konkrétne potreby a možnosti Slovenska. Zdravotníctvo, ako kľúčový faktor infraštruktúry spoločnosti, je prezentované cez historický exkurz problémov a súvislostí tak inštitucionálneho, finančného charakteru, ako aj z aspektu zabezpečenia zdravia jednotlivca. Do centra pozornosti sa v tejto súvislosti dostávajú nádorové ochorenia v kontexte civilizačných zmien a spoločenských dopadov. Opäť sa záujem sústreďuje na Slovensko. Výsledky demografických analýz pre 21. storočie tak na globálnej úrovni, ako aj za Slovensko, poukazujú na isté tendencie vývoja, ktoré v kontexte s výsledkami analýz v rovine príjmových nerovností vytvárajú budúci nestabilný a „málo farebný“ obraz príjmovej stratifikácie obyvateľstva v európskom priestore, na Slovensku zvlášť. Niektoré súvislosti príjmovej polarizácie možno vnímať hlbšie aj prostredníctvom prezentovanej kultúrnej integrácie a kultúrno-spoločenských problémov multietnickej spoločnosti.

Kumulácia krízových javov súčasnosti otvára dnes široko diskutovanú, menej relevantnými informáciami zásobenú, a hlavne nie vždy správne uchopenú problematiku kontrolovanej spoločnosti. Jadrom druhej kapitoly sa preto stávajú súvislosti, ktoré sa pokúšajú vniesť viac informačného svetla do vzťahov globálnej krízy, polarizácie spoločnosti a mocenských procesov, to všetko ako obsahu kontrolovanej spoločnosti. Súčasťou sú aj bezpečnostné riziká kontrolovanej spoločnosti a úvahy v rovine či je bezpečnosť spoločnosti kľúčovým cieľom. Skúmanie prierezových oblastí kontrolovanej spoločnosti bude ďalej pokračovať a presunie sa do sféry súvislostí globálneho ekonomického a mierového potenciálu vo vzťahu k Európe a Slovensku. Základom pre túto prácu budú prieniky pohľadov na zmeny infraštruktúry spoločnosti, ktoré nachádzajú svoje miesto vo formovaní typu kontrolovanej spoločnosti, ktorá nemusí mať na prvý pohľad negatívnu podobu a v mnohých sociálnych a ekonomických prejavoch môžu jej nástroje pôsobiť skutočne v záujme jednotlivca a spoločnosti ako takej.

Na tomto mieste sa chcem poďakovať všetkým svojim kolegom, ktorí vykonali veľký kus práce a pomohli k tomu, aby sa medzinárodná konferencia „Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí II.“ v Smoleniciach uskutočnila. Za odbornú spoluprácu v danej problematike ďakujem Petrovi Staněkovi, za pomoc pri organizovaní konferencie a prípravu tohto zborníka Eve Chovancovej a Tomášovi Želinskému. Za spoluprácu na krásnom sprievodnom programe konferencie ďakujem pani Eve Šiškovéj, Veronike Osvaldovej a Braňovi Hakeľovi.

Ďakujem všetkým autorom tohto Zborníka statí a nádejam sa, že naša spolupráca sa bude prehĺbovať. Som presvedčená, že spoločne postúpime k odtajneniu skutočnej podstaty a zmyslu kontrolovanej spoločnosti a dokážeme sa reálne pozrieť a prezentovať výsledky nášho bádania aj pre tých, ktorí jednotlivé zásadné procesy vidia izolovane a bez súvislostí.

Iveta Pauhofová
editorka

Príspevok kancelára prezidenta SR

Vážené predsedníctvo,
vzácni vedeckí predstavitelia zo zahraničia i zo Slovenskej republiky,
milé kolegyne, vážení kolegovia!

V prvom rade dovoľte, aby som Vás všetkých srdečne pozdravil v mene prezidenta Slovenskej republiky Jeho Excelencie pána Ivana Gašparoviča, ktorý rád a s uznaním prijal aj záštitu nad týmto vedeckým medzinárodným podujatím. Rád prijal túto ponuku zo strany organizátorov, pretože si je vedomý významu vedy a výskumu práve v oblastiach, ktoré sa dotýkajú zásadných fundamentálnych otázok usporiadania spoločnosti nielen v rámci našej republiky, ale aj v kontexte s Európskou úniou a globálnym procesom vo svete. Pozdravuje Vás všetkých, žela úspechy a očakáva, že výsledky tejto konferencie budú významným prínosom aj pre politickú prax a politológiu.

Vážené a ctené vedecké zhromaždenie!

Dovoľte mi nadviazať na niektoré principiálne otázky, témy, t.j. paradigmy. Nejde mi o vysvetľovanie tohto pojmu, pretože všetci ste v tejto oblasti vzdelaní a vzdelanejší ako moja osoba. Je to pojem, kategória, ktorá patrí v prvom rade do filozofie, ale aj do štátoprávných, politologických, prírodných i spoločenských vied, a v konečnom dôsledku do právne usporiadaného modelu, predobrazu a obrazu aktuálnej perspektívnej spoločnosti. Aj v súčasnosti sa vraciame k paradigme ako k základnej fundamentálnej línii nového alebo modifikovaného obrazu v nových ekonomických, sociálnych, vnútropolitických, alebo aj európskych a svetových podmienkach. Myslím si, že takáto paradigma, obraz, jeho princípy, filozoficko-etický fundament, by sa mal dôsledne premietnuť do ústavných princípov, do celého alebo viacerých subsystémov, organizácie a riadenia usporiadanej demokratickej, sociálne prosperujúcej spoločnosti.

Nejde pritom len o zachovanie sociálnej a ekologickej ekonomiky založenej na trhových princípoch. Je to kľúčová otázka efektívnosti sociálneho modelu štátu a samosprávy, odstránenie korupcie a organizovaného zločinu a celého radu ďalších negatívnych javov, ktoré devastujú spoločenskú štruktúru, kultúru, morálku, a navyše ešte zvyšujú významným spôsobom dôsledky a finančnú nákladovosť ekonomicko-sociálneho fungovania paradigmy – ústavy.

Treba zdôrazniť, že nová paradigma by teda nemala integrovať len odpovede na kľúčové spoločenské problémy dneška. To by bola chybná premisa, chybný program štátnej politiky. Hlavným významným negatívnym problémom a rozšíreným fenoménom je nielen vlastná korupcia, organizovaný zločin spojený dokonca s politickými elitami, ďalej daňové úniky a iné formy vážnej rozšírenej ekonomickej kriminality. Je to aj skutočnosť, že tieto dôsledky uvedeného stavu zvyšujú nákladovosť a zadlženosť riadenia spoločnosti, najmä popierajú princípy právneho štátu. V podstate sa dotýkajú deformujúco základných fundamentov podstaty a koreňov demokracie.

V súčasnosti je aktuálna diskusia o tom, či riešením európskych problémov má byť šetrenie, alebo podpora rastu. Sú to, podľa mojej mienky, druhoradé otázky

a problémy. Preto je osobitne významné a dôležité nové chápanie, nová interpretácia, aplikácia a právna reglementácia novej spoločenskej paradigmy práve na ústavných princípoch. Je to prirodzené, pretože ide o základy ústavného fundamentu spoločnosti, štátu, jeho organizácie a existencie v duchu demokratickom a efektívnom v každej oblasti. Pritom, paradigma v sebe integruje vo vede i praxi aj systém analógie a kauzálneho vzťahu. Príčinný vzťah so všetkými dôsledkami, ktoré vyplývajú z globalizovanej ekonomiky, patrí medzi fundament metodológie v ekonomickej i štátoprávnej vede.

V tomto kontexte možno potom konštatovať, že definovanie takto chápanej modernej paradigmy je zároveň definovaním novej osi spoločenskej dohody, a teda aj novej podoby ústavy, jej princípov a štátnej politiky aj na princípoch efektivity, solidarity, sociálnej spravodlivosti.

V súčasnosti sa mnohokrát v niektorých politických stranách diskutuje o potrebe novej ústavy. Dovolím si povedať, že Ústava Slovenskej republiky splnila v plnej miere svoje štátoprávne poslanie. Ústava Slovenskej republiky stojí pevne na demokratických princípoch, na princípoch sociálnej súdržnosti, vzájomnej funkčnej štátoprávnej politiky, na princípoch občianskej jednoty, a preto by sa nemalo diskutovať o socialistickom štáte namiesto o téme „sociálny štát“. To sú dva (socialistický, sociálny štát) podstatne rozdielne pojmy, rozdielne štruktúry, kompetencie, charaktery, a aj teda paradigmy. Ak paradigma, tak to má byť paradigma postavená pevne na princípoch demokracie, skutočnej demokracie, nie straníckej, ideologickej alebo záujmovej kompetencie kapitálu, alebo iných takých inštitúcií, ako sú rôzne nadnárodné organizmy, nadnárodné nadácie a iné formy a podoby usporiadania celospoločenských, a najmä jednotlivých zúžených obmedzených záujmov niektorých sociálnych skupín.

Ak teda dnes často hovoríme aj o novej ústave, myslím si, že je to forma, existujúca paradigma, a treba ju len doplniť o niektoré novšie, sociálnejšie preferované a formulované princípy, inkluzíve definície sociálneho štátu.

Z toho, čo som povedal, dovoľte, vážení prítomní, zdôrazniť, že tým nepopieram potrebu zaoberať sa ústavnými principiálnymi paradigmatickými otázkami v štátovede, politológii a ekonomických vedách. Osobitne chcem zdôrazniť v tejto súvislosti práve neoliberalistické teórie a neoliberalistickú trhovo-ekonomickú prax. Ústava, myslím tým aj našu ústavu, musí byť vzorom, modelom, obrazom spoločenského usporiadania, spoločenskej tváre tak, aby všetky činnosti zákonodarnej, výkonnej i súdnej moci boli relevantne viazané paradigmou, ktorá musí mať jednoznačnú prioritu a význam pre činnosť akéhokoľvek subjektu v spoločnosti, najmä v principiálnej štátnej politike.

Tento problém, aj s negatívnymi dôsledkami, je, žiaľbohu, známy aj v našej politickej, zákonodarnej, justičnej a ostatnej praxi našej spoločnosti. Žiaľ!

Dr. h. c. prof. JUDr. Milan ČIČ, DrSc.
akademik Slovenskej akadémie vied
a akademik EAVaU v Salzburgu

STATE

1

○ **Infraštruktúra spoločnosti a človeka**

Metodologické poznámky k paradigmatu budoucích změn v 21. století

František Ochraňa¹ Centrum pro sociální a ekonomické strategie FSV UK

Methodological Remarks on the Paradigm of the Future Changes during the 21st century

Author's contact details

¹ Charles University in Prague, Faculty of Social Science, Centre for Social and Economic Strategies, Smetanovo nábřeží 6, 110 01 Praha 1, Czech Republic

ochrana@fsv.cuni.cz

Abstract: Modern society faces a number of current issues and changes. Changes can be of two kinds, the qualitative change and quantitative change. Quantitative change is an incremental change. This change does not result in a substantial transformation of the system. This may be a progressive or regressive change. Qualitative change is a systemic change. In terms of business actors can be controlled or uncontrolled changes. Managing change is a change that is anticipated by the actor and regulated. The change problem can be looked at from two fundamental aspects – epistemological and ontological aspect. Ontological aspect is focused on the real world, the genesis of the problem, its causes and their associated changes such as possible states of the world. Epistemological level focuses on the ideological reflection of the problem. It "transforms" real problem to the level of theory, and offers its positive or normative solutions. Both approaches are incommensurable. The normative approach is based on the axiomatic – deductive bases. Prerequisite for a positive solution is empiricism, induction, and the possibility of verification (or falsification). An analogous problem occurs even when "looking" for the future. The future can not be empirically examined. It is a statement about "a possible state of the world." At the level of theory these changes can be characterized by the term "possible world". The definition (construction) "possible states of the world" we rely on non-cartesian methodology and Kripke's logic. In such a case, the causal prediction contains the uncertainty principle. The future is probably a number of different possible states ("potential histories"). They play an important role in fluctuations. Even small fluctuations may trigger an entirely new development and lead to a society crisis. It means – if a systemic crisis (as opposed to "normal crises"), the society is gradually falling apart. It is probably a case of contemporary society. The basic question is: causes of the crisis lie in today's society "failure of ideas" in the existence of "imperfect" theory, norms and rules (ie at the level of epistemology), or causes of the crisis lie in the ontological plane (in the very existence of a system?) Starting to answer the resolution between the normal crises and systemic crises. Normal crisis only destabilizing the system. System crisis leads to the collapse of the system. System crisis is given ontology problem. This crisis is ultimately inevitable. Social system gradually exhausts its potential and is in a stage of gradual decay. This is probably the case today's modern society. Another plane of reflection is, if we assume that the crisis is the result of a failure of regulatory rules. But the question is the extent to which the measures are effective. Again, we come to the reformulation of the original question of whether the current crisis is systemic crisis, or is it a result of improper use of ideas. This study includes both polemic views.

Keywords: society, changes, future, possible states of the world, systemic crises

Studie vznikla a byla prezentována s podporou výzkumného projektu „Program rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově v Praze“ – Fakulta sociálních věd.

1 Nastolení problému – vymezení pojmů

Svět 21. století je charakteristický dynamikou, turbulencí, nejistotou. Moderní společnost stojí před řadou aktuálních problémů: Je dnešní společnost v krizi? Je udržitelná současná společnost, v níž dominuje spotřeba? Jaké jsou důsledky globalizace na stabilitu společnosti? Nakolik je udržitelná současná infrastruktura společnosti z hlediska dostupnosti finančních zdrojů? Má soudobá společnost nějakou reálnou alternativu? Je možné uvažovat o jiném typu společnosti? Je udržitelná soudobá společnost z pohledu rozvírajících se nůžek mezi bohatými a chudobnými? Může prosperovat společnost, v níž se „propadá“ střední třída? Má soudobá společnost odpovídající politické elity schopné účinně vést soudobou společnost při řešení aktuálních problémů? Jaké jsou limity a perspektivy „kontrolované“ společnosti? Je možné „vylepšit“ („reformovat“) soudobou společnost, nebo jsme „odsouzeni“ k zániku stejně tak, jako z historie známé i jiné rozvinuté civilizace?

Uvedené problémy jsou centrem pozornosti řady autorů, kteří se zamýšlejí nad otázkou kolapsů společnosti (Tantner, 2009), hledáním nových vědeckých paradigmat pro teoretickou reflexi měnícího se světa (Bachelard, 1981; Kuhn, 1997; Soros 2008), důsledky globalizované ekonomiky, stabilitou a destabilitou ekonomického systému (Minsky, 2008), vznikem a dopady soudobé finanční krize na ekonomiku (Roubini-Mihm, 2010; Staněk 2010), jakož i řadou dalších problémů souvisejících s proměnami soudobé společnosti (Pauhofová a kol., 2012). Nad řadou problémů se budeme zamýšlet i v rámci konferenční diskuse. Otázky související s problémy společenských změn jsou značně rozmanité. Nechceme – li se „utopit“ v detailech, je užitečné vymezit obecný rámec a pojmy, v „nichž se budeme pohybovat“. To je také základním cílem referátu – vymezit základní přístupy a východiska k pochopení paradigmatu budoucích změn v 21. století a nastínit rámcová metodologická východiska, jak se s výše uvedenými otázkami a problémy nastolenými v následných vystoupeních jednotlivých referujících a diskutujících „teoreticko-metodologicky vyrovnávat“. Úvodem se pokusíme o pracovní vymezení klíčových pojmů.

2 Východiska pro paradigma budoucích změn

Ústředním problémem naší konference je hledání paradigmat budoucích změn v 21. století. Na základě Kuhnova pojetí „paradigmatu“ (Kuhn, 1997) budeme hledat možné vhodné teoretické přístupy, které umožní jak vědeckou explanaci a interpretaci soudobých změn, tak i predikci možného společenského vývoje. Výchozím pojmem, který se váže k problému „paradigmatu budoucích změn“, patří pojem „změna“.

Přístup k vymezení pojmu „změna“

Pro potřeby naší diskuse bude „změnou“ označován přechod z jednoho stavu společnosti do druhého stavu společnosti. Z hlediska rozsahu a hloubky daného přechodu se může jednat o kvantitativní změnu nebo o kvalitativní změnu.

Kvantitativní změna je takovou změnou, která sama o sobě obvykle nevede k podstatné změně existujícího stavu systému, v jehož rámci se tato změna děje. Kvantitativní změna je inkrementální změnou, kdy ke změnám dochází v dílčích přírůstcích. Tato změna může mít charakter progresivní změny, nebo může být změnou regresivní, kdy může signalizovat počínající společenský úpadek. Pro kvantitativní změnu je cha-

rakteristické, že se děje uvnitř daného systému, aniž by tato změna vedla k podstatné přeměně systému.

Kvalitativní změna je takovou změnou, která vede ke změně daného stavu, k podstatné přeměně dotyčného společenského systému. Může jí předcházet dlouhá řada kvantitativních změn, které nakonec vedou k celkové změně. Kvalitativní změna je obvykle charakteristická razantní a poměrně rychlou změnou.

Z hlediska přístupu společenských aktérů ke změnám může jít o změnu řízenou či o změnu neřízenou. Řízená změna je takovou změnou, která je ze strany aktéra předvídána a regulována. Předpokladem pro řízení změny je optimistický předpoklad, že změny můžeme předvídat, poznávat a řídit. Jedná se tedy o případ sociálních změn, kdy daná změna je zamýšlená či nějakým způsobem ze strany subjektu řízena. Řízenou změnu můžeme chápat jako cílené odpoutávání se od minulosti, resp. jako nástroj k vybědnutí z krizového společenského stavu. Pro korektnost řešení problému je třeba zmínit i pesimistické stanovisko k regulaci, které zastávají liberalističtí ekonomové, kteří spoléhají na samoregulaci ekonomického systému.

Pozitivní a normativní pohled na problém změny

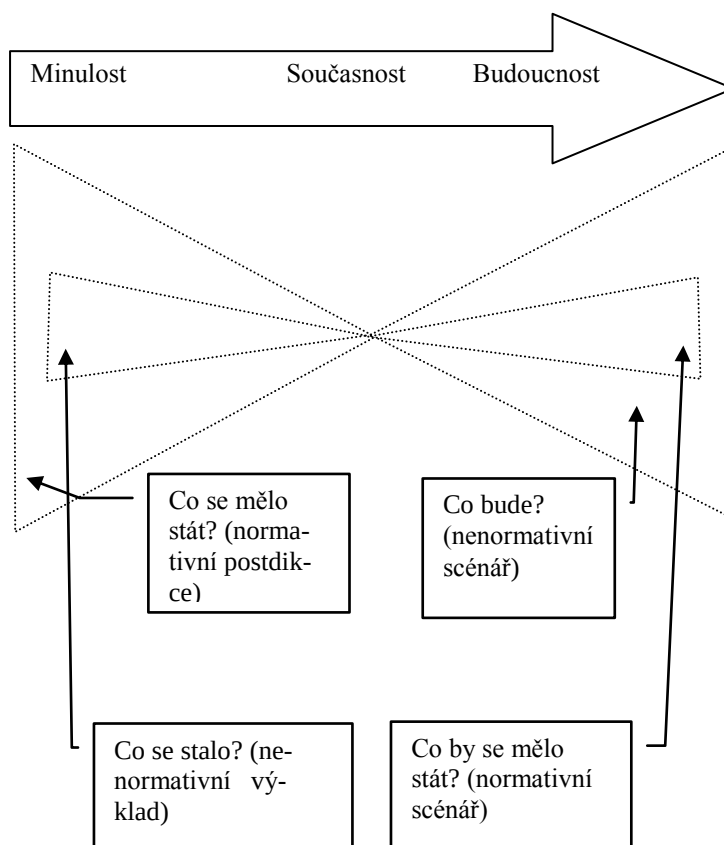
Na problém změny můžeme pohlížet ze dvou základních aspektů – ontologického a epistemologického aspektu. Ontologický aspekt se zaměřuje na rovinu *reálného* světa, na genezi problému, jeho *reálné* příčiny a s nimi spjaté následné (či potenciální) změny jako možné „budoucí stavy světa“. Druhá rovina pohledu na změny patří do sféry ideové reflexe problému. Nastoluje v rovině *idejí* řadu otázek, kdy se například ptáme po normativním hodnocení zkoumaných problémů a také „vymezujeme“ možné stavy světa jako žádoucí či nežádoucí očekávané budoucí stavy světa (společnosti). Zmíněný problém je možné zjednodušeně graficky vyjádřit, jak ukazuje obrázek 1.

Změna probíhá v čase. Svojí genezí je ontologicky „zakotvena“ v minulosti. Minulost je historickou realitou. Atributem minulosti je, že (z ontologického hlediska) na ní není možné nic měnit, neboť již jednou proběhlé historické události jsou realitou, „skutečností“, která se stala.

Pokud analyzujeme již proběhlé události či anticipujeme – li důsledky změn, dostáváme se do roviny epistemologie, která umožňuje ideovou reflexi událostí a změn prostřednictvím teoretických nástrojů (pojmu, teorií, metodologií). Při této reflexi záleží na metodologickém postoji zkoumajícího, zdali zvolí deskriptivní (pozitivní) přístup, nebo vybere normativní metodologii. Pokud volíme pozitivní přístup, pak již jednou proběhlou událost toliko reflektujeme a ptáme se, co se stalo? Deskripce docházíme k závěrům, aniž bychom k vysloveným soudům dodávali cokoli hodnotícího. Pro sociální vědy je to klíčová otázka, zda i sociální realita je „sama o sobě taková, jak se jeví“, či zda je žádoucí přistupovat i k proběhlým událostem z normativního hlediska.

Zjednodušeně řečeno, teoretická reflexe v sociálních a ekonomických vědách může být dvojího druhu. První možnost je taková, kdy k danému poznatku nepřidáváme žádné hodnotové soudy. Prostě daný jev popisujeme tak, jak ho „nalézáme“ či spíše, jak se nám jeví v realitě. V tomto smyslu budeme zkoumání změn podrobovat pozitivnímu zkoumání. V ekonomii a sociálních vědách mu odpovídají tzv. pozitivní sociální věda a pozitivní ekonomie. Druhá možnost teoretické reflexe je reflexe „zhodnocená“, kdy na daný jev nahlížíme z pozic určitých hodnot. V ekonomii tomuto přístupu odpo-

vídá normativní ekonomie (v sociálních vědách tzv. normativní sociální věda). V rámci normativní teorie budeme například hovořit o „liberální interpretaci“ či „socialistické interpretaci“ problému. Společné pro všechny normativní přístupy a teorie je to, že vycházejí z určitého axiomu. Liší se však interpretací daného jevu. Jedni normativisté budou „optikou axiomu“ soudobým kapitalismem rozumět „nespravedlivou společnost nerovných lidí“, druhí pak „společnost svobody jedince a rovných příležitostí“. To jsou samozřejmě rozdílné pohledy, které mají rozdílná východiska. Ve vědecké diskusi tak vzniká otázka, jak je to s jejich „nároky“ na vědeckou pravdu, protože oba přístupy si činí nárok na vědeckou legitimitu.

Obr. 1: Minulost – současnost – budoucnost
Pramen: Dunn, W. (2004), s. 135. Upraveno

Podstata řešení problému spočívá v tom, že oba přístupy jsou nesouměřitelné. Normativní přístup je založen na axiomaticko-deduktivních východiscích. Axiom nepodléhá verifikaci, poněvadž se předpokládá, proto se nedokazuje. Z axiomu se pak odvozují závěry. Takovým axiomem může být, že „soudobý kapitalismus je spravedlivou společností otevírající možnosti všem“, nebo také můžete předpokládat axiom, že „soudobý kapitalismus je nespravedlivou společností nerovných lidí“. Pohybujeme-li se v normativní rovině, pak můžeme z daných axiomů vyvozovat logicky ucelenou normativní teorii. Pro pozitivisty je to ale příznak, že normativní teorie nepatří do vědy.

Budoucnost jako možný svět

Analogický problém nastává i při „pohledu“ na budoucnost, jen s tím podstatným rozdílem, že budoucnost nelze *empiricky* zkoumat. Proto bychom měli ve vztahu k „bu-

doucnosti“ spíše korektněji hovořit o tom, že „hledáme“ možné stavy světa. Takto po-
jatá „budoucnost“ vystupuje jako teoreticko-*logická* konstrukce *možných* stavů světa,
které můžeme objektivisticky popisovat, nebo normativně hodnotit jako žádoucí či
nežádoucí budoucí stavy světa. Zvěcnělou formou těchto výpovědí jsou např. prognó-
zy, scénáře, předpovědi. I pro tyto „zvěcnělé diskursní jednotky“ platí, že jsou svým
obsahem normativní či nenormativní povahy. Zvěcnělé diskursivní jednotky navenek
vystupují jako svět idejí (resp. teorií), které představují množinu možných světů (mno-
žinu možných stavů společnosti). Jsou to možné „myslitelné historie“ (Russell, 2005)
světa zvažované v čase.

Pro zjednodušení uvažujme, že tvoříme scénář budoucího stavu společnosti, v
němž existují dva aktéři (aktér *a* resp. aktér *b*). Předpokládejme dále, že v čase *t* sledu-
jeme dvě charakteristiky *P* a *Q*, které se vztahují k daným aktérům a k charakterizova-
nému stavu světa *W* a příslušným časovým okamžikům *t*. Těmto časovým okamžikům
odpovídají možné světy (Kripke, 1980).

		<i>P</i>	<i>Q</i>
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	t_{i-1}	$\{a\}$	$\{a,b\}$
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
W_i	t_i	$\{b\}$	$\{a\}$
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	t_{i+1}	$\{\}$	$\{b\}$
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	t_{i-1}	$\{\}$	$\{b\}$
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
W_j	t_i	$\{b\}$	$\{a\}$
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.
	t_{i+1}	$\{b\}$	$\{a,b\}$
	.	.	.
	.	.	.
	.	.	.

Pramen: Cmorej, P. (2001), s. 97

Uvedený model představuje množinu všech možných světů *W*, v nichž jsou dané
charakteristiky distribuované způsoby, které jsou *logicky možné* v uvažovaném čase.

„Budoucnost“ (možný stav světa W) je v tomto smyslu diskurs, který patří do roviny logické rozpravy o možném, kdy daný stav světa vystupuje jako logicky dosažitelný (logicky možný) stav. Z časového hlediska je jeho dosažitelnost dána tím, že odpovídá „logice plynutí času.“ Budeme-li se pohybovat v rovině predikce, pak můžeme k formalizaci použít Hempelův predikční model, v němž výpovědi o budoucnosti mají následující logickou strukturu:

$$\frac{C_1, C_2 \dots C_k}{L_1, L_2, L_r}, \quad \text{kde} \\ P$$

$C_1, C_2 \dots C_k$ jsou výpovědi o jedinečných výskytech,
 L_1, L_2, L_r jsou obecnými zákony,
 P je věta vyjadřující to, co má být predikováno.

Pro predikci P platí, že (na rozdíl od vysvětlení) se P týká pozdějšího (budoucího) výskytu vzhledem k času, v němž se dovozování předkládá. Výsledkem je výpověď, která nabývá některou ze zvěcnělých forem rozpravy (diskursu) o budoucím stavu světa. Obsahem této výpovědi je tvrzení, že událost popsaná v P (jako charakteristika možného stavu světa) nastává jako důsledek okolností podrobně popsanych v $C_1, C_2 \dots C_k$, které nastávají v možném světě W_i v čase t_i .

Událost P je predikována dovozováním s ohledem na znalost obecných zákonů L_1, L_2, L_r . Funkcí „vědeckých zákonů“ je zjištění systematických vztahů mezi předpokládanými „fakty“ tak, že jejich pomocí můžeme usuzovat na nějaké události prostřednictvím predikce z jiných takových událostí (Hempel, 1968). V případě induktivní systematizace mají zákony, na nichž je výpověď o budoucnosti založena, statistickou formu. Výpověď je statisticko-pravděpodobnostní výpovědí. O induktivní systematizaci předpokládáme, že závěr není premisami implikován.

Pokud se budeme pohybovat v normativní rovině, pak se jedná o interpretační výpověď o „budoucnosti“ jako o *žádoucím* stavu světa W_i , který by měl být dosažen. Obsahem pojmu „budoucnost“ je pak to, „co by se *mělo* stát.“ Tomu odpovídají cíle, přání a touhy sociálních aktérů v tom smyslu, že tito aktéři konají s úmyslem a motivy s ohledem na to, aby bylo dosaženo to, co je zamýšleno („co by se *mělo* stát“). V sociální praxi pak normativní přístup předpokládá regulaci (např. roli vlády jako orgánu, který v přítomnosti projektuje budoucnost a reguluje „chod událostí“ tak, aby vyústil do normativně očekávaného cílového stavu).

Problém determinismu a korektnosti předvídání změn

Dalším klíčovým metodologickým problémem vztahujícím se k tématu naší konference je otázka, nakolik naše „výpovědi o budoucnosti“ mohou reálně předvídat možné stavy světa? Protože věda je založena na ideji determinismu a poznatelnosti světa, zdálo by se, že nic nebrání tomu, abychom dokázali predikovat budoucnost.¹ Ve sku-

¹ Někteří filozofové tuto možnost odmítají a to buď zcela nebo alespoň v oblasti sociální. K.R. Popper např. píše: „Historický vývoj lidstva není možné předpovídat vědeckými ani žádnými jinými racionálními metodami“ (Popper, 2000, s. 70). Jiní na daný problém mají opačný názor jako např. (Hedström, 2005) či Hempel (2006).

tečnosti je problém mnohem komplikovanější nežli se na první pohled jeví (Carnap, 2006). Výsledek predikce je v podstatné míře závislý na tom, zda svoji predikci založíme na karteziánské či nekarteziánské racionalitě, resp. „klasickém“ pojetí determinismu nebo „neklasickém“ pojetí determinismu (Bachelard, 1981), protože oba determinismy vedou k odlišným výpovědím o budoucích stavech světa.

Klasický determinismus se metodologicky opírá o karteziánskou racionalitu, která je založena na takovém postupu uvažování, kdy lze logickými postupy z explicitních premis dedukcí vyvodit nepochybné závěry. V takové predikci se předpokládá, že je možné přesně změřit stav systému a tudíž i přesně předpovědět budoucnost. Pro tento druh kauzální predikce je charakteristické, že neobsahuje princip neurčitosti. Platí předpoklad, že pokud budeme zachovávat karteziánská pravidla uvažování, dospějeme k nepochybným závěrům. Epistemologickým základem takového druhu předvídaní je předpoklad úplné znalosti relevantních faktů. To je ale v principu možné jen tehdy, jestliže premisy a podmínky zůstanou neměnné. V oblasti přírodního zkoumání je takový typ racionality dostačující např. pro newtonovskou fyziku, euklidovskou geometrii, ale zcela nevyhovuje einsteinovské fyzice a riemanovské geometrii.² Takové explanační paradigma se však stává příliš úzkým, protože neodpovídá novým požadavkům na teoretický a racionální výzkum v oblasti vědeckého zkoumání a predikování budoucích stavů světa. Výsledkem je krize paradigmatu soudobé vědy, krize karteziánské metodologie a nástup nekarteziánské racionality (Bachelard, 1981), v níž hraje podstatnou roli čas.

Na roli času a s ním související dynamické faktory upozorňují Prigogine a I. Stengersová: „Nacházíme se ve světě, ve kterém se vratnost a determinismus týkají jen mezních, jednoduchých případů, zatímco nevratnost a nahodilost jsou pravidlem“ (2001, s. 31). Tomu musí odpovídat i jiná výzkumná metodologie, v níž se předpokládá, že systém objektivně nemá přesně určenou budoucnost. Jeho reálná historie se rozvíjí prostřednictvím množství různých možných historií, které mají různou pravděpodobnost. Proto ani nemůžeme přesně předvídat budoucnost, neboť ve skutečnosti existuje jen velmi málo procesů, které jsou striktně deterministické a vratné.

V realitě dnešní společnosti můžeme pozorovat nevratnost procesů a fluktuaci. Stabilita společenského systému je narušována nahodilostí, jak ji objasňuje teorie bifurkací a teorie disipativních struktur. Z nich vyplývá, že v systémech se ve stavu blízkém rozvětvení objevují velké fluktuace, kdy i malé fluktuace mohou podnítit zcela nový vývoj, který výrazně změní celkové chování společnosti jako makroskopického systému (Prigogine, Stengersová, 1981). To má dopad na informační hodnotu výpovědí o možných budoucích stavech společnosti, protože i společnost je systémem, v níž probíhají procesy s inherentní dynamikou, vznikají turbulence, v nichž se spojuje chaos s řádem (Gleick, 1997), fluktuace se stabilitou. Z pohledu teorie chaosu „nepatrná změna počátečních podmínek může vést k velkým výsledným změnám“ (Černík, Višňovský, 1997, s. 216). Tento nový pohled na realitu je novým paradigma-tem k vysvětlení problémů společenských změn. Důsledkem je, že v naprosté většině případů v principu nedovedeme vytvořit model, který by spolehlivě vedl k jednoznačné predikci budoucích změn. Z ontologického hlediska pak dynamika spo-

² V sociálních a ekonomických vědách takové postupy používáme zejména při zjednodušujícím vysvětlování. Příkladem je použití modelu AS - AD pro vysvětlení fiskální expanze či fiskální restrikce.

lečenských procesů v sobě potenciálně obsahuje nestabilitu systému s možným vyústěním do krize.

Krize současné společnosti

Jaké povahy jsou problémy soudobé společnosti? Tkví příčiny disfunkcí soudobé společnosti³ v selhávání idejí, v existenci „nedokonalých“ (či „špatných“) teorií, norem či idejí, nebo tkví příčiny nefunkčnosti v samotném existenci společenského systému?

Pokud by příčiny všech (či převážné většiny) problémů soudobé společnosti tkvěly v rovině idejí, pak recept na „ozdravení společnosti“ je relativně jednoduchý. Je žádoucí najít odpovídající nové *epistemologické* paradigma, které by dalo metodologický návod na vybědnutí z krize. Pokud však problémy nefunkčnosti spočívají v samotné podstatě společenského systému, jsou východiska řešení mnohem komplikovanější. Pokusme se nastínit možná východiska k osvětlení problému.

Především bychom měli umět rozlišit mezi tzv. normální krizí a mezi „systémovou krizí“. „Normální krizí“ označují takové „výkyvy“ ve stavu společenského systému, kdy dosahují určité intenzity, jejíž ukazatele splňují definiční kritéria pojmu „krize“ (viz například ekonomická krize a definiční ukazatele propadu HDP a míry nezaměstnanosti), avšak daný systém se nerozpadá. Taková krize je „přirozená“, kdy například souvisí s „přirozeným“ hospodářským cyklem. To je případ, kdy můžeme hovořit o „normální krizi“. K takovéto krizi docházelo, dochází a bude docházet.

Pak ale může být krize vleklá, která může zasahovat celý systém. Zdá se, že je to případ současné moderní společnosti, která se nachází v systémové krizi. Soudobý společenský systém se postupně rozpadá, tak jak se v předchozích dějinách rozpadly i jiné „složité společnosti“. V tomto smyslu je systémová krize daná ontologií problému.⁴

Soudobá krize navíc obnažuje problém „bifurkační zranitelnosti“ systému. Čím složitější je společenský systém, tím více je zranitelný z hlediska výkyvů a své funkčnosti. Protože soudobá společnost je složitým *dynamickým* systémem protkaný předivem komplikovaných ekonomických, sociálních, politických a jiných vztahů, je svojí podstatou snadno destabilizovatelný i vlivem náhody.⁵

Tak například současný kapitalismus je silně globalizovaný a vzájemně systémově celosvětově propojený (Staněk, 2010). Ekonomické, politické a jiné změny významných hráčů na světové scéně se v krátké době projeví všude na světě. To lze ukázat i na vzniku finanční krize v USA a jejích dopadech či „přelití“ na jiné kontinenty, resp. na vlivu soudobých válečných konfliktů v určité části světadílu na cenu světové ropy (Libye, Irán). Tím, že svět je silně propojen ekonomicky, politicky, vojensky, finančně svou integrací nejen získává, ale i ztrácí. Snadno podléhá fluktuaci. Pohlédneme-li na problém očima systémové teorie, tak integrita systému („měřená stabilitou a prosperi-

³ V tomto referátu se „soudobou společností“ rozumí současná společnost evropského a severoamerického typu označovaná rovněž termínem „soudobý kapitalismus.“

⁴ Koneckonců zánik každé společnosti je nutný, odpovídá to logice evoluce. Tento rozpad v případě dnešní krize však může trvat celé naše 21. století. Příkladem může být postupný rozpad Římské říše. Jestliže čteme historické výpovědi lidí té doby, jen málokdo v té době tušil, že „tančí na Titaniku.“

⁵ Někdy touto epizodou, která „rozkmítává systém“, může být i úsměvný fakt. Vzpomeňme „přeteknutí“ prezidenta G.W. Bushe na návštěvě v Tokiu, kdy si spletl očekávanou inflaci s deflací, a jak na to následně reagovaly finanční trhy, nežli byla vydána korekce výroku.

tou světové společnosti“) je v podstatné míře závislá na stavu („společenském zdraví“) všech relevantních prvků (klíčových světových hráčů), vztahů mezi nimi, a také na vnějších vlivech, které ovlivňují stabilitu společnosti.

Vyvstává tak ožehavý problém. Jestliže připustíme, že se jedná o systémovou krizi, má dnešní společnost (za jinak nezměněných podmínek, v *tomto* časovém okamžiku) nějakou „rozumnou“ alternativu, jak z této krize vyběhnout? Existuje nějaká *reálná* alternativa vůči soudobému kapitalismu? Je možné soudobý kapitalismus ještě reformovat? Jak je zřejmé, tážeme se po problémech, které tkví v ontologii problému. Zdá se, že dnešní společnost postupně vyčerpává svůj potenciál a je ve stadiu postupného rozpadu.

Jiná rovina problémů a úvah je, jestliže se domníváme, že krize je výsledkem selhání regulačních pravidel a důsledkem použití „nedokonalých“ teorií. To je již rovina epistemologie a praxeologie, kdy se ptáme, zdali je teorie schopna patřičně odpovídat na ožehavé společenské otázky, a kdy řešíme, jak „prakticky“ existující problémy na základě použití teorie řešit. Pokud by krize společnosti spočívala v této rovině problémů, pak lze krizi odvrátit. Je možné například zdokonalovat regulační pravidla (Utzig, 2010), jak ukazuje úsilí vlád USA a zemí EU.

Jiná otázka je, nakolik jsou či budou přijímaná opatření účinná. A také zde vzniká kardinální otázka, zda regulační opatření americké vlády ke zvládnutí krize jsou projevem krachu liberalismu (důsledkem, že nelze spoléhat na všemocnou „neviditelnou ruku trhu“), nebo naopak krize vznikla proto, že stát měl nastavená „špatná pravidla?“

Opět se dostáváme k reformulaci otázky, zda je současná krize krizí systémovou, jejíž příčiny tkví v samotné společenské realitě, nebo je to důsledek neodpovídající, nevhodné teorie a neodpovídajících společenských norem, pravidel a nastavených regulací (čili našich „špatných“ idejí), kdy „*jen*“ nevíme, jak postupovat?

Soudobá krize má své projevy (a důsledky) i ve ztrátě „tradičních“ společenských hodnot. Je ironií, že krize má své zřídlo již „v lůně“ evropské racionality. Novověk a zejména osvícenectví nám ve svém dědictví zanechali „bezmeznou“ víru ve všemocnost lidského rozumu. Moderní civilizace, civilizace rozumu (a tam kapitalismus nesporně patří) je založena na poznatcích vědy. Vytváříme špičkové technologie, konstruuje „dokonalou“ techniku, létáme do vesmíru, prakticky můžeme komunikovat „kdekoli a s kýmoli“ na světě. Jenže tento „zázrak rozumu“ má i svou odvrácenou stránku, jak píše E. Fromm ve své knize „Mít, nebo být?“ Problém je v tom, že ve světě hodnot se v našem typu společnosti primárně poměřuje vše penězi nebo jejich „analogy“, jako je bohatství, majetek, kariéra.⁶ Nahlížíme na svět pokřiveným normativním paradigmatem, v němž ústředním heslem je motto „čas jsou peníze“. V dnešní společnosti dominuje princip „mít“ nad principem „být“. To vede k polarizaci společnosti, ke ztrátě tradičních hodnot, ke krizi morálky a koneckonců k postupnému rozpadávání se „tradiční společnosti“. Řítíme se časem a v čase, protože jakékoliv zastavení znamená ztrátu peněz – vždyť „čas jsou přece peníze!“. Nedovedeme na svět nahlížet z pozice *být*, protože v naší společnosti je dominující *mít*. Zdá se, že i to je jeden ze *systémo-*

⁶ Tak například reklama na nás ze všech stran útočí pod hesly „bohatství, mládí, úspěch, sexuální přitažlivost“. Viděl někdo v dnešní době nějakou reklamu pod heslem „přátelstvím k úspěchu!“, nebo „čest v podnikání nade vše!“, či „buďme krásní duchem?“

vých projevů soudobé krize, kdy atributy kapitalismu - úspěch a zisk - paradoxně přispívají k jeho přirozenému zániku. Také to problém, který může být tématem naší diskuse.

3 Závěr

Pro identifikaci a pochopení budoucích změn je klíčové nalézt odpovídající vysvětlující metodologii. Referát naznačuje, že pro identifikaci budoucích změn je možné využít nekarteziánskou metodologii a ideu kripkovské logiky o možných světech, kdy „budoucí změny“ můžeme identifikovat jako potenciální stavy, k nimž může společnost dospět. Hranice možného určují i základní rámce pro činnost aktérů. Většina společenských změn může mít charakter řízené změny. To otevírá možnost pro regulaci společenských procesů, explanaci a predikci, přičemž jejich epistemologie je nekarteziánského charakteru. Společnost je totiž dynamickým systémem, kdy v její (ne)stabilitě hraje podstatnou roli čas a nevratnost. To je (ontologicky) výchozí fakt, který je žádoucí brát na zřetel při hledání explanačních a predikčních paradigmat společenských změn. Společenský systém může z různých příčin fluktuovat a posléze se rozpadat. Destabilizaci může způsobit řada faktorů, jak na ně ukazuje vymezení tématu a okruhové problémy konference. Vzniká tak otázka, zda soudobá společnost je připravena adekvátně reagovat na soudobé výzvy a zda dovedeme vytvořit odpovídající strategii pro řízení změn. To je také základní rámec pro diskusi na této konferenci.

Literatura

- BACHELARD, G. 1981. *Nový duch vedy*. Bratislava, Pravda.
- CARNAP, R. 2006. Dva pojmy pravdepodobnosti. In: MIHINA, F., SEDOVÁ, T., ZOUHAR, M. (eds.): *Logický pozitivizmus*. Zväzok III. Bratislava: IRIS, s.335-353.
- CMOREJ, P. 2001. *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: IRIS.
- DUNN, W. 2004. *Public Policy Analysis. An Introduction. Third Edition*. New Persey:Pearson Hall.
- ČERNÍK, V., VICENÍK, J., VIŠŇOVSKÝ, E. 1997. *Historické typy racionality*. Bratislava: IRIS.
- GLEICK, J. 1997. *Chaos*. Praha: Ando Publishing.
- HEDSTRÖM, P. 2005. *Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology*. Cambridge, New York, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo University Press.
- HEMPEL, C. G. 1965. *Aspects of Scientific Explanation*. New York: Free Press.
- HEMPEL, C. G. 2006. *Funkcia všeobecných zákonov v histórii*. In: MIHINA, F., SEDOVÁ, T., ZOUHAR, M. (eds.): *Logický pozitivizmus*. Zväzok III. Bratislava: IRIS, s. 413-425.
- HEMPEL, C. G. 1968. *Teoretikovo dilemma. Studie z logiky konstrukce teorií*. In: *Filozofie vědy*. Praha: Svoboda, s. 86-160.

- HEMPEL, C. G., OPPENHEIM, P. 1968. *Studie z logiky vysvětlení*. In: *Filosofie vědy*. Praha: Svoboda, s. 189-247.
- KRIPKE, S. 1980. *Naming and Necessity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- KUHN, S. T. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha, OIKOYMENH.
- MINSKY, H. 2008. *Stabilizing an Unstable Economy*. McGraw-Hill.
- MISHKIN, F. S. 1992. Anatomy of financial crisis. In: *Journal of Evolutionary Economics*.
- PAUHOFOVÁ, I. a kol. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí. Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: EÚ SAV.
- POPPER, K. R. 2000. *Bída historicismu*. Praha: OIKOYMENH.
- POPPER, K. R. 1997. *Logika vědeckého zkoumání*. Praha: OIKOYMENH.
- PRIGOGINE, I., STENGERSOVÁ, I. 2001. *Řád z chaosu. (Nový dialog člověka s přírodou)*. Praha: Mladá fronta.
- ROUBINI, N., MIHM, ST. 2010. *Crisis Economics and crash course in the future of finance*. Penguin Books Ltd.
- RUSSELL, B. 2005. *Jazyk a poznanie. State a prednášky z rokov 1901-1924*. Bratislava, Kalligram.
- SOROS, G. 2008. *The new paradigm for financial markets, The credit crisis of 2008 and what it means*. Public Affairs.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: Sprint dva
- STANĚK, P. 2009. *Paradigmy budúceho vývoja*. In: WORKIE, T. M. a kol. (eds.): *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Globálna finančná kríza. Príčiny – náklady – východiská*. Bratislava: EÚ SAV, REPRO-PRINT.
- TAINTNER, J. A. 2009. *Kolapsy složitých společností*. Praha: Dokořán.
- UTZIG, S. 2010. *The Financial Crisis and the Regulation of Credit Rating Agencies: A European Banking Perspective*. Working paper 188, ADB Institute, January 2010.
- VOLNER, Š. 2004. *Nová geopolitika. Teoreticko-metodologické východiská*. Zvolen: Bratia Sabovci, s. r. o.
- VOLNER, Š. 2006. *Európska únia. Geopolitický aktér 21. storočia*. Hlohovec: Efekt Copy, s. r. o.

Infrastructures and the Integral Paradigm of Complexity – The Role of Institutions

Milan Vodicka¹

Infrastructures and the Integral Paradigm of Complexity – The Role of Institutions

Author's contact details

¹ 14219 Rollins Park Dr.

Grass Valley, CA 95945, USA

drmv@me.com

Abstract: Discussion of new possible forms of society infrastructure and human infrastructure in the 21st century cannot leave out the role of institutions. This paper describes the theoretical framework leading to the development of the Integral Paradigm of Complexity (IPC). It suggests the use of the IPC for systems of the future, in particular for institutional systems and their infrastructures.

The theoretical framework and derivation of the Integral Paradigm of Complexity is based on the utilization of Systems Theory, Ken Wilber's Four Quadrants and Stages of Consciousness Development nomenclatures, and Edgar Morin's description of the Paradigm of Complexity. The overall approach embodies integrality, all inclusiveness.

The Systems Theory section describes basic definitions, systems continua, and laws governing systems renewal and change. As another part of the theoretical framework, Wilber's nomenclature of Four Quadrants embodies the integral approach. Furthermore, Wilber's dimension of Stages of Consciousness Development is introduced. This little known and little used taxonomy has immense effect within and on human systems.

Further presented is the Paradigm of Complexity. It provides transcendental expression to holism and reductionism, introduces complexity at the level of the paradigm, and addresses recursive active loops yielding specific system properties.

The Integral Paradigm of Complexity (IPC) expresses integration of the previously described frameworks and the notion of interlogue, simultaneous multi-level integral communication methodology. Particular emphasis is placed on the inclusion of internal dimension, the human domains within institutional systems, both individual and collective. The IPC posits complexity (with its recursive looping), levels of consciousness development, emergent properties, conflicts, and uncertainty as irreducible and ever present in human systems.

The paper closes with three examples of the IPC applications to current institutional systems and the summary statement. Application of the IPC should be of interest to institutional managers, at all levels, whose aim is happiness, sustainability, and health of people and environments..

Keywords: Institutions, global challenges, systems theory, integrality, consciousness development, mental domains, paradigm of complexity, recursive process, organization, integral paradigm of complexity, interlogue, infrastructure, sustainable enterprise, business monoculture.

1 Introduction

If we are to look for new possible forms of society and human infrastructure for this new 21st century, it is imperative not to neglect our attention and inquiry to institutions and institutional life, within public, business, educational, religious, non-profit, and

other “at large” institutional domains. After all, society’s institutions determine or affect a great deal what will or will not transpire. They also determine and affect what is and what is not possible. They are co-creators of cultures, at all levels, from the individual to global. In the aggregate, they co-create and maintain entire systems, such as “capitalism”, “democracy,” or “controlled society.”

The challenges ahead are, indeed, formidable. On the global level, the list includes climate change and rising seas, extinction of species, shrinking forests and expanding deserts, topsoil disappearance and degeneration, air/water/ocean pollution, fish population decline, radioactive waste and electromagnetic pollution, overpopulation and overconsumption, economic disparity and violence, water and oil diminishing supplies, sprawl and urbanization, and regional conflict and war (Drda, 2011, pp. 23-53). On the individual (human infrastructure) level the questions might be: What constitutes a healthy and fulfilling life? How to interpret and deal with individual freedom? How does the individual fit into the larger systems, such as family, organizations, nations, or humanity?

The basic assertion of my inquiry is that any new and useful institutional paradigm to be employed has to provide for human aspects within the institutional life. It has to include - with unequivocal emphasis - the “invisible” mental dimensions. Its scope has to be integral and adequate to the task with regard to complexity. I hope this need will become evident from the discourse that follows.

In this paper, I shall first outline the theoretical framework suitable to the task of unveiling some potentially promising scenarios, solutions, or at the least contributions leading to desired states or outcomes of institutional and individual sustainability and health. On my part, the inquiry leads to the formulation of the Integral Paradigm of Complexity. It is important to note that the approach I take is only one of many feasible ones.

Next, I shall situate the current institutional models into this framework. Finally, I shall outline some examples contrasting alternative models to the prevailing current ones.

2 Theoretical Framework 1 - Systems Theory

Institutional life, including everything that is associated with it, can be described through the lens of the systems world-view. This view appears to be more comprehensive than reductions embedded in disciplines such as organizational theory, various management and societal models, or economics.

The following is an overview of the basic tenets of Systems Theory:

A *system*, rudimentarily defined, is a set of two or more entities (parts) with at least one relationship between them. The parts *and* the relationship(s) form a system. Systems defined in this fashion are general – their parts can be material or non-material, relationships causal or non-causal, both parts and relationships can be material or non-material, they can be technical systems of inanimate parts or software, or they can be living organisms. They can be concrete or abstract, open or closed, natural or artificial (Vodicka, 1996).

Banathy (as cited in Montuori, 1989) recognized four system continua, comprising from (1) mechanistic (stable parts operating in fixed relationships) to systemic (dynamic relationships and interactions between parts are most significant properties of the system), (2) unitary (single purpose or goal) to pluralist (diversity or even conflicting purposes and goals), (3) restricted (with few clearly defined variables and few levels of decision making) to complex (with a large number of variables and levels of decision making), and (4) closed (with well defined and guarded boundaries and limited and regulated interaction with its environment) to open (great deal of exchange between the system and its environment, with flexible or even fuzzy boundary conditions). Moving from the left hand side of the four continuums to the right hand side, we may discern five gradations of systems - from rigidly controlled, to deterministic, to purposive, to heuristic, to purpose seeking. The inevitable consequence of a highly controlled mechanistic system is a high degree of predictability - and absence of creativity (Montuori, 1989).

Systems renewal and change are predicated by the following laws (Malaska, 1985):

(1) Law of Requisite Variety: Any purposeful system in a changing environment has two mutually exclusive options for managing change. It either changes itself and thus may maintain its objectives and performance, or it will stay rigid and lose its performance and objectives.

(2) Law of Requisite Vitality: Any surviving system must have adequate vitality for countering inertia, since established structures and functions of any system prefer status quo.

(3) Law of Requisite Complexity to Break Down Symmetries: Any surviving system must be able to transcend its existence by competition - it must be able to renew its system boundaries in relation to other systems.

Management of systems change may be interpreted as channeling of the interaction between insideness (the intrinsic system) and outsideness (the environment). This view fits with the notion of nested contextual systems. Institutions and larger systems of institutions are examples.

3 Theoretical Framework 2 – Integrality

Assuming the applicability of integral, meaning all-inclusive approach to possible forms of individual and institutional infrastructure, it is immensely helpful to utilize Ken Wilber's Four Quadrant model (Wilber 2006).

One aspect, critically related to human mental activities and physical behavior, is constituted by stages of individual consciousness development. This, typically, is not on the level of awareness or being considered in the context of institutions. I would assert, however, that this characteristic shapes attitudes and decision making of people creating and running institutions. Through this path it finds its way into institutional "personalities."

Ken Wilber describes Gebser's six stages of consciousness development, ranging from Archaic, through Magic, Mythic, Rational, and Pluralistic, to Integral (Wilber 2006, pp. 50-70). The major respective attributes of each stage are (1) basic animal

instincts, (2) egocentric, “me only,” (3) concrete, literal, ethnocentric, “we,” (4) rational world view, inclusive of “it,” with reason as the highest interior, starting to understand systems and culture, with “nature” as the ultimate, (5) pluralistic, post-modern, multi-cultural, without one universal system, and (6) integrating all previous stages (Wilber, 2006).

Wilber indicates, based loosely on the statistical preponderance “probability cloud,” that about 70% of the general population of the world is, at most, at the ethnocentric level, connected to its ego-centric and tribal behaviors. For the western world (Europe, USA, and Canada) the breakdown shows about 30% of people at the egocentric, 45% at the ethnocentric, and only 25% at the rational and pluralistic levels together. The truly integral population stands at less than 2% (Wilber, 2006, 1-2-3 of God).

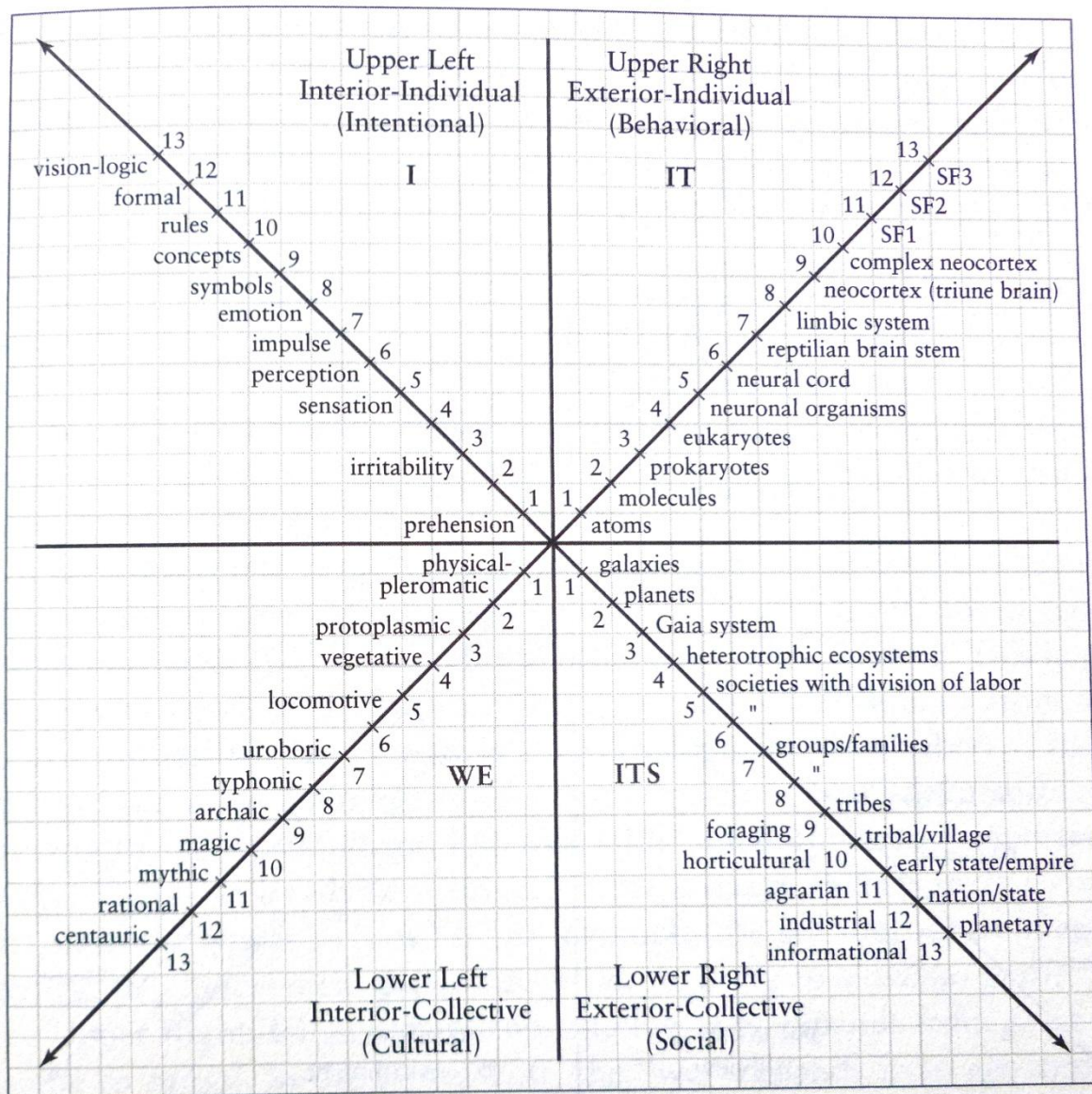

Fig. 1: Wilber's Nomenclature of Four Quadrants

Source: Wilber, 2006, p. 21

This taxonomy has profound implications for systems and paradigms to be used. For example, democracy, with its majority rule is not necessarily the best - or even the

optimal - system to use for governing institutional rules. Depending on the mix of people within a given institution, internal and/or external communications may be impaired or impossible. Emotions from different levels manifest themselves differently. Divergent world views empowered by levels of consciousness development may lead to disagreements, conflicts, hostilities, even outright wars.

In summary, the reality of the above distribution is far away from the globally aware and transpersonal world-views of higher levels of consciousness development needed for proper functioning of infrastructures in the present and for the future. It follows that systems and paradigms employed by institutions, and within communities or societies, must take this reality into account.

The Four Quadrants are graphically presented in Figure 1.

The following Figure 2 shows human attributes related to respective quadrants.

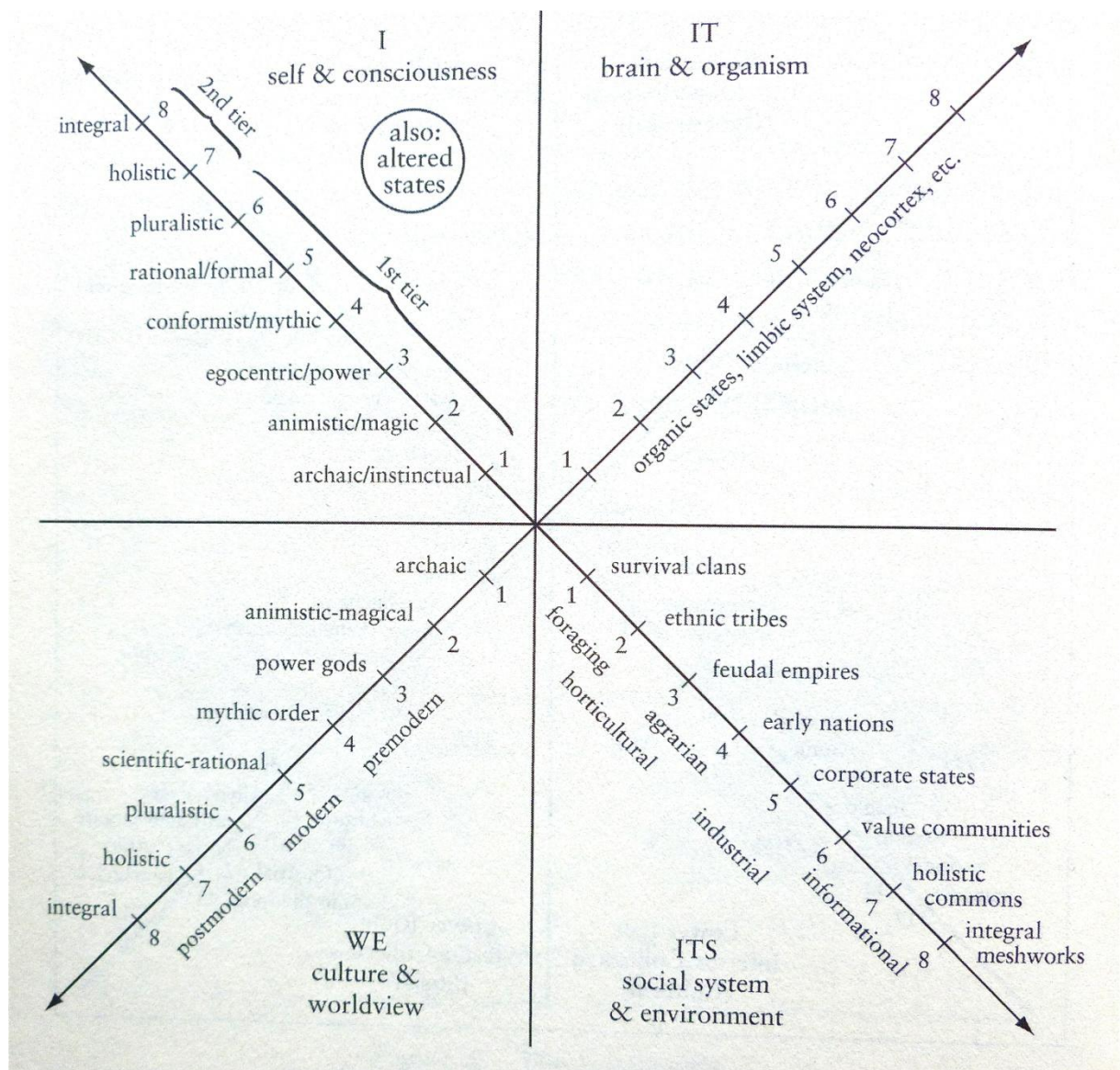

Fig. 2: Quadrants Focused on Humans

Source: Wilber, 2006, p. 22

4 Theoretical Framework 3 - Paradigm of Complexity

This section is based on a publication by Edgar Morin (Morin, 1992). It describes the system paradigm applicable for creating new complex entities. In Morin's own words, he aims "to propose the idea of a system paradigm capable of informing all theories, whatever their field of application or the phenomena in question" (p. 371). Paradigm, as he defines it, is "the set of fundamental relations of association and/or opposition among a restricted number of master notions—relations that command or control all thoughts, discourses, and theories" (p. 372).

Morin contrasts his approach to *holism* (looking at the whole) and *reductionism* (looking at the parts). Since the holistic paradigm leads to subjugation and manipulation of individual parts in the name of the whole, the new paradigm must be free of totalitarian and hierarchical concept of the whole. I point out the system of communism and some current business practices as the evidence of truthfulness of the preceding statement.

According to him, the symbiosis of the parts and the whole introduces complexity, at the level of the paradigm. Relations between the two must be integrated in a recursive active loop, from the whole to parts and back to whole. Similar relationships can be postulated for one and many, diversity and unity, generative and phenomenal, or infrastructure and superstructure.

The recursive process yields important system properties:

1. Emergent properties occur on the level of the whole (e.g. society) and on the level of individuals (e.g. self-consciousness, absent in the society).
2. Larger and larger wholes do not necessarily perform better. Freedom and independence of small components may be essential to better performance.
3. Within every whole are mutual incomprehensions and conflict, such as between the repressed and the expressed, the submerged and the emergent, the generative and the phenomenal.
4. The whole contains uncertainty. "Black swans" (unknown unknowns, high impact low probability events) and "tipping points" (human thinking or mental domain epidemics) reside therein (Taleb, 2010; Gladwell, 2002).

In developing the paradigm of complexity, Morin introduces a macro-concept inclusive, besides the system itself, of (1) interaction - "the set of interwoven relations, actions, and reactions which collectively create a system, and (2) organization - "the constitutive character of these interactions as forming, maintaining, protecting, regulating, governing, and regenerating the system" (p.376).

Organization is a replacement for the more traditional term *structure*. The difference is that organization is active, it includes the recursive influence of emergent phenomena. It produces both degradation of the system (entropy) and the system's and its own regeneration (negentropy). It functions to preserve the integrity and autonomy of the system, as well as its interactions with the environment or ecosystem. It also contains the polarity of genetic and phenomena related activities. Hence, it can be described as "auto-(geno-pheno)-eco-re-organization" (p. 377).

With inclusion of being and existence (essential for self-organization) the paradigm of complexity can be depicted as shown in the following Figure 3.

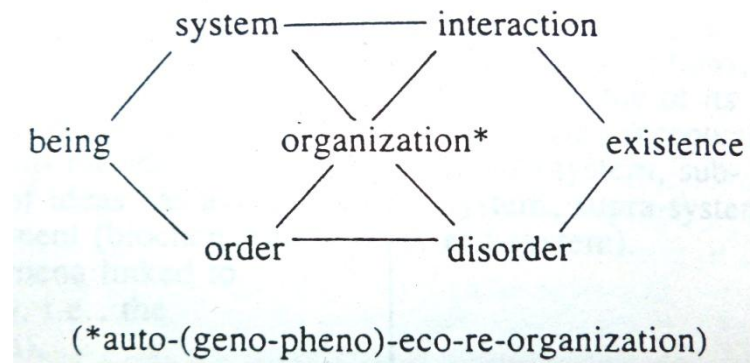

Fig. 3: Paradigm of Complexity

Source: Morin, 1992, p. 378

The major implication of this paradigm is that complexity is irreducible. Hence, any meaningful infrastructure, institutional or otherwise, must include it.

5 Theoretical Framework 4 - Integral Paradigm of Complexity (IPC)

Taking the preceding into consideration, I propose the approach that integrates those of Morin, Wilber, and the notion of “interlogue” (Vodicka, 2002, pp. 80-81) into a framework imminently applicable to developing, operating, and dissolving multiplicity of systems. These systems, differentiated by level of abstraction, may apply to individual, institutional, societal, or global infrastructures.

The application of Morin’s paradigm within IPC is holographic, in a sense that it can be utilized for any and within any of Wilber’s quadrants, for the whole system (in particular, an institution), and even for the super-system that includes the outside environment.

The interlogue is defined as “simultaneous multilevel integral conversation,” the word itself designating “a mutual common meaning.” (Vodicka 2002, p. 104). The introduction of interlogue into the paradigm is imperative - without this type of communication the integration of *all* quadrant domains *and* the vertical dimension is impossible. The presence of all domains is also imperative. As David Bohm states: “Most of our basic assumptions come from our society, including all our assumptions about how society works, about what sort of person we are supposed to be, and about relationships, institutions, and so on. Therefore we need to pay attention to thought both individually and collectively.” (Bohm, 1996, p. 11) The individual and collective thoughts are reflected in the left-hand quadrants, respectively.

The Integral Paradigm of Complexity is shown in Figure 4.

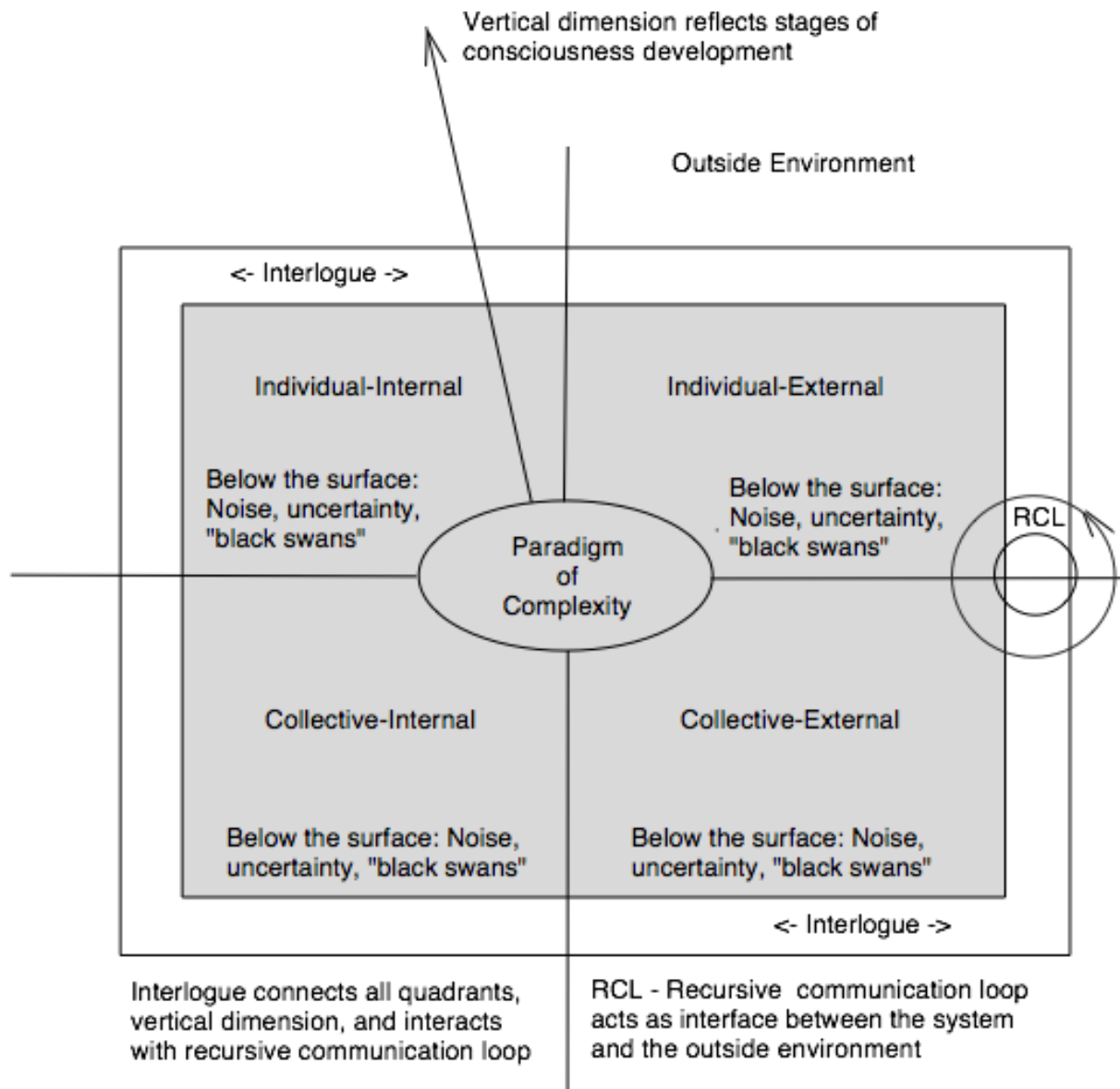

Fig. 4: Integral Paradigm of Complexity

6 Current Institutions and Path to the Future

The value of the Integral Paradigm of Complexity should become evident based on analysis of current states (infrastructures - structures - superstructures) of institutions. It is no exaggeration to state that the majority of them implement the top-down control, machine paradigm based models. Those models, by their very nature, exploit human actions and potential predominantly for institutional tasks, and only for them. This phenomenon can be viewed as a form of mental slavery, institutional grasping after the ownership of mental domains and individual freedom of thought and intention. Consequently, it limits expressing individuality and individual actions. Many of these models are enabled by advancements in technology.

Many examples of IPC applicability could be cited and developed. The scope of the IPC allows for the meta-view of respective system properties. I present just three brief illustrations.

One present and striking example of institutional modeling in the USA is corporate personhood. “Corporate personhood is the status conferred upon corporations exclusively under the law of the United States, which allows corporations to have rights and responsibilities similar to those of a natural person.” (http://en.wikipedia.org/wiki/Corporate_personhood) As a result of this notion the corporate entity can exert influences and actions well beyond those of any ordinary man or woman. The applications of IPC suggests that within this institutional and societal model the individual quadrants are vastly neglected.

Looking toward the future, “actionism” counters the machine paradigm tendencies. Actionist groups implement alternative systems aimed to provide environmental sustainability. They add a quality of “look what we can do,” in contrast to directives. They collaborate with the ones of the same mindset and alter the old systems by advocacy (Clayton 2012). All of these attributes are readily discernible within the proper application of the IPC.

One company that can be seen as operating on the IPC premises is Zappos (<http://www.zappos.com>). The core values include (1) deliver WOW through service, (2) embrace and drive change, (3) create fun and a little weirdness, (4) be adventurous, creative, and open minded, (5) pursue growth and learning, (6) build open and honest relationships with communication, (7) build a positive team and family spirit, (8) do more with less, (9) be passionate and determined, and (10) be humble. Elaboration on each of these values can be found on <http://about.zappos.com/our-unique-culture/zappos-core-values/>. It is worthwhile to note that the Zappos business byline includes the word “happiness,” intended for both customers and employees. This strategy, besides other aspects, translates into unequaled operational policies, such as the full one year no hassle return of purchased items.

Example of Zappos shows that implementation of the IPC for an institution is imminently feasible and, indeed, valuable. The internal quadrants are not being neglected, interlogue type of communications is implemented and supported, and outlying communities and environments are cared for. The ultimate aim is happiness and a full-filled sustainable life.

7 Summary Statement

Systems (including infrastructures) of the future should embody balanced *integrated* organization-structures, being mindful of (1) incorporation of all four quadrants, (2) irreducibility of complexity, (3) levels of consciousness development, (4) provisions for interlogue type of communication, (5) existence of emergent system properties, in part due to inherent system recursiveness, (6) existence of system noise and uncertainty, and (7) relationships to larger systems and the eco-system. These properties are embodied in the Integral Paradigm of Complexity. This paradigm, while applicable in general, should be of special value to institutions.

References

- BOHM, D. 1996. *On Dialogue*. London: Routledge.
- CLAYTON, T. D. 2012. *Sustainable Enterprise in The Western Business Monoculture*. Amazon Kindle Edition, retrieved from <http://amazon.com>.
- DRDA, D. 2011. *The Four Global Truth*. Berkeley, CA: Evolver Editions.
- GLADWELL, M. 2002. *The Tipping Point - How Little Things Can Make a Big Difference*. Boston, New York, London: Little, Brown and Company.
- MALASKA, P. 1985. Multiple Scenario Approach and Strategic Behavior in European Companies. *Strategic Management Journal*, (6), 339-335.
- MONTUORI, A. A. 1989. *Evolutionary Competence - Creating the Future*. Amsterdam: J. C. Gieben.
- MORIN, E. 1992. From the Concept of System to the Paradigm of Complexity. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, 15(4), 371-385.
- TALEB, N. N. 2010. *The Black Swan - The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House.
- VODICKA, M. 2002. *Organizational Transformation in Business*. Ann Arbor, MI: ProQuest. Amazon Kindle Edition, retrieved from <http://amazon.com>.
- VODICKA, M. 1996. *Systems Theory - Notes and Readings*. Grass Valley, CA: Milavel.
- WILBER, K. 2006. *Integral Spirituality*. Boston & London: Integral Books.
- WILBER, K. 2006. *1-2-3 of God*. Louisville, CO: Sounds True. Audio recording, retrieved from <http://www.soundstrue.com>.

Kríza moderného štátu a politických elít

Štefan Volner¹ Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy Bratislava

Crisis of modern state and political elites

Author's contact details

¹ School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, Železničná 14, 821 07 Bratislava, Slovakia, volner@vsemvs.sk

Abstract: Crisis of states and their political elites. The aim of the paper is to outline some theoretical problems and also the real processes which "erode" classical theoretical basis of modern state, which lead to "weakening" of state influence, to "loss" of state sovereignty, functions, legitimacy related to civil society and citizens. We find the answer on the question whether modern state, its creation, functioning and legitimacy is a result of social contract and shift of natural rights, power and sovereignty to the state, its representatives, especially to political elite, or it is a result of power struggle in society – the most influential power (subject). Democracy is the base for concluding the social contract between citizens and the state. Free and democratic elections are the only condition for obtaining legitimacy of state, representatives and leaders (the elites). The paper is focused on outlining a number of issues about democratic elections, democratic governance and the legitimacy of the state. Modern democratic state means that it is controllable by citizens, that there are real mechanisms of real and direct bi-directional control. State (especially its government and elite) "voluntarily" loses, or rather "gives up" its overall power and sovereignty on international and national level in favor of others, more and more foreign subjects of power. We outline some of the manifestations of that weakening or "transfer" of power and functions of the state. Shift of state power (the weakening power of the state) arises from the nation state to global player. In relation to global actors (market, capital, globalization, virtual financial network), the control "is losing" and we are talking about uncontrollable company. In relation to the citizens, the control is strengthening and we are talking about the controllable company. Other non-state actors of power enter the system of power (network): legal and legitimate actors - private companies, businesses and self-administration; illegal and illegitimate actors - mafia and criminal elements. They all have their power and influence on the state and its elites. It arises another problem: how to replace function and sovereignty of nation state by global government.

Keywords: Modern state, state functions, crisis of modern state, democracy, elections, sovereignty, power, state representatives, civil society, controlled society

1 Aktuálnosť

Kríza štátov a politických elít sa prejavuje v zlyhávaní väčšiny štátov, najmä vlád (aj vo vyspelých krajinách) pri riešení národných a globálnych problémov ľudstva. Majú priamy podiel na nastupujúcej globálnej ekonomickej kríze a kríze spôsobu organizácie, fungovania a smerovania ľudstva. Vo vývoji spoločností silnejú komplexné, systémové, navrhované a prepojené krízy, rastúci globálny chaos, protirečenia, asymetrie, sociálnopolitické nepokoje a odpor.

2 Cieľ

Načrtnúť teoretické problémy, ale zároveň i reálne procesy, ktoré:

- spochybňujú“ klasické teoretické základy moderného štátu,
- vedú k „oslabeniu“ pôsobenia štátov, k „strate“ ich suverenity, poslania, funkcií aj legitimacy vo vzťahu k občianskej spoločnosti, občanom.

Mám na mysli predovšetkým:

- *prirodzeno-právnu teóriu*, podľa ktorej jediným nositeľom prirodzených práv je človek;
- *teóriu spoločenskej zmluvy* (zmluvná teória štátu), podľa ktorej občan svoje prirodzené práva odovzdáva *slobodne na základe spoločenskej zmluvy*, prostredníctvom demokratických volieb, medzi ním a štátom a
- *teóriu suverenity*, ktorá odvodzuje suverenitu štátu od suverenity ľudu. Len za takýchto podmienok môže byť štát *moderným a legitímnym*.

Treba hľadať odpoveď na otázku, či moderný štát, jeho vznik, fungovanie, poslanie a legitimita je výsledkom:

- spoločenskej zmluvy a prenosu prirodzených práv, moci a suverenity ľudu do rúk štátu, jeho zástupcom a predstaviteľom,
- presadenia moci, najmä politickej elity,
- alebo či je výsledkom mocenského boja v spoločnosti, teda najvplyvnejšej sily (subjektu), ktorá sa v priebehu celého vývoja ľudstva, spoločností, vždy vytvárala, zaujímala v spoločnosti centrálne mocenské miesto a podriaďovala si masu obyvateľstva, práve vďaka tomu, že disponovala najvyššou a najkomplexnejšou politickou, ekonomickou, vojenskou, informačnou a duchovnou mocou.
- Ak platí prvá časť otázky, potom sa ukazuje, že fungovanie súčasných moderných štátov má vážne trhliny a otázne je ich poslanie a legitimita.
- Ak platí druhá a tretia časť otázky, potom sa potvrdzuje, že tieto štáty si v podstate plnia svoje poslanie a funkcie - slúžia predovšetkým záujmom mocenskej elity. Výsledkom takéhoto správania je vznik *asymetrie* a *konfliktu* medzi štátom (mocenskou elitou a byrokraciou) a občanmi (politickými stranami, hnutiami, tretím sektorom, odborovými hnutiami, extrémistickými a ilegálnymi skupinami, podsvetím atď.).

Nedostatkom prirodzeno-právnej teórie (aj metodológie skúmania moderného štátu) je, že sa zabúda na práva občanov, ako živých prírodných bytostí, občanov, ktorí k svojmu životu nevyhnutne potrebujú prírodu a jej zdroje. Človek by mal mať „neodňateľné“ právo aj na vzduch, vodu, slnko, prírodné suroviny, ropu, uhlie, plyn, zlato, štrk, pôdu, ryby, zvieratá atď.

Koncepčným a ideologickým základom moderného štátu sa stal *liberalizmus*. Prejavuje sa to v presadení *individualizmu*. Podľa neho občan je „slobodný“ a je nositeľom prirodzených práv, zodpovednosť za jeho osud si nesie sám. Tento liberálny individualizmus má svoje sociálne konzekvencie, ktoré v súčasnosti nadobúdajú svoju konfliktnú podobu. Jednotlivec musí znášať všetku zodpovednosť za bezpečnosť, vzdelanie, zdravie, rodinu, komunikáciu, informácie, prírodu, morálku.

3 Problémy suverenity a legitimacy štátu

Základnou podmienkou suverenity a legitimacy moderného štátu (osobitne parlamentu a vlády) sú *demokratické a slobodné voľby*.

Základnou podmienkou slobodných volieb je existencia *demokracie*.

Demokracia je základom uzatvárania *spoločenskej zmluvy* medzi občanmi a štátom. Slobodné a demokratické voľby sú jedinou podmienkou, cestou získania legitimacy štátu, zástupcov a predstaviteľov (elít).

Problémov okolo demokratických volieb, demokratického vládnutia a legitimacy štátu je príliš veľa. Len niekoľko:

- **prvý problém:** môžu byť voľby slobodné, ak občan má *nedostatočné alebo falošné informácie* o stave spoločnosti a činnosti štátu, či politických strán?
- **druhý problém:** môžu byť voľby demokratické, ak o výsledku volieb, odovzdání práv a suverenity všetkých občanov rozhoduje len jeho *menšina*?
- Môže byť legitímny taký štát (parlament, vláda), ak bol zvolený len menšinou, bez súhlasu väčšiny? Čo ak sa volieb v budúcnosti bude zúčastňovať len 10% občanov?
- **tretí problém:** s kým vlastne štát (poslanci, vláda) uzatvára spoločenskú zmluvu, ak sa volieb zúčastnila len menšina občanov? Odpoveď: len s tými, ktorí boli na voľbách, tí ostatní nie sú súčasťou procesu „uzavretia“ spoločenskej zmluvy, odovzdávania svojej suverenity, vzdania sa svojich prirodzených práv;
- **štvrtý problém:** v skutočnosti občania *neodovzdávajú priamo* svoj hlas, mandát poslancom (zástupcom), ale *politickým stranám*. To znamená, že občanovi by sa mala zodpovedať politická strana a nie poslanci, nakoľko nie sú priamo volení občanmi, ale dosadzovaní politickými stranami (o existencii ktorých občania ani nemusia vedieť);
- **piaty problém:** na základe akého princípu demokratických volieb si poslanci prerozdeľujú a pridelujú mandáty poslancom za občanov, ktorí neboli volení? Môže mať poslanec mandát a legitimitu, ak nebol priamo volený občanmi, ale až v druhom „skrutíniu“ za nevoličov dosadený politickou stranou? Voľby musia byť priame, bez sprostredkovateľa, ale v skutočnosti sa mnohým poslancom pridelujú kreslá v parlamente bez priamych hlasov, len dodatočným prerozdelením väčšiny nevoliacich občanov, podľa pomeru (kľúča) výsledku (často i menšiny) priamo voliacich občanov;
- **šiesty problém** spočíva v tom, že občania, nielen že nemajú reálnu kontrolu (kontrolné mechanizmy sú skôr formálne, inštitucionálne, byrokratické) nad

vládnutím štátu, činnosťou elit, ale *nemajú ani možnosť odobrať poslancovi mandát*.

4 Problémy demokratického vládnutia

Demokratický moderný štát znamená, že je *kontrolovateľný občanmi*, teda, že existujú *reálne mechanizmy, reálnej a priamej dvojsmernej kontroly*.

- Na jednej strane má štát eminentný záujem o *kontrolu občana*, jeho infraštruktúry a aktivity.
- Na strane druhej nemá záujem o kontrolu trhu, ktorému zámerne ponecháva „voľnú ruku“, nemá záujem o kontrolu nadnárodných spoločností, nemá záujem o aktivity a finančné operácie súkromných bánk a firiem.
- Po tretie, nemá záujem, aby bol kontrolovaný občanmi.

Boj ľudí o demokraciu, o svoje prirodzené práva, „spravodlivú“ občiansku spoločnosť a moderný štát sa bude viesť piatimi smermi:

1. proti vplyvu a zásahu globálnych aktérov do rozhodovacích a výkonných činností suverénnych štátov,
2. proti vplyvu súkromných firiem a jednotlivcov do činnosti štátu,
3. proti vplyvu mafistických a kriminálnych skupín,
4. proti korupcii a morálnemu hazardu vlád a politických elit,
5. proti neviditeľným informačným a kontrolným systémom.

5 Problémy moci

Posledné desaťročia sme však svedkami, že štáty (najmä jej vlády a elity) „dobrovoľne“ *strácajú, presnejšie sa „vzdávajú“ svojej komplexnej moci a suverenity* na medzinárodnej i národnej úrovni v prospech iných, čoraz častejšie zahraničných subjektov moci.

Vznikajú minimálne dve riziká:

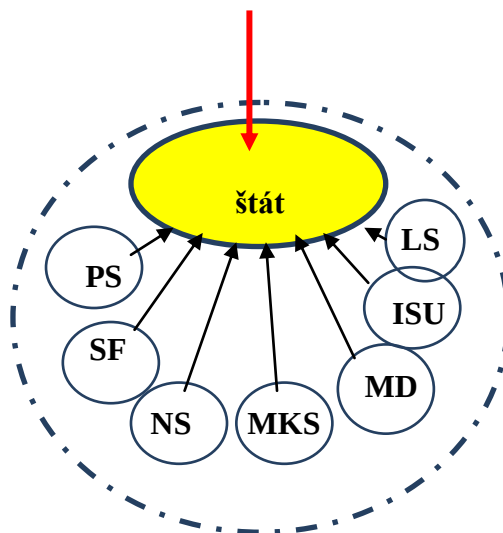
- po prvé, že štát stratí svoju moc a postupne ju „odovzdá“, alebo si ju „preberú“ neštátni mocenská aktéri,
- po druhé, že štát sa stane len „sprostredkovateľom“ mocenských neštátnych národných alebo nadnárodných aktérov, realizátorom ich záujmov, pretože len on má „legitimitu“. V oboch prípadoch však prestáva byť predstaviteľom občanov, mocenským nástrojom zaistovania rozvoja občianskej spoločnosti, občanov.

Oslabovanie alebo „odovzdávanie“ moci a funkcií štátu sa prejavuje predovšetkým:

- poskytovaním priestoru pre nadnárodných aktérov, najmä globálnych,
- poskytovaním priestoru súkromným firmám a jednotlivcom,
- poskytovaním priestoru nelegálnym skupinám,

- poskytovaním priestoru mafistickým a kriminálnym skupinám (obrázok č. 1),
- búraním štátnych bariér pred globalizáciou, vstupom kriminálnych skupín atď.,
- „prenesením“ svojej moci na súkromné a nadnárodné spoločnosti či skupiny,
- „odovzdaním“ surovinových a energetických zdrojov a národného majetku súkromným firmám a nadnárodným spoločnostiam,
- odpredajom strategických firiem, zdrojov a lokalít,
- zadlžovaním štátu nad svoje pomery, likviditu spoločnosti,
- oslabovaním svojej moci a suverenity v podriadenosti „vyšším“ mocnostiam,
- „stratou kontroly nad informačnými tokmi v spoločnosti atď.

6 Globálni aktéri

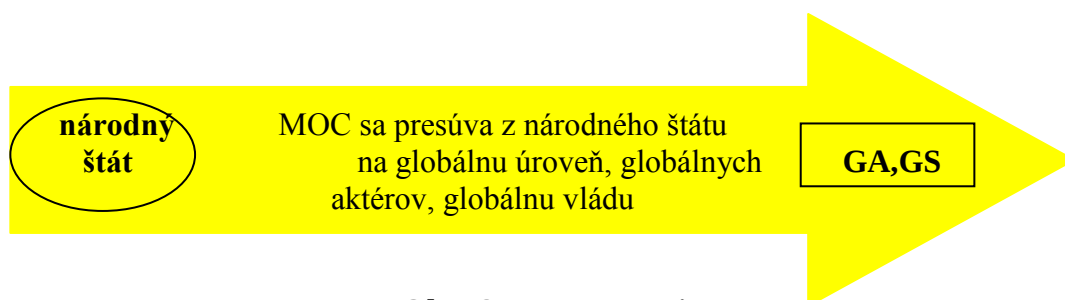

GA – globálni aktéri
 PS – politické strany
 SF – súkromné firmy
 NS – nelegálne skupinky
 MKS – mafistické a kriminálne skupinky
 MD – médiá
 ISU – informačné siete a uzly
 LS – lobistické skupiny

Obr. 1: Mocenské vplyvy, tlaky na štát

*Postupne sa začína „strácať“ suverenita a moc štátu vo vzťahu k súkromným firmám a globálnym aktérom, nie vo vzťahu k občanovi. Posun, presun moci štátu (oslabenie moci štátu) nastáva od národného štátu ku globálnym aktérom (obrázok č. 2). Vo vzťahu ku globálnym aktérom (trhu, kapitálu, globalizácii, virtuálnej finančnej sieti) sa kontrola „stráca“, oslabuje, hovoríme o *nekontrolovateľnej spoločnosti*. Vo*

vzťahu k občanom sa kontrola posilňuje, hovoríme o *kontrolovanej spoločnosti*. Občan potrebuje moc štátu, nie aby ju uplatňoval (často zneužíval) proti občanom, ale proti všetkým (vnútorným a vonkajším silám), ktorí ho oslabujú, ohrozujú rozvoj celej spoločnosti a ich samých.

Obr. 2: Posun moci

Ako „stráca“ štát moc?

Z hľadiska vnútorných príčin ide predovšetkým o:

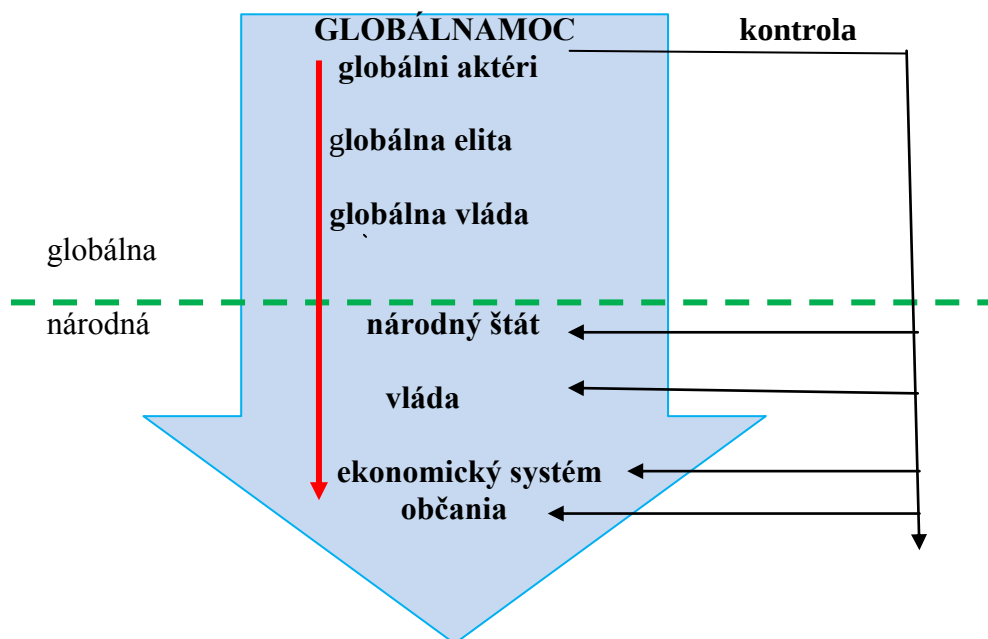
- „potlačovanie“ a „znásilňovanie“ reálnej demokracie,
- strata demokratickej kontroly nad štátnymi inštitúciami a elitami,
- nezodpovednosť, svojvôľa a morálny hazard elít a inštitúcií štátu,
- neexistencia reálnej vymožitelnej právnej zodpovednosti a sankcií za evidentne zlé rozhodnutia a kroky vlády, ministerstiev, poslancov, bezpečnostných a kontrolných inštitúcií, elít štátu,
- predaj majetku spoločností, nepriznanie daní a odvodov,
- únik nezdanených peňazí do daňových rajov,
- „nekontrolovaný“ rast čiernej a šedej ekonomiky atď.

Z hľadiska vonkajších príčin ide predovšetkým o:

- „nekontrolovateľný“ *prienik (globalizáciu) kapitálu, tovaru, financií, firiem a obchodu*,
- ovládanie kľúčových ekonomických a energetických tokov v spoločnosti nadnárodnými korporáciami a firmami,
- *liberalizáciu*, posilňovanie úlohy trhu,
- odbúravanie národných bariér proti prenikaniu zahraničného kapitálu, tovaru a investícií,
- *privatizáciu*, zbavenie národnej spoločnosti a jej občanov majetku a prírodného bohatstva,
- nezodpovedné zadlžovanie sa štátu zahraničným súkromným bankám atď. Výsledkom je skutočnosť, že v spoločnosti strategické energie, informačné siete, firmy, komunikácie, suroviny, banky, médiá, školy, nemocnice, dokonca aj prí-

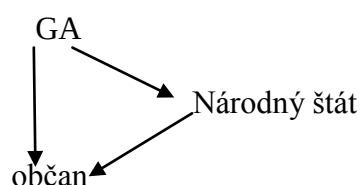
rodné zdroje atď. patria súkromným firmám alebo jednotlivcom (najčastejšie cudzincom).

Štát a občania strácajú kontrolu nad svojou reálnou ekonomikou, majetkom a prírodou. Štát, najmä občania, začínajú byť bytostne závislí, teda ovládaní cudzími mocnosťami, firmami a jednotlivcami. Štát vlastne „odovzdáva“ svoj národný majetok a hodnoty, preto nemôže byť schopný občanom zaistiť jeho rozvoj a bezpečnosť (obrázok č. 3).

Obr. 3: Pohyb moci, vládnutia a kontroly

Do tohto mocenského systému (siete) vstupujú ešte ďalší *neštátni mocenský aktéri*: legálni a legitímni – súkromné firmy, podnikatelia a samospráva; ilegálni a nelegitímni – mafie a kriminálne živly. Tí všetci majú svoju moc a vplyv na štát, jej elity. Problém spočíva v tom, že *štát stráca moc* a tí iní ju *získavajú*. Mení sa štruktúra, technológia moci. Posun moci, od občana, cez štát ku globálnym aktérom je tendencia k oslabeniu participácie, demokracie, demokratickej kontroly štátu, straty spätnej väzby. Štát mocensky slabne a ostatní neštátni aktéri silnejú (obrázok č. 4).

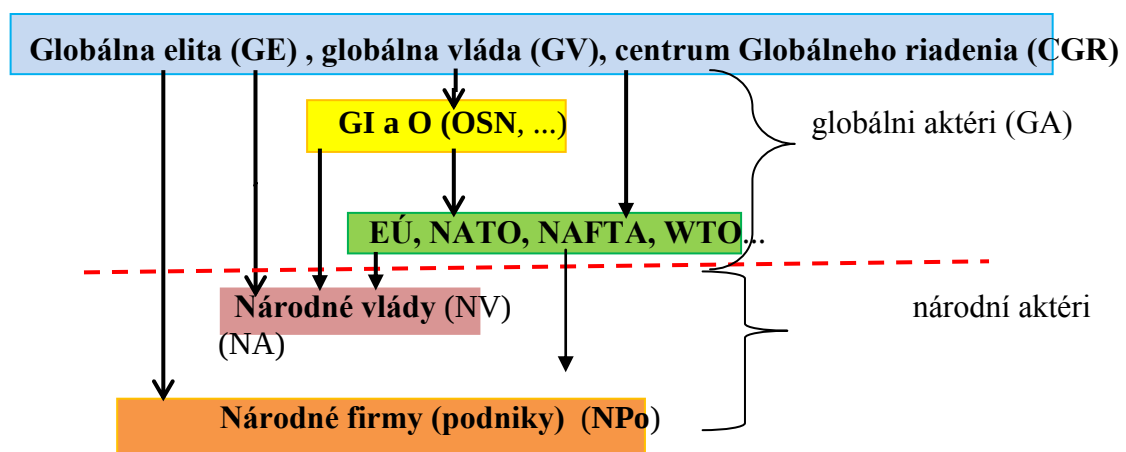

Obr. 4: Smer reálnej kontroly ľudstva v 21. storočí

Kontrola je uskutočňovaná prostredníctvom:

- GA (globálnych aktérov),
- GB (globálnych bánk), globálnej (USD) a kontinentálnej (Euro) meny a finančných tokov,
- GIS (globálnych informačných systémov) a tokov informácií,
- národných štátov, najmä vlád,
- energetických zdrojov a trás,
- ekonomického systému,
- globalizácie,
- drog a zbraní,
- médií, ovplyvňovanie verejnej mienky a myslenia,
- virtuálneho sveta,
- genetiky,
- ideológie,
- náboženstva.

V štruktúre moci sa jednotlivé moci *vážia* a nie *rátajú* (rátajú sa hlasy). Rozhodujúcim *nástrojom* realizácie záujmov globálnych i národných aktérov je *moc a sila* a nie právo. Vymožitelnosť a presadenie práva je bez moci neúčinné ako v národnom, tak i v medzinárodnom meradle. Preto sa na medzinárodnej i národnej úrovni presadzuje *dvojité právo*.

GI a O – globálne inštitúcie a organizácie

Obr. 5: Globálny štát (One World)

Demokracia, demokratická kontrola a participácia občana na riadení spoločnosti sa zdegenerovala len na voľby a súboj politických strán. Takto sa vytvorili „pevné“ základy na otvorený, ničím a nikým neskrývaný, nikým netrestaný *morálny hazard*. A to je ďalšia príčina, prečo sa rozkladá štát a spoločnosť, hodnoty, tradície, kultúra, prirodzené práva, pozitívne práva a ľudskosť. Tento šíriaci sa morálny hazard v politike a v súkromnom sektore už štát nevie (či nechce?) zastaviť a riešiť.

Objavuje sa ďalší problém: nahradiť činnosť a suverenitu národného štátu *globálnou vládou*. Samotná myšlienka jednej globálnej vlády (ONE WORLD), jednej strany, jedného názoru, jedného typu ekonomického a politického systému je v rozpore s prírodnými zákonmi a zákonmi vývoja ľudskej spoločnosti, je mimoriadne nebezpečná. Ide o totalitný systém, nech je jeho základom (politickým, ekonomickým, právnym, duchovným) čokoľvek (*obrázok č. 5*).

Paralelne s týmto vzniká ďalší problém: ak je štát slabý, ak nefunguje štátny systém, ak v ňom prevláda morálny úpadok a hazard, potom sa efektívnejšie presadzujú súkromné firmy, lobistické skupiny, ba i nelegálne štruktúry a skupinky. To ďalej podkopáva vnútornú stabilitu spoločnosti, ohrozuje funkčnosť štátu. Dnes je už zrejmé, že súkromné firmy kolonizujú politickú, ekonomickú a verejnú oblasť. Politický a ekonomický systém je silne atakovaný a deformovaný čiernou a šedou ekonomikou, nevylučujúc ani mafistické skupinky. Morálny hazard sa stal systémovým a „normálnym“ a „bežným“ javom, v konaní politických, štátnych a súkromných firiem a elít. Ako môže za daných okolností, takýchto mechanizmov fungovať štát v prospech spoločnosti a občana? Nefunkčný štát, predovšetkým vláda je týmito globálnymi a národnými aktérmi ovládateľná, avšak občan nemá takmer žiadnu šancu tento proces ovplyvniť, zmeniť.

Infraštruktúra spoločnosti a možnosti zefektívnenia financovania spoločnosti ako takej

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

Infrastructure of society and the possibilities for effective financing of society as such.

Author's contact details

¹ Slovak Academy of Sciences,
Institute of Economic Research,
Department of Globalization of
the World Economy, Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia
peter.stanek@savba.sk

Abstract: The problem of EU debt crisis is one of the key challenges in our time. In fact, the situation is more complex – the debts of enterprises, banking and public sector debts. A huge contributing factor are transnational corporations, currency fluctuations and also price changes of energy media. The key question is what led to the indebtedness of European economies. It's not just social model (as is the common opinion), but it's also a host of other operating factors, military spending, subsidies for small and medium enterprises, the overall change in the labour structure (increase of agency workers and others), which are reducing the level of wages paid and thus the deductions for state and insurance systems. A significant challenge represents gray and black economy (constantly growing over the last 20 years). But one of the pivotal parameters is corruption, which is extremely rising the costs of social model and the whole public sector. This is corresponding with tax leakage through tax heavens, tax fraud (VAT) and the so called operations on the edge of the law. Thus there is overlap between multiple processes. Change in the Chinas business strategy, increased importance of the new countries included in the group CEVIX, as well as the total change in the trade flows of goods and raw materials in the global economy. The overall strategic direction is divided into several lines: strategic direction of so-called developed economies, strategic direction of the BRIC countries, strategic direction of other important countries (CEVIX) and strategic direction of other countries. Change in the strategy of transnational corporations (global market), the development of global consumption, but also the overall change in corporate strategies (just-in-time), subcontracting, cooperation between state and private companies are leading to new forms of capitalism. The uniqueness of the Euro-Atlantic model is increasingly confronted with alternative models (Asia, South America). All this creates time and material conditions for the great civilization turning point.

Keywords: Infrastructure of society, social model, debt crisis, income polarization, development scenarios, redefining the social model and infrastructure of society.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Súčasný vývoj v EÚ vytvára paradox. Dlhová kríza je považovaná za kľúčový problém dneška. Jej riešením by malo byť zníženie výdavkov štátu, obmedzenie služieb poskytovaných dnešnou podobou sociálneho modelu a zvýšenie spoluúčasti občanov na financovaní infraštruktúry spoločnosti. Týmto má byť dosiahnuté zníženie deficitov ŠR, splnenie kritérií Paktu stability a rastu, a teda i obnovenie hospodárskeho rastu. V skutočnosti je však situácia odlišná. Je nutné hľadať odpovede na otázky ako, čo je príčinou zadlženosti štátov EÚ, čo generovalo dlhy v minulosti a ako zabrániť ich

opakovaníu v budúcnosti. Je súčasná infraštruktúra spoločnosti príliš drahá a neefektívna, a aké sú možnosti jej zefektívnenia.

Tieto problémy vytvárajú skutočnú podobu kauzálneho nexusu v oblasti dnešného fungovania spoločnosti. Metódy privatizácie infraštruktúry spoločnosti (anglický model M. Thatcherovej) sa ukázali ako kontraproduktívne. Možnosti zvýšenia spoluúčasti občanov na financovaní infraštruktúry spoločnosti sú obmedzené vzhľadom na príjmovú polarizáciu spoločnosti a jej prehĺbovanie. Procesy ekologizácie spoločnosti narážajú na vecné a finančné limity spoločnosti. Vo väzbe na krízový vývoj sa zároveň ukazuje nutnosť redefinovania funkcií samotného štátu i samotného sociálneho modelu. V tomto kontexte vzniká široká paleta názorov na samotné fungovanie infraštruktúry spoločnosti z hľadiska jej definovania, vecného zamerania, financovania, ale i toku jej vlastných zmien. Zároveň je stále zreteľnejšie, že bez systémových analýz zmien samotnej spoločnosti nie je možné nájsť odpovede na uvedené otázky.

2 Infraštruktúra spoločnosti a jej potenciálne zmeny

Ťažisko pozornosti je v súčasnosti zamerané na riešenie dlhovej krízy v krajinách Európskej únie. Je to paradoxný vývoj, pretože na jednej strane, ako keby problémy zadlženosti Spojených štátov amerických neexistovali, prípadne sa stratili a na druhej strane, ak hlavným problémom pre svetovú ekonomiku má byť dlhová kríza Európskej únie, treba sa pozrieť aj na skutočnosť, akú úlohu hrá v celkovom globálnom planetárnom trhu z hľadiska spotreby. Z tohto hľadiska, ak hodnotíme súčasný stav, možno konštatovať týchto niekoľko zaujímavých skutočností:

1. Spojeným štátom americkým sa vôbec nepodarilo znížiť celkový rozsah federálneho dlhu, dlhu jednotlivých štátov, ale ani podnikovej sféry.
2. Celková zadlženosť obyvateľstva, viazaná na hypotekárne úvery, zostala v podstate konštantná.
3. Pokles nezamestnanosti, ktorý vykazujú posledné americké štatistiky nevznikol reálnym umiestnením uchádzačov o prácu na pracovné miesta, ale zmenou štatistickej metodiky, pri ktorej došlo k eliminovaniu tých uchádzačov o zamestnanie, ktorí hľadajú zamestnanie dlhšie ako dvanásť mesiacov. Ak vezmeme do úvahy, že v podmienkach Európskej únie dlhodobá nezamestnanosť predstavuje v priemere okolo 40 % z celkového rozsahu nezamestnanosti, je zrejmé, že tento americký štatistický manéver významným spôsobom zasiahol do reálneho hodnotenia situácie jednotlivých krajín.
4. Ukazuje sa úplne jednoznačne, že Európska únia postupne zväčšuje hodnotu eurovalu. Pôvodne euroval mal dosahovať výšku 440 mld. eur, 720 mld. eur, 1 bil. eur a v súčasnosti sa hovorí o tom, že ani 1,6 bil. eur nebude stačiť na sanovanie problémov európskych krajín.

Otázkou je, či riešenie pomocou eurovalu je riešenie príčin získaním času, alebo len oddialením skutočného riešenia, ktoré skôr či neskôr bude musieť prísť. Ak z tohto hľadiska hodnotíme fungovanie eurovalu, možno konštatovať, že jeho hlavným prínosom je získanie času pre prijatie ďalších opatrení. Zároveň vzniká rovnosť medzi zvýšením fiškálnej integrácie v rámci Európskej únie a riešením problémov dlhovej krízy.

Otázka znie, či takto chápané koncentrovanie fiškálnej právomoci na úrovni Bruseľu bude riešiť budúce dlhy, súčasné dlhy alebo je to znova nástroj pre získanie času. Hlavným lídrom v oblasti fiškálnej integrácie je Nemecko. Je to pochopiteľné, pretože Nemecko je najväčším prispievateľom nielen do európskeho rozpočtu, ale aj do sanačných opatrení vo väzbe na jednotlivé členské štáty Európskej únie. Môžeme však konštatovať, že by Nemecko získalo rozhodujúce právomoci fiškálnou integráciou? V podstate možno konštatovať, že áno, nebude to však zreteľné a jasné uchopenie moci, ale pôjde skôr o sprostredkované uchopenie moci cez vládnutie v rámci európskej centrality. Pritom je zrejmé, že rovnaké problémy rozpočtu môže mať aj Francúzsko, ako druhý významný činiteľ vývoja Európskej únie, ale ani samotné Nemecko nie je von z problémov, aj keď je jeho hospodársky rast vykazovaný na vysokej úrovni. Aj keď sa konštatuje, že Nemecko je druhý najväčší exportér na svete, všeobecne je situácia Nemecka dosť krehká:

1. Ide o to, že veľká časť nemeckých malých a stredných firiem má problémy s odbytom.
2. Veľké transnacionálne korporácie sú úspešné v rámci globálnych trhov, ale tu veľmi významnú úlohu zohrávajú aj predstavitelia nemeckej vlády a ich ochota pomáhať pri uzatváraní veľkých kontraktov, osobitne s krajinami Ázie (Čína, India) a s krajinami Južnej Ameriky (Argentína, Brazília).
3. Nemecko má veľké vnútorné dlhy. Na jednej strane je vyše miliarda eur úspor nemeckých občanov uložených mimo Nemecka (napr. vo Švajčiarsku, v Lichtenštajnsku atď.), na druhej strane ale značná časť obyvateľstva je stále v problémovej finančnej situácii, t. j. reálny rozmer nemeckej vnútornej spotreby, ktorý by zodpovedal situácii šesťdesiatych alebo sedemdesiatych rokov, je v skutočnosti podstatne menší.
4. Nemecko má pomerne veľké dlhy jednak v rámci penzijného a zdravotného systému, jednak v rámci municipálneho systému. Pripomíname, že Nemecko má celkový rozsah municipálnych dlhov na úrovni rovnajúcej sa 500 mld. eur. Paradoxné je však, že zároveň Nemecko je krajinou s najvyšším počtom operácií na hrane zákona a nemecké firmy týmto spôsobom ročne ušetria viac ako 500 mld. eur na daňových povinnostiach. Je to o to zaujímavejšie, že Nemecko je krajina, v ktorej skupina bohatých obyvateľov sama prišla s iniciatívou dodania vyšších príjmových skupín, a to tak, že by išlo o majetkový cenzus viac ako 225 tisíc eur a dodanie by predstavovalo 5 %. Toto samotné dodanie by nemeckej spolkovej vláde prinieslo viac ako 130 mld. eur dodatočných príjmov.

Rozsah daňových únikov, ak nehodnotíme operácie na hrane zákona, je v Nemecku relatívne nízky, podobný severským krajinám. Korupcia, tá je približne na úrovni 16 – 18 %, teda je pod európskym priemerom. Možno konštatovať, že značná časť nemeckých malých a stredných firiem hľadá partnerov, ktorí by posilnili ich situáciu (napr. vo väzbe na malé a stredné firmy v Česku, Poľsku a na Slovensku) a zároveň, aby udržali lokálnu miestne viazanú zamestnanosť. Ak k tomu pridáme skutočnosť, že nemeckí dôchodcovia platia daň z príjmu zo svojich dôchodkov a musia prispievať, aj keď polovičnou výškou, na platby do zdravotného systému, je zrejmé, že Nemecko je vo veľmi špecifickej situácii.

Treba takisto konštatovať, že značná časť dlhov ostatných členských štátov Európskej únie súvisí s tým, že veľká časť nemeckého exportu (viac ako 36 %) smeruje do

krajín Európskej únie. Nemecké banky úverovali ostatné krajiny v ich spotrebiteľskej expanzii, pretože to znamenalo úspešné umiestnenie nemeckého exportu, a v konečnom dôsledku to znamenalo udržanie zamestnanosti v nemeckých podnikoch.

Táto vnútorná prepojenosť ostatných členských štátov Európskej únie je veľmi výrazným faktorom, stimulujúcim celkovú ochotu Nemecka realizovať záchranné opatrenia v prospech krajín Európskej únie. Ako klasickú ukážku možno uviesť aj príklad Grécka, ktoré už bolo vo finančných problémoch, a napriek tomu nakúpilo zbrane od Nemecka a Francúzska v hodnotách miliárd eur. Toto znamenalo zároveň udržanie zamestnanosti napríklad v nemeckých vojenských lodeniciach. Tieto skutočnosti treba mať na pamäti, ak hodnotíme celkový vývoj v rámci Európskej únie.

Zároveň však dochádza z globálneho hľadiska k niektorým veľmi významným novým javom. V posledných mesiacoch kľúčové transnacionálne firmy, pôsobiace vo finančnom alebo priemyselnom sektore v Európskej únii, vydali príkaz, podľa ktorého vždy na konci fiškálneho dňa sa voľná likvidita prevádza do head office. Niektorí predstavitelia hospodárskych kruhov očakávajú turbulentný vývoj v oblasti kurzu eura, prípadne očakávajú celkovú reformu Európskej únie, predovšetkým Európskej menovej únie z hľadiska jej zoštíhlenia. Pripomíname, že stále sa diskutuje o nutnosti zúžiť celkový počet členov eurozóny tak, aby predstavoval hladinu približne šiestich až ôsmich krajín.

V takomto prípade, vzhľadom na to, že kľúčové transnacionálne korporácie spravidla podnikajú vo väčšine európskych krajín, zásah do celkovej štruktúry krajín v eurozóne a mimo eurozóny, by v prípade ponechania likvidity v týchto krajinách, ktoré vypadnú z Európskej menovej únie, mohol viesť k radu finančných problémov. Zároveň je to určitý signál očakávania kurzových zmien. Pripomíname, že už od minulého roku (2011) je veľmi silný americký tlak na to, aby sa kurz eura zmenil na hodnotu 1 dolár = 1 euro. V podstate by došlo k situácii, ktorá existovala pri vzniku eura v roku 1999.

Takýto vývoj kurzu eura by síce zlepšil exportné podmienky európskych podnikov, vzhľadom na pokles kurzu eura, avšak viedol by k výraznému zásahu do hodnoty úspor. V tejto súvislosti musíme pripomenúť jeden významný fenomén – americké domácnosti veľkú časť svojich úspor umiestnili v dvoch oblastiach. Prvú oblasť predstavovali nákupy akcií technologických firiem v období 1996 – 2000. Vtedy sa viac ako 7 bil. USD úspor presunulo z klasických bankových účtov na nákupy akcií internetových firiem. Výsledkom, po kolapse akciových trhov v marci 2000, bola strata väčšiny úspor amerických domácností. Druhú oblasť predstavovali finančné úspory silných populačných vln po druhej svetovej vojne, ktoré v súčasnosti odchádzajú do dôchodku. Tieto populačné vlny sa pokúšali zabezpečiť si vyšší dôchodok investovaním do rezidenčných nehnuteľností v južných štátoch USA, čo viedlo k významnému nárastu expanzie hypotekárnych úverov.

V súčasnosti pri výraznom prepade cien nehnuteľností a obrovskom náraste problémov na hypotekárnych trhoch viac ako štyri milióny amerických domácností nie sú schopné splácať hypotekárne úvery (teraz nehovoríme o rezidenčných alebo vlastných nehnuteľnostiach). Výsledkom tohto vývoja je skutočnosť, že väčšina úspor populácie,

aj vzhľadom na príjmovú polarizáciu, nepredstavuje rozsiahly finančný objem aktív, a v prípade významných kurzových posunov alebo inflačného vývoja nebude ohrozená.

Situácia v Európskej únii je však odlišná. Predovšetkým určitá opatrnosť v investovaní na kapitálových trhoch viedla k tomu, že európski obyvatelia investovali pri boome technologických akcií iba približne 18 % svojich úspor do nákupu akcií. Nákup akcií takých firiem, ako Deutsche Telecom alebo EON (ktoré boli realizované napr. aj vo väzbe na dôchodcov a ich investície), nikdy nebol v takom veľkom rozsahu ako v USA. Väčšina obyvateľstva drží úspory v bankách, prípadne mimo jurisdikcie vlastnej krajiny. O tom svedčí aj nutnosť vypracovať smernicu o podchytení a kontrole úspor európskych obyvateľov, ktoré sú uložené mimo materskej krajiny. Nakoniec je známe konštatovanie, že len Nemecko má vyše milióna eur uložených v týchto troch krajinách – vo Švajčiarsku, v Luxembursku a v Belgicku. Toto všetko ale zároveň znižuje manévrovací priestor európskych vlád, pretože v prípade výraznejších kurzových otrasov alebo v prípade výraznejších pohybov inflačných tokov môže dôjsť k ohrozeniu hodnoty týchto úspor.

Značná časť populácie si neuvedomuje reálne klesajúcu hodnotu úspor. Napríklad len na Slovensku od vstupu do eurozóny (2009) došlo k poklesu kurzu eura o viac ako 28 %. Je logické, že pokiaľ by došlo k ďalšiemu poklesu (napr. na úroveň 1 dolár = 1 euro), došlo by znova k znehodnoteniu veľkej časti úspor obyvateľstva. Pripomíname túto skutočnosť preto, že kým obyvatelia starej Európskej únie 15 majú pomerne rozsiahle úspory a majetkové kapitálové rezervy, obyvatelia stredoeurópskych krajín, vzhľadom aj na doterajší vývoj, majú podstatne menšie kapitálové a finančné rezervy. Pozitívom je, že o to menšia bude ich ohrozenosť napríklad vo väzbe na kurzové výkyvy, avšak, o to väčšia bude hrozba pre úspory, ak dôjde ku kurzovým výkyvom napríklad v Nemecku alebo vo Francúzsku. Tieto skutočnosti sa spätne premietajú aj do diskusií o eurovale, aj do diskusií o riešení dlhovej krízy.

Toto pripomíname z pragmatického dôvodu, no formálne to vyzerá tak, že dlhová kríza predstavuje kumulované dlhy jednotlivých krajín a tieto dlhy je nutné riešiť. Na jednej strane, na to má slúžiť euroval, na druhej strane, na to má slúžiť aj podstatne vyššia fiškálna zodpovednosť. Otázka však znie: čo viedlo k vysokej zadlženosti európskych krajín v súčasnosti a či euroval a fiškálna integrácia rieši problém doterajšieho a budúceho zadlžovania? Ale nerieši problém splatenia a vyrovnania dlhov, ktoré vyplývajú z doterajšieho dlhového hospodárenia. To sú prvé dve základné otázky.

Ďalšou otázkou je, či tieto problémy dlhovej služby reflektujú aj na zadlženosť obyvateľstva a zadlženosť firiem. Pripomíname, že zadlženosť európskeho obyvateľstva sa v súčasnosti pohybuje v priemere asi na úrovni 70 % HDP, pričom najzadlženejšie sú: Veľká Británia (vyše 118 % HDP), Španielsko (110 % HDP) a Taliansko (102 % HDP). Nemecko má zadlženosť na úrovni 68 % HDP. Tieto čísla zároveň znamenajú pomerne významné varovanie. Ak je obyvateľstvo takto významne vnútorne zadlžené, zároveň základnou stratégiou riešenia dlhovej krízy je poskytnutie preklenovacích prostriedkov z eurovalu na prefinancovanie dnešnej dlhovej služby, a zároveň zoškrtanie verejného sektora, ako kľúčového faktora na zníženie dlhu v jednotlivých krajinách, povedie k vyšším výdavkom obyvateľstva. Znamená to logicky, že dôjde k obmedzeniu časti služieb poskytovaných štátom a verejným sektorom s prenosom týchto služieb na samotné obyvateľstvo. Tento manéver však bude

znamenat' ďalšie zúženie reálnej kúpyschopnosti obyvateľov, ktorá by bola použiteľná v podmienkach domáceho európskeho trhu.

Pripomíname to preto, že pri diskusiách o dlhovej kríze či prípadne fiškálnej zodpovednosti uniká jeden pomerne významný fakt, a to je – ak má dôjsť k obnoveniu hospodárskeho rastu, je nutné zvýšiť mieru domácej alebo zahraničnej spotreby. Zahraničná spotreba by predstavovala spotrebu v krajinách, ako je Čína, India, Južná Amerika, Blízky východ a podobne. Pokiaľ dôjde k reštrikčným opatreniam z hľadiska mzdového vývoja, objednávok verejného sektora, zmrazenia platov vo verejnom sektore či jeho zoštiehľovania, toto nevyhnutne povedie k obmedzeniu a zníženiu hodnoty domácej spotreby. Ale znížená hodnota domácej spotreby znova zvýši spätné tlak na potrebu úspešného exportu.

Táto skutočnosť je umocnená aj tým, že prevažná väčšina európskych podnikov (veľkých podnikov) financovala svoje expanzné plány v posledných desiatich rokoch predovšetkým emitovaním podnikových dlhopisov a akcií, keďže zisková marža sa stále pohybuje na úrovni medzi 2 – 4 %. Ak k tomu pripočítame skutočnosť zvyšovania rizikových prirážok pri poskytovaní úverov, je zrejmé, že väčšina podnikov nie je schopná rýchlo splácať svoje záväzky, a že celkový rozsah dlhovej služby týchto podnikov je vyšší ako reálna kredibilita pri splácaní svojich záväzkov. Dôsledkom je potom nutnosť neustáleho tlaku na znižovanie nákladov a logickým výsledkom tohto vývoja je popretie jednej z významných ekonomických teorém, že hospodársky rast vedie k rastu zamestnanosti.

To, čoho sme boli svedkami v druhej polovici roka 2011 a pokračuje to aj v roku 2012, môžeme zhrnúť do jednoduchej definície. Podniky, vzhľadom na vysoký nárast úverových a iných záťaží a pri relatívne nízkej ziskovosti, zvolili stratégiu, v ktorej pokrízový vývoj produkcie realizujú s krízovým počtom pracovníkov – to je prvá významná zmena. Druhá významná zmena, napriek tlaku Európskej únie na určité limitovanie počtu agentúrnych alebo dočasných pracovníkov, vo väčšine európskych krajín dochádza k zvyšovaniu nárastu podielu agentúrnych a nekmeňových pracovníkov. Dôsledkom je nielen to, že títo pracovníci dostávajú nižšie mzdy, ale je to predovšetkým podstatne nižšia ochrana pred prepúšťaním a výsledkom je zároveň celkový nižší pracovný príjem. Zvolenie koncepcie, že nie je dôležitá výška mzdy, ale dôležité je pracovné miesto (to sa týka nepriamo aj takých stratégií ako nemecký „kurzarbeit“ alebo francúzske delené miesta), vedie k tomu, že väčšina pracujúcich síce zostáva zamestnaná, avšak ich reálny príjem sa oproti minulosti znižuje. Ak k tomu pridáme skutočnosť, že rozsah zadlženosti týchto domácností je pomerne veľký, a že ich príjmy sa znižujú, znova dochádza k roztváraní nožnic medzi celkovou možnosťou kúpyschopného dopytu na domácom trhu a nutnosťou zvýšiť export do teritórií, ktoré sú platbyschopné.

K tomuto vývoju však pristupuje ďalší fenomén. Ide predovšetkým o jav, ktorý dnes začína realizovať čínska vláda, kde značná časť exportu čínskych tovarov začína byť presmerovávaná z trhov Európskej únie a USA na trhy krajín, ktoré sú dnes v úhrne označované ako CEVIX – ide predovšetkým o krajiny, ako je Indonézia, Turecko, Vietnam, Kolumbia, Juhoafrická republika. Tieto krajiny, vzhľadom na postupné zvyšovanie miery bohatstva domáceho obyvateľstva a zároveň na rozsiahle surovinové zdroje, sa stávajú mimoriadne atraktívnou platformou pre expanziu čínskych spot-

rebných tovarov. Na jednej strane je získanie nových odbytišť, na druhej strane, v prípade koordinovanej stratégie čínskej vlády, dochádza k vytváraniu dlhodobých kontraktov pre dodávky surovín z týchto krajín za dohodnuté ceny. Výsledkom tohto manévru je potom garantovanie surovín pre Čínu v dlhodobých kontraktoch v nízkych cenových hladinách.

A ak k tomu pridáme skutočnosť, že Čína v posledných piatich rokoch uzavrela sériu kontraktov s Ruskom na dodávky ropy a zemného plynu do severnej a strednej Číny za výhodných cenových podmienok, je zrejmé, že Čína z dlhodobého hľadiska bude mať lacnú energiu, lacné suroviny a bude môcť mať teda väčší manévrovací priestor pre vývoj vlastných miezd. Mzdový nárast v posledných troch rokoch v čínskych podnikoch viedol v rade prípadov k zvýšeniu podielu nákladov živej práce na celkovej vyrábanej produkcii. Niektorí západní autori dokonca hovoria o tom, že Čína prestáva byť konkurencieschopnou práve vzhľadom na celkový nárast miezd.

V skutočnosti musíme upozorniť na dva momenty. Po prvé, vzhľadom na to, že prevažná väčšina čínskych pracujúcich nemá penzijné ani zdravotné poistenie, významný nárast miezd je stále kompenzovaný skutočnosťou, že tieto odvodové náklady v čínskych podmienkach neexistujú, t. j. vlastný čistý rast miezd nemusí byť zatiaľ hrozbou. Po druhé, uvedený skutočný manéver umožňuje čínskej vláde kompenzovať predpokladané dopady rastu miezd a zároveň, s presúvaním časti pracovne náročných výrob (napr. do Indie, Pakistanu, alebo Vietnamu) získava Čína ďalší štrukturálny bonus predovšetkým vo väzbe na globálnu konkurencieschopnosť.

V podstate možno túto stratégiu dnes charakterizovať ako stratégiu „outsourcingu“ kľúčových problémov do zahraničia. Avšak táto stratégia zároveň znamená, že pokiaľ Čína neráta dlhodobo s Európou ako s významným odbytovým teritóriom, je zrejmé, že skôr sa zameria na vybrané segmenty európskeho trhu (napr. luxusný tovar a pod.) a na druhej strane nie je tu lákadlo v podobe lacných surovín. Z tohto hľadiska teda obchod medzi Európskou úniou a Čínou bude zrejme podliehať pomerne významným a razantným zmenám. Ak k tomu pridáme skutočnosť, že celý rad čínskych firiem preniká na európsky trh kúpou európskych podnikov, ktoré mnohokrát majú monopolné postavenie v rámci určitej priemyselnej branže (napr. kúpenie nemeckého výrobcu stavebnej techniky čínskou firmou SANYO), možno predpokladať, že čínske firmy takto obídu hraničné a iné problémy, súvisiace so vstupom na trh Európskej únie. A zároveň, vzhľadom na to, že táto expanzia čínskych súkromných firiem je podporovaná z čínskych zdrojov centrálnej banky a z čínskych suverénnych fondov, je zrejmé, že tento dumpingový vývoj bude z čínskej strany dlhodobo pokračovať.

Pokus umiestniť sa aj na stavebnom trhu (je to známa ponuka čínskych firiem na budovanie diaľnic v Poľsku) je jedna z ďalších možností, ktoré budú čínske firmy postupne v Európskej únii realizovať. Problémom Európskej únie sa v tomto kontexte stávajú niekoľké problémy:

- Ak Čína realizuje túto stratégiu zmeny odbytišť, akým spôsobom bude reagovať Európska únia? Formálne by mohlo ísť o výhodnú situáciu, v ktorej by mohlo ísť o obnovenie domáceho odbytu vo väzbe na doma vyrábanú produkciu. V takomto prípade by však doma vyrábaná produkcia musela byť dostatočne cenovo dostupná, pretože vzhľadom na postupné zmrazovanie a znižovanie príjmov väčšiny populácie

v Európskej únii bude dochádzať aj k stále výraznejšiemu posudzovaniu výrobkov predovšetkým z hľadiska ceny.

- Problém predstavuje aj skutočnosť, že celý rad tradičných odvetví (napr. spotrebného priemyslu) v Európe neprežije čínsku expanziu a prípadné pozastavenie dovozu čínskych tovarov tohto druhu výrobkov nemusí znamenať automaticky obnovenie pôvodnej podoby európskeho spotrebného priemyslu.
- Mnohé oblasti prieniku čínskych firiem do Európskej únie sa týkajú predovšetkým ekologických technológií a čínske firmy kúpou európskych firiem získavajú prístup k európskym know-how v oblastiach, ktoré by mohli byť v budúcnosti, vzhľadom na ekologizáciu národných ekonomík, pomerne zaujímavé.

Pripomeňme len skutočnosť, že samotná Európska únia, chce byť lídrom v oblasti ekologizácie národných ekonomík, zvolila stratégiu 20 – 20 – 20. Znamená to stratégiu, podľa ktorej do roku 2020 treba znížiť spotrebu energií o 20 %, zvýšiť podiel obnoviteľných zdrojov na 20 %, ale zároveň to znamená pomerne rozsiahle investičné projekty. Ak vezmeme do úvahy, že európske vlády sú zaťažené riešením dlhových kríz, a že by mali znižovať celkový rozsah svojich výdavkov, o to atraktívnejšia prichádza ponuka čínskych ekologických technológií ponúkaných za prijateľnejšiu cenu a zároveň umožňujúcich splnenie tohto ambiciózneho ekologického cieľa.

Takto vzniká veľmi zvláštna situácia, v ktorej po prvé, Európska únia chce ekologizovať, po druhé, chce znižovať výdavky štátneho a verejného sektora, po tretie, dodávané technológie európskymi firmami sú dosť drahé, čo predražuje celý proces ekologizácie, a po štvrté, prichádza komplexná ponuka čínskych firiem, ktoré ponúkajú nielen výhodné úvery, ale aj dodávajú ekologické technológie a umožňujú plniť ekologizáciu požadovanú Európskou úniou. Z tohto hľadiska sa ukazuje paradoxná skutočnosť, že vlastne posledný vývoj 5 – 7 rokov vedie k posilneniu úlohy štátneho sektora ako stabilizujúceho faktora pri vývoji národných ekonomík.

Tento jav je však kontradiktórny vzhľadom ku skutočnosti, že vlastne zadlženosť štátov má byť riešená znížením výdavkov verejného sektora. Konštatujeme, že celý proces ekologizácie bez významnej spoluúčasti jednotlivých štátov nie je reálne možný. Nehovoríme len o stanovených vysokých výkupných cenách energií a podobne, aby sa projekty v oblasti fotogalvaniky, solárnej energie alebo veternej energie stali návratné. Z tohto hľadiska sa problém dlhovej krízy stáva jedným z kľúčových problémov, ale nie finančným problémom, ale stáva sa problémom hospodárskej politiky členských štátov Európskej únie. Multiplikačné efekty riešenia dlhovej krízy (napr. zníženie deficitov rozpočtov) by bolo možné riešiť pomerne jednoducho. Pripomínáme, že celý rad fenoménov analyzuje Eurostat a dáva informácie jednotlivým členským štátom Európskej únie.

Prvý významný blok predstavuje *celkový rozsah korupcie*. V podmienkach Európskej únie je extrémne vysoký, výnimku predstavujú iba škandinávске krajiny, kde sa korupcia pohybuje na úrovni 1 – 2 %. Vo väčšine krajín je korupcia odhadovaná na úrovni 20 – 40 % z HDP, pričom napríklad v podmienkach Slovenska je celkový rozsah korupcie odhadovaný Európskou úniou na úrovni 4 mld. eur ročne.

Druhý významný blok predstavuje *šedá ekonomika*. Šedá ekonomika podľa analýz Eurostatu predstavuje ročný produkt asi na úrovni 6 bil. eur, je v nej zamestnaných

v podmienkach EÚ asi 31 miliónov ľudí a znamená výrazné obmedzenie príjmov národných rozpočtov.

Tretí významný blok predstavujú tzv. *operácie na hrane zákona*, ktoré tvoria širokú paletu operácií firiem od finančných transferov uskutočňovaných na hrane zákona cez nemožnosť kontrolovať finančné transferové toky transnacionálnych korporácií až po klasickú podobu daňových únikov.

Pripomíname, že rozsah daňových únikov v EÚ sa všeobecne odhaduje asi na sumu približne 800 mld. eur ročne, pričom Slovensko predstavuje z hľadiska daňových únikov sumu asi 3 mld. eur ročne. Tento rozsah daňových únikov je mimoriadne závažný aj z toho dôvodu, že vlastne znižuje príjmy štátneho rozpočtu a svojím spôsobom blokuje cestu riešenia deficitov národných rozpočtov cestou zvýšenia príjmov. V tejto situácii prichádza väčšina národných vlád so snahou konsolidovať štátny rozpočet a verejné financie cestou zvyšovania dane z pridanej hodnoty, zvyšovania daní pre bohatú časť populácie, zvyšovania daní z finančných transferov a podobne. Pritom, tieto uvádzané tri kľúčové bloky únikov finančných prostriedkov ako keby národné vlády nebrali do úvahy. Upozorňujeme, že manévrami s DPH, spotrebnými daňami alebo podobne, nie je možné vyriešiť problém ani doterajších dlhov, ani budúcich dlhov a zároveň to bude mať ničujúci dosah na inflačný vývoj. Z tohto hľadiska považujeme za rozumnejšie realizovať opatrenia v oblasti korupcie, šedej a čiernej ekonomiky a daňových únikov.

Je, samozrejme, obtiažné zvýšiť kontrolu nad činnosťou predovšetkým transnacionálnych korporácií. Dnešné sústredenie pozornosti na reguláciu finančného sektora je síce pochopiteľné, ale rovnaký objem obrovských finančných transferov uskutočňujú aj transnacionálne korporácie, operujúce v jednotlivých členských štátoch Európskej únie i mimo nej. Vzhľadom na to, že transkorporátne ceny, finančné zúčtovávanie predaných tovarov v rámci globálneho planetárneho trhu prebieha bez akejkoľvek kontroly, možno odhadovať, že činnosť transnacionálnych firiem významným spôsobom ochudobňuje národné rozpočty. Pred piatimi rokmi (2007) bola prijatá komunitárna norma o sociálnej spoluzodpovednosti transnacionálnych firiem za vývoj regiónov, v ktorých pôsobia ich pobočky. Táto smernica má byť určitou náplasťou na nemožnosť a neochotu kontrolovať finančné transfery transnacionálnych firiem. Cieľom bolo, aby sa účasť transnacionálnych firiem (napr. na financovaní zdravotníctva, vzdelávania, kultúry, regionálneho rozvoja) stala určitou nepriamou formou pomoci transnacionálnych firiem s tým, že je to menší dar, ako keby sa zaviedli dôsledné daňové a iné kontroly. V skutočnosti táto smernica takmer vôbec nie je uplatňovaná a transnacionálne firmy na regionálny rozvoj vôbec neprispievajú. Naopak, cestou požadovania investičných stimulov od centrálnych vlád ešte zhoršujú celkový rozsah finančných únikov a transferov, ktoré súvisia s finančnými operáciami transnacionálnych firiem v zahraničí. Napríklad v oblasti vzdelávania, ekologizácie atď. požadujú transnacionálne korporácie infraštruktúrne služby od hostiteľských štátov.

Komplikácie predstavujú aj ďalšie skutočnosti. Značná časť finančných transferov v rámci európskeho bankového sektora je na jednej strane vykladaná ako oblasť finančných operácií, ktorú možno zdaňovať (návrh tzv. dane z finančných transferov) a je to oblasť, ktorú možno kontrolovať. Na druhej strane je zrejmé, že pokiaľ vážne prijmeme tézu o tom, že 85 – 90 % európskeho bankového a finančného sektora ovláda osem

klúčových transnacionálnych konglomerátov (finančných konglomerátov), je zrejmé, že ich činnosť, ich vnútorná štruktúra, kde sa uskutočňujú finančné a iné operácie od poisťovníctva až po penzijné fondy, vytvárajú nepriehľadnú spleť jednotlivých finančných transferov, ktoré sú mimo kontroly národných vlád. A čo je horšie, žiadnym spôsobom nie sú zainteresovaní na riešení ani dlhovej krízy, ani finančných problémov.

Naopak, prijímanie nových kontrolných mechanizmov na úrovni Bruselu (napr. regulačné mechanizmy súvisiace s Bazilejom III, regulačné mechanizmy vo väzbe na odmeňovanie manažérov finančného sektora a pod.) je automaticky transferované do nákladov a cien preuvereňovaných, a znamená to teda zhoršovanie a sťažovanie úverových podmienok. Pripomíname, že zároveň nemožno hodnotiť oddelene situáciu vo vývoji finančného sektora od situácie vo vývoji celkovej domácej spotreby. Ak totiž väčšina populácie je už veľmi zadlžená, možno celkom objektívne predpokladať zmrazenie ich ďalších príjmov. Zvýšenie spoluúčasti na mnohých službách, ktoré doteraz boli poskytované bezplatne verejným sektorom, ale v súčasnosti majú byť poskytované za úhradu, bude znamenať významné preskupenie v štruktúre spotrebných košov európskych domácností. Pokiaľ dôjde k ďalšiemu prehľbovaniu rozdielov medzi príjmami a potrebami, aj vo väzbe na dlhovú krízu, môže dôjsť k výraznému poklesu ďalšie domáceho dopytu.

Európsky a čínsky transfer dovozu tovarov do Európy zatiaľ prebieha relatívne pomaly. Súvisí aj s tým, že na rozdiel oproti USA európske domácnosti predsa len ešte dnes majú pomerne rozsiahle úspory v reálnej podobe a tieto úspory ešte umožňujú udržiavať spotrebu niekoľko rokov, možno až dekád na relatívne prijateľnej hladine. Z tohto hľadiska je čínsky dualizmus, t. j. zachovanie určitého objemu exportu na trhy európskych krajín, ale zároveň aj hľadanie odbytí na trhoch krajín CEVIX, celkom prijateľným a logickým riešením.

Aj keď je európsky potencionálny spotrebný blok postupne obmedzovaný, na druhej strane, v rámci celkovej chudoby na planéte, stále predstavuje relatívne lukratívny blok pre možné odbytie tovarov. Ak do budúcnosti má byť dlhodobá zabezpečená konkurencieschopnosť čínskej výroby, nie je možné pri náraste mzdových nákladov vývoj riešiť ináč, ako cestou znižovania surovínových vstupov. Zoberme do úvahy, že mnohé čínske firmy získavali know-how a výrobky tým, že kúpili niekoľko kusov výrobkov, okopírovali ich a začali ich predávať ako svoje vlastné výrobky za dumpingové ceny. Tento vývoj je však stále menej možný vzhľadom na prijímanie celého radu opatrení na ochranu duševného vlastníctva tak v krajinách Európskej únie, ako aj v USA a Japonsku či v niektorých ďalších vyspelých krajinách. Ak teda náklady na výskum nie je možné financovať (mzdy postupne rastú), zostáva jediná cesta – udržať stabilné a prijateľné ceny energií a surovín pre vyrábanú produkciu. Z tohto hľadiska je preto celkom pochopiteľný záver, že Čína volí duálnu stratégiu udržania, z veľkej časti doteraz získaných odbytových priestorov a získanie nových odbytí, kde je tovar kompenzovaný dodávaním surovín za prijateľné ceny. Táto stratégia bude mimoriadne závažnou z hľadiska budúcich desiatich až pätnástich rokov, pokiaľ vývoj bude pokračovať v podobných tendenciách ako doteraz.

Z tohto hľadiska je manévrovací priestor Európskej únie neporovnateľne užší. Snaha po vyrovnanom rozpočtovom hospodárení by mala byť viazaná na riešenie skutočných príčin zadlženosti európskych krajín. Zatiaľ neustále hovoríme o problémoch

dlhovej krízy, o problémoch deficitnosti štátnych a verejných rozpočtov, o problémoch, ktoré súvisia s európskym sociálnym modelom, avšak stále nie je jasne a zreteľne konštatované, čo je príčinou zadlženosti väčšiny európskych krajín. Je to príliš nákladný sociálny model? Je to strata konkurencieschopnosti na globálnych trhoch? Je to vysoký blok zbrojných a obranných výdavkov? Sú to iné skutočnosti, ktoré radikálnym spôsobom zaťažujú celkovú činnosť štátneho a verejného sektora v podmienkach Európskej únie? Je to obrovský objem finančnej a nefinančnej pomoci poskytovanej malým a stredným firmám? Teda tých 21 miliónov malých a stredných firiem v EÚ, ktoré získavajú finančnú a nefinančnú pomoc, pretože ide o udržanie lokálnej a miestnej zamestnanosti vo výške 70 %. A je za tým aj skutočnosť, že snaha byť na čele lídrov ekologizácie ekonomík niečo stojí a bude celkový transfer produkčných a iných technológií stáť nesmierne veľa.

Pripomíname, že tu je celý rad varovných signálov, kde napríklad dnes sa rozbieha v automobilovom priemysle produkcia elektromobilov, ale menej sa hovorí o tom, že za každý predaný elektromobil národný rozpočet krajiny, v ktorej sa elektromobil predal, zaplatí dotáciu vo výške 5 500 eur na jeden predaný elektromobil. Takisto, vzhľadom na to, že bude potrebné dobudovať dobíjacie siete pozdĺž hlavných dopravných systémov, tieto dobíjacie siete majú byť vybudované z nákladov štátneho a verejného sektora, samozrejme, pod heslom ekologizácie dopravných systémov v rámci Európskej únie. Ale toto všetko bude znamenať kontradiktórne náklady do štruktúry výdavkov štátnych rozpočtov. Okrem toho dnes sa už nehovorí, či skutočnou príčinou zadlženosti európskych krajín bolo aj investovanie 2,7 bilióna eur použitých na sanovanie európskeho finančného sektora. Išlo o súkromné banky, ktoré boli sanované z prostriedkov daňových poplatníkov, čo nie je vôbec popierané, ale to zároveň znamená, že došlo k výraznému navýšeniu zadlženosti a dlhovej služby jednotlivých európskych krajín.

3 Záver

Ak by sme mali odpovedať na otázku, čo je skutočnou príčinou, tak zrejme to nebude sociálny model, a teda jeho okresávanie nepovedie k výraznému zníženiu deficitnosti hospodárenia jednotlivých krajín. Pripomíname to preto, že pokiaľ dochádza k výraznému nárastu daňových únikov vo väčšine európskych krajín, dochádza aj k presúvaniu firiem mimo jurisdikcie materských krajín, čím materské krajiny prichádzajú o obrovské rozpočtové prostriedky. Je zrejmé, že zvyšovanie dane z pridanej hodnoty, spotrebných daní a podobné opatrenia nepovedú k obnoveniu vyrovnanosti rozpočtového hospodárenia. Okresávanie výdavkov verejného sektora spätne zúži manévrovací priestor pre mnohé malé a stredné firmy, ktoré existovali práve vďaka objednávkam verejného sektora. A toto všetko spätne povedie znova k obnoveniu nárastu nezamestnanosti a ďalších hospodárskych problémov.

Literatúra

FISMAN, R., MIGUEL, E. 2008. *Economic Gangsters: Corruption, Violence and the Poverty of Nations*. Princeton – Oxford: Princeton University Press. ISBN 978-0-691-13454-3.

- FRIEDMAN, G. 2011. *The Next Decade: Where We've Been... and Where We're Going*. New York: Doubleday. ISBN 978-0-385-53294-5.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: Sprint dva. 219 s. ISBN 987-80-89393-24-4.
- STIGLITZ, J. E., SEN, A., FITOUSSI, J.-P. 2010. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris. Dostupné na: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf>.

Новый мировой порядок и внешняя политика России

Boris Alexandrovič Šmelev¹ Ruská akadémia vied

The new world order and Russia's foreign policy

Author's contact details

¹ Russian Academy of Sciences, Institute of Economy, Novocheryemushkinskaya 42a, Moscow 117418, Russia, boris_shmelev@mail.ru

Abstract: Author analyzes the foreign policy of the Russian Federation after the collapse of the Soviet Union after 1991. Russia assumed that developed countries will approach it as a partner with equal rights. In the nineties, Russia's foreign policy was based on the fact that the West has agreed on a division of spheres of influence. Russian and U.S. views on some issues, however, differed significantly. This was the conflict in former Yugoslavia, Kosovo recognition, build a missile defense system, the OSCE role in European security system. Russia-NATO relations have improved after 11 September 2001. NATO, however, does not consider Russia as an equal partner. The relations of Russia and the European Union has defined a joint summit in 2005, which defines the system safety in Europe. Russia considers the key relationships in Europe with Germany. An important point of Russia's foreign policy, relations with former Soviet countries - countries post Soviet space. In this area of Russia competes in the U.S. and China. Russia tries to assert its interests over the Commonwealth of Independent States and Shanghai Cooperation Organisation. Progress in this area is to create a free trade zone between Russia, Kazakhstan and Belarus. Russia wants in the former Soviet Union to create a Eurasian Union. Russia has the smallest problems in relations with China.

Keywords: Foreign policy, safety system, Russia.

Распад Советского Союза и образование Российской Федерации сразу же поставили перед её внешней политикой задачи, связанные с определением её места в мировом сообществе и налаживанием сотрудничества с внешним миром. РФ, провозгласив себя правопреемницей СССР, по своему геополитическому положению и по ресурсному обеспечению отличалась от бывшего Советского Союза, и поэтому не могла идентифицировать свою внешнюю политику с той, которая проводилась ранее советским руководством.

Новые лидеры российского государства были убеждены в том, что отказ от коммунистической идеологии и переход к рыночной экономике и демократии позволит установить качественно новые отношения с Западом, вчерашним противником в «холодной войне», и, опираясь на его помощь и поддержку, решить проблемы трансформации российского общества.

По словам министра иностранных дел РСФСР А.В. Козырева, сказанным им в августе 1991 года, «для демократической России США и другие западные

демократии – столь же естественные друзья и в перспективе союзники, как они были врагами для тоталитарного СССР»⁷

Развивая эту мысль, А. Козырев в одном из своих выступлений в январе 1993 г. подчёркивал, что основная задача внешнеполитического курса России – создание условий для «вхождения России в клуб развитых демократий», налаживание «устойчивого развития отношений с США с установкой на стратегическое партнёрство, а в перспективе – на союзничество, опирающееся на совпадающие ценностные ориентиры»⁸. Одновременно он также указывал на необходимость «предотвратить превращение Восточной Европы в своего рода буферный пояс, изолирующий Россию от Запада, и не допустить её вытеснения из восточноевропейского региона»⁹.

В середине 90-х годов российская внешняя политика исходит из представлений о возможности договориться с Западом о своеобразном разделе сфер влияния. Россия соглашалась на расширение ЕС и НАТО при условии вхождения в них только католических стран ЦВЕ, а Запад, в свою очередь, обязывался бы не продвигаться дальше на Восток. Предполагалось, что Россия и НАТО заключают между собой договор о партнёрстве. Россия хотела бы также получить согласие Запада на признание за Россией ответственности за поддержание безопасности на постсоветском пространстве и в православных странах. Однако эти претензии России на особую роль Запад отклонил.

Запад иначе видел перспективы отношений с Россией. Для него крах СССР был победой в «холодной войне». Как писал З. Бжезинский, «холодная война» закончилась победой одной стороны и поражением другой. По словам известного американского политолога Стивена Козна, «с начала 90-х годов Вашингтон как при демократах так и при республиканцах придерживается по отношению к постсоветской России двух диаметрально противоположных курсов одновременно: один – декоративный и внешне дружелюбный; второй реальный и всё более безответственный. Декоративная политика ... предусматривает демонстративный отказ от целей периода «холодной войны» и установления «стратегического партнёрства и дружбы» с Россией... Реальный же политический курс США носит совсем иной характер – Вашингтон беззастенчиво пользуется ослаблением России после 1991 года, руководствуясь принципом «победитель получает всё». Эта политика, сопровождающаяся нарушением обещаний, высокомерными нотациями и требованиями односторонних уступок, выглядит даже более агрессивной и бескомпромиссной, чем линия США в отношении коммунистического СССР»¹⁰.

Таким образом, концептуальное видение отношений Запада и России каждой из сторон принципиальным образом различалось, что неизбежно вело к их

⁷ Внешняя политика и безопасность современной России. 1991-2002. Хрестоматия в 4-х томах / Составитель Т.А. Шаклеина. Т. 1. Исследование. М., МГИМО(У) МИД России, РАМИ, АНО и ИНОЦентр (Информация. Наука, Образование), Российская политическая энциклопедия, 2002, с. 182.

⁸ Внешняя политика и безопасность современной России, ук.соч. с. 184.

⁹ Дипломатический вестник, № 1-2. Январь 1993 г. МИД Российской Федерации, с. 5.

¹⁰ См. Стивен Ф. Козн. Америка развязывает новую «холодную войну». Сайт ИНО СМН.RU. 4 июля 2006 г.

столкновению. Это проявилось в различных оценках расширения НАТО на Восток Европы, агрессивных действий НАТО против Югославии в 1999 г. и последующих шагах по урегулированию косовского кризиса, значения Договора по ПРО, роли ОБСЕ в укреплении европейской безопасности, путей урегулирования иракского кризиса, положения на постсоветском пространстве, размещения элементов НПРО в Чехии и Польше. Количество вопросов, связанных с укреплением международной безопасности, по которым позиции России и Запада, постоянно увеличивалось. Отношения с Европой в сравнении с США были отмечены более солидным положительным содержанием. Однако и в них усиливались негативные тенденции. Перечень позиций, по которым у России и Европы имелись расхождения, был значителен. Это и отказ РФ от подписания Энергетической хартии, критика России за её отход от принципов демократии, различные подходы к урегулированию кризисов на постсоветском пространстве, ратификация ДОВСЕ.

Россия, хотя и является членом группы «8», которая объединяет ведущие демократии Запада и Японии, тем не менее, реально не вошла в клуб развитых демократических государств мира. Процесс создания евроатлантической системы безопасности и европейской экономической интеграции осуществился помимо воли и желания России и без её участия. Поэтому остро встал вопрос о формах взаимодействия РФ с евроатлантическими институтами безопасности – НАТО, европейской экономической интеграцией – ЕС, а также ОБСЕ.

Россия не без основания претендует на роль одного из ведущих мировых центров силы и не хочет и не может раствориться в Европе, интегрируясь в её политическое и экономическое пространство, но этого и сама Европа не хочет от России. Она в отношениях с Российской Федерацией заинтересована в сотрудничестве, в её предсказуемости, в совместной борьбе против старых и новых угроз безопасности. Для этого вполне достаточно партнёрских отношений, закреплённых системой долгосрочных договоров. Поэтому Европа не поддерживает российское предложение о заключении нового договора о европейской безопасности, проект которого Россия предложила в 2008 году. Никаких особо действенных стимулов к тому, чтобы российская идентичность растворилась через объединение в общеевропейской со стороны Европы сегодня не просматривается.

Но таких же стимулов не имеется и у России. Она не может согласиться с тем, чтобы Еврокомиссия или Европарламент распоряжались её судьбой. Сохранение идентичности современной России во многом связано ещё и с тем, что ей приходится решать такие исторические задачи, которые Европа уже давно решила.

Однако, сохраняя себя в качестве самостоятельного центра силы, Россия тем самым сталкивается в геополитическом противостоянии с Западом. Наиболее остро это проявляется во взаимоотношениях России с США, но оно очевидно и в её взаимоотношениях с Европой. За истекшие годы Запад включил в орбиту своего геополитического влияния страны бывшей Восточной Европы. Сейчас он достаточно успешно укрепляет своё геополитическое влияние на постсоветском пространстве и проводит всё более активную политику, направленную на

создание условий по установлению своего контроля над собственно Россией. Россия же, в свою очередь, отстаивая свои интересы, старается избегать возникновения конфронтации с Западом, ищет возможности для диалога и развития сотрудничества, полагая возможным на этой основе создание зоны мира и безопасности от Ванкувера до Владивостока.

Основу для такого сотрудничества могла бы представлять принятая на Сессии глав государств и правительств 34 государств-участников ОБСЕ (19-21 ноября 1990 г.). «Парижская хартия ОБСЕ для новой Европы.» В ней констатировалось окончание эры конфронтации и раскола Европы, а государства ОВД и НАТО заявили в совместной декларации, что «в новую эпоху, которая открывается в европейских отношениях, они больше не являются противниками и будут строить отношения партнёрства.» В принятой на Лиссабонском саммите ОБСЕ (декабрь 1996 г.) «Декларации об общей и всеобъемлющей модели безопасности для Европы на XXI век» указывалось на её превращение во всеевропейскую, всеобъемлющую, единую и неделимую, без новых разграничительных линий.

Однако политика Запада в решении проблем европейской безопасности стала развиваться в ином направлении, что привело к появлению новой архитектуры европейской безопасности. Она характеризуется доминированием НАТО во главе с США, что уже привело к нарушению основных принципов Хельсинкского Заключительного акта и Парижской Хартии. Балканский кризис убедительно свидетельствует об этом. Альянс считает возможным осуществлять любые силовые действия как в Европе, так и за её пределами, не считаясь с принципами международного права, интересами и мнением России. Россия не может согласиться с утверждением в Европе исключительно «натоцентристской» модели безопасности, которая не обеспечивает равенство и неделимость безопасности, и соответственно, надёжного общеевропейского баланса интересов. В то же время, учитывая реальное положение дел, Россия проявляет готовность к налаживанию взаимодействия с Альянсом. В свою очередь и в НАТО понимают, что строительство системы европейской безопасности без участия России, как крупнейшей европейской державы, резко снизит её эффективность. В 1997 году был подписан «Основополагающий акт об отношениях между Россией и НАТО», в котором декларировалось стремление к построению прочного и всеобщего мира в Евроатлантическом регионе. Его подписание Россией означало и её согласие на реализацию планов по расширению НАТО на Восток, что предполагало отказ от её прежней позиции решительного его неприятия.

Трагические события 11 сентября 2001 года в США привели к усилению сотрудничества между Россией и НАТО. В соответствии с Римской декларацией (Рим, 28 мая 2002 г.) был создан Совет Россия – НАТО в формате «20» в качестве механизма для консультаций, достижения согласия, сотрудничества, совместной деятельности и принятия совместных решений по вопросам евроатлантической безопасности. Совет должен был функционировать на основе консенсуса и политического диалога, но Россия не получила право голоса в решении вопросов применения альянсом вооружённых сил, расширения НАТО.

Саммит НАТО в Праге (ноябрь 2002 г.) очертил пределы отношений с Россией. Он показал, что её не хотят рассматривать как равноправного партнёра. Совет Россия – НАТО не стал действенным механизмом по поиску взаимодействия по созданию системы европейской безопасности. Для России оказался закрытым саммит НАТО в Риге (18-29 ноября 2006 г.), на котором обсуждалась трансформация альянса в ещё более дееспособную военную организацию, превращение региональной организации, каковой НАТО является в соответствии с Вашингтонским договором 1949 года, в глобальную, считающей своей «зоной ответственности» уже весь мир.

Как бы ни были отношения с Европой отягощены различными подходами к решению вопросов обеспечения европейской безопасности, Россию с ней объединяет очень многое. Конфронтация с ней пагубно бы отразилась на её международных позициях, замедлила бы темпы модернизации страны, существенно бы усложнила условия построения демократического общества. Поэтому внешнеполитическая активность России направлена на поиски взаимоприемлемых компромиссов с европейскими странами и европейскими институтами по безопасности.

Хотя отношения с НАТО и ОБСЕ очень важны для России, тем не менее, ключевое значение для неё имеют отношения с Европейским Союзом. На саммите Россия – ЕС в Москве 10 мая 2005 года был подписан пакет документов, наметивших совместные действия по формированию четырёх общих пространств (4 пространств безопасности). Это общеевропейское экономическое пространство, пространство свободы, безопасности и правосудия (внутренняя безопасность), пространство сотрудничества в области внешней безопасности, пространство научных исследований, образования и культуры. Однако осуществление этих планов наталкивается на объективные трудности, обусловленные различным пониманием этих пространств из-за отличий в политических культурах. Из-за этого планы совместных действий не стали объединяющей Программой взаимного сотрудничества, которое могло бы способствовать укреплению доверия и взаимопонимания между Россией и Европой. Напротив, они лишь выявили масштабность расхождений и сложность их преодоления, в обстановке всё возрастающей геополитической конкуренции и стремления ЕС в максимально возможной степени контролировать доставку российских энергоносителей на европейские рынки.

Накапливающиеся разногласия между Россией и Европой, всё большая жесткость в отстаивании РФ своих интересов встречают нарастающее сопротивление и со стороны Европы, переходящее во все более заметную неприязнь к ней.

Все это обусловило возникновение нового кризиса в отношениях между Россией и Западом в середине первого десятилетия 21. века. Он по-разному проявляется во взаимоотношениях России и США и России и Европы. Если первый кризис возник из-за агрессии НАТО против Югославии в 1999 году, то новый, второй кризис возник из-за того, что произошёл поворот в кремлевском мышлении в сторону основательной самостоятельности во внешнеполитической сфере, активного, где это считается нужным, участия в

разрешении мировых и региональных проблем. Об этом Президент РФ В.В.Путин откровенно сказал в своем выступлении в Мюнхине на конференции по политике безопасности в феврале 2007 года.

Запад не может смириться с Россией как самостоятельной геополитической субстанцией, имеющей свои интересы и свои ресурсы для их отстаивания. Речь, по существу, идёт о продолжении многовекового противостояния двух цивилизаций – русско-православной и западноевропейской. Восточный вопрос вновь проявляется на новом витке исторического развития.

Отношения между Россией и Западом всегда были асимметричными. Для России Запад являлся неким маяком в её историческом движении, неким стандартом, которому она хотела бы соответствовать. Мнение Запада учитывалось при осуществлении политических действий как внутри страны, так и за рубежом и одобрение с его стороны как бы усиливали легитимность предпринимаемых шагов. Очень часто Россия, вместо того, чтобы творчески перерабатывать опыт Запада и укоренять его на российской почве, занималась подражанием ему, тем, что ещё русский политолог Данилевский в середине 19 века называл «европейничаньем», рассматривая его как «симптомы болезни, которую можно назвать слабостью и немощью народного духа в высших образованных слоях русского общества»¹¹.

Возникший кризис в отношениях между Россией и Западом мог перейти или в открытую конфронтационность, в новое издание «холодной войны» или пройдя через его очистительное воздействие, вывести сотрудничество между Россией и Западом на качественно новый уровень. Российско-грузинская война августа 2008 года была «опосредовано американо – грузинской войной»¹² и вполне могла привести к новой «холодной войне». Россия была заинтересована не в конфронтации, а во взаимовыгодном сотрудничестве на основе полного равноправия, уважения интересов безопасности друг друга и доверия. Понимание необходимости преодоления наметившихся негативных тенденций во взаимоотношениях с Россией оформилось и в Европе и в США и проявилось в виде политики «перезагрузки.» Однако эта политика не привела к появлению нового качества взаимоотношений между США и Россией, не устранила фундаментальных противоречий интересов двух стран, не способствовала укреплению доверия между ними. По существу, США продолжают проводить в отношении России политику сдерживания, которая встречает поддержку со стороны многих европейских государств. Если Б. Обама не удастся победить в президентской гонке, то всего вероятнее российско – американские отношения значительно ухудшатся. Хотя Россия не рассматривает НАТО как угрозу своей безопасности и сотрудничает с альянсом в решении многих вопросов международной безопасности, и в первую очередь, в разрешении афганского кризиса, а НАТО в свою очередь не рассматривает Россию как своего противника, тем не менее, многие аспекты деятельности Североатлантического блока вызывают у Москвы резкое неприятие. Саммит НАТО в Чикаго, состоявшийся в мае 2012 г. дал новый импульс формированию глобальной

¹¹ Данилевский И.Я. Россия и Европа, с. 330.

¹² Стивен Кoen. Перезагрузка с Россией: Еще один упущенный шанс? Мир перемен. 3/2011.с.107.

натоцентристкой модели обеспечения международной безопасности при доминировании в ней США. Эти шаги ведут к вытеснению ООН и других международных организаций на обочину мирового политического процесса и означают стремление США при опоре на НАТО занять лидирующие позиции в определении мировой политики. С российской точки зрения, натоцентризм, по определению отрицает создание подлинного универсального механизма коллективной безопасности в евроатлантике.

Возможности для развития сотрудничества с Европой у России более широкие, хотя сейчас в нем происходит нарастание сложностей и неопределённостей. Финансово-экономический кризис, сотрясающий Европейский Союз, расшатывает его единство, делает его будущее трудно предсказуемым. Очевидны разногласия в подходах к преодолению кризиса между Францией и Германией, Германией и Великобританией. В ЕС усиливается влияние Германии, и нельзя исключать такого варианта развития событий, когда может возникнуть «германская Европа», и Берлин будет занимать доминирующие позиции при принятии внутри и внешнеполитических решений в ЕС. Европейский Союз сконцентрирован в первую очередь на решении своих внутренних проблем и стратегические вопросы взаимоотношений с Россией ушли у него на второй план. Эти взаимоотношения утратили в последние годы динамизм и стали довольно рутинными. Поэтому Россия делает ставку на развитие двусторонних отношений с европейскими государствами и в первую очередь с ФРГ. С помощью Берлина РФ рассчитывает занять достойное место в евроатлантической системе безопасности и европейской системе экономической интеграции, а не быть на ее обочине, как это происходит в настоящее время. В противном случае у России не будет никакого интереса к поддержанию единства Европы, к упрочению европейского дома, в котором ей, как великой европейской стране, нет достойного места. Но в то же время Россия признает бесперспективность создания противостоящих Западу коалиций и осознает необходимость максимально тесного взаимодействия с передовыми демократическими государствами в разрешении вопросов укрепления как международной, так и европейской безопасности, включая и постсоветское пространство.

Позиции России в мире, во взаимоотношениях с Западом во многом зависят от характера её сотрудничества с государствами, возникшими на постсоветском пространстве.

Основные параметры развития постсоветского пространства после распада СССР были определены в Соглашении о создании Содружества Независимых Государств, подписанном в Вискулях 8 декабря 1991 г. (т.н. Беловежское соглашение).

На постсоветском пространстве в течение всех последующих лет доминирующей тенденцией развития являлись дезинтеграционные процессы как на региональном так и на субрегиональном уровнях.

Политические элиты поддерживали интеграцию только в том случае, если она не угрожала их собственным позициям, более того, усиливала их и давала

осязаемые экономические и финансовые результаты и им самим, и тем социальным слоям, на которые она опиралась. .

Прошедшие после образования СНГ 20 лет показали, что оно было своеобразной формой цивилизованного развода бывших советских республик. В новых независимых государствах сформировалась национальная политическая элита, которая считает сохранение независимости своей главной задачей и её решению она подчиняет свою деятельность.

Неудача в реализации Проекта СНГ, который рассматривался в качестве приоритетного направления российской внешней политики, означает, что её исходные установки оказались неверными. Поэтому необходима критическая оценка всей предшествующей деятельности России в СНГ и выработка новой концепции её отношений с этой группой государств. Для этого требуется дать аргументированные ответы на ряд вопросов принципиального значения.

Во-первых: в чём же заключается значение постсоветского пространства для политического и экономического развития России?

Как представляется, Россия не сможет перейти к устойчивому развитию демократии, строительству правового государства, если она будет окружена по периметру недружественными, а тем более враждебно настроенными к ней государствами. Противостояние с ними потребует отвлечения значительных материальных, политических и информационных ресурсов, резко ограничит возможности для манёвра российской дипломатии в международных делах, ослабит её международные позиции, и фактически сведёт её к исполнению роли региональной державы, заставив её тем самым отказаться от обретения статуса великой державы и участия в глобальной политике.

Страны региона представляют собой важный рынок сбыта российских товаров. Отсюда поступают необходимые российской экономике многие виды сырья и материалов. Россия активно использует рабочую силу из этих стран, без которой стабильное функционирование российского народного хозяйства невозможно.

В условиях разворачивающихся в мире интеграционных процессов, когда государства различных регионов создают интеграционные группировки, позволяющие им более эффективно решать вопросы своего социально-экономического развития, обеспечения национальной безопасности, Россия также заинтересована в формировании такой интеграционной группировки. Иначе она будет вынуждена примкнуть к «чужим» интеграционным группировкам, что приведёт к размыванию её идентичности, к необходимости играть по чужим правилам.

Поэтому неудача с реализацией проекта СНГ не устраняет необходимости создания на постсоветском пространстве интеграционной группировки, в которой Россия могла бы играть роль локомотива. Но для этого она сама должна измениться, стать привлекательной для них, превратиться в важнейший фактор их внутреннего развития.

Сегодня складывается парадоксальная ситуация, когда к России «тянутся страны» с авторитарными, недемократическими режимами, которые сталкиваются с давлением на них со стороны Запада, обвиняющих их в нарушении прав и свобод человека. Их лидеры видят в России средство для укрепления своих личных властных позиций и поэтому не являются надёжными союзниками России. Однако и насаждение в них демократии западного образца контрпродуктивно, т.к. общественное сознание, психология, имеющийся исторический опыт не представляют для этого надёжной основы. Всё это крайне усложняет решение задачи по налаживанию интеграции на постсоветском пространстве, превращая её для России в затратный и длительный исторический процесс. Но другого выбора у неё нет. Она не может позволить себе роскошь махнуть на все эти страны рукой, предоставить их своей судьбе, отдать весь этот регион на откуп другим центрам силы.

С точки зрения перспектив российского государства, его места в системе международных отношений ключевое значение имеют отношения России с Украиной. Недружественные, а тем более враждебные отношения с Украиной резко ограничивают возможности геополитического влияния России, будут означать её фактическое вытеснение из Кавказско-Причерноморского региона, из зоны Большого Средиземноморья, создадут серьёзные проблемы для реализации её геоэкономических интересов, приведут к расколу всего постсоветского пространства на сторонников России и соответственно Украины. Их взаимное противостояние и соперничество ведут к появлению дополнительных возможностей для усиления влияния на постсоветском пространстве других Центров силы, и тормозят реализацию интеграционных проектов. Без преувеличения можно говорить о том, что российско-украинская конфронтация имела бы катастрофические последствия как для России, так и для Украины.

Во вторых, имеются ли у России реальные возможности удержать страны региона в зоне своего геополитического притяжения, влиять на внутривосточные процессы в них?

Постсоветское пространство представляет собой арену геополитического противостояния России с ЕС и США. Это является серьёзным вызовом России. Оно во многом определяет и будет определять происходящие здесь политические процессы, и соответственно, политику России в регионе. Россия утратила монопольное положение единственного игрока на этом поле и превратилась хотя и в весьма важного, но одного из акторов региональной системы отношений.

Открытая борьба России за влияние на постсоветском пространстве с ЕС и США сегодня ей не под силу и ведёт лишь к обострению всех имеющихся здесь противоречий, к росту потенциала конфликтогенности. Более того, даже если бы Россия в этой борьбе выиграла и смогла бы вытеснить своих конкурентов из этого пространства, ей всё равно бы не удалось удержать это пространство под своим контролем. Нарастающие здесь социально-экономические проблемы требуют для своего разрешения массированного вливания капитала в новые независимые государства, которого у России нет.

Справиться лишь своими собственными силами с этой проблемой Россия не в состоянии. Поэтому ей необходимо искать баланс интересов с ЕС и США и возможные формы сотрудничества с ними в регионе. По существу, российская дипломатия должна искать такую линию поведения, которая бы обеспечила максимально возможный в данной ситуации уровень влияния на постсоветском пространстве при минимальном уровне конфронтационности с Западом. Ей приходится выбирать между конфронтацией с Западом из-за своей политики на постсоветском пространстве и укреплением своих позиций в регионе. Судя по политике США, а также ЕС, на Западе имеются достаточно влиятельные политические силы, желающие прямого и открытого столкновения с Россией на постсоветском пространстве, с тем, чтобы надолго отбить у неё охоту к активным действиям в этом регионе и заставить её играть по своим правилам. От исхода этой пробы сил будут зависеть позиции России в регионе. Сейчас намечаются точки такого столкновения: Грузия, Украина и Беларусь, обостряется конкуренция России и Запада в Центральной Азии. Российская дипломатия пытается избежать прямого столкновения, но вместе с тем Россия и готова к нему. Ей приходится определиться и решить для себя, что для неё важнее – попытаться собрать воедино постсоветское пространство и в перспективе возглавить интеграционные процессы на нём, и опираясь на эту интеграционную группировку, превратиться в мощный и влиятельный Центр силы или же уступить Западу и тем самым сохранить отношения с ним на приемлемом уровне, но отказавшись от консолидации этого пространства под своим главенством. Ради сохранения отношений с Западом России в этом случае пришлось пойти на пересмотр своей политики в отношении Приднестровского, Абхазского, Южно-Осетинского, карабахского конфликтов. Но такие условия для развития сотрудничества с Западом для России не приемлемы.

Таким образом, развитие политических процессов на постсоветском пространстве, логика геополитического противостояния подводит Россию к необходимости сделать выбор либо в пользу евразийской ориентации своей внешней политики либо в пользу европейской ориентации.

Однако проблема заключается в том, что любой из этих двух вариантов внешнеполитической ориентации России не сулит ей однозначных преимуществ. Евразийство для России крайне затратно. Россия сама остро нуждается в ресурсах для проведения модернизации и не в состоянии отвлекать их в значительных объёмах для использования на постсоветском пространстве. Российский бизнес заполнить эту нишу не готов и в силу своей слабости, и в силу наличия в этих странах больших рисков, что делает их малопривлекательными для инвестиций.

Кроме того, очень часто он сталкивается с недоброжелательностью со стороны правящих элит, которые видят в нём агента российского государства, стремящегося с его помощью восстановить своё имперское влияние. Всё более отчётливо проявляется стремление политических элит новых независимых государств ориентироваться на Запад, на США и ЕС, рассчитывая с их помощью решить стоящие перед ними сложнейшие проблемы становления государственности и экономического развития, или же играть на противоречиях

между Россией и Западом, и пытаться выторговывать у них максимально возможные уступки.

У России не так уже много действенных рычагов давления на политические элиты этих стран. Использование экономического воздействия в форме ужесточения режимов торговли, запретительных тарифов и пошлин, повышения цен на поставляемые энергоресурсы приводит пока что к обратному результату - дальнейшему отчуждению этих стран от России, укреплению в общественном сознании антироссийских настроений. Реальные возможности России влиять на политические процессы, происходящие в странах СНГ, на их внешнеполитическую линию убедительно показывают события в Грузии, Украине и Молдове. Сегодня они весьма ограничены. И с этим приходится мириться.

В чём же тогда состоит стратегия России на постсоветском пространстве? Ответ на этот вопрос зависит от понимания логики функционирования гигантского евразийского пространства, которое когда-то было объединено в границах Российской империи, а затем Советского Союза. Может ли постсоветское пространство существовать в «разорванном» виде, т.е. в виде большого количества формально независимых, а по существу «не состоявшихся государств», которые постепенно попадут в зону притяжения различных Центров силы, или оно переживает переходный период, в течение которого оно, пройдя этап хаоса и неуправляемости, трансформируется в некую новую геополитическую структуру, функционирующую на новых организационных принципах, но сохраняющую свою геополитическую целостность? Сегодняшнее состояние дел на этом пространстве ясного ответа на этот вопрос пока что не даёт.

Однако это вовсе не означает отказа от проведения активной политики в этом регионе. Напротив, Москва рассматривает развитие многостороннего взаимодействия и интеграционных процессов на пространстве СНГ как ключевое направление внешней политики РФ. Есть немалые возможности для развития двусторонних отношений, имеется потенциал, для сотрудничества на субрегиональной основе. Не следует сбрасывать со счетов хотя и весьма ограниченный на сегодняшний день, но всё-таки немаловажный потенциал СНГ.

Образование Таможенного Союза России, Республики Беларусь и Казахстана, вступление в силу с 1. января 2012 года договора о создании единого экономического пространства, участниками которого являются также все эти три государства может означать качественно новый этап в развитии интеграции на постсоветском пространстве. Все три государства ставят перед собой амбициозную задачу: выйти на следующий, более высокий уровень интеграции — к Евразийскому экономическому союзу. Как видит Россия перспективы и контуры этого проекта?

Во-первых, речь не идет о том, чтобы в том или ином виде воссоздать СССР. По ее мнению, наивно пытаться реставрировать или копировать то, что уже осталось в прошлом, но тесная интеграция на новой ценностной, политической, экономической основе — это веление времени. Предлагается модель мощного

наднационального объединения, способного стать одним из полюсов современного мира и при этом играть роль эффективной «связки» между Европой и динамичным Азиатско-Тихоокеанским регионом. В том числе это означает, что на базе Таможенного союза и ЕЭП необходимо перейти к более тесной координации экономической и валютной политики, создать полноценный экономический союз.

Сложение природных ресурсов, капиталов, сильного человеческого потенциала позволит Евразийскому союзу быть конкурентоспособным в индустриальной и технологической гонке, в соревновании за инвесторов, за создание новых рабочих мест и передовых производств. И наряду с другими ключевыми игроками и региональными структурами — такими как ЕС, США, Китай, АТЭС — обеспечивать устойчивость глобального развития. Евразийский союз послужит своего рода центром дальнейших интеграционных процессов, то есть будет формироваться путем постепенного слияния существующих структур — Таможенного союза, Единого экономического пространства. С российской точки зрения было бы ошибкой противопоставлять Евразийский союз и Содружество Независимых Государств. У каждой из этих структур есть свое место и своя роль на постсоветском пространстве. Россия совместно с партнерами намерена активно работать над совершенствованием институтов Содружества, насыщением его практической повестки. В частности, речь идет о запуске в СНГ конкретных, понятных, привлекательных инициатив и совместных программ. Например, в сфере энергетики, транспорта, высоких технологий, социального развития. Большие перспективы у гуманитарного сотрудничества в науке, культуре, образовании, у взаимодействия в сфере регулирования рынков труда, создания цивилизованной среды для трудовой миграции.¹³

Российская идея о создании Евразийского союза поддерживается Беларусью и Казахстаном. По словам белорусского президента А. Г. Лукашенко «Если мы реализуем цели, намеченные ЕЭП, то сможем перейти к созданию Евразийского союза. Беларусь примет в его формировании самое активное участие.»¹⁴ Он с полным основанием отмечает, что «Построить такой союз — дело непростое. Ведь достигнув максимально возможного уровня экономической интеграции, мы вплотную подойдем к необходимости создания прочной социально-политической надстройки — с общими ценностями, правовой системой, жизненными стандартами и ориентирами. Здесь не обойтись без постепенного консенсусного формирования неких наднациональных органов, в том числе, возможно, политических. Допускаем, что в таком случае в практическую плоскость перейдет и вопрос о введении новой единой валюты.»¹⁵ В создании Евразийского союза не следует усматривать попытку некоего раздела Европы. Евразийский союз я вижу как неотъемлемую часть общеевропейской интеграции. Наш союз призван стать ключевым региональным игроком, который поможет выстраивать отношения с ведущими мировыми экономическими

¹³ Известия. 3 октября 2011 г.

¹⁴ Известия. 17 октября 2011 г.

¹⁵ Там же

структурами. Именно отсюда исходит предложение «тройки» о таком взаимодействии с Евросоюзом, которое привело бы в конечном итоге к созданию общего экономического пространства от Лиссабона до Владивостока. Мы предлагаем «интеграцию интеграций».¹⁶ Нельзя не согласиться с его выводом о том, что «Такая интеграция на постсоветском пространстве быстрее приведет к более тесным и равноправным отношениям с Евросоюзом и построению Большой Европы, чем сепаратные хождения по европейским кабинетам.»¹⁷ В основу создания Евразийского Союза, полагает Президент Казахстана Н. Назарбаев, предполагается положить прагматичный подход, отрицающий любые формы насилия политики над экономикой, какими бы благими намерениями или целесообразностями они не прикрывались.¹⁸

Последовательно станут реальностью механизмы согласования экономической политики трех стран и обеспечения трансграничного свободного движения услуг, капиталов и трудовых ресурсов, унифицированное законодательство. Национальные субъекты бизнеса получают равный доступ к инфраструктуре в каждом государстве, участвующем в ЕЭП. В перспективе сложатся единые транспортные, энергетические и информационные системы.

ЕЭП станет прочной основой для перехода к более высокой ступени интеграции — Евразийскому Экономическому Союзу. Это будет мощное объединение. Совокупный ВВП трех стран составляет уже сегодня почти \$2 трлн, промышленный потенциал оценивается в \$600 млрд, объем выпуска продукции сельского хозяйства — порядка \$112 млрд, а общий потребительский рынок — более 165 млн человек.¹⁹ В XXI столетии невозможно представить, чтобы Евразийский Союз состоялся как успешный центр глобальной силы вне четко прослеживающихся трендов глобального развития.

За 20 лет суверенного развития экономики России, Казахстана и других участников евразийской интеграции стали частью глобальной экономики. Сегодня важным условием модернизации новых независимых государств, создания наукоемких инновационных экономик является активное наращивание инвестиционного и технологического сотрудничества с США, Евросоюзом, Китаем, странами Азиатско-Тихоокеанского экономического сообщества.

Следует учитывать и важные аспекты процесса конструирования новой глобальной системы безопасности в случае реализации проекта Евразийского Союза. В принятой в декабре 2010 года по настойчивой инициативе Казахстана Астанинской декларации саммита ОБСЕ впервые была достигнута договоренность о создании единого и неделимого пространства евроатлантической и евразийской безопасности.

Выдвижение В.В. Путиным идеи создания Евразийского Союза является не столько данью моде и беспроигрышным в предвыборной президентской борьбе ходом, сколько ответом на те многочисленные вызовы, касающиеся определения

¹⁶ Там же

¹⁷ Там же

¹⁸ Известия. 25 октября 2011 г.

¹⁹ Там же

места России в современном мире. Взаимодействие Запада - США и ЕС - Китая, двух системообразующих факторов международных отношений будет представлять в перспективе своеобразную ось мировой политики. По существу разворачивается гигантская битва общепланетарного масштаба между ними за контроль над источниками сырья и энергоресурсов, путями их транспортировки, за рынки сбыта, за определение будущего облика международных отношений. Ее исход во многом будет зависеть от того, на чьей стороне будут действовать Россия и постсоветские государства. Поэтому идет многообразная борьба за установление контроля с их стороны над Россией и постсоветским пространством. Ее результаты выявят победителя. Россия в этих условиях обречена на роль объекта мировой политики, когда ее разыгрывают в своих интересах два глобальных мировых игрока. При этом, независимо от того, кто окажется победителем или к кому примкнет Россия, она обречена играть роль младшего партнера. Россия уже сейчас разрывается на части этими двумя центрами экономической мощи. Европейская часть российского народнохозяйственного комплекса привязана к ЕС, который является для нее главным рынком сбыта и основным источником поступления необходимого оборудования и технологий, в то время как Сибирь и Дальний Восток постепенно превращаются в сырьевой придаток китайской экономики. Политические и геополитические последствия этих процессов Россия почувствуют в недалеком будущем.

Одной из важнейших проблем, с которой столкнулась Российская Федерация при выстраивании своей внешней политики, являлся поиск оптимального сочетания её различных направлений, отражающих особенности геополитического положения страны. Как заявил в январе 1993 г. министр иностранных дел РФ А. Козырев, «в сегодняшней внешней политике (России – авт.) нет ни проамериканского, ни проевропейского, ни проазиатского крена. Российский внешнеполитический курс проводится и будет проводиться по всем векторам»²⁰.

Однако реальная многовекторность российской внешней политики утвердилась лишь в начале 21 в. В течение последних лет российская внешняя политика активизировала свои действия в зоне Азиатско-Тихоокеанского региона, в Юго-Восточной Азии, Южной Азии, на Ближнем и Среднем Востоке.

Наиболее впечатляющие достижения очевидны в российско-китайских отношениях, которые представляются образцом стабильности, предсказуемости, взаимного уважения. Успешное экономическое развитие Китая в последние десятилетия, создание им собственной оригинальной и эффективной модели социально-экономических преобразований превратили его в Центр интеграционного притяжения в Восточной Азии. Китай постепенно превратился в мощную силу, влияющую на динамику экономических процессов в регионе и в мире и с которой необходимо считаться.

²⁰ Дипломатический вестник, № 1, 1993, январь. МИД Российской Федерации, с. 5. См. также А. Козырев. Преображение. М., Международные отношения, 1995, с. 237-242.

Тесное и многогранное сотрудничество с Китаем является для России абсолютной и долговременной необходимостью. Формы и темпы разрешения кризиса в отношениях с Западом, урегулирование многих проблем безопасности на постсоветском пространстве, статус России в мировом сообществе в значительной мере будут зависеть от ее позиций в АТР, и особенно в Северо-Восточной Азии. Поэтому вполне справедлив вывод известного российского политолога А.Д. Воскресенского о том, что «именно ... сбалансированная многовекторная внешняя политика России, нацеленная на построение тесных связей с Западом, при понимании также и необходимости развития стратегического взаимодействия с неформальным лидером азиатского мира – Китаем, является для России единственным «предохранителем» от ухудшения её внешнеполитического положения²¹.

Российско-китайские отношения проделали путь от конфронтации через нормализацию к установлению отношений стратегического партнёрства, что, безусловно, является заслугой российской дипломатии. В то же время, российская внешняя политика ставит реалистические цели в отношении Китая и не строит планов создания двустороннего военно-политического союза..

Динамика российско-китайских отношений в перспективе в значительной мере будет определяться российской внутренней политикой, ориентированной на быстрое и качественное развитие Дальнего Востока и Сибири. Основная проблема современных российско-китайских отношений заключается в их несбалансированности. Россия и Китай – не равновеликие партнёры. Китай по своей экономической мощи намного превосходит Россию, что превращает её, фактически, в младшего партнёра своего великого дальневосточного соседа.

Уверенный экономический рост Китая стимулирует спрос на российские энергоносители, минеральное сырьё, что будет содействовать развитию производительных сил Сибири и Дальнего Востока. Но в то же время возникает опасность того, что весь этот регион превратится в сырьевой придаток Китая. Поэтому так важна целенаправленная деятельность государства по выводу региона на качественно новый уровень развития, стимулирование здесь производства на основе высоких технологий, нанотехнологии.

Упрочению российско-китайского сотрудничества и, соответственно, международных позиций России способствует Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). «Шанхайская пятёрка», созданная в 1996 году для комплексного решения пограничных проблем между КНР и Россией, Казахстаном, Таджикистаном и Киргизстаном превратилась в динамично развивающуюся региональную организацию, в значимый фактор стабильности на евразийском пространстве. В обозримой перспективе ШОС будет играть ещё более важную роль не только в рамках Евразии, но и за её пределами. Появление в ШОС наблюдателей из Индии, Пакистана, Монголии, Ирана, готовых стать её полноправными членами – следствие высокого престижа Организации и её огромных возможностей быть полезной для своих участников.

²¹ Воскресенский А.Д. Российско-китайское стратегическое взаимодействие и мировая политика. М., Изд-во «Восток-Запад», 2004, с. 92.

References

- 1) Vnešňaja politika i bezopasnosť sovremennoj Rossii. 1991 – 2002. Chrestomatija v 4. Tomach. Sostavitel' T.A. Šakleina. T 1. Issledovanie. Moskva. MGIMO (U) MID Rossii, RAMI, ANO i INO (Informacia, Nauka, Obrazovanie), Rossijskaja političeskaja encyklopedia, 2002. pp. 182.
- 2) Vnešňaja politika i bezopasnosť sovremennoj rossii 1991 – 2002. Chrestomatija v 4. Tomach. Sostavitel' T.A. Šakleina. T 1. Issledovanie. Moskva. MGIMO (U) MID Rossii, RAMI, ANO i INO (Informacia, Nauka, Obrazovanie, Rossijskaja političeskaja encyklopedia, 2002. pp. 184.
- 3) Diplomičeskij vestnik. № 1-2. Janvar 1993. MID Rossijskoj federacii, pp. 5.
- 4) Cohen S.F. The New American Cold War. The Nation. 26.7. 2010.
- 5) Danilevskij I. J. Rossija i Evropa. Izdanie N. Strachova. Sankt Petersburg, 1895. pp. 330.
- 6) Cohen S. F. Perezagruzka s Rossijej. Eščo odin upuščennyj šans? Mir peremen 3/2011. pp. 107.
- 7) Diplomičeskij vestnik № 1, 1993, Janvar MID Rossijskoj federacii. s. 5. Rossijskoj federacii, c. 5. Pozri tiež Kozyrev A. Preobraženia. Moskva. Meždunarodnyje otnošenija, 1995. pp. 237-242.
- 8) Voskresenskij A. D. Rossijsko-kitajskije strategičeskije vzaimodejstvie i mirova-ja politika. Moskva. Izdatel'stvo Vostok – Zapad, 2004. pp. 92.

Role Evropy a EU

Jaroslav Drábek ¹ Artech Moravia

The Role of Europe and EU

Author's contact details

¹ Artech Moravia spol. s r.o.,
Kovodělská 62, 696 85 Moravský
Písek, Czech Republic
j.drabek@cvm-moravia.cz

Abstract: Contribution in its foreword deals with historical context of euro-discussion, results which were reached in the past including description of today's situation. It is important to tell, that the term „eurodiscussion“ is used in two meanings, showing that Europe and EU are two different ideas. In wider historical context is eurodiscussssion understood as a process of looking for ideal way of unification and reaching of Europe without wars. In more narrow context, the process is understood as a discussion about various aspects of co-existence, development and funkcion of EU. Intenzity, contents and development of eurodiscussion has been changing under real circumstances in Europe and in the world. In contribution as payed attention to the fact, there are in fact two basic groups of proponents and opponents, not only with regard to internal european topics, but also regarding relationship to USA and NATO. Regardless of contradictions of the above mentioned basic streams, it must be clearly told, that EU is a brave project with its risks and chances, having strategic impact worldwide. Second article of contribution, roughly deals with crisis development inside of EU, including factors, that may lead to desintegration of the union. Special attention is payed to the fact, that today's EU is much bigger than it has always been and culturaly, linguistically, economically as well as politically is more heterogenic than expected. Due to the difficulties in efficient gowerning such a unit, the global crisis negatively influenced (beyond the others) the core of european integration; its economy. Economical growth in Europe generally slowed down, deficits and unemployment has increased. Some countries of uerozone are now close to bankruptcy and their public has serious doubts regarding legitimacy of european authorities and their decissions. On the base of that, various extremistic streams are becoming now more and more popular. As described in another part of the text of contribution, all the above mentioned factors could easilly lead to protectionistic politics in international trade. The risk of escalation of protectionism is now extremely high and the fact, that this „war“ has not been started yet, gives us at least some hope, that european area will not be isolated from the world economy. It is very important to bare on mind, that free trade in fact helps in increasing of productivity due to international competition. Further, it also saves expenses of public orders and leads to serious savings in state budgets. The topic of european democratization, contradiction between elites and pheripheries and the need of political reconstruction are discussed in last part of contribution.

Keywords: Eurozone, eurodiscussion, economic growth, european integration, state bankruptcy, market protection

1 Úvod

Pojem eurodiskuse používáme ve dvou významech, čímž zdůrazňujeme, že Evropa a EU jsou dva rozdílné pojmy. V širším historickém kontextu eurodiskusí rozumíme hledání ideálního projektu sjednocení všech geopolitických a etnokulturních složek

Evropy bez válek. Hledání, které probíhalo po celá staletí až po dnešek a stále není u konce. Dopracovalo se k řadě návrhů a po 2. světové válce i k několika významným institucionálním řešením. V užším slova smyslu pod pojmem eurodiskuse chápeme probíhající debaty o různých aspektech existence, vývoje a fungování EU. Eurodiskuse se stala od samého počátku jednak formou řešení aktuálních problémů evropské integrace, jednak taky politickou arénou, politickým nástrojem střetu různých subjektů o charakter EU a o pozice v jejích institucích. Intenzita, obsahové zaměření a průběh eurodiskuse se mění v závislosti na celkové situaci v Evropě a ve světě a na aktuálnosti řešených problémů v EU a v zúčastněných zemích. Ke stálým, hlavním a nejkonfliktnějším tématům naší eurodiskuse patří hodnocení společenské podstaty, reálného stavu a perspektiv EU. Stojí v ní proti sobě stoupenci a odpůrci nejen EU, ale i jejích vazeb na USA a NATO, představitelé různých společenských sil, pro něž je zápas o EU pokračováním vnitropolitického souboje o podobu sociálního státu, o ekologické otázky, demokracii, národní zájmy a bezpečnost. Na základě rozboru eurodiskuse je možno dojít k závěru, že EU nepředstavuje ani peklo, ani ráj, nelze ji vtěsnat jen do jednoho rámce globalizovaného kapitálu, není ani „národožroutem“, ani černou dírou „sociální“, naopak, je odvážným projektem společenského pokroku strategického významu s řadou rizik, ale i velkých šancí, které je nutno objektivně hodnotit a řešit.

2 Hrozba rozpadu Evropské unie

Od roku 2007, kdy došlo k poslednímu rozšíření Evropské unie, celkový počet členských zemí vzrostl na 27. Evropská unie je dnes mnohem větší, ale také kulturně, jazykově, ekonomicky i politicky mnohem heterogennější. Spravovat takový celek představuje řádově náročnější úlohu. Příznačné je, že ve stejném roce se zrodila globální krize, která se začala negativně podepisovat především na jádru evropské integrace – na její ekonomice. Výrazně zpomalil hospodářský růst a vzrostly deficity státních rozpočtů, celková zadluženost zemí a nezaměstnanost. Krachy velkých finančních korporací vyvolaly zvýšené nároky na jejich sanaci z již tak děravých veřejných rozpočtů a vedly k finančním ztrátám milionů domácností. Některé země eurozóny se nebezpečně přiblížily propasti státního bankrotu. Evropskou unií koordinovaná pomoc Řecku, Irsku, Portugalsku dosahuje astronomických výšek s nejistým výsledkem. Veřejnost začíná reagovat rozsáhlými protesty, legitimita národních vlád i Evropské unie klesá, politicky jsou na vzestupu různá extremistická seskupení. Kromě těchto problémů se bude Evropská unie muset vyrovnávat i s dalšími zdroji vnitřního napětí. Půjde zvláště o neshody v zajišťování energetické bezpečnosti, vážné rozdíly v přístupu k definování vztahů privilegovaného partnerství s Ruskem a Tureckem, spory o podobu NATO, respektive společné bezpečnostní a obranné politiky EU, ale i o politiku vůči arabskému světu. Krize Evropské unie se zřejmě projeví především vážnou krizí společné evropské měny a z ní vyplývající krizí politickou. Několik zemí eurozóny bude kvůli neschopnosti splácet astronomicky vysoké dluhy, nuceno vyhlásit státní bankrot a budou taky možná donuceny okolnostmi vrátit se ke svým původním národním měnám. To může dále destabilizovat evropskou ekonomiku a snížit ochotu věřitelských členských zemí investovat prostředky do společných evropských projektů. I když jednotu evropského integračního seskupení zůstane formálně zachována, prakticky může dojít k rozštěpení Evropské unie na několik frakcí.

Původní „tvrdé jádro“ velkých západoevropských zemí se pravděpodobně semkne a uhájí euro jako stále vyhledávanou měnu globálních finančních trhů. Nikoho asi nepřekvapí, že k němu až na výjimky, nebudou patřit bývalé postkomunistické země ani státy z jižního křídla Evropské unie (Řecko, Portugalsko a možná ani Španělsko s Itálií); tyto země se fakticky ocitnou na okraji evropského integračního procesu. Rozhodnou se jít nezávislejší cestou, nicméně bez možnosti čerpat výhody vyplývající z příslušnosti k onomu „tvrdému jádru“. Mezi těmito „odpadlíky“ se mohou uplatnit dvě „strategie přežití“: jedna bude rozvíjet analogickou politiku fiskální konsolidace na pozadí národní měny, druhá vsadí na kartu politického extremismu založeného na vypjatém nacionalismu a xenofobii, přičemž se bude stále více prosazovat nejen euroskepticismus, nýbrž i vypjatý a otevřený antieuropeismus. Může dojít k situaci, kdy její řešení bude nad síly i těch nejschopnějších a nejzkušenějších evropských byrokratů, diplomatů a státníků. Hrozba rozpadu Evropské unie pak již nebude vnímána jen jako divoká karta spekulujících prognostiků, ale jako reálná vývojová alternativa evropského kontinentu.

3 EU a protekcionismus

Evropská komise nově navrhuje omezit přístup k veřejným zakázkám firmám ze zemí, které sami nedovolují evropským společnostem soutěžit o vládní kontrakty. Opatření by postihlo hlavně Čínu. Zde si EU zahrává s hrozbou odvetných opatření, která by vedla k vlně protekcionismu podobné té z doby velké hospodářské krize ve 30. letech. Koncept návrhu Evropské komise totiž umožňuje, aby státy a místní samosprávy vyloučily ze soutěží o veřejné zakázky firmy ze zemí, které sami nepouštějí evropské firmy do tendrů o služby státu. Ze zakázek na dopravní infrastrukturu, zdravotnická zařízení či IT služby, které překročí hodnotu 5 milionů eur, by mohly evropské státy se souhlasem Komise odmítnout některé zájemce. Jednalo by se o nabídky, u nichž alespoň 50procentní podíl pochází ze země, která sama uzavřela veřejné zakázky evropským zájemcům. Je to velmi kontroverzní návrh, když si uvědomíme, že evropské ekonomiky se z problémů chtějí „vyexportovat“. Uvedené opatření může jít i proti směru evropské reakce na krizi eura, kterou má být posílení konkurenceschopnosti, ne hýčkání neefektivity.

Pokud by nařízení vstoupilo v platnost, nejenže by omezilo konkurenci ze zahraničí, ale způsobilo by i překážky na vnitřním trhu, jelikož mnoho evropských firem spolupracuje se zahraničními producenty. Trh s veřejnými zakázkami představuje asi 19 procent HDP Evropské unie. EU umožňuje zahraničním firmám ucházet se o obchodní smlouvy v hodnotě 352 miliard eur, což je více než 80 procent všech veřejných zakázek. Vyloučeny jsou pouze strategické zakázky v oblasti obrany a strategické infrastruktury. Naopak například USA otevřely cizím firmám pouze 32 procent a Japonsko 28 procent veřejných zakázek. Můžeme říci, že nová legislativa je zaměřena především proti zemím BRIC. Brazílie, Čína a Rusko totiž na trh s veřejnými zakázkami nepustí žádné zahraniční zájemce. Z tohoto pohledu to jsou úplně uzavřené trhy. Snaha o jejich reciproční spravedlivé otevření by měla být jednou z priorit unijní politiky, protože evropské firmy ročně přicházejí kvůli těmto překážkám přibližně o 12 miliard eur.

Zatímco Evropská komise a některé státy EU tvrdí, že návrh omezit trh s veřejnými zakázkami není protekcionistický, liberální státy jako Velká Británie nebo skandinávské státy jsou tímto dokumentem silně znepokojeny. Děsí se totiž toho, že Evropská komise přestane být silou působící ve prospěch liberalizace světového obchodu. Složitost jednání dokumentuje i fakt, že například Německo odmítlo návrh nařízení jako neakceptovatelný. Evropa podle Berlína nemůže protestovat proti protekcionistickému opatření „buy American“ a sama přijímat obdobný „buy European“ akt. Pokud je v současné krizi nějaká naděje, je jí to, že se svět prozatím vyhnul protekcionistické válce. Volný trh pomáhá státům, které otevřou svůj trh tím, že zvýší produktivitu. Ve veřejných zakázkách mají občané a vlády prospěch z levné zahraniční konkurence, která šetří veřejné výdaje. Odmítnout možnost kontroly výdajů v době přísných úspor se zdá velmi kontraproduktivní.

4 Evropa a její demokratizace

Přes nespočet problémů, kterým Evropská unie v současné době čelí, není demokratizace řešením. Na evropské politické elity je momentálně neveselý pohled, od jejich rozporuplných reakcí na revoltu v arabském světě až po ustrašené pokusy o řešení krize eura. Buď tvrdošíjně nedělají nic, nebo se utíkají od jednoho klamu k druhému v naději, že se jim podaří získat kontrolu nad trhy. Evropské elity teď byly konečně nuceny postavit se za svá dlouhodobá tvrzení, že Evropa je skutečně schopným hráčem na globálním politickém a ekonomickém poli, ale neukázaly nic víc, než to, že se v situaci topí. Není ani překvapením, že v odezvě na toto selhání elit slyšíme obnovené volání po demokratizaci Evropy. Lid by měl údajně najednou napravovat to, co elity nezvládly. Vzhledem k tomu, že se po lidech chce, aby problémy způsobené elitami zaplatili, mnozí věří, že by tedy měli mít větší slovo při rozhodování, jak a kým je Evropa řízena.

Jakkoli to zní smysluplně, věc rozhodně není tak jednoznačná. Elity v Bruselu a Štrasburku budou vládnout i po demokratizaci Evropy. Jedinou možností, kterou má evropský lid (pokud se mu tak dá říkat) k dispozici, je na zřejmý neúspěch elit odpovědět tím, že je ve volbách připraví o křesla a svými hlasy dovolí opozičním elitám převzít jejich místa. Jestli se tím ovšem něco zásadně změní, zůstává otázkou. Evropa totiž vznikala jako projekt elit od samého počátku, i když podmíněný tím, že demokratizace proběhne při první vhodné příležitosti. Překvapivě, těch několik dosavadních pokusů o zavedení větší míry demokracie v Evropě vyznělo dost váhavě. Významným faktorem je zde relativní nedostatek sebedůvěry samotných voličů. Volby do Evropského parlamentu, jehož poslanci jsou evropskými voliči přímo voleni od konce sedmdesátých let minulého století, tuto skepsi příliš zmírnit rozhodně nepomohly. Volební účast je velmi nízká a hlasující mají sklon nepoměrně silně podporovat populisty. Evropská populace nikdy nebyla a stále ještě není skutečným evropským lidem.

5 Role elit v Evropě

Ti, kdo podporují demokratizaci, oponují, že tento proces je jedinou cestou, jak evropský lid vytvořit. To je v zásadě pravda, ale jsou k tomu také potřeba socioekonomické a politicko-kulturní podmínky, které v současnosti rozhodně neexistují, jak ostatně během současné krize eura dokládá rostoucí vzájemná nedůvěra mezi Evropany. Pří-

kladem selhání evropských elit je jejich tvrzení, že zavedení eura na kontinentu nejenže vytvoří trh větší, než mají Spojené státy, ale také že euro má na to, aby se stalo druhou rezervní měnou světové ekonomiky, hned vedle dolaru. Myšlenka, že je potřeba alespoň jedna evropská ratingová agentura, která by si dokázala uhájit vlastní zájmy proti americkým ratingovým agenturám byla ale ignorována. Evropské elity se odhodlaly utkat s dominancí dolaru, přehlížeje výhodné postavení Spojených států a uvedli Euro do nechráněného prostředí. Euro tak mohlo být kdykoli napadeno, protože americké ratingové agentury si snadno mohly najít nejslabší články řetězu evropské skupiny a svůj tlak aplikovat právě na ně. Teprve teď se Evropané začínají vážně zamýšlet nad takovou ratingovou agenturou, ale jejich záměry a představy o funkci této agentury jsou až příliš očividné. Možná jediným vysvětlením pro tuto strategickou chybu je, že elity na sebe začaly nahlížet jako na jakési správce prosperity a pustily ze zřetele reálný strategický zápas o moc a vliv. Ačkoli zastánci demokratizace nyní v Evropě pouze posilují odstředivé síly, je třeba říci, že přes všechny své chyby a neschopnost to jsou elity, co drží Evropu pohromadě.

6 Závěr

Není pravděpodobné, že by se v Evropě mohly k moci dostat schopnější elity, nebo že by stávající elity začaly dělat méně chyb, staly se rozhodněji a bránily evropské zájmy s větší obratností, dokud se celkový rámec chování elit (dalo by se říci evropská ústava), radikálně nepromění. Současná krize asi není vhodnou příležitostí pro demokratizaci, ale zcela určitě je příležitostí pro pozměnění Lisabonské smlouvy.

Od Němců se dnes očekává, že budou vést, ale v okamžiku, kdy se o to začnou být jen trochu snažit, setkávají se s odmítáním nebo přímo aktivním odporem. Periférie má v Evropě příliš velkou moc a naopak centrum jí má příliš málo. Pokud se toto nezmění, tak se EU a euro z této krize nemohou vymanit. Přerozdělení politické váhy v Evropě určitě není snadné, to ale nemění nic na faktu, že je nutné. I když se Evropě podaří zvládnout eurokrizi a kolaps Řecka, tento základní problém nezmizí. Podobné krize se totiž mohou kdykoli opakovat. Zásadním krokem tedy je politická přestavba Evropy, přestavba, ve které by demokratizace byla skutečnou volbou a neznamenalaby nebezpečí úpadku a rozkladu.

Literatura

- [1] www.euroskop.cz/46/20532/clanek/economist-varuje/
- [2] www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef
- [3] <http://eu.bibliografie.eu/node/1434>

Rola centrálnej banky v pokrízovej štruktúre regulácie a dohľadu v Európskej únii

Vanda Vašková¹ Ekonomický ústav SAV

The Role of Central Bank in Post-Crisis Structure of Regulation and Supervision in European Union

Author's contact details

¹*Institute of Economic Research
Slovak Academy of Sciences,
Šancová 56, 811 05 Bratislava,
Slovak Republic
vanda.vaskova@savba.sk*

Abstract: Due to the impact of the widespread subprime crisis, the bankruptcy of Lehman Brothers in September 2008 had paralysed the US financial sector and exported the turbulences over the Atlantic. The financial crisis had gradually transformed to an economic one and it exposed flaws in the existing failure solving framework. The unprecedented recession of the world economy at the end of 2008 had once again confirmed existing gaps in the system of protection of national economies from the risks of the global market. The threat of a collapse of the entire system was to be prevented by strengthening weaker institutions with capital injections and providing liabilities guarantees and liquidity support by central banks, which, except for the traditional tools, were forced to apply also unconventional practices due to the seriousness of the situation. In the context of “too-big-to-fail institutions”, however, the financial stability support activities brought along moral hazard and the sharp decline in trust indicated that privatization of profits and socialization of losses were not politically acceptable. The analysis of the causes of the crisis has pointed to the complexity of the situation and the macroeconomic factors, serious flaws in corporate governance of financial institutions as well as insufficient level of regulation and supervision were considered the main causes of the failure. The microprudential approach aimed at keeping institutions sound has proved insufficient, as it did not consider the growing systemic risks, and to fill this gap, an aggregate macroprudential approach should be applied. The new European framework of the financial market regulation and supervision cumulates both these approaches and the two-pillar arrangement is built on solid institutional and legal bases: the macroprudential supervision falls within the competence of The European Systemic Risk Board chaired by the ECB president and the microprudential supervision is performed by three European supervisory bodies – for banking, insurance and securities. In the context of these changes the role of the central bank has been modified significantly and its policy should reflect financial aspects as well. As the crisis poses a threat to the monetary policy transmission mechanism, financial stability is extremely important in terms of crisis prevention. The central bank's engagement in macroprudential policy creates new challenges for its work as regards both its competences and independence. The aim of the post-crisis structure of financial regulation and macroprudential policies should be to reduce systemic risk in a way so as not to decrease the financial sector's contribution to long-term economic growth and, at the same time, to enable further advancement of the EU financial market integration.

Keywords: global financial crisis, systemic risk, financial stability, new framework of regulation & supervision, central bank, macroprudential policy

Napísanie príspevku bolo podporené projektom Vega 2/0004/12: PARADIGMY BUDÚCICH ZMIEN V 21. STOROČÍ (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)

1 Úvod

Po krízach 90-tych rokov, ktoré rozpútali rozsiahle diskusie zamerané na dlhodobé implikácie vlny kríz na svetovú ekonomickú stabilitu, sa zdalo, že uskutočnené reformy globálny finančný systém stabilizovali a znovu nadobudol svoju dôveryhodnosť. K naplneniu predpovedí hlbokoj globálnej depresie nedošlo ani po kolapse bubliny „novej ekonomiky“ v roku 2001 a celej sérii korporátnych škandálov. Aj tzv. hypotekárna bublina ako dôsledok politiky umelej podpory vlastníctva nehnuteľností v USA a sekuritizačných techník, ktorej explózia v roku 2007 spôsobila výrazné problémy na trhu hypotekárnych úverov²² v USA a poukázala na nedostatočnú reguláciu v danej oblasti, sa sprvu javila ako geograficky ohraničená. Nárast nesplácaných úverov však vyústil do krízy likvidity, ktorá nakoniec prerástla do krízy solventnosti a krach spoločnosti Lehman Brothers roztočil špirálu nákazy i mimo domovského trhu. Analýza príčin krízy poukázala na komplexnosť problému a za hlavné príčiny zlyhania boli označené makroekonomické faktory, závažné nedostatky v corporate governance finančných inštitúcií a tiež nedostatočná úroveň regulácie a dohľadu. Jedným z atribútov krízy bolo aj zlyhanie v oblasti hodnotenia rizika tak na mikro, ako aj makro úrovni

Kríza zároveň jasne naznačila, aké riskantné môže byť dlhodobé podceňovanie dôsledkov markantne sa zvyšujúcej interdependencie v prostredí liberalizovaných kapitálových tokov a potvrdila, že globálne prepojené trhy si v oblasti krízového manažmentu vyžadujú vysoký stupeň medzinárodnej spolupráce a koordinácie od vlád a centrálnych bánk. Európske ekonomiky pristúpili pod tlakom okolností nielen k revízii svojich národných rámcov, ale dospeli aj k širokému konsenzu medzi členskými štátmi, týkajúcemu sa štrukturálnej reformy a smerujúcemu k integrovanejšej štruktúre regulácie a dohľadu nad finančným trhom EÚ. Mikroprudenciálny prístup na zachovanie zdravých inštitúcií sa napriek svojej nespornej dôležitosti ukázal ako nepostačujúci, pretože nezohľadňoval rastúce riziká pre systém ako celok. Nový rámec európskej regulácie a dohľadu je dvojpilierový a kumuluje v sebe mikroprudenciálny i makroprudenciálny prístup, v ktorom ECB zohráva dôležitú úlohu.

2 Globálna finančná kríza a aktivity centrálnej banky

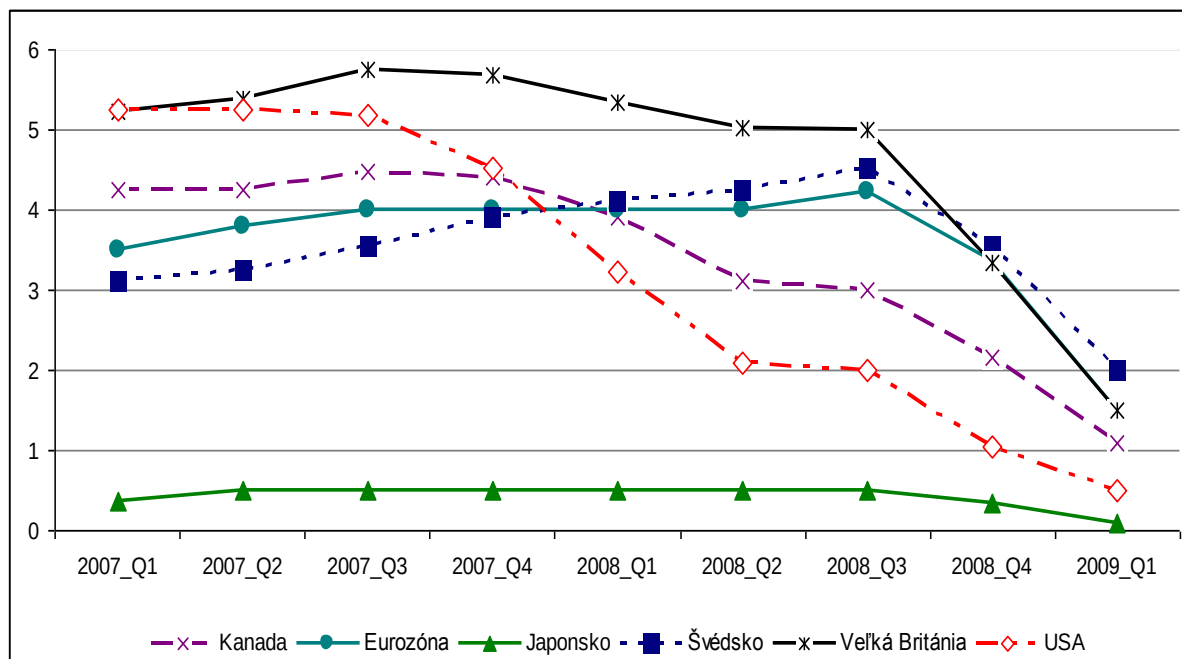
Po páde *Lehman Brothers* a následných turbulenciách dochádza na oboch stranách Atlantiku k poskytnutiu rozsiahlej štátnej pomoci na podporu finančného systému. Vzájomná prepojenosť ekonomík spôsobila nielen ovplyvňovanie národných politických aktivít externým vývojom, ale aj koreláciu sentimentu a dôvery naprieč krajinami. Na ekonomickej aktivite v Eurozóne sa finančná kríza naplno prejavila v poslednom štvrtroku 2008, kedy 1,8 %-né zníženie HDP predstavovalo najprudší medzikvartálny pokles od začiatku existencie EMU. Globálna finančná kríza narušila fungovanie európskych finančných trhov a následne i reálnej ekonomiky členských štátov do tej miery, že bolo nevyhnutné koordinovať národné aktivity do efektívnej a kompetentnej „európskej“ reakcie.

Vzhľadom na intenzitu krízy v 3. kvartáli 2008 pristúpila Európska centrálna banka v rámci koordinovanej akcie²³ s centrálnymi bankami Švédska, Veľkej Británie, USA

²² Pomer nekvalitných a rizikových hypoték vzrástol v roku 2006 na takmer 1/3. (Soros, 2009)

²³ Predtým uskutočnili centrálné banky podobnú koordinovanú akciu zníženia úrokovej sadzby po teroristickom útoku na WTC v roku 2001.

Kanady a Japonska k radikálnemu zníženiu kľúčových úrokových sadzieb²⁴ v snahe zabezpečiť likviditu a stabilizovať trhy (pozri obr. 1).

Obr. 1: Synchronizácia globálnej úrokovej sadzby (%)

Zdroj: Workie Tiruneh, 2009

Po prepuknutí krízy bolo pre oblasť peňažných a úverových inštitúcií najdôležitejšie podporiť bankový sektor v návrate do stavu normálnej úverovej činnosti. Centrálné banky dodávali do stagnujúceho systému cez okno veriteľa poslednej záchrany enormné množstvá likvidity, prax však ukázala limity tohto postupu, keď napriek likvidným inštitúciám trh zostával nelikvidný. Centrálné banky uplatňovali tzv. politiku kvantitatívneho uvoľňovania a nakupovali cenné papiere priamo na trhu. Základné opatrenia rozšírenej úverovej podpory ECB na podporu trhu pozostávali z:

- poskytovania neobmedzeného objemu likvidity bankám eurozóny vo všetkých refinančných operáciách za pevnú úrokovú sadzbu a na základe primeraného kolaterálu,
- predĺženia maximálnej doby splatnosti refinančných operácií z troch mesiacov pred krízou na dvanásť,
- rozšírenia zoznamu aktív prijateľných ako kolaterál,
- poskytovania likvidity v cudzej mene,
- priamych nákupov na trhu s krytými dlhopismi.

Kríza pritiahla pozornosť na systémové riziko vo finančnom sektore ako celku a podnietila vytvorenie novej architektúry regulácie a dohľadu na oboch stranách Atlan-

²⁴ V poslednom kvartáli 2008 znížila ECB kľúčové úrokové sadzby celkovo o 175 bázických bodov.

tiku, pričom regulatórna konvergencia medzi Európou a USA zaznamenala významný pokrok. Rastúca interdependencia na globálnej úrovni vyvolala prehodnotenie participácie systémovo dôležitých ekonomík na medzinárodných fórach, čo viedlo aj k rozšíreniu platformy G-7 na G-20.

3 Postavenie Európskej centrálnej banky v novom rámci regulácie a dohľadu nad finančným trhom Únie

Analýzou príčin v pozadí globálnej finančnej krízy 2007-2009 a vypracovaním správy o budúcej finančnej regulácii a dohľade v Európskej únii poveril v októbri 2008 predseda EK Barroso skupinu ôsmich ľudí, ktorej predsedal Jacques de Larosière. Cieľom bolo navrhnúť opatrenia na redukcii rizika a skvalitnenie jeho manažmentu, zlepšenie kapacity absorpcie systémových šokov a posilnenie transparentnosti. Správa deklarovala ambíciu posunúť Európsku úniu smerom k novej regulátornej agende, silnejšiemu koordinovanému dohľadu (makro i mikroprudenciálnemu) a efektívnym procedúram krízového manažmentu. Zásadnou otázkou bolo, ako zmeniť systém regulácie a dohľadu tak, aby kompetentné orgány mohli aspoň zmierňovať dopady rizík z bublín, a nielen intervenovať ex-post.

Na naplnenie proticyklických cieľov správa navrhla zavedenie proticyklických rezerv v bankách v „dobrých časoch“ na obmedzenie úverovej expanzie a zmiernenie procyklických účinkov v „zlých časoch“, reštriktívnejšie pravidlá pre „loan-to-value“²⁵, a pozmenenie daňových pravidiel nadmerne stimulujúcich dopyt po aktívach. Skupina zdôraznila potrebu revidovať Bazilej II a urgentne riešiť postupné navýšenie minimálnych kapitálových požiadaviek, zníženie procyklickosti napr. vytváraním dodatočných rezerv²⁶, zavedenie prísnejších pravidiel pre mimosúvahové položky a sprísnenie pravidiel manažmentu likvidity.

Skupina podporila zvýšenú úlohu ECB v oblasti makroprudenciálneho dohľadu, nie však mikroprudenciálneho, pretože:

- *ECB je zodpovedná za menovú stabilitu, dohliadacia funkcia na mikroúrovni by mohla v jej mandáte prekážať,*
- *v prípade krízy bude orgán dohľadu úzko spolupracovať s poskytovateľom finančnej podpory, napr. ministerstvami financií, čo môže ohroziť nezávislosť ECB,*
- *v prípade krízy by ECB musela riešiť multiplicitu ministerstiev financií a orgánov dohľadu členských štátov,*
- *v ECB/ESCB existujú členovia bez kompetencií v oblasti dohľadu,*
- *delegovanie právomocí na ECB/Eurosystem, ktorý nie je zodpovedný za menovú politiku niektorých Európskych krajín by bolo prekážkou integrovanému systému v oblasti dohľadu,*
- *ECB nie je oprávnená konať vo veci poisťovní, táto fragmentácia v oblasti dohľadu by predstavovala vážne riziká.*

²⁵ Pomer objemu úveru k zabezpečeniu.

²⁶ Dynamic provisioning alebo capital buffers.

V sumári odporúčaní na odstránenie krízou odhalených problémov figuroval v oblasti makroprudenciálneho dohľadu na úrovni EÚ návrh na vytvorenie jednej inštitúcie, ktorá by dohliadala na všetky finančné sektory, nielen na banky, a vo svojich záveroch by zohľadňovala i globálne otázky²⁷. Vzhľadom na unikátnu pozíciu pre identifikáciu rizík v tejto oblasti²⁸ by zvýšená úloha mala byť zverená ECB²⁹. Skupina navrhla nahradenie Výboru pre bankový dohľad v ECB novozriadenou Európskou radou pre systémové riziko (ESRB) s logistickou podporou ECB, ktorá by vypracovávala posúdenia odporúčaní, týkajúcich sa politiky v tejto oblasti, sledovala a porovnávala vývoj v makroekonomickej a makroprudenciálnej oblasti a v prípade potreby varovala pred hroziacim rizikom. V návrhu na vytvorenie ESRB je zrejma dominancia zástupcov centrálnych bánk, dokonca i v Generálnej rade pozostávajúcej okrem členov Riadiaceho výboru z guvernérov všetkých centrálnych bánk EÚ-27 a má ju kontrolovať ECB³⁰. Ministri financií majú v ESRB jedného zástupcu, takže v novej štruktúre by rozhodujúcu úlohu mali zohrávať centrálné banky. Kľúčovou úlohou ESRB má byť „...definovať, identifikovať a prioritizovať všetky makrofinančné riziká“ (De Larosiè-re, s. 2).

V snahe naplniť tieto ciele a zachovať nezávislosť od menovej politiky by sa ESRB mala snažiť oddeliť od ECB. Navrhnuté bolo aj vytvorenie Európskeho systému orgánov finančného dohľadu (ESFS), ktorý by vytvoril sieť európskych orgánov dohľadu nad finančným trhom v spolupráci s 3 výbormi. Národné orgány dohľadu by naďalej vykonávali každodenný dohľad a zachovali si doterajšie kompetencie, výbory by vykonávali súbor úloh na úrovni EÚ a európske centrum by koordinovalo aplikáciu štandardov v danej oblasti a okrem iného dozeralo na ochranu záujmov hostiteľských orgánov dohľadu. ESFS musí byť politicky nezávislé. Zo Správy je zároveň zrejma potreba takej organizácie dohľadu v budúcnosti, ktorá by umožňovala zachovanie finančnej stability a zároveň prehlbovanie integrácie európskych finančných trhov.

Na novej dvojpilierovej štruktúre dohľadu v EÚ, ktorá spája makroprudenciálny a mikroprudenciálny dohľad, sa v júni 2009 dohodli ministri financií Ecofin-u a je zrejme, že pri tvorbe nových inštitúcií (viď Obr. 1) Rada z veľkej miery implementovala návrhy z de Larosièreovej správy. V centre nového systému dohľadu EÚ na makroúrovni stojí konzultatívny orgán Európska rada pre systémové riziko (ESRB), v ktorej dominujú zástupcovia centrálnych bánk. Vytvorenie ESRB bolo výsledkom silného politického konsenzu, čomu zodpovedala aj mimoriadne veľká podpora legislatívy ohľadom jej funkcií v Európskom parlamente (cca 80%). Kľúčovými úlohami ESRB sú:

- identifikácia a prioritizácia systémových rizík,

²⁷ Skupina navrhla ECB/ESCB pre túto úlohu, avšak potrebný je účinný mechanizmus, ktorý by zabezpečil, že riziká zistené pri makroprudenciálnej analýze budú skutočne riešené novými európskymi inštitúciami.

²⁸ Do procesu identifikácie týchto rizík sa musia zapojiť v rámci ESCB národné banky všetkých krajín EÚ.

²⁹ V USA bola situácia odlišná - Biely dom sa snažil rozšíriť úlohu FEDu v tejto oblasti tak, aby dohliadal nad všetkými firmami, ktoré sú dôležité zo systémového hľadiska, a makroprudenciálny dohľad by sa presunul na Radu dohľadu nad finančnými službami (FSOC), ktorej bude predsedáť Tajomník ministerstva financií spolu so zástupcami relevantných orgánov dohľadu.

³⁰ Pri porovnaní systémov v EÚ s USA je v oblasti makroprudenciálneho dohľadu najmarkantnejší rozdiel práve v úlohe centrálnej banky - v USA Ministerstvo financií prevezme hlavnú úlohu a rozhodnutia zo strany FSOC budú záväzné, zatiaľ čo v Európe je ESRB kontrolovaná centrálnymi bankami, ale koná neformálne a konzultatívne.

- vydávanie včasných varovaní v prípade ich objavenia,
- vypracovanie strategických odporúčaní nápravných krokov proti identifikovaným rizikám.

Nový rámec (pozri Tab. 1) aj rola ECB v ňom, sú postavené na pevných inštitucionálnych a právnych základoch. ESRB – ako hlavný orgán pre makroprudenciálnu reguláciu a dohľad nad európskymi finančnými tržmi – je s ECB, ktorá sa konštruktívne podieľala na legislatívnych procesoch vedúcich k jej vytvoreniu, úzko prepojený:

- a. personálne – prezident ECB je predsedom ESRB,
- b. ECB poskytuje logistickú a administratívnu podporu (sekretariát ESRB),
- c. ECB poskytuje analytickú a štatistickú podporu (zber a spracovanie informácií).

Zároveň je však potrebné zdôrazniť, že je dodržaná vzájomná autonómnosť a ESRB nezasahuje do vykonávania primárneho mandátu ECB na zabezpečenie cenovej stability.

Tab. 1: Európsky systém dohľadu nad finančným trhom

Mikroprudenciálny dohľad	Makroprudenciálny dohľad
Spoločný výbor európskych orgánov dohľadu	Európska rada pre systémové riziko <i>Hlasujúce orgány:</i> ECB, národné centrálné banky EÚ-27, Komisia, Európske orgány dohľadu <i>Nehlasujúce orgány:</i> národné orgány dohľadu EÚ-27, prezident Hospodárskeho a finančného výboru
Európsky orgán pre bankovníctvo	
Európsky orgán pre poisťovníctvo a dôchodkové poistenie zamestnancov	
Európsky orgán pre cenné papiere a trhy	
Národné orgány dohľadu (vrátane kolégií supervízorov pre bankové a poisťné skupiny)	

Zdroj: spracované podľa Enria&Teixeira, 2011

ESRB začala svoju činnosť v januári 2011 a bude sa sústreďovať na prevenciu a zníženie systémového rizika, ktoré by mohlo ohroziť stabilitu finančného systému v Európskej únii. Všímať si bude najmä horizontálne riziká naprieč členskými krajinami s potenciálnym rizikom adverzných vplyvov na reálnu ekonomiku a zohľadňovať bude aj vonkajšie prostredie s možnými negatívnymi externalitami pre európsku ekonomiku. ESRB má v rámci svojho mandátu široký dosah a jej makroprudenciálny dohľad sa týka nielen bánk, ale aj všetkých finančných sprostredkovateľov, trhov, pro-

duktov a infraštruktúr. Fungovať bude na kooperatívnom základe a pri svojej činnosti bude vychádzať z analýz od orgánov dohľadu na mikro-úrovni aj centrálnych bánk. K dispozícii má celý rad kvantitatívnych i kvalitatívnych indikátorov a analytické nástroje, ako indikátory finančnej stability, indikátory a modely včasného varovania, modely nákazy a spilloverov, či stres testy³¹ (Trichet, 2011).

4 Menová politika a finančná stabilita

Globálna kríza demonštrovala nárast nebezpečenstva pre finančný systém v podobe systémových rizík s ich prepojenosťou, komplexnosťou a medzisektorovým pôsobením. Systémové riziko vo financiách sa podľa Mráčka (2009) vyznačuje hrozbou kolapsu či nestability určitého finančného systému alebo trhu a definuje ho aj ako „pravdepodobnosť či stupeň negatívnych dôsledkov aktivít daných finančnými inštitúciami pre väčšie okolie, na väčšiu časť ekonomiky, ktoré vyvolajú určité intervencie štátu na zlepšenie situácie“ (pre ďalšie alternatívne definície pozri Box 1). Obvykle sa identifikuje a hodnotí v dvoch kľúčových situáciách, a to „too big to fail“, kde rozhodujúcu úlohu zohráva veľkosť a s ňou spojená koncentrácia, a „too interconnected to fail“, ktorá zachytáva širšiu sieť možných negatívnych dopadov vzájomnej závislosti a prepojenosti ekonomických vzťahov. Systémové riziko nie je možné znížiť diverzifikáciou, keďže ide o riziko bezpečnosti.

Box 1: Definície systémového rizika

IMF-FSB-BIS: riziko prerušenia finančných služieb spôsobené poškodením všetkých častí finančného systému, ktoré má potenciál závažných negatívnych dôsledkov pre reálnu ekonomiku (2009)

ECB: riziko, že sa finančná nestabilita rozšíri do tej miery, že oslabí fungovanie finančného systému až do bodu, keď ekonomický rast a prosperita utrpia zásadnú ujmu (2009)

EU ESRB: riziko narušenia vo finančnom systéme s možnými závažnými negatívnymi následkami pre vnútorný trh a reálnu ekonomiku (EU Regulation 2010)

US FSOC: závažné adverzné vplyvy na finančnú stabilitu v Spojených štátoch (Dodd-Frank, 2010)

UK FPC: riziko pre stabilitu celého alebo veľkej časti finančného sektora (HM Treasury, 2011)

Zdroj: spracované podľa Grande, 2010

Väčšine centrálnych bankárov bol síce už pred krízou známy negatívny potenciál dopadov finančných nerovnováh a zlyhaní na ekonomiku, avšak makroekonomické modely, používané na prognózovanie a strategické politické analýzy, s vplyvom finančného pnutia nepočítali. Napriek tomu, že veľká časť teórie menovej politiky ostáva stále v platnosti, globálna finančná a ekonomická kríza si vyžiadala zásadné pre-

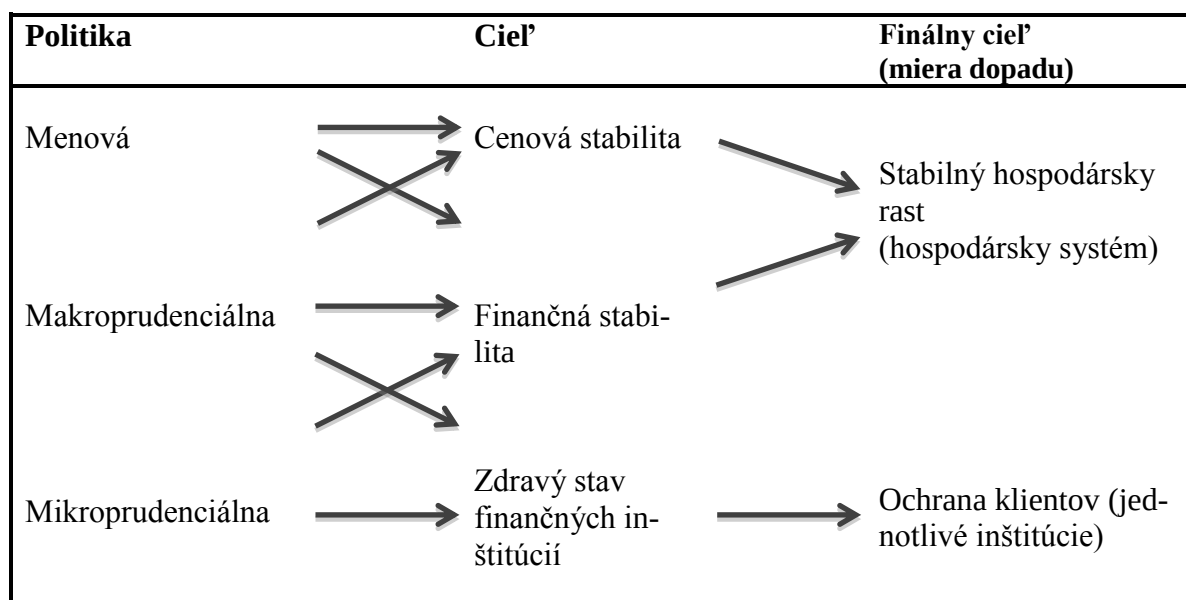
³¹ Pre ďalší rozvoj analytických nástrojov makroprudenciálneho dohľadu založila ECB spolu s národnými centrálnymi bankami sieť výskumníkov s názvom „Mars“ (MAcroprudential Regulation and Supervision).

hodnotenie niektorých detailov základného strategického rámca pre menovú politiku. V tomto kontexte by sa teória a prax menovej politiky mali sústreďovať na tieto poznatky:

- vývoj vo finančnom sektore ovplyvňuje ekonomickú aktivitu väčšími, než sme si dovtedy uvedomovali,
- makroekonomika je vysoko nelineárna,
- zero lower bound sa javí problematickejšie, než sa predpokladalo,
- náklady na obnovu po finančnej kríze sú veľmi vysoké,
- stabilita cien a outputu nie je zárukou finančnej stability.

Menová politika je s politikou finančnej stability úzko prepojená a navzájom sa ovplyvňujú (pozri Tab. 2). Benefity koordinácie medzi menovou a makroprudenciálnou politikou na podporu finančnej stability sú jedným z dôvodov na pozíciu centrálnej banky ako systémového regulátora (Mishkin, 2011).

Tab. 2: Celkový rámec pre politiku menového a finančného systému

Zdroj: spracované podľa Schoenmaker, 2011

Pred krízou prevládal názor, že cenová stabilita a finančná stabilita sa navzájom posilňujú, kríza však ukázala, že cenová stabilita ešte negarantuje finančnú stabilitu. Vytvoriť definíciu finančnej stability, ktorá by bola presná, komplexná a merateľná, je zložité, za dva hlavné atribúty finančnej nestability však možno považovať:

- nadmernú volatilitu makro-premenných, ako sú úroková miera a výmenný kurz, ktoré majú priamy dopad na reálnu ekonomiku a
- ohrozenie finančných inštitúcií a trhov nelikvidnosťou do tej miery, že predstavujú nebezpečenstvo pre systémovú stabilitu.

Zdieľaná zodpovednosť ECB za finančnú stabilitu s vládou a ostatnými regulátormi vyvolala aj obavy o jej kredibilitu a nezávislosť. Podľa Buitera majú v ESRB centrálni bankári príliš veľký priestor a domnieva sa, že dominantná rola ECB v novej architektúre regulácie a dohľadu môže negatívne ovplyvniť jej nezávislosť v oblasti cenovej stability, keďže oba ciele môžu byť vo vzájomnom konflikte. Aj Goodhart (2010) zastáva názor, že nová rola by mohla zvýšiť politickú závislosť ECB. Je preto zrejmé, že si makroprudenciálna politika vyžaduje aj adekvátny zodpovednostný (accountability) rámec, v ktorom by sa ECB mala snažiť prezentovať uvážlivým a transparentným prístupom.

5 Záver

Globálna finančná a ekonomická kríza, ktorej intenzita v 2. polroku 2008 vyvolala bezprecedentné iniciatívy na všetkých úrovniach, jasne demonštrovala problematickosť makroekonomického manažmentu v globalizovanom svete a upriamila pozornosť na systémové riziká. Kríza významne zasiahla centrálné banky, ktoré boli označované za súčasť tak jej problému, ako aj riešenia - na jednej strane čelili obvineniam, že svojou politikou a aktivitami dostali svet do tejto krízy a na strane druhej boli oslavované za to, že ho z nej vyviedli. Kríza podporila propagáciu finančnej stability na globálnej úrovni a poukázala na jej previazanosť s menovou politikou. Podľa Starka by menová politika v rozvinutých ekonomikách mala byť efektívnejšie zameraná na udržanie cenovej stability v strednodobom horizonte, zohľadňujúc pritom tiež dlhodobé riziká pre cenovú stabilitu, vychádzajúce z destabilizujúcich finančných a menových trendov.

Názory na angažovanosť ECB v novej schéme regulácie a dohľadu sa líšia, niektorí to považujú za prirodzený postup vzhľadom na integrovanosť európskych finančných trhov, iní zas za prílišnú centralizáciu, ktorá by mohla negatívne ovplyvniť výkon jej primárneho mandátu. Diskutovanými témami sú najmä vplyv na nezávislosť, legitimitnosť rozšírenia pôsobnosti, možná protirečivosť cieľov či neprimerane vysoké kompetencie v kontexte využívania neštandardných nástrojov v snahe stabilizovať ekonomiku. Napriek oficiálne opakovaným vyhláseniam o vyváženosti nového rámca sa vynárajú aj ďalšie otázky ohľadne aktivít ECB v súvislosti s vývojom európskej dlhovej krízy, ktoré spolu s ostatnými mechanizmami mnohí považujú len za kupovanie si času a odsúvanie skutočne efektívnych riešení.

Postavenie ECB v novej európskej architektúre regulácie a dohľadu si preto vyžaduje jasnú definíciu kompetencií, pravidiel, nástrojov a zodpovednostného rámca, aby bola zachovaná jej dôveryhodnosť a nezávislosť. Zároveň je nutné zabezpečiť konzistentnosť regulácie a posilňovanie spolupráce medzi orgánmi dohľadu. Regulátori musia citlivo vnímať, kedy ich kontrola podporuje stabilitu finančného systému a kedy je príťažou, ktorá by mohla negatívne ovplyvniť konkurenciu a efektívnosť. Jenkinson (s. 77) navyše pripomína, že „regulatórna agenda nebude nikdy úplne kompletná. Adaptácia a štrukturálna zmena vo finančnom systéme budú pokračovať, ako budú inštitúcie hľadať nové príležitosti a nové zdroje príjmu. Regulátorne intervencie vždy zmenia správanie a vytvoria stimul na únik. A niektorá z tých udalostí môže byť neočakávaná a povedie k novým zdrojom systémového rizika.“ Vyzýva preto medzinárodnú komunitu, aby „...pokračovala v spoločných aktivitách na potlačenie a elimináciu systémových rizík a zabezpečila finančnú stabilitu, nevyhnutnú pre udržateľný rast.“

Literatúra

- ALEXANDER, K. 2010. *Which future model for Europe?* Directorate general for internal policies, Special committee on the financial, economic and social crisis, European Parliament <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies>.
- BUITER, W. H. 2009. *The proposed European Systemic Risk Board is overweight central bankers*. The proposed European Systemic Risk Board is overweight central bankers. <http://www.nber.org/wbuitter.html>.
- ENRIA, A., TEIXEIRA, P.G. 2011. A new institutional framework for financial regulation and supervision. European banking authority&European central bank paper, 44p.
- GOODHART, C. 2010. 'The Changing Role of Central Banks', *BIS Working Papers*, No. 326, Bank for International Settlements, Basel
- GRANDE, M. 2011. Lost in complexity: systemic risk as an insuperable challenge? „Organising financial market supervision“ Annual Conference of the post-graduate programme Global financial markets, Dornburg/Jena.
- JENKINSON, N. 2011. Strengthening the international framework for financial regulation: Some key issues and challenges (61-78). In: BROWNE, F., LLEWELLYN, T., MOLYNEUX, P. (Ed.): *Regulation and banking after the crisis*. SUERF: Vienna, 2011. ISBN 978-3-902109-57-6.
- KLVAČOVÁ, E. et al. 2009. *Světová ekonomická krize: Příčiny, projevy, perspektivy*. Professional Publishing a Newton College, Praha. ISBN 978-80-7431-012-6
- LANNOO, K. 2010: *Comparing EU and US Responses to the Financial Crisis*, ECMI Policy Brief, č. 14/január 2010. Dostupné na: https://www.econ.kuleuven.be/ew/academic/intecon/Home/Events/EU_Japan/EU-Japan-Lannoo.pdf
- LAROSIÈRE, J. DE et al. 2009. *The High-level group on financial supervision in the EU Report*. Dostupné na: http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/de_larosiere_report_en.pdf.
- MISHKIN, F. S. 2011. *Monetary policy strategy: Lessons from the crisis*. National Bureau of Economic Research, Working Paper 16755, Cambridge, Feb 2011, <http://www.nber.org/papers/w16755>.
- MRÁČEK, K. 2009. *Příčiny, důsledky a řešení současné krize ve finančním sektoru* (s. 21-34). In: Zvládání finančních krizí: evropský a americký model. Podkladový materiál k vedeckopopularizačnímu semináři, NEWTON College, Praha/Brno. http://www.eu-vyzkum.eu/pdf/Podklad_seminar_1.pdf.
- OeNB. 2010. *Central banking after the crisis*. 38th Economics conference. Vienna.
- PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.
- ROUBINI, N., UZAN, M. (eds.). 2006. *New international financial architecture*, Volume I, II. Edward Elgar Publishing. ISBN 1-84376-808-9.
- SCHOENMAKER, D., WIERTS, P. 2011. *Macroprudential policy: The need for a coherent policy framework*, DSF Policy Paper No. 13, Duisenberg School of

- Finance. <http://www.dsf.nl/assets/cms/File/Research/DSF%20policy%20paper%20No%2013%20Macroprudential.pdf>.
- SOROS, G. 2009. *Nové paradigma pro finanční trhy: Úvěrová krize 2008 a co dál*. ELK, Praha. ISBN 80-86316-82-6.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: SPRINT2. ISBN: 978-80-89393-22-0.
- SUBBARAO, D. 2010. Redefining central banking. Finance & Development, Volume 42, Number 2, June 2010. Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/06/subbarao.htm#author>.
- TRICHET, J.P. 2010. Europe's frameworks for macro-prudential oversight and economic governance. The Economic club of New York, <http://www.ecb.europa.eu>.
- TRICHET, J.P. 2011. *Hearing on the ESRB before the Committee on economic and monetary affairs of the European Parliament*. Introductory statement, Brussels. www.ecb.int/.
- VAŠKOVÁ, N. 2012. Nové pravidlá regulácie a dohľadu v systéme pokrízovej finančnej architektúry. In: PAUHOFOVÁ, I. et al.: *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*, s. 196-215. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.
- WORKIE TIRUNEH, M. 2009. Nové trendy vo svetovej ekonomike v kontexte finančnej a hospodárskej krízy: Globálny a regionálny pohľad, s. 15-38 In: WORKIE TIRUNEH, M. a kol.: *Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Globálna finančná a hospodárska kríza: príčiny – náklady – východiská*. EÚ SAV. ISBN 978-80-714.

Rozvoj smart grids na Slovensku

Andrej Juris¹ Západoslovenská energetika, a. s.

Smart Grids Development in Slovakia

Author's contact details

¹*Zapadoslovenska energetika,
Culenova 6, Bratislava, Slovakia,
andrej.juris@zse.sk*

Abstract: Smart grid is the key building block on the way to the liberalized and efficient energy market. It was included among major areas for development in the long term energy trends in the European Union. Smart technologies have been installed in the Slovak distribution systems in the last 20 years, the main challenge is to integrate increasing number of renewable sources, connected mainly at the low voltage level, into the active participation in the electricity markets. This will involve developing dispatch capabilities at the low voltage network. Another major challenge is deployment of smart meters that should facilitate better participation of consumers in management of their demand. The key question is participation of market participants in recovery of costs associated with these changes.

Keywords: smart grids, energy policy, electricity distribution

1 Úvod

Inteligentné siete (alias „smart grids“) predstavujú ďalšiu etapu vývoja energetiky v 21. storočí. Rozvoj nových technológií, ako aj rastúca úloha decentralizovaných zdrojov vytvárajú nové požiadavky na rozvoj a prevádzku distribučných sústav tak, aby sa zabezpečila plynulá, efektívna a bezpečná dodávka energií. Odberatelia v liberalizovaných energetických trhoch majú navyše potrebu aktívne riadiť svoju spotrebu energií v záujme efektívneho znižovania nákladov. Kľúčovým predpokladom je prístup k presným informáciám o spotrebe a cenách energií, ako aj možnosť ovplyvňovať veľkosť spotreby v reálnom čase.

Prevádzkovatelia distribučných sústav stoja pred úlohou „prenastaviť“ svoje vnútorné procesy, týkajúce sa rozhodovania o alokácii zdrojov a spôsoboch prevádzky sústavy, aby dokázali včas reagovať na potreby zákazníkov a absorbovali nové technológie a postupy čo najefektívnejšie. Prevádzka distribučných a prenosových sústav sa postupne konverguje do otvorenej a nediskriminačnej platformy poskytovania kapacity a dát, ktorá umožní výrobcovi, obchodníkovi a odberateľovi participáciu na energetických trhoch bez rozdielu veľkosti či bodu pripojenia. Smart grid je preto kľúčovým stavebným kameňom na ceste k likvidným a efektívnym trhom s energiami.

Môj príspevok sa skladá z dvoch častí. V prvej časti sa budem venovať dlhodobému výhľadu vývoja energetiky v Európskej únii. Ako základ použijem štúdiu vypracovanú Európskou komisiou „Energy Roadmap 2050“, ktorá bola publikovaná v decembri 2011. Dlhodobý vývoj indikuje trendy rozvoja energetiky, ktoré následne implikujú dopady na prevádzku distribučných sústav a s tým súvisiaci rozvoj inteligentných sietí.

V druhej časti sa venujem aplikácii uvedených trendov na slovenskú energetiku s cieľom identifikovať hlavné smery očakávaného vývoja inteligentných sietí na Slovensku.

2 Rozvoj energetiky do roku 2050

Sledovanie trendov dlhodobého rozvoja v energetike je dôležité pre správne rozhodovanie o prioritách investícií do energetických zariadení. Životný cyklus mnohých energetických zariadení sa pohybuje v mnohých prípadoch medzi 30-mi až 50-mi rokmi. To znamená, že zariadenia vstupujúce do prevádzky v súčasnosti, budú slúžiť v podstatne odlišnom prostredí, ako ho poznáme dnes. Odhad budúcnosti je preto dôležitý na čo najsprávnejšie nastavenie technických, prevádzkových a ekonomických parametrov distribučných sústav, aby dokázali efektívne absorbovať očakávané zmeny.

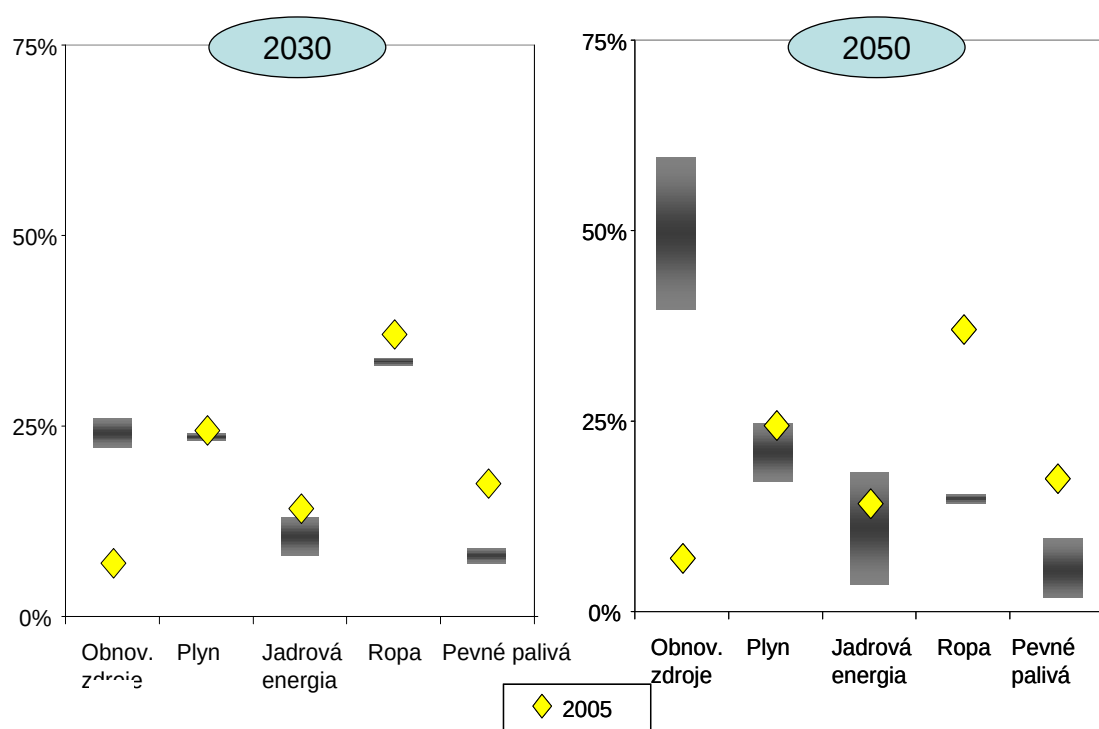
Európska komisia vypracovala koncom roka 2011 štúdiu o dlhodobom vývoji energetiky v Európskej únii do roku 2050. Cieľom bolo preskúmať možnosti dosiahnutia deklarovaných cieľov v energetike, t.j. zníženie objemu skleníkových plynov, posilnenie bezpečnosti dodávok energií a zlepšenie konkurencieschopnosti hospodárstva EÚ. Štúdia identifikovala sedem scenárov vývoja, líšiacich sa využitím rôznych typov energií a palív, ako aj veľkosťou rozvoja obnoviteľných zdrojov, energetickej efektívnosti a nových technológií. V každom scenári bol identifikovaný aj dopad na výšku cien energií a nákladov, súvisiacich s rozvojom daného typu energie.

Prehľad scenárov je nasledovný:

- A) Referenčný scenár - zahŕňa súčasné trendy a dlhodobé prognózy hospodárskeho rozvoja a reflektuje dopad v súčasnosti prijatých energetických politík, včítane cieľov na znižovanie skleníkových plynov a rozvoja obnoviteľných zdrojov do roku 2020.
- B) Scenár súčasných politických iniciatív – rozširuje Referenčný scenár o opatrenia a politiky prijaté v Európe ako odozvu na udalosti vo Fukušime, napríklad plán odstavenia jadrových elektrární v Nemecku a o najnovšie iniciatívy na zvyšovanie energetickej efektívnosti.
- C) Scenár vysokej energetickej efektívnosti - predpokladá zvýšený dôraz krajín EÚ na úspory energie vo forme sprísnených kritérií a noriem energetickej účinnosti zariadení a budov. To má viesť až k 41-percentnému poklesu spotreby energie v porovnaní s východiskovým stavom v roku 2005.
- D) Scenár diverzifikovaných technológií dodávky energií – uvažuje s voľnou konkurenciou jednotlivých druhov palív a technológií, bez preferencií a podporovaných opatrení a včítane spoplatňovania emisií skleníkových plynov.
- E) Scenár s vysokým podielom obnoviteľných zdrojov – zakladá sa na ďalšom posilnení podpory rozvoja obnoviteľných zdrojov, čo povedie k ich absolútnej dominancii v energetike - takmer 97-percentný podiel v koncovej spotrebe elektriny v roku 2050.
- F) Scenár pomalého rozvoja CCS – vychádza zo scenára diverzifikovaných technológií, avšak predpokladá pomalší rozvoj technológií na zachytávanie a skladovanie oxidu uhličitého (CCS), čo bude mať za následok rýchlejší rozvoj jadrovej energie.
- G) Scenár s nízkym podielom jadrovej energie – tiež vychádza zo scenára diverzifikovaných technológií, avšak predpokladá, že sa už nebudú stavať žiadne nové

jadrové elektrárne, čo povedie k rýchlejšiemu rozvoju technológií CCS.

Dopad jednotlivých scenárov na využitie palív pri spotrebe primárnej energie je ilustrovaný na grafe č. 1. Najväčší rozvoj v cieľovom roku 2050 zaznamenajú obnoviteľné zdroje, ktoré niekoľkonásobne zvýšia svoj podiel z cca 10% v roku 2005. Súvisí to s potrebou znižovania skleníkových plynov a postupným “dospietím” technológií na výrobu obnoviteľnej energie. Najväčší pokles zaznamená ropa a čiastočne aj tuhé palivá, keďže ich vplyv na životné prostredie ostáva negatívny, a to aj napriek novým technológiám, ako je CCS. Využitie zemného plynu, ako aj jadrovej energie ostane zachované, prípadne mierne poklesne.

Obr. 1: Rozsah podielov palív na spotrebe primárnej energie v rokoch 2030 a 2050 v porovnaní s referenčným rokom 2006 (v percentách)

Zdroj: Plán postupu v energetike do roku 2050, Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru, a Výboru regiónov, Brussels, 15.12.2011

Dopady scenárov na celkové náklady rozvoja energetiky a ceny energií sú uvedené v tabuľke č. 1. Najdrahšie scenáre rozvoja sú scenáre súčasných politických iniciatív a vysokej energetickej účinnosti, zatiaľ čo k najlacnejším patria scenáre diverzifikovaných technológií, pomalého rozvoja CCS a nízkeho podielu jadrovej energie. Je potrebné povedať, že rozptyl medzi scenármi je relatívne malý, keďže celkové ročné náklady oscilujú v rozpätí 2525 a 2619 mld. eur. Podiel celkových nákladov na HDP je v rozpätí 14,06% až 14,58% z HDP, takmer 40% viac oproti východiskovému roku 2005. Indikuje to zvýšenú záťaž na ekonomiku.

Z hľadiska štruktúry nákladov, posledné štyri scenáre sa vyznačujú vyšším podielom

nákladov na rozvoj infraštruktúry v porovnaní s referenčným scenárom, kde výraznú prevahu majú náklady na nákup energií (komodity). Súvisí to s potrebou vybudovať novú kapacitu v rozvodných sústavách, ako aj technológie potrebné na integráciu obnoviteľných zdrojov a CCS do energetického mixu.

Tab. 1: Priemerné ročné náklady celého energetického systému (mld. EUR, ceny 2008)

	Kapitálové náklady	Nákupy energií	Investície na energ. efektívnosť	Náklady celkom
Referenčný scenár	955	1622	28	2582
Súčasný politický iniciatívy	995	1611	36	2619
Vysoká energetická účinnosť	1115	1220	295	2615
Diverzifikované technológie	1100	1295	160	2535
Vysoký podiel obnov. zdrojov	1089	1355	164	2590
Pomalý rozvoj CCS	1094	1297	161	2525
Nízky podiel jadrovej energie	1104	1311	161	2552

Zdroj: Energy Roadmap 2050. European Commission. Luxemburg, 2012

Vývoj cien elektriny je rastúci vo všetkých scenároch, pretože náklady na energie majú rastúci trend. Ako prelomový sa očakáva rok 2030, po ktorom prvé dva scenáre, ako aj scenár s vysokým podielom obnoviteľných zdrojov naďalej vykazujú rastúci trend cien elektriny, zatiaľ čo ceny v ostatných scenároch sa stabilizujú, prípadne poklesnú.

Najzaujímavejšia otázka celej štúdie je, ktorý scenár je najlepší a ako sa k nemu dopracovať zo súčasnej situácie. Vzhľadom na dlhodobý časový horizont nie je možné vybrať jeden scenár ako ten najlepší. Naopak, dôležité sú trendy, ktoré nám z jednotlivých scenárov vyplývajú a čo tieto znamenajú pre súčasnú energetickú politiku. Na tomto základe je možné identifikovať nasledovné výzvy pre súčasných politikov a predstaviteľov energetiky:

- Energetická efektívnosť a riadenie spotreby je zodpovednosťou všetkých účastníkov trhu. Kľúčovým je prístup k presným a aktuálnym dátam ohľadne spotreby a cien energií a lepšie pokrytie nákladov cenami.
- Nárast obnoviteľných zdrojov vyžaduje posilnenie prenosových a distribučných sústav na ich lepšiu integráciu. Bude potrebné nielen zvýšiť kapitálové náklady, ale aj zlepšiť regulačné politiky a zjednodušiť povoľovacie a administratívne úkony.
- Zemný plyn ostáva naďalej dôležitým palivom a jeho ďalšie využitie je pod-

mienené globalizáciou celkového trhu so zemným plynom.

- Narastajúca úloha inteligentných technológií, skladovania energie a elektromobility bude vyžadovať podporu súkromných a verejných investícií inováčnej politiky.

Energetická politika Európskej únie v dlhodobom rámci vyžaduje jasnejšiu odpoveď ohľadne jej ďalšieho smerovania. Súčasný rámec, ktorý je stanovený do roku 2020, už nepostačuje pre dostatočné rozhodovanie o budúcich investíciách v energetike. Európska komisia, ako aj členské štáty potrebujú “pretaviť” dlhodobé trendy, identifikované v štúdií, do stanovenia hlavných priorít energetickej politiky a formulácie legislatívno-regulačných nástrojov minimálne do roku 2030. Platí to aj pre rozvoj inteligentných sietí a technológií, ktoré sú jasne definované ako jeden z kľúčových pilierov budúcej energetiky.

3 Smerovanie smart grid na Slovensku

Inteligentné siete na Slovensku majú už dlhú tradíciu. Technológie a zariadenia na automatické riadenie, ochranu a monitorovanie prevádzky sústav, ako aj na zber a spracovanie údajov o spotrebe, dodávkach či výpadkoch boli tradične inštalované na prenosovej sústave. Práve integrácia jednotlivých systémov a prvkov do jedného komplexného celku vytvorili funkcionality smart grids, ktoré sa postupne budovali aj v distribučných sústavách.

Úvodom je vhodné si ujednotiť, čo sa pod pojmom smart grids myslí. Smart grid je

„elektrická sieť, ktorá dokáže efektívne integrovať správanie a konanie všetkých užívateľov, ktorí sú do nej zapojení (výrobcovia, spotrebitelia a aktéri, ktorí sú zároveň výrobcami aj spotrebiteľmi), v záujme zabezpečenia ekonomicky efektívneho, udržateľného systému výroby elektrickej energie s nízkymi stratami a vysokou úrovňou spoľahlivosti dodávok a prevádzkovej bezpečnosti.“³²

Smart grids poskytujú špecifické benefity jednotlivým účastníkom energetického trhu, podľa čoho sa dajú kategorizovať aj ich hlavné funkcionality³³:

A) Prevádzkovatelia sústav

- a. Efektívna prevádzka sústavy, najmä pri riadení porúch a opráv a dispečerskom riadení.
- b. Efektívny rozvoj sústavy, včítane plánovania investícií.
- c. Smart metering, alias inteligentné meranie pre odberateľov.

B) Decentralizované výrobné zdroje

- a. Zabezpečenie stability sústavy pri veľkej integrácii distribuovanej výroby, najmä RES.

³² European Commission. 2011.

³³ Benefity z jednotlivých funkcionalít sú často zdieľané viacerými účastníkmi trhu. Eurelectric, 2011.

- b. Integrácia zdrojov do sústavy.
- C) Odberatelia a obchodníci s elektrinou
 - a. Agregácia distribuovanej výroby, zásobníkov a e-mobility.
 - b. Podpora riadenia dopytu a kontroly spotreby odberateľmi.

Rozvoj smart grids v distribučných sústavách na Slovensku možno ilustrovať stavom inštalácie inteligentných technológií v podmienkach Západoslovenskej energetiky (ZSE), ako najväčšej a jednej z troch hlavných distribučných spoločností na Slovensku. V ZSE začalo budovanie smart grid koncom 90-tych rokov hlavnými napájacími a rozvodnými celkami – rozvodňami 110kV a 22kV. Všetky rozvodne boli systematicky rekonštruované a modernizované o systémy SCADA, súbory digitálnych ochrán, ako aj zabezpečovacích systémov. Tento proces bol de facto sfinalizovaný v roku 2006, kedy bolo 90% rozvodní v plne diaľkovom ovládaní. Nevyhnutnou súčasťou a naštartovaním týchto zásadných a významných investícií bolo vybudovanie prenosových ciest – kombinovaných zemných lán, ako aj siete GPRS. Práve symbióza telekomunikačných a elektroenergetických aplikácií podmienila možnosti ďalšieho rozvoja smart grid aj na nižších napäťových hladinách 22 kV a 400V.

V ďalšom smerovaní boli budované prvky smart grids práve na sieťach 22kV, nakoľko poruchy v týchto sieťach môžu postihnúť významnú časť zákazníkov. Zároveň sú tieto vedenia častokrát v exponovaných terénoch, kde manipulačné zásahy a opravy najmä v nepriaznivých klimatických podmienkach sú náročné a môžu byť zdĺhavé. Už od roku 2003 sú nasadzované diaľkovo ovládané úsekové odpínače na vzdušné linky a diaľkovo ovládané trafostanice v káblových sieťach sústavy 22kV. V priebehu realizácie tohto projektu prišlo k zásadným technologickým zmenám, keď sa zaviedli tzv. inteligentné diaľkovo ovládané úsečníky a reclosery, ktoré nielenže dokážu vykonať automatickú diaľkovú manipuláciu bez zásahu dispečera, ale poskytujú aj nevyhnutné dáta pre okamžité rozhodovanie ohľadne lokalizácie miesta poruchy, a tým prispievajú k výrazne rýchlejšiemu obnoveniu dodávky elektriny.

Ďalšou súčasťou smart grids je systém diaľkovej lokalizácie porúch v káblových sieťach. Z hľadiska hospodárnosti a ekonomickej efektívnosti nie je možné nasadiť diaľkové ovládanie do každej trafostanice. Preto sa od roku 2008 v najrozsiahlejšej káblovej sieti v ZSE – v Bratislave – systematicky a postupne nasadzujú indikátory prechodu skratového, resp. zemného prúdu. Pri vzniku poruchy vie dispečer presne lokalizovať káblový úsek medzi dvoma trafostanicami, a tým efektívne riešiť odstránenie poruchy, namiesto zložitého vyhľadávania miesta poruchy.

Budovanie smart grid funkcionalít neprebíha výlučne iba na zariadeniach vlastných distribučnou spoločnosťou. Elektrizácia sústava je prepojený a zviazaný celok od výroby cez distribúciu až po spotrebu. Preto je potrebné definovať jasné podmienky a kritériá pre všetky pripojené zariadenia s možnosťou diaľkového ovládania a zberu on-line informácií pre riadenie siete ako celku. Týka sa to predovšetkým obnoviteľných zdrojov energie, ktorých masívny nárast v posledných rokoch priniesol potrebu určenia technických podmienok ovládania a riadenia zdrojov, a zároveň aj dôsledné testovanie a monitoring prevádzky. Všetky zdroje s inštalovaným výkonom nad

100kW sú v diaľkovom riadení z dispečingu, s možnosťou vypnutia a zablokovania pripojenia zdroja do DS v prípade ohrozenia bezpečnosti a stability sústavy.

Budovanie inteligentných sietí na najnižšej, a zároveň najrozšírenejšej čo do počtu prvkov, ako aj dĺžok vedení 400V napäťovej hladiny, je pomerne náročné a bude vyžadovať najmä spoľahlivé a odskúšané technológie. Tu je kľúčové identifikovať funkcionality, ktoré sú rozhodujúce z hľadiska konkrétnych potrieb danej firmy či zákazníka. Medzi hlavné ciele každého distribútora je minimalizovať výpadky dodávky a zabezpečiť parametre kvality dodanej elektriny. Kombináciou systému meraní na nízko-napäťovej strane distribučných trafostaníc, ako aj ovládacích prvkov je možné sledovať parametre kvality siete a zaťaženie trafostaníc, ako aj lepšie plánovať investície a identifikovať neoprávnené odbery. Ďalším krokom je postupné budovanie prvkov dispečerského riadenia 400V sústavy a jeho integrácia do celkového systému dispečerského riadenia.

So smart grids úzko súvisí vysoko popularizovaná téma smart meteringu. Na základe tzv. Tretieho liberalizačného balíčka Európskej únie majú členské štáty rozhodnúť o plošnom nasadení inteligentných meradiel pre koncových zákazníkov, predovšetkým domácností a podnikateľov. Na Slovensku ide o takmer 2 milióny zákazníkov s odhadovanou výškou investičných potrieb v stovkách miliónov eur. Výsledné rozhodnutie o nasadení smart meraní na Slovensku možno očakávať v priebehu septembra 2012. Je nepochybné, že smart metering prinesie so sebou rad výhod pre všetkých účastníkov trhu. Zároveň však otvára aj celý rad otázok ohľadne interoperability, komunikačných ciest, šifrovania dát, a v neposlednej miere, pokrytia nákladov súvisiacich s implementáciou.

4 Záver

Rozvoj inteligentných sietí nadväzuje na celkový rozvoj sektora energetiky. Očakávaný masívny rozvoj obnoviteľných zdrojov na Slovensku, predovšetkým malých zdrojov inštalovaných domácnosťami a podnikateľmi, prináša potrebu operatívneho riadenia distribučných sústav v reálnom čase na strednom a nízkom napätí. Spolu s nábehom inštalácie inteligentného merania sa vytvoria nevyhnutné podmienky na hlbšiu integráciu obnoviteľných zdrojov do energetických sústav a lepšiu participáciu odberateľov na liberalizovanom trhu s energiami. Kľúčovou otázkou bude participácia jednotlivých účastníkov trhu na nákladoch, súvisiacich s prestavbou celého energetického systému.

Literatúra

- Eurelectric. 2011. Ten Steps to Smart Grids. [online]. Dostupné na: http://www.eurelectric.org/media/26140/broch.10steps_lr-2011-030-0304-01-e.pdf.
- Európska Komisia. 2011. Plán postupu v energetike do roku 2050, Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru, a Výboru regiónov. [online]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0885:FIN:SK:PDF>.

- Európska Komisia. 2011. „Inteligentné siete“ od inovácií k zavedeniu, Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov. [online]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0202:FIN:SK:PDF>.
- European Commission. 2011. Definition, Expected Services, Functionalities and Benefits od Smart Grids. Commission Staff Working Document. [online]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2011:0463:FIN:EN:PDF>.
- European Commission. 2012. *Energy Roadmap 2050*. [online]. Dostupné na: http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2012_energy_roadmap_2050_en.pdf.

Populácia v 21. storočí

Boris Vaňo¹ INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

Population in the 21st Century

Author's contact details

¹ INFOSTAT – Research Demographic Centre
Dúbravská cesta 3
845 24 Bratislava
Slovakia

Abstract: Population development is an important determinant of social development. This is especially true for strategic reflections and intentions in the longer term. The 21st century will be from the demographic point of view exceptional. Mankind will be confronted with demographic development and resulting challenges that have never been experienced before. Demographic trends from the second half of the previous century will continue during the 21st century but during this century several of them will be concluded. Continuation and conclusion of current trends will mean for mankind new and never encountered experiences. From the global point of view the intensive population growth will dominate. This growth will gradually slow down and at the beginning of the second half of the 21st century will completely stop. For developed countries including Slovakia the dominant demographic event of the 21st century will be population ageing which will be intensive during the first half of the 21st century and will also stop in approximately same time as world population growth. Both populations in advanced and developing countries will also be confronted with another significant challenge - migration. Migration with all causes and consequences, benefits and risks - but mainly with its unprecedented extent - will be together with population ageing the most serious demographic challenges for the 21st century.

The key period for population development not only in the second half of the 21st century, but also in longer-term will be the 50's and 60's of 21st century. The new trend of world population development will depend on the reproductive model that will be adopted by majority of developing countries. In the mid-21st century also the developed world will stand at the imaginary intersection. If in developed countries the current reproductive model would remain same also after 2050 it would mean deepening of decline of population confirmation of age structure with an average age around 50 years and reduction of share of major population at the expense of new minorities. All this would ultimately mean serious threat to European civilization in today's understanding.

Slovakia as a small member state of the European Union will certainly remain within the all main European trends – also population trends. Currently Slovakia is positioned on the periphery of European rankings for fertility, mortality and migration. Return to some traditional elements of reproductive and family behavior could move Slovakia towards the European average.

Keywords: 21st century, developed countries, developing countries, population growth, population aging, migration

Demografický vývoj je významným determinantom spoločenského vývoja. Platí to hlavne pri strategických úvahách a zámeroch s dlhodobejším horizontom. Keď uvažujeme o paradigmách pre 21. storočie, nemôžeme populačný vývoj obísť. Hneď na úvod treba navyše povedať, že 21. storočie bude z demografického pohľadu celkom

výnimočné. Ľudstvo bude totiž konfrontované s demografickým vývojom a z neho vyplývajúcimi výzvami, ktoré doteraz nikdy v histórii nezažilo.

Už vývoj v 20. storočí, a hlavne jeho druhá polovica, mnohé naznačil. Doterajšie dlhodobé stabilné, mnohé storočia trvajúce trendy končia a prichádzajú zásadné zmeny vo vývoji reprodukčného správania a jeho dopadov na počet, prírastok a vekové zloženie obyvateľstva. Samozrejme, okrem demografických dopadov vznikajú ďalšie významné dopady prakticky na všetky sféry spoločenského života. Uvedené platí ako pre vývoj svetovej populácie, tak pre úroveň nadnárodnú a národnú.

Prírastok svetovej populácie zabezpečujú v súčasnosti takmer výlučne rozvojové krajiny, ktoré ešte nemajú ukončený proces demografickej revolúcie³⁴ a takýto stav zostane v platnosti zhruba do polovice 21. storočia. Najvyššie prírastky obyvateľstva sú práve v najchudobnejších krajinách so všetkými dôsledkami na životnú úroveň a životné prostredie. Odlišná situácia je vo vyspelých krajinách, ktoré po ukončení demografickej revolúcie prešli na nový model reprodukčného správania, ktorý sa označuje ako demografický prechod³⁵. Vo vyspelých krajinách sa už prírastok obyvateľstva zastavil a faktickému úbytku obyvateľstva bráni len migrácia. Sprievodným javom depopulačných procesov vo vyspelých krajinách je populačné starnutie, ktoré je najzávažnejšou demografickou výzvou pre spoločnosť v tejto časti sveta. Populačné starnutie ovplyvňuje celú spoločenskú klímu, najzásadnejšie sú dopady na trh práce, sociálne poistenie a zdravotníctvo.

Ako už bolo spomenuté v úvode, 21. storočie bude po stránke demografickej unikátne, nakoľko viaceré demografické udalosti a ich dôsledky zažije ľudstvo prvýkrát v histórii. Demografické trendy z 2. polovice 20. storočia budú pokračovať aj počas 21. storočia, avšak v priebehu tohto storočia sa viaceré z nich aj zavŕšia. Pokračovanie aj zavŕšenie súčasných trendov bude znamenať pre ľudstvo nové, doteraz nezažité skutočnosti. Z celosvetového pohľadu pôjde najskôr o intenzívny nárast počtu obyvateľov, ktorý sa postupne spomalí a na začiatku 2. polovice 21. storočia sa celkom zastaví. Pre vyspelé krajiny vrátane Slovenska bude dominantnou demografickou udalosťou 21. storočia populačné starnutie, ktoré sa po intenzívnom priebehu v prvej polovici 21. storočia taktiež zastaví približne v rovnakej dobe ako rast svetovej populácie. Obidve populácie, vyspelá aj rozvojová, budú navyše konfrontované s ďalšou významnou výzvou a tou bude migrácia.

Aj keď ročné prírastky svetovej populácie sú v súčasnosti zhruba polovičné oproti 60. rokom minulého storočia, ešte stále ročne pribúda na zemi zhruba 70 mil. obyvateľov. Tento fakt spôsobil, že za posledných 60 rokov sa počet obyvateľov sveta zvýšil z 2,5 miliardy na 7 miliárd a to určite nie je konečná hodnota. Do roku 2050 pribudnú na zemi ďalšie 2 až 2,5 miliardy ľudí. Katastrofálne preľudnenie, o ktorom sa hovorilo ešte pred niekoľkými desaťročiami, však ľudstvu nehrozí, určite nie v 21. storočí. Počet obyvateľov 9,5 miliardy bude pravdepodobne míliaikom, na ktorom sa rast sveto-

³⁴ Demografická revolúcia je proces prechodu z režimu vysokej úmrtnosti a vysokej pôrodnosti do režimu nízkej úmrtnosti a nízkej pôrodnosti. Je spojený s modernizáciou spoločnosti a jedným z dôsledkov je zvyšovanie prirodzeného prírastku obyvateľstva.

³⁵ Demografický prechod je proces spojený s poklesom pôrodnosti pod záchovnú hranicu a zmenou rodinného správania. Tieto zmeny sa spájajú s nárastom individualizmu v osobných rozhodnutiach. Dôsledkom je okrem iného prirodzený úbytok obyvateľstva a intenzívne populačné starnutie.

vej populácie zastaví. Bude to prvýkrát v histórii ľudstva a bude to zároveň obdobie, kedy začne svetová populácia výrazne starnúť.

Zastavenie prirodzeného prírastku obyvateľstva aj intenzívne populačné starnutie je vo vyspelých krajinách známou skutočnosťou už niekoľko desaťročí. Na Slovensku má tento proces všetky atribúty ako v iných vyspelých krajinách, je však znásobený politickou a spoločenskou transformáciou na prelome storočí, ktorá je charakteristická pre všetky krajiny bývalého východného bloku. V dôsledku špecifického vývoja sa demografické zmeny odohrali s veľkou intenzitou a za veľmi krátke obdobie. Prechod na nový model reprodukčného a rodinného správania, ktorý v západnej a severnej Európe prebiehal postupne tri desaťročia, sa v postkomunistických krajinách uskutočnil v priebehu troch rokov. Zmeny následne pokračovali zmierneným tempom a dosiahli extrémnejšie hodnoty ako pri postupne prebiehajúcich zmenách v západnej Európe. Rýchly prechod na nový model reprodukčného správania znamená rýchly prechod na menejpočetné generácie, ktoré sú oproti generáciám narodeným do konca 80. rokov minulého storočia rádovo polovičné. Extrémne nízke hodnoty pôrodnosti, ktoré na Slovensku pretrvávajú už dvadsať rokov a ani v budúcich desaťročiach sa pravdepodobne nepriblížia k hranici rozšírenej reprodukcie, budú mať závažné dôsledky hlavne na priebeh procesu populačného starnutia, ktorý bude veľmi intenzívny. V polovici 21. storočia, kedy sa proces populačného starnutia spomalí a zastaví, bude Slovensko patriť medzi najstaršie krajiny na svete.

Migrácia so všetkými príčinami a dôsledkami, výhodami a rizikami, ale hlavne so svojim nebývalým rozsahom je spolu s populačným starnutím najzávažnejšou demograficky podmienenou výzvou pre 21. storočie. Migrácia je jedným z prepojení medzi vyspelým a rozvojovým svetom, nakoľko hlavné migračné toky smerujú z rozvojových krajín do vyspelých. Motivácie na obidvoch stranách sú zrejmé. Na jednej strane je tu snaha populácie v rozvojových krajinách vylepšiť si prostredníctvom migrácie svoju ekonomickú a životnú situáciu. Na druhej strane je tu potreba vo vyspelých krajinách riešiť dopady nízkej pôrodnosti a populačného starnutia hlavne na trh práce. Súčasná migračná situácia vo svete prináša aj celý rad problémov. Odchod časti elít z rozvojových krajín, ktoré sa zmietajú v problémoch, je nielen praktickým, ale aj etickým problémom. Úspešnosť migračného procesu na strane príchodu je zas závislá od zvládnutej integrácie. Európa stále hľadá vhodný model na integráciu cudzincov do spoločnosti. Skúsenosti z tradičných imigračných krajín, ako Austrália, Kanada a USA, sú v európskom priestore použiteľné len čiastočne. Po odklone od asimilačného aj multikultúrneho modelu integrácie sa v súčasnosti ako najrealistickejší zdá byť integračný model, ktorý na rozdiel od uvedených dvoch modelov, vyváženejšie narába s právami a vzájomným vzťahom majority a prisťahovalcov. Podstatou integračného modelu je zásada, že migranti prispievajú k formovaniu spoločnej kultúry a väčšinová spoločnosť ich rešpektuje a podporuje, ale pravidlá integrácie stanovuje sama.

Kľúčovým obdobím nielen pre vývoj v 2. polovici 21. storočia, ale aj pre dlhodobší vývoj ľudstva, budú 50. a 60. roky 21. storočia. V tom období sa prvýkrát v histórii zastaví prírastok svetovej populácie a tiež proces starnutia vo vyspelých krajinách. Naopak v rozvojových krajinách sa proces populačného starnutia výrazne zrýchli.

Nový trend vývoja svetovej populácie bude závisieť od reprodukčného modelu, ktorý prijme väčšina rozvojových krajín po ukončení demografickej revolúcie, t.j. po prechode z režimu vysokej pôrodnosti a úmrtnosti na nízku pôrodnosť a úmrtnosť. Je málo pravdepodobné, že by to bola cesta individualizmu a konzumu, ktorou sa v 2. polovici 20. storočia vydali vyspelé krajiny. Nebude to však ani návrat k vysokej plodnosti, ktorý by generoval prírastky obyvateľstva na súčasnej alebo podobnej úrovni. Najpravdepodobnejšia sa zdá byť plodnosť zhruba na úrovni rozšírenej reprodukcie, ktorá by bola kompromisom medzi historickými a kultúrnymi tradíciami ázijských a afrických krajín a modernizačnými tlakmi, ktorým sa v globalizovanom svete dlhodobo nevyhne žiadna spoločnosť. Takýto vývoj by znamenal len veľmi mierny pokles svetovej populácie a postupnú stabilizáciu okolo hodnoty 8,5 až 9 miliárd obyvateľov.

V polovici 21. storočia budú stáť na pomyselní križovatke aj vyspelé krajiny. Buď to v období, keď vyspelý svet definitívne stratí svoje demografické postavenie z minulosti (súčasný rozvojový krajiny budú tvoriť viac ako 80% svetovej populácie), obyvateľstvo vo vyspelých krajinách (a hlavne v Európe) bude v priemere o 6 až 10 rokov staršie ako v súčasnosti a určite aj etnicky pestrejšie, vo východnej Európe budú pravdepodobne ukončené transformačné procesy a svoj vplyv zohrá aj proces európskej integrácie (dnes ťažko povedať, akú bude mať podobu a aký bude jeho vplyv na reprodukčné procesy). Ak by sa vo vyspelých krajinách zachoval súčasný reprodukčný model aj po roku 2050, znamenalo by to prehĺbenie trendov úbytku obyvateľstva, zakonzervovanie vekovej štruktúry s priemerným vekom tesne pod hranicou 50 rokov a znižovanie podielu majoritného obyvateľstva na úkor nových menšín, čo by v konečnom dôsledku znamenalo vážne ohrozenie pre európsku civilizáciu v dnešnom ponímaní.

Slovensko, ako malá členská krajina Európskej únie, určite nevybočí z hlavných európskych trendov a to platí aj pre oblasť populačného vývoja a jeho dôsledkov. Posttransformačný návrat k niektorým tradičným prvkom reprodukčného a rodinného správania by však mohol posunúť Slovensko smerom k európskemu priemeru, nakoľko v súčasnosti sa nachádza na okraji európskeho rebríčka v prípade pôrodnosti, úmrtnosti aj migrácie.

Literatúra

- BIRG, H. 2001. *Die demographische Zeitenwende*. München, Verlag C.H.Beck.
- BROWN, L. R., GARDNER, G., HALWEIL, B. 1999. *Beyond Malthus, Nineteen Dimensions of the Population Challenge*. New York, Worldwatch Institute.
- CLIQUET, R. 1993. *The future of Europe's population*. Strasbourg, Council of Europe.
- VANO, B. 2002. Demografický vývoj, problémy rodiny, migrácia. In: Gál, F., Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.). *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Bratislava, IVO, ISBN 80-889-3542-3, s.313-320.
- World Population Prospect, the 2010 Revision, New York.

Nádorové ochorenia v kontexte civilizačných zmien a spoločenských dopadov

Silvia Pastoreková¹ Virologický ústav SAV

Cancer diseases in the context of civilization-triggered changes and their social impacts

Author's contact details

¹ Slovak Academy of Sciences,
Institute of Virology, Department
of Molecular Medicine, Dubravská
cesta 9, 845 05 Bratislava, Slova-
kia

virusipa@savba.sk

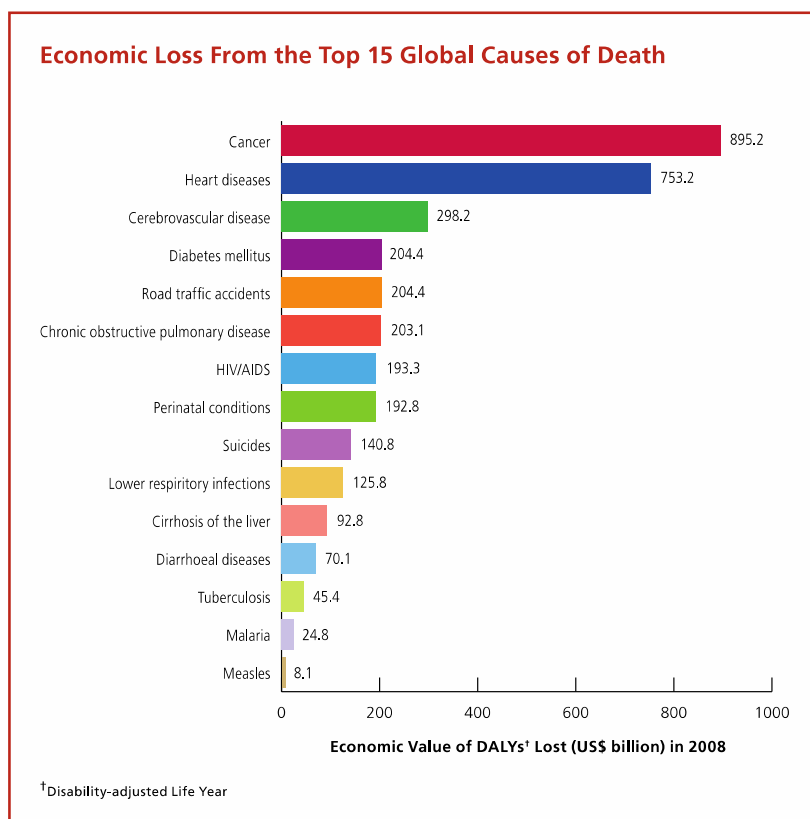
Abstract: Cancer is a leading cause of global mortality, which accounted for 7.6 million deaths (around 13% of all deaths) in 2008. Lung, stomach, liver, colon and breast cancer cause the most cancer deaths each year. About 30% of cancer deaths are related to the five leading behavioral and dietary risk factors: high body mass index, low fruit and vegetable intake, lack of physical activity, tobacco use, and alcohol use. Cancer causes the highest economic loss of all of the 15 leading causes of mortality worldwide. The economic toll from cancer is nearly 20 percent higher than from heart disease, the second leading cause of economic loss. Economic costs of cancer include all resources required and used to provide a service—and the value of foregone opportunities to use these resources for a different service. The economic costs of cancer care and control include a wide range of factors: expenditures for cancer health care services; costs associated with time and effort spent by patients and their families and by cancer treatment providers; and costs associated with lost productivity due to cancer-related disability and premature death. Cancer can be reduced and controlled by implementing evidence-based strategies for cancer prevention, early detection of cancer and management of patients with cancer. Many cancers have a high chance of cure if detected early and treated adequately.

Keywords: cancer burden, economic loss, costs of cancer care and control

*Tento príspevok vznikol vďaka podpore v rámci operačného programu Výskum a vývoj pre projekt s ITMS kód-
om: 26240220062, spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.*

1 Úvod

Podľa štatistiky Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) sú nádorové ochorenia v súčasnosti hlavnou príčinou mortality v celosvetovom meradle, pred chorobami srdca a kardiovaskulárneho systému (viď Obr. 1). V roku 2008 bolo zaznamenaných 7,6 milióna úmrtí z dôvodu rakoviny (čo je asi 13% celkového počtu). Najviac úmrtí je dôsledkom nádorov pľúc (1,37 milióna), žalúdka (740 tisíc), pečene (700 tisíc), hrubého čreva (600 tisíc) a prsníka (460 tisíc), pričom ich výskyt sa u mužov a žien líši. Predpokladá sa, že mortalita z dôvodu rakoviny bude stále narastať a v roku 2030 by mala globálne dosiahnuť 13,1 milióna úmrtí (WHO, 2012).

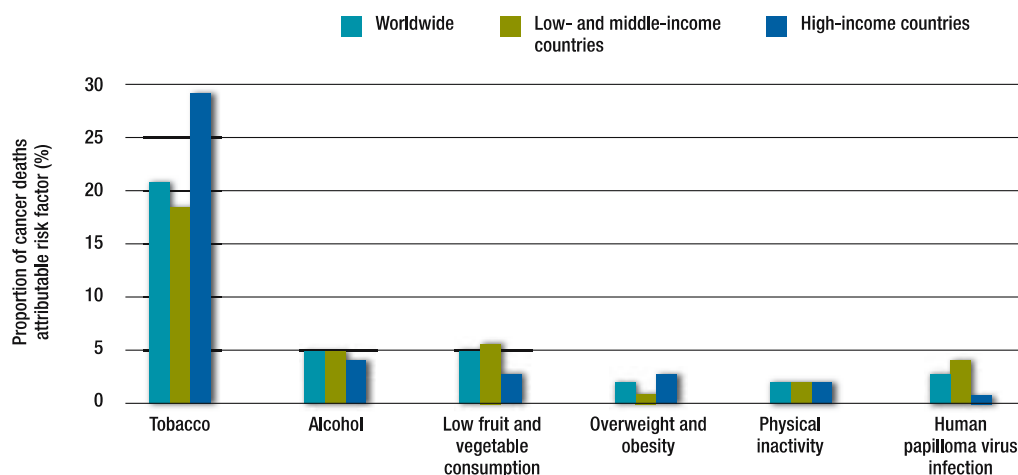

Obr. 1: Hlavné príčiny mortality na globálnej úrovni
Zdroj: CRCHD, 2004

2 Rizikové faktory

Tento nárast je spôsobený viacerými civilizačnými faktormi, ktoré súvisia s demografickými zmenami (starnutie populácie) a zmenami v životnom štýle (v skladbe a kvalite potravín, v zrýchľovaní životného tempa, vo zvýšenej frekvencii stresov). Okrem toho k nemu prispieva aj meniace sa životné prostredie, nárast výskytu karcinogénov v dôsledku intenzifikácie chemického priemyslu a využívania chemických látok v poľnohospodárstve, stavebníctve a i. V neposlednej miere je to aj nepriamy efekt lepšej evidencie pacientov a pokroku v skorej detekcii rakoviny.

Približne 30% úmrtí z rakoviny je zapríčinených piatimi hlavnými rizikovými faktormi: obezita, nízka spotreba zeleniny a ovocia, absencia fyzickej aktivity, fajčenie a nadmerné požívanie alkoholu (Obr. 2). Vírusové infekcie spôsobujúce nádory, ako napr. vírus hepatitídy B a C a ľudské papilómavírusy zodpovedajú za cca. 20% úmrtí v chudobných a stredne bohatých krajinách. V týchto krajinách sa vyskytlo približne 70% všetkých úmrtí z rakoviny v roku 2008 (WHO, 2012).

Obr. 2 Príspevok niektorých rizikových faktorov k mortalite z rakoviny v celosvetovom meradle v bohatých, stredne bohatých a chudobných krajinách

Zdroj: WHO 2007, podľa údajov z Danaei et al. 2005

3 Ekonomický dopad rakoviny

Nádorové ochorenia majú najdevastujúcejší ekonomický impakt zo všetkých ostatných príčin mortality na svete. Totálny globálny ekonomický dopad predčasnej smrti a invalidity v dôsledku rakoviny bol v roku 2008 na úrovni 895 miliárd dolárov, čo predstavuje 1,5 % celosvetového hrubého domáceho produktu (HDP) a stratu ekvivalentných 83 miliónov rokov zdravého života. Táto ekonomická daň z rakoviny je takmer o 19 % vyššia než zo srdcových chorôb, ktoré sú druhou hlavnou príčinou ekonomických strát (753 miliárd dolárov v 2008), pričom táto suma neobsahuje priame liečebné náklady (CRCHD, 2004).

Strata rokov života a produktivity spôsobená rakovinou predstavuje najväčší jednotlivý úbytok na úrovni globálnej ekonomiky aj v porovnaní s AIDS a inými infekčnými chorobami. Tento parameter nazvaný DALY (disability-adjusted life-year) vychádza z kalkulácií Komisie WHO pre makroekonomiku a zdravie, ktoré kombinujú úmrtnosť a invaliditu do sumárneho ukazovateľa, vyjadrujúceho mieru celkového bremena choroby v súhrne stratených rokov zdravého života. Ekonomická hodnota každého roka života pritom bola určená ako ročná hodnota HDP na jedného obyvateľa daného štátu a vyjadrená v percentách HDP. Pre lepšie pochopenie ekonomického impaktu nádorových chorôb boli krajiny sveta klasifikované do štyroch skupín, ktoré rozoznáva správa Svetovej banky o vývoji sveta z roku 2004: krajiny s vysokým príjmom, krajiny so stredne-vysokým príjmom, krajiny so stredne-nízkym príjmom a krajiny s nízkym príjmom. Súhrn ekonomických strát v týchto štyroch skupinách reprezentuje celosvetovú hodnotu vyjadrenú v US dolároch za rok 2008 (Obr. 3).

Obr. 3: Ekonomické straty zapríčinené úmrtnosťou a invaliditou z nádorových ochorení rozdelené podľa príjmových parametrov krajín a vyjadrené v ekvivalente rokov zdravého života (vľavo) a v prepočítaných finančných stratách (vpravo)

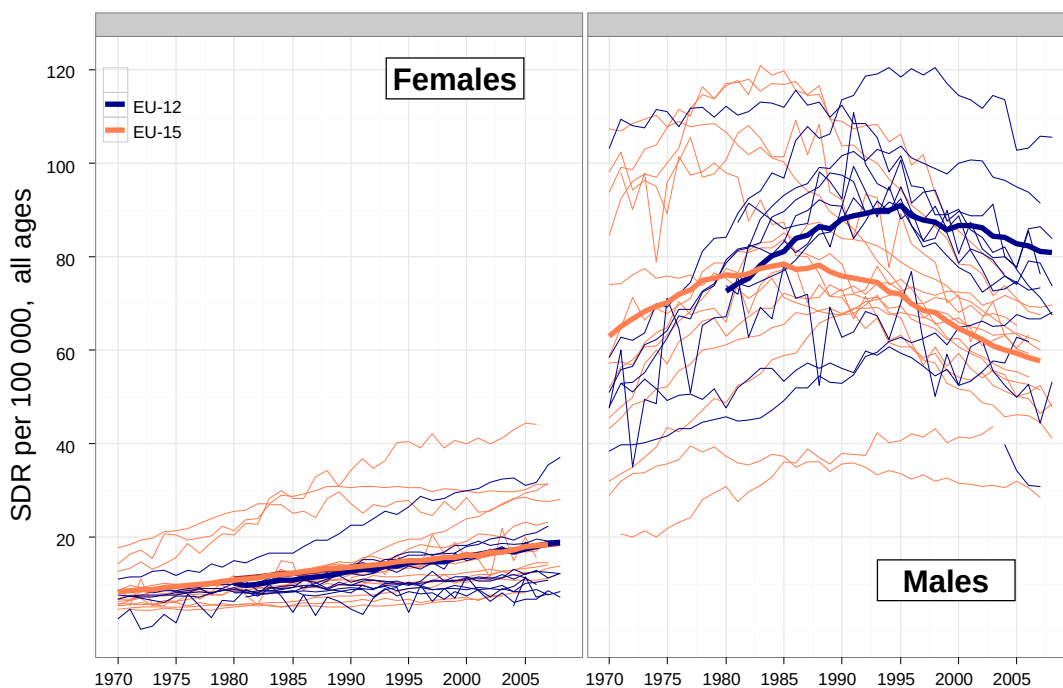
Zdroj: CRCHD, 2004

Smrť a invalidita ako následok pľúcnych, kolorektálnych a prsníkových nádorov zapríčiňujú najväčšie ekonomické straty v globálnom meradle, kým v chudobných krajinách majú najväčší impakt nádory úst, hrtana, krčka maternice a prsníka. Samozrejme, rakovina je ťažkým bremenom nielen pre spoločnosť, ale aj pre jednotlivcov a rodiny, najmä v stredne bohatých a chudobných krajinách, kde strata zárobku kvôli chorobe alebo smrti môže rýchlo zruinovať rodinný rozpočet. Cílené stratégie prevencie a liečby, zamerané na niektoré formy rakoviny, môžu nielen zachrániť životy, ale tiež zlepšiť ekonomický vývoj v mnohých krajinách.

Distribúcia ekonomických strát

Ekonomický dopad rakoviny nie je rovnomerne distribuovaný v rôznych štátoch. USA majú ekonomické straty z rakoviny na úrovni 1,73 % HDP, kým Maďarsko, ktoré má omnoho menšiu populáciu a slabšiu domácu ekonomiku, má ekonomický dopad rakoviny na úrovni 3,05 % HDP. 25 krajín stráca viac než 2 % HDP v podobe úmrtí a invalidity spôsobenej rakovinou. Takmer polovica krajín zahrnutých do štúdie Americkej nádorovej spoločnosti ACS stráca kvôli rakovine viac než 1% HDP. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) a globálni experti na problematiku zdravia veria, že významné náklady súvisiace s rakovinou môžu byť zmiernené cílenými, nákladovo-efektívnymi zásahmi. Navyše „tichá pandémia“ rakoviny sa šíri najmä v chudobných a stredne bohatých krajinách. Bez principiálnej globálnej odpovede by tieto ekonomické straty mohli napadnúť systém verejného zdravotníctva, ohroziť sociálne štruktúry a podkopať pokusy o ekonomický rozvoj (CRCHD, 2004).

Nádory pľúc, bronchov a priedušnice zodpovedajú za najväčší ekonomický únik – takmer 180 miliárd dolárov, čo nie je prekvapujúce vzhľadom na to, že fajčiari umierajú v priemere o 15 rokov skôr než nefajčiari. Ak bude tento trend pokračovať, fajčenie zabije na celom svete sedem miliónov ľudí ročne v roku 2020 a osem miliónov v roku 2030. Viac než 80 % úmrtí je v krajinách s nízkym a stredným príjmom.

Obr. 4: Trendy v mortalite spôsobenej rakovinou pľúc v krajinách EÚ v rokoch 1970-2007

Zdroj: European Health for All database. WHO/Europe, 2010

Nanešťastie, fajčenie zabíja každý rok aj tisíce nefajčiarov. Medzi nimi je približne 200 tisíc tých, ktorí sú vystavení sekundárnemu fajčeniu v mieste ich zamestnania. Keďže smrť a invalidita ako dôsledok pľúcnych nádorov je vysoká v celej škále krajín s rôznym príjmom, WHO vyvíja rámcovú konvenciu o tabakovej kontrole (Framework convention on Tobacco Control, FCTC), ktorá môže výrazne zredukovať ekonomické straty. WHO FCTC je medzinárodná dohoda podpísaná 168 krajinami, ktorá reguluje marketing a predaj tabakových produktov. Relatívny úspech pri kontrole tabaku by sa mohol odraziť aj vo verejnom zdraví a v ekonomickom rozvoji, výskum nevynímajúc. Intervenčné programy zacielené na redukciiu spotreby tabaku by mohli produkovať priaznivé efekty aj v kontrole kardiovaskulárnych a respiračných chorôb.

V menej prosperujúcich krajinách sú dopady nádorových ochorení ťažké aj kvôli nedostatočnému povedomiu a zanedbanej starostlivosti v prípade iných typov rakoviny. Napríklad, napriek tomu, že väčšina nádorov krčka maternice môže byť efektívne liečená, ročne umiera na túto chorobu 274 tisíc žien, z čoho 241 tisíc pripadá na chudobné a stredne bohaté krajiny. Príčinou je nedostatočný prístup k prevencii, skríningu a skorej detekcii, takže väčšina prípadov je diagnostikovaných príliš neskoro na to, aby mohli benefitovať z liečby. V bohatých krajinách došlo v poslednom období k poklesu mortality spôsobenej nádormi krčka maternice najmä vďaka skorej detekcii. Mladé ženy majú dnes tiež prístup k vakcinácii voči najbežnejším vysoko-rizikovým kmeňom ľudských papilómavírusov. Kvôli relatívne vysokej cene je však vakcína nedostupná nízko-príjmovým skupinám populácie.

Ekonomický dopad v súvislosti s nákladmi na chorobu

Jedným zo spôsobov merania ekonomického dopadu je vyjadrenie nákladov na chorobu (tzv. costs of illness, COI). Tento parameter je súhrnom nákladov na liečbu pacienta s rakovinou (vrátane času a úsilia vynaloženého pacientom, rodinou a poskytovateľom zdravotnej starostlivosti) a straty ekonomickej hodnoty, asociovanej so stratou zdravia a života (CRCHD, 2004).

Základné elementy tohto parametra predstavujú nasledovné náklady:

- Priame náklady: skríning, hospitalizácia, návštevy lekára, rehabilitácia, lieky, zdravotnícke pomôcky, dlhodobá starostlivosť, transport, špeciálne diéty, zvýšená starostlivosť o deti a starých ľudí.
- Hlavné nepriame náklady (s impaktom na pacienta): znížená produktivita, strata zamestnania a kariérneho postupu, zníženie príjmu.
- Ďalšie nepriame náklady (s impaktom na okolie): strata času venovaného starostlivosti o pacienta a údržbe domácnosti.
- Nehmotná záťaž: bolesť a utrpenie, psychosociálne zneistenie, ohrozenie “zdravia” rodiny.

Ekonomické štúdie sa často zameriavajú na priame a nepriame náklady, pretože vyjadrenie nehmotnej záťaže je veľmi náročné. Všetky zložky však prispievajú k celkovým nákladom na zdravie, a preto ich spoľahlivé a včasné zhodnotenie môže pomôcť ku kalkulácii celkovej záťaže nádorových chorôb, objemu ekonomických zdrojov potrebných na efektívnu starostlivosť o pacientov s rakovinou, úspornosti prevencie, skríningu a terapeutických programov, ako aj sociálnych benefitov a návratnosti investícií do výskumu a kontroly nádorových ochorení.

Je zaujímavé, že náklady na starostlivosť o pacienta s rakovinou závisia od štádia choroby v čase diagnózy. Napríklad v prípade kolorektálnych nádorov sú náklady najvyššie pre štádium 2 a 3 a nižšie pre nádory v štádiu 1 a 4 (viď Tab. 1). Spočiatku sú síce náklady na starostlivosť o pacienta s rakovinou v štádiu 4 vyššie, ale dlhodobé náklady sú vyššie u pacientov v štádiu 2, kde sa náklady postupne akumulujú počas dlhšieho obdobia prežívania.

Tab. 1: Náklady na liečbu pacientov s kolorektálnym karcinómom

Štádium	Priame náklady (USD)
In situ	28,000
Štádium 1	32,700
Štádium 2	34,400
Štádium 3	41,600
Štádium 4	29,400

Zdroj: Etzioni, Ramey et al, 2001

Náklady na starostlivosť o pacienta s rakovinou závisia aj od typu nádorového ochorenia, pričom podľa štúdie Browna z roku 1996 bolo 50% priamych nákladov asociovaných so štyrmi typmi nádorov (Tab. 2).

Tab. 2: Odhad priamych nákladov podľa typu rakoviny

Typ nádoru	Priame náklady (v miliardách USD)
Všetky typy	42.39
Karcinóm prsníka u žien	5.98
Kolorektálny karcinóm	5.71
Karcinóm prostaty	4.61
Karcinómy pľúc a bronchov	4.68

Zdroj: Brown et al, 2001

Náklady spojené so stratou času pacienta a rodinných príslušníkov pri aktivitách súvisiacich s liečbou reprezentujú čas, ktorý mohli stráviť pri iných aktivitách, napríklad aj v zamestnaní. Keďže časové náklady nie sú všeobecne merateľné pomocou tradičného účtovného systému zdravotníckej starostlivosti, je veľmi ťažké ich vyjadriť. Jeden z prístupov odzrkadľujú údaje v Tab. 3, ktorá ukazuje, že časové náklady môžu významne prispieť k celkovým nákladom. Úvodná fáza nákladov zodpovedá obdobiu 6 mesiacov po diagnóze a záverečná 12 posledných mesiacov života.

Tab. 3: Časové náklady súvisiace s liečbou kolorektálnych nádorov (rozdiel v nákladoch v porovnaní s kontrolnou skupinou)

Fáza starostlivosti	Časové náklady pacienta (v USD)	Priame medicínske náklady (v USD)	Časové náklady pacienta ako % priamych nákladov
Úvodná (v priemere)	4,592	23,734	19.3%
Pokračujúca (mesačne)	25	158	15.8%
Záverečná (v priemere)	2,788	7,577	36.8%

Zdroj: Yabroff et al, 2005

Veľkým problémom pri hodnotení ekonomickej záťaže ochorenia je nedostatok adekvátnych údajov o incidencii a mortalite, ako aj údajov o type nádoru, štádiu ochorenia v čase diagnózy a spôsobe liečby. Keďže v poslednom období dochádza k rýchlym zmenám v stratégiách skriningu, diagnostike a liečbe, je dostupnosť spoľahlivých najnovších dát dôležitá pre lepšie zhodnotenie súčasnej situácie. Jednou z hlavných príčin nedostatku údajov sú nedostatočné epidemiologické údaje na národnej úrovni.

Opatrenia na zníženie ekonomických strát

Poznatky o hlavných príčinách vzniku rakoviny ukazujú, že výskyt nádorových chorôb možno zredukovať a kontrolovať implementáciou racionálnych stratégií prevencie, skorej detekcie a manažmentu pacientov s nádormi. Mnoho pacientov s nádormi má vysokú šancu na vyliečenie, ak je choroba zistená včas a liečená adekvátne. Stratégie prevencie sú založené napríklad na zmenách životného štýlu a stravovacích návykov,

smerujúcich k eliminácii rizikových faktorov, na vakcinácii proti ľudským papilóma-vírusom alebo vírusu hepatitídy typu B), ako aj redukcii expozície slnečnému svetlu.

Ďalšie opatrenia sú založené na skorej detekcii nádorovej choroby buď pomocou skríningu, alebo skorej diagnostiky. Skríning je systematické testovanie asymptomatickej populácie (patrí sem napr. mamografia, cytologický ster, kolonoskopia), ktoré je efektívne najmä pre často sa vyskytujúce nádory. Skorá diagnostika sa dá realizovať vtedy, keď pacient zareaguje na počiatočné symptómy choroby a má záujem o jej rýchle odhalenie. Oba prístupy si vyžadujú, aby sa zvýšilo povedomie bežných ľudí o skorých znakoch a symptómoch rakoviny a o priamej súvislosti medzi včasným odhalením rakoviny a účinnosťou terapie (WHO, 2007).

Ekonomické straty je možné znížiť aj pomocou vhodnej terapie, ktorá umožní znížiť alebo optimalizovať náklady na liečbu a zlepšiť jej výsledky, vyhnúť sa drahým liekom u nevnímavých pacientov a obmedziť toxicitu a vedľajšie účinky u vnímavých pacientov. Tento prístup vyžaduje racionálny, personalizovaný výber liečebnej stratégie s cieľom predĺžiť život pacienta alebo zlepšiť jeho kvalitu.

V roku 2008 prijala Svetová zdravotnícka organizácia akčný plán protinádorových intervencií, ktorý obsahuje nasledujúce dôležité úlohy: zvýšiť politickú zodpovednosť za prevenciu a kontrolu rakoviny, koordinovať a uskutočňovať výskum príčin a mechanizmov onkogenézy a vyvinúť štandardy a nástroje na plánovanie a implementáciu prevencie, skorej detekcie, terapie a starostlivosti a posilniť systém zdravotníctva smerom k lepšej starostlivosti o onkologických pacientov.

Hlavnou úlohou základného a klinického výskumu je identifikovať kritické podmienky a „uzlové body“ mechanizmov nádorovej premeny, definovať vhodné onkomarkery a terapeutické terče, overiť ich význam v predklinických experimentoch; vyvinúť vhodné detekčné reagenty a metódy a liečebné stratégie, overiť ich význam v predklinických experimentoch a uskutočniť klinické testovanie.

Súčasná situácia v SR je charakterizovaná relatívne solídnu výskumnou bázou s renomovanými odborníkmi v oblasti biomedicíny, dlhodobou tradíciou vo výskume, medzinárodnými skúsenosťami a reputáciou vedeckých pracovníkov, ktorí majú inovačnú kapacitu, schopnosť prispôbiť sa celosvetovému trendu a sú metodicky pripravení na aplikáciu najnovších vedeckých prístupov. Na druhej strane ju komplikuje absencia prepojenia výskumu a klinickej praxe, zlá ekonomická situácia v zdravotníctve, nízky záujem zdravotných poisťovní zadávať a podporovať originálne projekty, zamerané na predklinický a klinický výskum, vývoj detekčných systémov a liečiv, a tiež absencia odborníkov na patentové právo v oblasti biomedicíny. Posilnenie týchto slabých stránok je preto dôležitou výzvou pre štátne a regionálne authority, zodpovedné za rozvoj zdravotníctva a spolupráce klinickej a výskumnej bázy na Slovensku.

4 Záver

V ostatných rokoch v globálnej zdravotníckej agende dominovali tradičné problémy verejného zdravotníctva ako napríklad HIV/AIDS, tuberkulóza a malária, zdravie matky a dieťaťa a podvýživa. Avšak s akumuláciou údajov o sociálnej a ekonomickej záťaži nádorových ochorení sa ukazuje, že je mimoriadne dôležité klásť väčší dôraz na

získanie a vynaloženie ďalších zdrojov potrebných na boj proti rakovine, ktorého súčasťou je reforma zdravotníckej politiky, prevencie a terapie. Ak budú potrebné zmeny zavedené dostatočne rýchlo, budeme mať príležitosť znížiť mortalitu a utrpenie pacientov s rakovinou a zredukovať jej devastujúci ekonomický dopad.

Literatúra

- BROWN ML, LIPSCOMB J, SNYDER C. 2001. The burden of illness of cancer: economic cost and quality of life. *Annu Rev Public Health* 22: 91-113.
- BROWN ML, RILEY GF, SCHUSSLER N, ETZIONI R. 2002. Estimating health care costs related to cancer treatment from SEER-Medicare data. *Med Care* 40 (8 Suppl): IV-104-17.
- Center to Reduce Cancer Health Disparities (CRCHD). 2004. Economic Costs of Cancer Health Disparities. (Taylor EA, Ed.) SUMMARY OF MEETING PROCEEDINGS: Economic Costs of Cancer Health Disparities Think Tank December 6-7, 2004, Bethesda, MD. Dostupné na: <http://crchd.cancer.gov/attachments/NCIeconomiccosts.pdf>
- DANAEI G et al. 2005. Causes of cancer in the world: comparative risk assessment of nine behavioural and environmental risk factors. *Lancet* 366:1784–1793.
- ETZIONI, R., RAMSEY, S. D., BERRY, K., BROWN, M. 2001. The Impact of Including Future Medical Care Costs When Estimating the Costs Attributable to a Disease: a Colorectal Cancer Case Study. *Health Econ* 10, no. 3: 245-56.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2007. Prevention. (Cancer control : knowledge into action: WHO guide for effective programmes. WHO Press. ISBN 92 4 154711 1.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION/EUROPE. 2010. European Health for All Database (HFA-DB). July 2010 update. Dostupné na: <http://www.euro.who.int/en/what-we-do/data-and-evidence>
- WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2012. Cancer. Fact sheet N°297 (February 2012). Dostupné na: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs297>
- YABROFF, K. R., WARREN, J. L., KNOFF, K., DAVIS, W. W., BROWN, M. L. 2005. Estimating Patient Time Costs Associated With Colorectal Cancer Care. *Medical Care* 43, no. 7: 640-648.

Analýza vybraných demografických procesov na Slovensku

Silvia Megyesiová¹ Podnikovohospodárska fakulta EUBA

Vanda Lieskovská² Podnikovohospodárska fakulta EUBA

Analysis of Selected Demographic Processes in Slovakia

Authors' contact details

¹ University of Economics in Bratislava with seat in Košice, Tajovského 13, 041 30 Košice, Slovakia

Abstract: The ageing process of the population is becoming very important at present; the ageing is of vital concern of each of us. Analysis of the vital statistics data points to the problem of the possible decrease in the population due to the negative balance of the natural change of population in Slovak Republic. The total fertility rate in developed countries is very low, far below its replacement level of 2.1 and the mean age of women at child-birth is increasing. Low levels of crude birth rates, low levels of total fertility rates influences the gradual decrease of the young age population in the total population. The increasing life expectancy at birth is also an indicator that shows a strong impact on ageing process. From 1960 to 2010 the life expectancy at birth for men increased from 67.9 to 71.7 years. The life expectancy for women increased in the same period of time from 72.7 to 79.3 years. The family structure is also changing; the families have not only fewer children but more and more children are born outside marriage. While in 1960 the percentage of the live births inside marriage was higher than 95 % after the change of the communist regime it began to decline steadily and nowadays only 67 % of the live born children born inside marriage.

The natural population change calculated as the difference between live births and deaths was between 1960 and 2010 very different. At the beginning of the analysed period the natural change was positive and very high, the highest positive natural change was reached in 1960, 1961 and the contribution of the natural change to the population growth was very significant. The gap between the live births and deaths in Slovakia was narrowing considerably from 1980. Because the number of deaths was quite stable from 1990 but the number of live births declined very sharply in 2001 – 2003 a negative natural change of the Slovak population was achieved. We cannot expect that in the near future the fertility rates will change dramatically but due to expected increase of deaths which is related to the movement of the baby-boom generation into retirement we expect that the extent of population decline or growth is likely to depend on the contribution made by migration..

Keywords: natality, mortality, total fertility rate, natural change of population, life expectancy at birth

Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA 1/0906/11.

1 Úvod

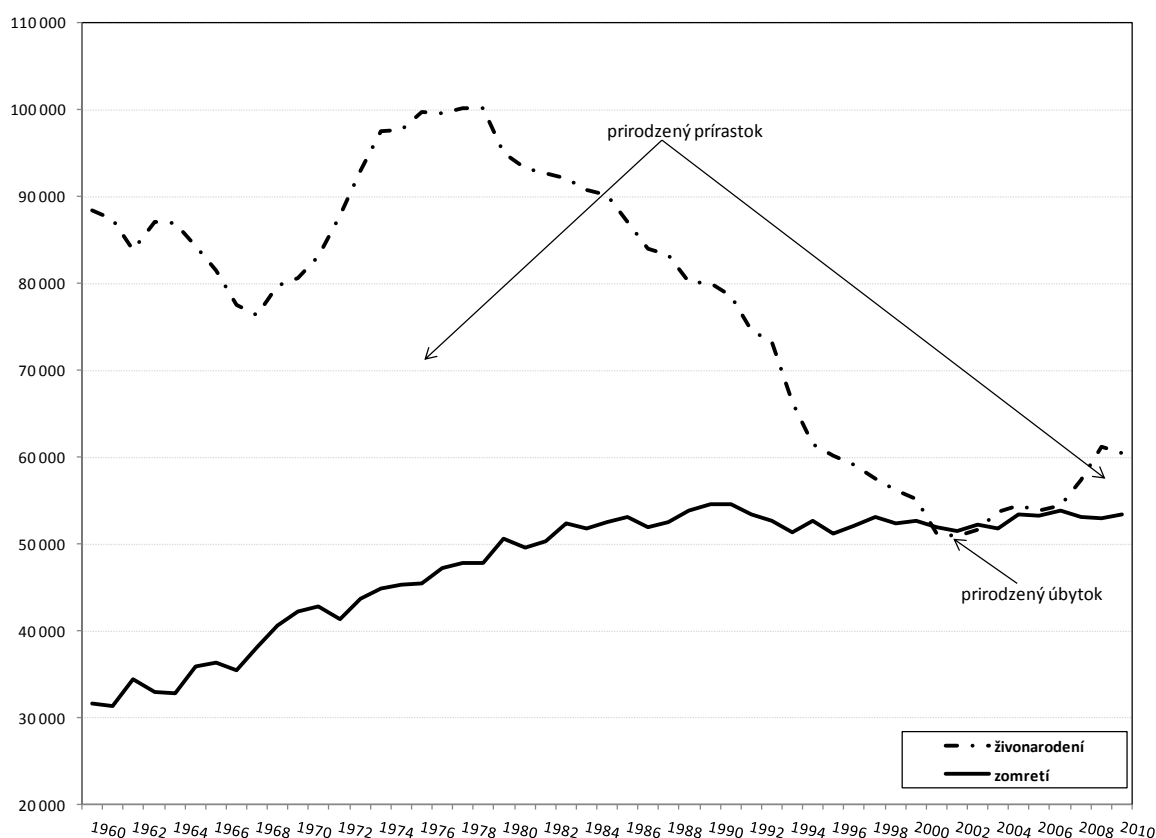
Vývoj vybraných demografických ukazovateľov Slovenska od roku 1960 vykazuje výrazné zmeny a to hlavne pri ukazovateľoch pôrodnosti, úhrnnej plodnosti žien, podielu živonarodených detí v manželstve, strednej dĺžky života pri narodení.

V dôsledku zmien sa zvyšuje index starnutia a dochádza k prudkému poklesu podielu predproduktívnej zložky obyvateľstva (0-14 ročných) na produktívnej zložke obyvateľstva (15-64 ročných).

V najbližšej budúcnosti sa pravdepodobne väčšina mier pôrodnosti výrazne meniť nebude, dá sa však očakávať v dôsledku postupného starnutia „baby-boom“ generácie rapidne zvyšovanie indexu starnutia, ako aj postupný rast mier úmrtnosti.

2 Vývoj ukazovateľov vitálnej štatistiky

Základom pre zisťovanie vitálnej demografickej štatistiky je systém štátnej registrácie narodených detí matkám s trvalým pobytom na území Slovenskej republiky a štátnej registrácie zomretých osôb s trvalým pobytom na území SR a tiež prípady, kedy osobitná matrika registruje tieto udalosti u občanov SR vzniknuté počas pobytu v zahraničí³⁶. Prirodzený prírastok obyvateľstva je definovaný rozdielom medzi počtom živonarodených detí a zomretých osôb počas určitého časového úseku. Zvyčajne sledujeme prirodzený prírastok (úbytok) obyvateľov za jednotlivé roky.

Graf 1: Absolútne počty živonarodených a zomretých v SR

Zdroj: ŠÚ SR, Eurostat

Vychádzajúc z grafického zobrazenia počtov živonarodených detí a zomretých osôb na Slovensku od roku 1960 až do roku 2010 je zrejmé, že roky s kladným prirodzeným prírastkom na začiatku sledovaného obdobia, boli v dôsledku nízkeho počtu živonarodených detí vystriedané obdobím, kedy dochádzalo k záporným hodnotám prirodzeného prírastku obyvateľstva SR, teda počet úmrtí bol v rokoch 2001 – 2003 vyšší než počet živonarodených detí. Od roku 2004 však v dôsledku stabilného, nie príliš meniaceho sa počtu zomretých osôb a postupného rastu živonarodených detí sa prirodzený prírastok opäť dostal do pozitívnych čísel, tzn. že počet obyvateľov by

³⁶ <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=3266>

v dôsledku absolútneho prirodzeného prírastku rástol (nebrali sme do úvahy migračné saldo).

Porovnávanie mier vitálnej štatistiky v medzinárodnom meradle neuskutočňujeme pomocou absolútnych počtov živonarodených detí a absolútneho počtu úmrtí v sledovanom období, ale pomocou pomerových charakteristík. Pre porovnanie vybraných krajín EÚ, ako aj priemernej hodnoty za všetkých 27 členských krajín EÚ (EÚ-27) resp. priemernej hodnoty krajín pôvodnej EÚ, teda 15 krajín EÚ pred prvou veľkou vlnou rozširovania EÚ (EÚ-15), sme zvolili hrubé miery demografie, konkrétne hrubú mieru pôrodnosti (*crude birth rate*) a hrubú mieru úmrtnosti (*crude death rate*) – vid' tabuľku 1.

Hrubá miera úmrtnosti

$$hmú = \frac{D}{P} * 1000$$

Hrubá miera pôrodnosti

$$hmp = \frac{N}{P} * 1000$$

kde D – je počet úmrtí za rok,

N – živonarodené deti v danom období,

P – stredný stav obyvateľstva, počet obyv. k 1.7. kalendárneho roka.

Z hrubých mier pôrodnosti a úmrtnosti je možné stanoviť aj hrubú mieru prirodzeného prírastku (*rate of natural change*), buď ako rozdiel hrubej miery pôrodnosti a úmrtnosti alebo podielom absolútneho prirodzeného prírastku/úbytku obyvateľstva ($PP = N - D$) a stredného stavu obyvateľstva.

Hrubá miera prirodzeného prírastku

$$hmpp = \frac{PP}{P} * 1000 = hmp - hmú$$

Na začiatku porovnávaného obdobia, teda v roku 1960, bola hrubá miera pôrodnosti (*hmp*) vysoká. Najvyššia miera bola dosiahnutá na Slovensku, keď v roku 1960 ako v jedinej z porovnávaných krajín dosiahla *hmp* hodnotu vyššiu než 20. Na 1000 obyvateľov stredného stavu pripadlo na Slovensku v roku 1960 približne 22,1 živonarodených detí. Na porovnanie v Českej republike táto miera napovedá o nízkom počte živonarodených detí v porovnaní so stredným stavom obyvateľstva, pretože v roku 1960 pripadlo na 1000 obyvateľov ČR iba 13,4 živonarodených detí.

V Rakúsku, Nemecku, ako aj v Bulharsku bola *hmp* približne na porovnateľnej úrovni. Kým v roku 1970 bola hrubá miera pôrodnosti ešte pomerne vysoká, postupne začína klesať a najnižšie hodnoty dosahuje v rokoch 2000 a 2010.

V Európe, ale nielen v samotnej Európe sa postupne mení štruktúra domácností, a to v tom zmysle, že priemerný počet detí žijúcich v jednej domácnosti sa znižuje. V dôsledku zmeny charakteru reprodukčného správania sa dochádza k už spomínanému poklesu hrubej miery pôrodnosti. Najnižšia *hmp* bola dosiahnutá v Nemecku

v roku 2010, kedy na 1000 obyvateľov stredného stavu pripadlo v danom roku iba 8,3 živonarodených detí. Aj v ostatných krajinách je *hmp* veľmi nízka v rokoch 2000 a 2010 a pohybuje sa okolo hodnoty 10.

Hrubá miera úmrtnosti (*hmú*) na Slovensku na začiatku porovnávaného obdobia dosahovala najnižšie hodnoty v rámci porovnávaných krajín. Následne došlo k jej miernemu rastu v rokoch 1980 a 1990. Hodnota *hmú* je v ďalších porovnávaných rokoch stabilná, tesne pod úrovňou 10 úmrtí na 1000 obyvateľov stredného stavu. Dá sa však očakávať, že v dôsledku starnutia obyvateľstva, kedy do vyšších vekových skupín sa budú presúvať obyvatelia narodení v rokoch „baby-boom-u“ dôjde k výraznejšiemu rastu tejto hrubej miery úmrtnosti a to nielen na Slovensku, ale aj v ďalších krajinách EÚ.

Tab. 1 Hrubá miera pôrodnosti a úmrtnosti vybraných krajín EÚ

Rok	Hrubá miera pôrodnosti						
	EÚ-27	EÚ-15	Slovensko	Česko	Rakúsko	Nemecko	Bulharsko
1960	.	.	22,13	13,4	17,9	17,3	17,8
1970	16,4	16,2	17,8	15,0	15,0	13,4	16,3
1980	14,0	13,1	19,1	14,9	12,0	11,1	14,5
1990	12,4	11,6	15,1	12,6	11,8	11,4	12,1
2000	10,6	10,7	10,2	8,8	9,8	9,3	9,0
2010	10,7	10,3	11,1	11,1	9,4	8,3	10,0
	Hrubá miera úmrtnosti						
	EÚ-27	EÚ-15	Slovensko	Česko	Rakúsko	Nemecko	Bulharsko
1960	.	.	7,8	9,8	12,7	12,0	8,1
1970	10,5	10,6	9,3	12,5	13,2	12,5	9,1
1980	10,6	10,2	10,2	13,2	12,2	12,2	11,1
1990	10,4	9,9	10,3	12,5	10,8	11,6	12,5
2000	10,0	9,5	9,8	10,6	9,6	10,2	14,1
2010	9,7	9,3	9,8	10,2	9,2	10,5	14,6

Zdroj: Eurostat

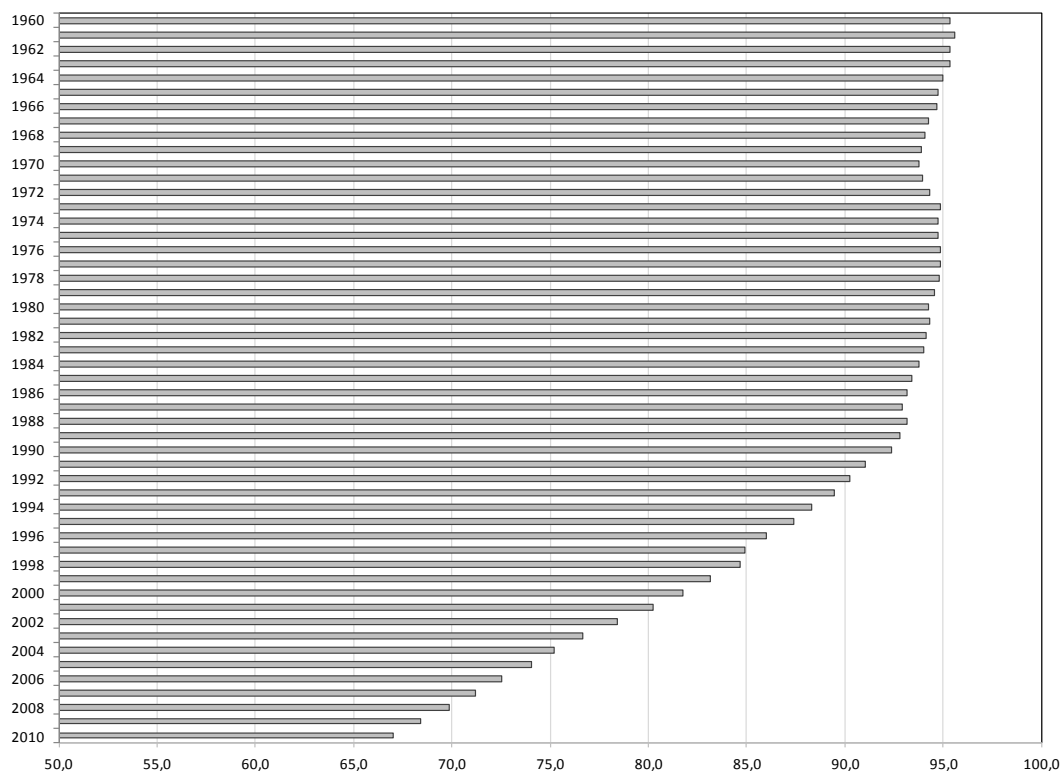
Najvyššie hodnoty *hmú* boli dosahované v rokoch 2000 a 2010 v Bulharsku, kde na 1000 obyvateľov stredného stavu pripadlo viac než 14 úmrtí.

3 Mení sa slovenská rodina?

Ako sme už spomínali pri analýze ukazovateľa hrubej miery pôrodnosti, ktorá prudko klesla v krajinách EÚ počas sledovaných rokov a znamená zníženie počtu detí žijúcich v domácnosti, ďalšou demografickou charakteristikou, ktorá prešla v priebehu niekoľkých rokov výraznými zmenami, je počet živonarodených detí v manželstve.

Podiel detí narodených v manželstve na Slovensku v roku 1960 dosiahol podiel až 95,3 %. Od roku 1960 až do roku 1992 sa tento podiel príliš nemenil, dosahoval hodnoty nad 90 %. K prudkej zmene dochádza krátko po roku 1993. Najmenší podiel živonarodených detí v manželstve na Slovensku bol zaznamenaný v roku 2010, kedy podiel dosiahol 67 %. Pravdepodobne aj v dôsledku liberálnejšej spoločnosti, už nie sú nezosobášené páry až takou výnimkou, ako to bolo pred revolúciou v roku 1989. Po-

diel živonarodených v manželstve na Slovensku sa v priebehu rokov 1960 až 2010 znížil o 28,3 percentuálneho bodu.

Graf 2: Podiel živonarodených v manželstve, SR

Zdroj: ŠÚ SR, Eurostat

Podiely živonarodených detí v manželstve sú v jednotlivých krajinách EÚ veľmi rozdielne. Kým v krajinách tradične silne nábožensky založených sú stále podiely narodených detí v manželstve veľmi vysoké, tak v liberálnejších krajinách sú tieto podiely živonarodených detí v manželstve podstatne nižšie.

Pre porovnanie podielu živonarodených detí v manželstve sme zvolili rok 2010, ktorý je v súčasnosti najaktuálnejším spracovaným obdobím, na základe ktorého môžeme porovnať jeho hodnoty krajín EÚ (okrem Cypru, kde sme kvôli chýbajúcej charakteristike v roku 2010 použili jej hodnotu za rok 2009).

V Grécku bol podiel živonarodených detí v manželstve až 92,7 percentný. Podiel vyšší než 70 % bol dosiahnutý ešte na Cypre, v Poľsku, Malte, Taliansku, Rumunsku a Litve. Všetky tieto krajiny sú tradične silne nábožensky založené a aj v dôsledku tejto skutočnosti sa vysoké percento detí rodí práve v manželstve.

Podiel živonarodených detí v manželstve pod úrovňou 50 % bol v roku 2010 zaznamenaný v Bulharsku, Švédsku, Francúzsku, Slovinsku a Estónsku.

V 15 krajinách EÚ bol podiel živonarodených detí v manželstve v intervale od 50 do 70 %. Rozdiel medzi maximálnou a minimálnou hodnotou podielu v roku 2010 dosiahol až 51,9 percentuálneho bodu, čo charakterizuje výrazný rozdiel v tom, ako spoločnosť vníma rodinu, či toleruje, alebo príliš netoleruje spolužitie párov za účelom splodenia potomkov bez uzavretia manželského zväzku.

Tab. 2: Podiel živonarodených v manželstve v krajinách EÚ

Krajiny EÚ	2010
Grécko	92,7
Cyprus*	88,3
Poľsko	79,4
Malta	74,8
Taliani	74,6
Rumunsko	72,3
Litva	71,3
Slovensko	67,0
Nemecko	66,7
Írsko	66,2
Luxembursko	66,0
Španielsko	64,5
Rakúsko	59,9
Česká republika	59,7
Maďarsko	59,2
Fínsko	58,9
Portugalsko	58,7
Lotyšsko	55,9
Holandsko	55,7
Veľká Británia	53,1
Belgicko	53,0
Dánsko	52,7
Bulharsko	45,9
Švédsko	45,8
Francúzsko	45,0
Slovisko	44,3
Estónsko	40,9

*Cyprus: 2009

Zdroj: Eurostat

4 Vekové zloženie obyvateľstva

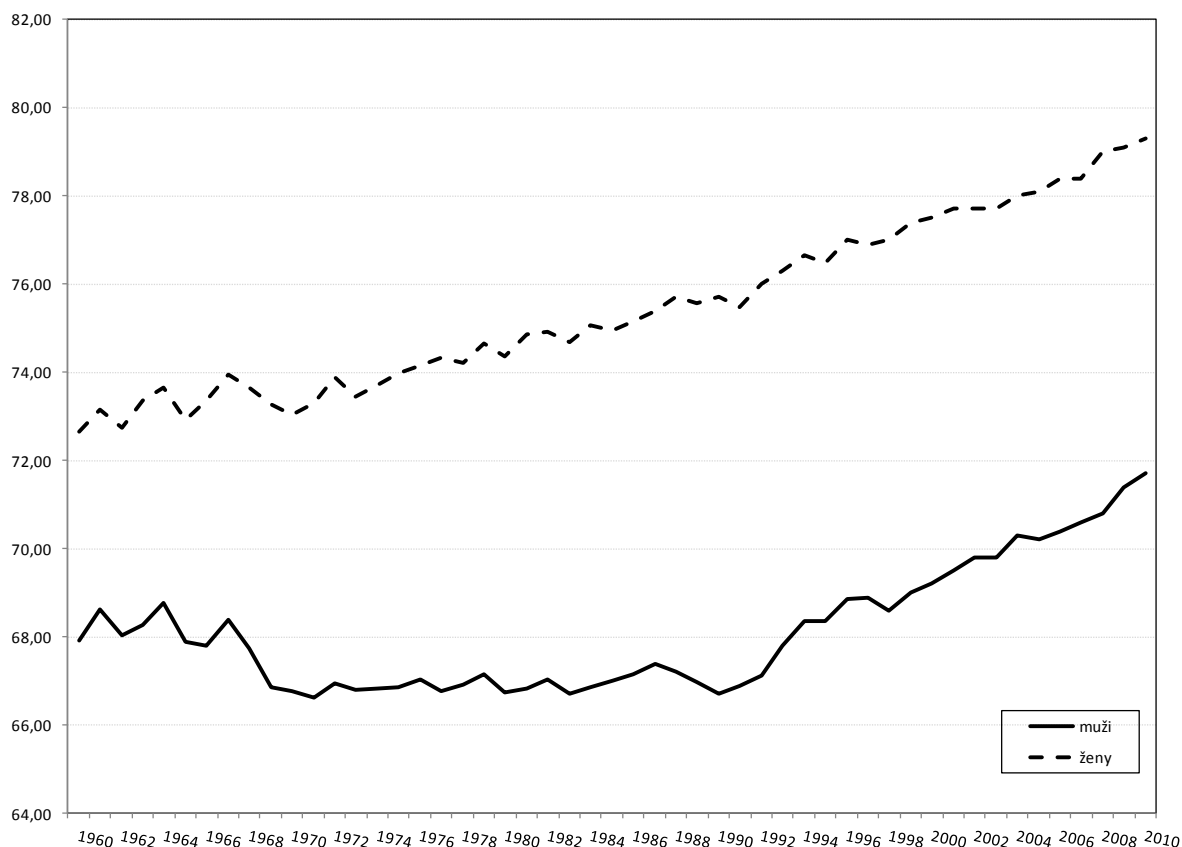
Na zmenu vekového zloženia obyvateľstva vplývajú na jednej strane nízke hodnoty mier pôrodnosti, ale na druhej strane sa významnou mierou podieľa na starnutí obyvateľstva aj zvyšujúca sa stredná dĺžka života pri narodení.

Obyvatelia dnes žijú dlhšie, než to bolo v minulosti. Okrem strednej dĺžky života pri narodení sa to prejavuje aj zvyšovaním tak priemerného, ako aj mediánového veku žijúceho obyvateľstva.

Stredná dĺžka života pri narodení (*life expectancy at birth*) je počet rokov, ktoré v priemere ešte prežije práve narodená osoba za predpokladu, že sa úmrtnostné pomery nezmenia³⁷.

Kým v roku 1960 bola stredná dĺžka života pri narodení mužov 67,5 roka a žien 72,7 roka, jej úroveň sa v roku 2010 zvýšila na 71,7 roka pre mužov a 79,3 roka pre ženy. Rozdiel v strednej dĺžke života pri narodení mužov a žien bol na začiatku sledovaného obdobia 4,8 roka, pričom v dôsledku rýchlejšieho rastu strednej dĺžky života pri narodení žien, sa rozdiel tejto miery medzi oboma pohlaviami zvýšil v roku 2010 na 7,6 rokov v prospech žien (viď graf 3).

³⁷ JURČOVÁ, D.: Slovník demografických pojmů, STATIS Bratislava, s. 72. 2005. ISBN 80-85659-40-9

Graf 3: Stredná dĺžka života pri narodení, SR

Zdroj: ŠÚ SR

Nízka miera pôrodnosti na Slovensku a v iných vyspelých krajinách sa okrem znížovania hrubej miery pôrodnosti prejavuje klesajúcou úrovňou úhrnnej plodnosti. Úhrnná plodnosť (*total fertility rate*) predstavuje priemerný počet živonarodených detí, ktoré by sa narodili žene počas jej života pri zachovaní úrovne plodnosti sledovaného roka (za predpokladu nulovej úmrtnosti), vypočítanej kumulovaním špecifických mier fertility podľa veku³⁸.

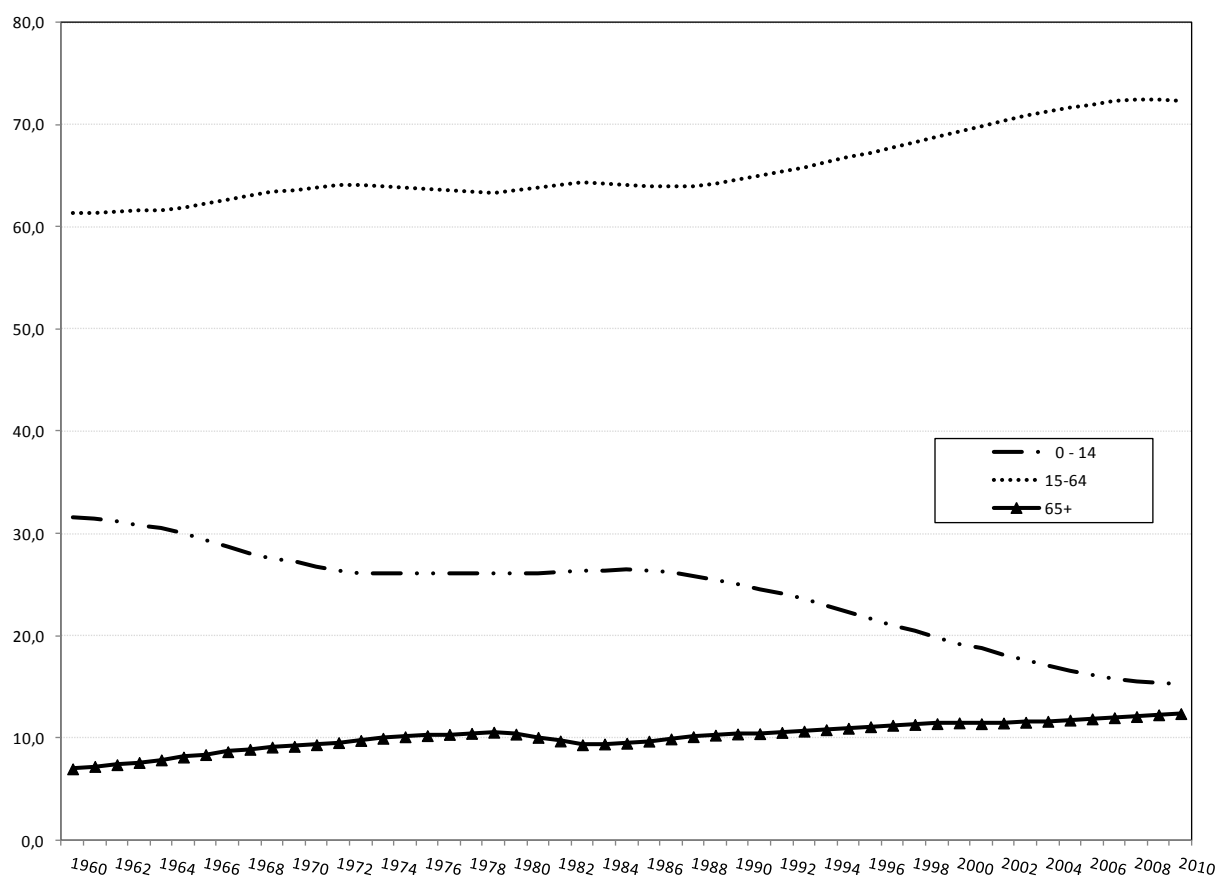
Úhrnná plodnosť na úrovni 2,1 dieťaťa, ktoré by sa živo narodilo jednej žene, je považovaná za hodnotu, ktorá by vo vyspelých krajinách zabezpečila konštantný vývoj populácie danej krajiny bez vplyvu migrácie. Úhrnná plodnosť pod 1,3 sa označuje za „najnižšiu mieru fertility“ (*lowest-low fertility rate*)³⁹. Úhrnná plodnosť sa používa ako ukazovateľ fertility pri medzinárodných porovnávaniach.

Úhrnná plodnosť na Slovensku bola v roku 1960 na úrovni 3,04, postupne však klesala a v roku 2002 dosiahla svoje minimum s hodnotou 1,19. Situácia sa následne stabilizovala a došlo k miernemu rastu danej miery, ktorá v roku 2009 dosiahla úroveň prevyšujúcu jej „najnižšiu mieru“ a to 1,41. V roku 2009 bola najvyššia úroveň úhrnnej plodnosti dosiahnutá v Írsku 2,07 a najnižšia v Lotyšsku, kde táto miera dosiahla hodnotu iba 1,31.

³⁸ Demographic change and work in Europe, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2010

³⁹ Demography Report 2010, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Eurostat, the Statistical Office of the European Union

V dôsledku už spomínaných zmien demografických procesov, a to zvyšovanie strednej dĺžky života pri narodení, ďalej poklesu úhrnnej plodnosti, sa postupne mení vekové zloženie obyvateľstva. Podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva, teda obyvateľov 0-14 ročných v celkovej populácii SR poklesol z hodnoty 31,6 percenta v roku 1960 iba na 15,3 percenta v roku 2010. Tento pokles je zachytený v grafe 4. Naopak v priebehu sledovaných rokov rástol podiel poproduktívnej zložky obyvateľstva. Vychádzajúc z definícií Eurostatu je možné za poproduktívnu zložku obyvateľstva považovať obyvateľov 65-ročných a starších (65+). Podiel poproduktívnej zložky obyvateľstva na celkovom počte obyvateľov vzrástol zo siedmich percent v roku 1960 na súčasných 12,4 %. Tento podiel bude v blízkej budúcnosti narásť a to hlavne postupným starnutím „baby-boom“ populácie. Ako veľmi negatívny jav môžeme hodnotiť nízky podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva, ktorá môže časom vyústiť do vážnych sociálnych problémov.

Graf 4: Podiel vekových skupín na celkovom počte obyvateľov SR

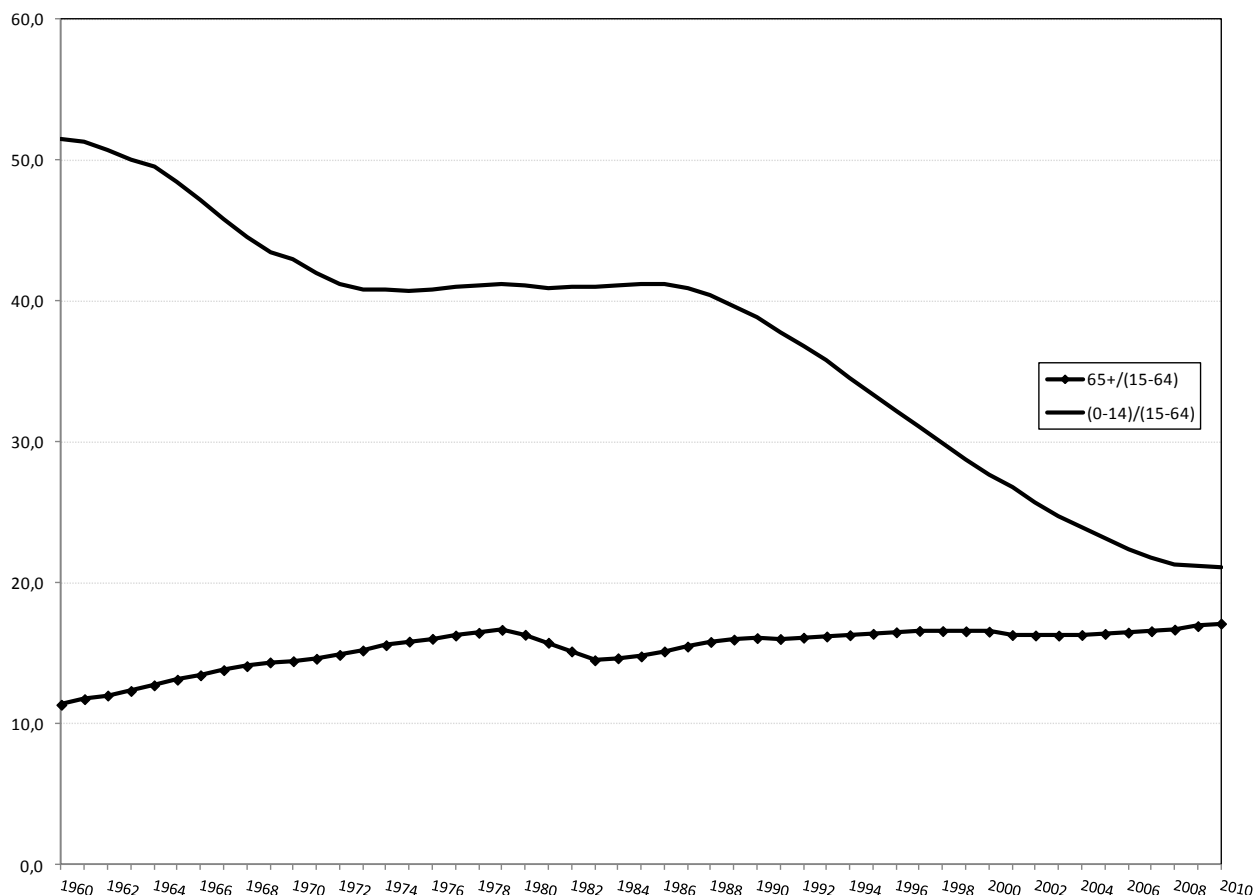
Zdroj: ŠÚ SR, vlastné výpočty

Starnutie obyvateľstva je aktuálnym problémom všetkých rozvinutých krajín. Starnutie v dôsledku znižovania pôrodnosti predstavuje tzv. starnutie zdola. Naopak starnutie populácie v dôsledku predlžovania strednej dĺžky života je typické pre starnutie zhora.

Jednou z mier starnutia obyvateľstva je aj index závislosti starého obyvateľstva (*old age dependency ratio - OADR*). Starnutie je možné merať aj závislosťou mladého obyvateľstva (*young age dependency ratio - YADR*).

Vychádzajúc z definícií Eurostatu sa za staršiu osobu považuje taká osoba, ktorá už vo všeobecnosti nie je ekonomicky aktívna a index závislosti starého a mladého obyvateľstva sa vyjadrí (zvyčajne v percentách) nasledovne⁴⁰:

- index závislosti starého obyvateľstva (*OADR*) = (obyv. 65+)/ (obyv. 15-64)
- index závislosti mladého obyvateľstva (*YADR*) = (obyv. 0-14)/ (obyv. 15-64)

Graf 5: Index závislosti mladého a starého obyvateľstva, SR

Zdroj: Eurostat, vlastné výpočty

Proces starnutia obyvateľstva Slovenska je zrejmy aj z grafického zobrazenia v grafe 5. Kým index závislosti starého obyvateľstva v priebehu sledovaných rokov postupne rastie, index závislosti mladého obyvateľstva prešiel od roku 1960 až do roku 2010 výraznou zmenou. Závislosť starého obyvateľstva sa zvýšila z hodnoty 11,4 v roku 1960 na úroveň 17,1 percenta v roku 2010, čo znamenalo zvýšenie o 5,3 percentuálneho bodu. Index závislosti mladého obyvateľstva sa znížil z hodnoty 51,5 v roku 1960 na úroveň 21,1 percenta v roku 2010, čo znamenalo v priebehu sledovaných 50 rokov pokles indexu o 30,4 percentuálneho bodu.

5 Záver

Demografické procesy súvisiace so zmenou počtu obyvateľstva sú charakterizované pôrodnosťou, úmrtnosťou a migračným saldóm. Postupné znižovanie mier pôrodnosti, stabilizácia mier úmrtnosti, pokles miery úhrnnej plodnosti, zvyšovanie strednej dĺžky

⁴⁰ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde510&plugin=1>

života pri narodení mali v súhrne výrazný dopad na vekovú štruktúru obyvateľstva, ako aj na výrazné zmeny indexov starnutia. Proces starnutia sa v krajinách Európskej únie ešte nezastavil, dá sa očakávať, že starnutie bude v najbližšom období pokračovať, pričom rýchlosť a vyvrcholenie starnutia bude v jednotlivých krajinách odlišné.

Literatúra

GIANNAKOURIS, K. 2008. Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies, *Statistics in Focus*, 72/2008. <stiahnuté z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-072/EN/KS-SF-08-072-EN.PDF>.

JURČOVÁ, D. 2005. *Slovník demografických pojmov*. STATIS Bratislava. s. 72. ISBN 80-85659-40-9.

LANZIERI, G. 2011. The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations *Statistics in Focus*, 23/2011. <stiahnuté z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-023/EN/KS-SF-11-023-EN.PDF>.

MURA, L. 2011. Dynamika zmien demografických ukazovateľov Nitrianskeho kraja. In: *Forum Statisticum Slovaca*. 6/2011. ISSN 1336-7420. s. 124-129.

Demographic change and work in Europe, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2010. <stiahnuté z: <http://www.eurofound.europa.eu/ewco/surveyreports/EU0902019D/EU0902019D.pdf>>.

Demography Report 2010. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Eurostat, the Statistical Office of the European Union <stiahnuté z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/report.pdf>>.

The Demographic Future of Europe, IP/A/EMPL/NT/2008-04 <stiahnuté z: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201107/20110718ATT24336/20110718ATT24336EN.pdf>>.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde510&plugin=1>

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=3266>

Vývoj príjmových nerovností v Európskej únii

Tomáš Želinský^{1,2} Ekonomická fakulta TUKE, Institut ekonomických studií FSV UK
Iveta Pauhofová³ Ekonomický ústav SAV

On the Evolution of Income Inequalities in the European Union

Authors' contact details

¹ Technical University of Košice,
Faculty of Economics, Department of Regional Science and Management, Némcovej 32,
04001 Košice, Slovakia
tomas.zelinsky@tuke.sk

² Charles University in Prague,
Faculty of Social Sciences, Institute of Economic Studies, Opletalova 26, 11000 Praha, Czech Republic

³ Slovak Academy of Sciences,
Institute of Economic Research, Department of Futures Research Methodology And Strategic Assessment, Šancova 56, 81105 Bratislava, Slovakia
ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The paper is focused on the evolution of income inequalities in the European Union. It first describes the findings of the most important papers in this field. The main analyses performed in this paper are based on the changes in distribution of income by selected quantiles, S80/S20 income quintile share ratio, and the Gini coefficient. Estimates in the paper are based on EU SILC data. When analysing income inequalities using EU SILC sample survey a possibility that extreme income levels are not included in the sample is a significant limitation of the results. In such a case the estimated income inequality indicators might be biased downward. According to the findings income inequalities have risen in several EU countries, while the level of inequalities in the countries are differentiated according to the common causes in the EU, and country-specific causes. The significant rise in income inequality is also reported in the countries considered as traditional economic leaders such as Germany, France, and Denmark. Labour market problems associated with wage freeze and outsourcing are perceived as an important cause of the widening income gap. Export oriented countries faced lowering production and business capacities which affected them in a negative way. Countries with significant increase in income inequality are associated with significant increase in unemployment rate.

Keywords: Income inequality, income quantiles, income quintile share ratio, Gini coefficient, European Union.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0208/09 Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť), VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty) a VEGA 1/0127/11 Priestorová distribúcia chudoby v EÚ.

1 Úvod

Skúmanie príjmových nerovností je súčasťou metodológie komplexného pohľadu na vývoj príjmovej polarizácie a polarizácie bohatstva v globalizovanom svete. Znamená to, že matematické a štatistické metódy použité na získanie jednotlivých parametrov príjmových nerovností, v našom prípade za krajiny EÚ, sú nutne sprevádzané skúmaním príčin a mechanizmu ich vzniku vo väzbe na civilizačno-historický model spoločnosti. Príjmové nerovnosti sú tak odrazom procesov, ktoré k nim viedli. Indikujú podstatne zložitejšie javy a súvislosti polarizácie, ktoré nesúvisia len s príjmami.

Zásadný problém existencie príjmových nerovností spočíva v deštrukcii kvality života každého jednotlivca. Znamená istý nárast agresivity v spoločnosti, ktorá zvyšuje jej náchylnosť k sociálnym otrasom. Signifikantne rozkladá riadiaci systém spoločnosti, kedy zaniká možnosť spätnej odozvy. Riziko príjmových nerovností sa zvyšuje, ak dochádza k ich plošnému nárastu, a teda nedotýka sa len malého počtu regiónov. Súčasná administratívna prax ukazuje, že pri zvyšovaní príjmových nerovností môžu

byť vládnuce elity náchylné voliť radikálnejšie riešenia. Príkladom sú predkladané možnosti riešenia dlhovej krízy. V USA: prečo by nemohla byť napr. vysoká inflácia, keď úspory obyvateľov sú minimálne, a teda nedôjde k vážnej deštrukcii úspor? Európske obyvateľstvo má vzhľadom na svoju konzervatívnosť v investovaní pomerne rozsiahle úspory, preto je v tomto prípade vládnucimi elitami „navrhnuté“ riešenie dlhovej krízy cez výraznejšie zvýšenie spoluúčasti občana na financovaní zdravotníctva, vzdelávania, penzijných systémov a pod.

Pre jasnejšie uchopenie problematiky príjmových nerovností v súčasnosti je dôležité dotknúť sa otázok, súvisiacich s riešením dlhovej krízy v Európe. Väčšina politických elít navrhuje výlučne škrtý v sociálnom systéme. Za hlavnú príčinu dlhovej krízy v Európskej únii považujú nadmerne nákladný sociálny model. Analytické výsledky mnohých autorov dokumentujú skôr prehlbovanie príjmových nerovností v Európskej únii. Znamená to, že realizovaný sociálny model netlmí príjmovú polarizáciu. Jazýčkom na váhach sa stáva obrovský rozmer rastúcej korupcie, ktorá zvyšuje výdavky sociálneho modelu o 20 až 30%, tým prekročí marginálnu hranicu únosnosti medzi príjmami a výdavkami modelu. Pokiaľ politické elity toto riešiť nechcú, logickým vyústením nie je riešenie dlhovej krízy, ale presúvanie nákladov štátu na občanov. Pokiaľ títo nemajú dostatočný objem príjmov, dôsledkom bude prehlbovanie polarizácie spoločnosti.

Zo strany politických elít za posledných 10 rokov dochádza k vedomému ovplyvňovaniu v smere prehlbovania nerovností, ktoré spočíva vo vyhlasovaní tézy, že nie je dôležitá výška mzdy, ale pracovné miesto. Tlakom na podniky sa zamestnáva stále väčší počet ľudí cez agentúry, ktorí nemajú status kmeňového zamestnanca, sú bez ochrany a pracujú za minimálnu mzdu. A tak sa prehlbovanie nerovností používa ako argument k tomu, že riešením musí byť účasť občana na všetkých problémoch, ktoré štát má. Občan však tieto problémy nespôsobil. Tieto problémy sa „nepokúšajú“ riešiť zdaňovaním bohatých, stačí ak sa zmení štruktúra foriem zamestnávania. Logickým dôsledkom je však prehlbovanie polarizácie.

Od polovice 90. rokov 20. storočia dochádza v európskom priestore k trvalému zmrazovaniu príjmov väčšej časti populácie a zároveň k extrémnemu nárastu korupcie. Na zmrazovaní príjmov sa významne podieľa outsourcing. Ak sa k tomu pripočíta aj razantný rast počtu únikov firiem z platenia povinností (sociálnych, daňových), tak vzniká mix, ktorého výsledkom je dnešná podoba dlhovej krízy. Otázka je, čo robili a robia vlády pre ochranu národných trhov?

Podľa názorov liberálnych ekonómov sú príjmové nerovnosti nutným zlom a cenou za ekonomický rast. Vychádzajú z predpokladov, že nerovnosť podporuje ekonomický rast koncentráciou príjmu u bohatých (bohatí majú vyšší hraničný sklon k úsporám ako chudobní), ktorí dokážu viac šoriť a investovať, a že nerovnosť a „strach z chudoby“ zároveň motivujú jednotlivcov viac pracovať. Viaceré empirické štúdie založené na makroekonomických analýzach historických údajov predpokladajú o „pozitívnych vplyvoch“ príjmových nerovností na ekonomický rast nepotvrdzujú.

Vývoj ukazuje, že dochádza k vytrácaniu strednej príjmovej vrstvy obyvateľstva, ktorá býva označovaná za hybnú silu ekonomiky. Milanovic a Yitzhaki (2002) sa na súbore 111 krajín podľa údajov z roku 1993 pokúsili odhadnúť podiel obyvateľov sve-

ta, ktorých možno považovať za príslušníkov strednej príjmovej vrstvy. Podľa ich prepočtov „svetovú strednú príjmovú vrstvu“ tvorilo 11 % obyvateľstva, 78 % bolo chudobných a 11 % bohatých.

Cieľom príspevku je dokumentovať parametre príjmových nerovností za krajiny EÚ za sledované obdobie 2004 až 2009 na základe analýzy údajov z výberového zisťovania EU SILC.

2 Trendy v príjmovej nerovnosti z pohľadu odbornej literatúry

Problematikou vývoja príjmových nerovností sa v minulosti zaoberali predovšetkým sociológovia, z pohľadu ekonómie možno za jednu z prvých komplexných analýz vývoja príjmových nerovností vo vybraných krajinách (siahajúcu až do roku 1875) považovať príspevok Kuznetsa (1955). Podľa jeho zistení podiel 5% ľudí s najvyššími príjmami v Spojenom kráľovstve v čase klesal, a to z hodnoty 46 % v roku 1880 na 43 % v rokoch 1910 – 1913, 33 % v roku 1929, 31 % v roku 1938 až na úroveň 24 % v roku 1947. V Prusku došlo v období 1875 – 1913 k miernemu nárastu príjmovej nerovnosti: podiel piatich percent ľudí s najvyššími príjmami vzrástol z hodnoty 26 % na 30 %, v Sasku došlo k miernemu poklesu: z hodnoty 34 % na 33 %. Následne medzi rokmi 1913 a 1920 došlo k výraznému poklesu príjmových nerovností. Počas depresie v tridsiatych rokoch minulého storočia dochádza k nárastu nerovností na úroveň predvojnového obdobia.

V ekonomickej literatúre badať väčší záujem o problematiku rozdelenia príjmov a bohatstva až v období deväťdesiatych rokov 20. storočia, pričom ekonómovia zameriavajú svoju pozornosť predovšetkým na porovnanie rozdelenia príjmov medzi krajinami, príp. hľadajú odpovede na otázky týkajúce sa konverencie príjmov krajín/regiónov. Takto uskutočnený makro-výskum porovnáva krajiny, no spravidla ignoruje rozdiely medzi jednotlivcami v rámci krajín. Od príspevku Kuznetsa (1955) bolo uskutočnených mnoho štúdií zameraných na hodnotenie príjmových rozdielov v rámci krajín, pričom za najvyčerpávajúcejšiu sumarizáciu prehľadu vývoja príjmových nerovností, siahajúcu až do začiatku 19. storočia možno považovať štúdiu Bourguignona a Morrissona (2002). Autori zhrnuli všetky významné dovtedajšie štúdie a doplnili ich o aktuálny pohľad. Podľa ich odhadov hodnota Giniho koeficientu vzrástla v období 1820 po 1. svetovú vojnu z hodnoty 0,5 na hodnotu 0,61. V medzivojnovom období a po vojne sa rast príjmových nerovností meraný Giniho koeficientom spomalil a v roku 1950 dosahoval hodnotu 0,64. Odhaduje sa, že podobné hodnoty Giniho koeficientu pretrvávali až po začiatok nového tisícročia (Milanovic, 2006). Podľa odhadov Bourguignona a Morrissona (2002) trpelo extrémnou chudobou (v zmysle súčasnej metodiky Svetovej banky ide o tzv. „jednodolárovú hranicu chudoby“) v roku 1820 až 84 % obyvateľstva, do roku 1950 podiel chudobných klesol na 55 %, začiatkom deväťdesiatych rokov na 24 % a odhaduje sa, že v súčasnosti trpí extrémnou chudobou 22 % obyvateľov sveta.

Na prvotné pokusy analýzy príjmových nerovností, iniciované Kuznetsom (1955), nadväzuje viacero súčasných štúdií. Z globálneho pohľadu sa pomer horného a dolného kvintilu príjmov v období 1960-2000 pohyboval na úrovni okolo 15. Milanovic (2002) sa pokúsil navrhnúť metodiku odhadu „svetového Giniho koeficientu“ počíta-

ného z údajov o príjmoch z výberových zisťovaní. Vychádzal z údajov za roky 1988 (91 krajín) a 1993 (119 krajín). Giniho koeficient je vyčíslený za celý svet a za jednotlivé regióny. V období 1988 – 1993 došlo k zvýšeniu Giniho koeficientu za svet z hodnoty 63 na hodnotu 66. Čo sa týka jednotlivých regiónov, v Afrike došlo k rastu hodnoty z 42,7 na 48,7, v Ázii z 55,9 na 61,8, vo Východnej Európe z 26,5 na 46,4. K miernemu poklesu hodnôt došlo v Latinskej Amerike a Karibiku: z 57,1 na 55,6 a v Západnej Európe, Severnej Amerike a Oceánii: z 37,1 na 36,6.

V empirickej literatúre majú zvláštne postavenie tranzitívne ekonomiky, ktoré v minulosti patrili ku krajinám s najnižšou úrovňou príjmových nerovností, no liberalizáciou ich ekonomík došlo k zväčšeniu priepasti medzi bohatými a chudobnými. Úroveň príjmových nerovností v krajinách strednej a východnej Európy v sedemdesiatych rokoch 20. storočia vykazovala podobné hodnoty Giniho koeficientu ako USA a Kanada (0,3 – 0,34). Hodnoty pre Maďarsko dosahovali úroveň okolo 0,24, čo bolo približne ako vo Švédsku a Spojenom kráľovstve (Flemming a Micklewrighta, 1999). Československo s hodnotou Giniho koeficientu 0,22 bolo považované za krajinu s najviac rovnomerným rozdeľovaním príjmov v porovnaní so západnými krajinami. Podľa viacerých štúdií krajiny strednej a východnej Európy dosahovali v 60. a 70. rokoch minulého storočia nižšie hodnoty Giniho koeficientu ako krajiny západnej Európy. V deväťdesiatych rokoch minulého storočia dochádza k rastu príjmových nerovností v tranzitívnych krajinách (najnižšie úrovne si aj naďalej udržiavali Slovensko a Česká republika (Garner a Terrell, 1998)), pričom za jeden z hlavných faktorov zvyšovania nerovností je považovaný rast nerovnosti rozdelenia miezd v ekonomikách (Milanovic, 1999).

Dostatok pozornosti sa v súčasnosti venuje aj príjmovým nerovnostiam v krajinách Európskej únie. V súvislosti s globalizáciou Lee (2006) testoval, či globalizácia môže mať za následok rast príjmových nerovností v EÚ, pričom vychádzal z údajov o 14 krajinách Európskej únie za obdobie 1951-1992. Výskumom dospel k záveru, že globalizácia (operacionalizovaná priamymi zahraničnými investíciami) skutočne zvyšuje príjmové nerovnosti v sledovaných krajinách. Naopak Herzer a Nunnenkapm (2011) dospeli k protichodným záverom, pričom v dlhom období priame zahraničné investície znižujú príjmové nerovnosti. Autori ale vychádzali z omnoho kratšieho časového radu (1980-2000) a z menšej vzorky krajín (desať). Harjes (2007) dochádza k zmiešaným záverom, pričom ako uvádza, faktormi príjmových nerovností (predovšetkým mzdových) môžu byť technologické zmeny, zmeny na trhu práce a pod. Vzhľadom na dôležitosť regionálnej politiky Európskej únie, množstvo analýz príjmov je zameraných na regionálnu úroveň, a to či už na makro-úrovni, alebo mikro-úrovni. Tieto porovnania príjmových nerovností v krajinách Európskej únie sú založené predovšetkým na mikroúdajoch harmonizovaného zisťovania EU SILC (*The European Union Statistics on Income and Living Conditions*), resp. jeho predchodcovi ECHP (*The European Community Household Panel*).

3 Použité údaje a metodika

Údaje použité v príspevku boli získané v rámci výberového zisťovania EU SILC. Úlohou tohto štatistického zisťovania je zhromažďovanie reprezentatívnych a porovnateľných údajov o úrovni a rozdelení príjmov, o úrovni a zložení chudoby a sociálneho

vylúčenia. Získané informácie umožnia vyhodnotiť, medzinárodne porovnať a analyzovať kvalitu života obyvateľstva v jednotlivých krajinách EÚ.

V práci sa zameriavame na obdobie posledných dostupných šiestich rokov, t. j. EU SILC 2005 – EU SILC 2010. Je potrebné upozorniť, že referenčnými obdobiami sú roky 2004 – 2009.

Vývoj príjmových nerovností hodnotíme pomocou vybraných kvantilov rozdelenia disponibilných príjmov osôb, pomeru príjmov horného a dolného kvintilu a pomocou Giniho koeficientu.

4 Výsledky a diskusia

Vybrané kvantily rozdelenia disponibilných príjmov osôb (Tab. 1) poskytujú komplexný obraz o príjmovej situácii v krajine, môžu teda poslúžiť ako jeden z nástrojov hodnotenia vývoja príjmových nerovností.

Podiel 1. decilu na disponibilných príjmoch (t. j. podiel 10 percent ľudí s najnižšími príjmami na príjmoch všetkých osôb v krajine) v roku 2009 v porovnaní s rokom 2004 poklesol v 9 krajinách a stúpol v 5 krajinách. Podobný vývoj badať aj v prípade 1. kvintilu (t. j. podiel 20 percent ľudí s najnižšími príjmami na príjmoch všetkých osôb v krajine). Pokles podielu príjmov uvedených kvantilov na celkových príjmoch súvisí so zväčšovaním príjmových rozdielov (a nepriamo vypovedá o relatívnom znižovaní životnej úrovne ľudí s najnižšími príjmami v ekonomike), naopak rast podielu súvisí so zmenšovaním rozdielov. Tieto výsledky je nutné porovnávať súčasne s vývojom v horných kvantiloch (t. j. 5. kvintil, 10. decil a 100. percentil – teda podiel 20 %, 10 % a 1 % ľudí s najvyššími príjmami na príjmoch všetkých osôb v krajine). Približne v prípade 12 krajín došlo k poklesu podielu jedného percenta ľudí s najvyššími príjmami na celkových príjmoch a približne v prípade 8 krajín došlo k rastu.

Zmeny v spodných kvantiloch sú navzájom priamo korelované, podobne je to aj v horných kvantiloch. Korelácia medzi hornými a dolnými kvantilmi je nepriama, tzn., keď podiel príjmov ľudí s nízkymi príjmami na celkových príjmoch rastie, podiel príjmov ľudí s vysokými príjmami na celkových príjmoch klesá a naopak. Situáciu, kedy podiel nízkopríjmových kvantilov klesá a podiel vysokopríjmových rastie, možno považovať za zväčšovanie príjmových nerovností. Takýto stav bol zaznamenaný v prípade piatich krajín (Dánsko, Nemecko, Francúzsko, Litva a Malta).

Interkvartilové rozpätie (t. j. podiel na celkových príjmoch 50 percent ľudí, ktorých príjmy sa nachádzajú medzi 1. a 3. kvartilom) možno považovať za akúsi formu „strednej príjmovej triedy“. Podiel tejto skupiny osôb na celkových príjmoch sa pohybuje na úrovni okolo 45 %. Vo väčšine krajín Európskej únie došlo k rastu podielu tejto skupiny na celkových príjmoch a približne v piatich prípadoch došlo k poklesu. Vo všeobecnosti možno rast podielu tejto skupiny obyvateľstva na celkových príjmoch považovať za pozitívny, no môže byť spôsobený presunom príjmov z dolného kvartilu na jednej strane alebo presunom príjmom z horného kvartilu na strane druhej. Na rozdiel od druhého prípadu, v prvom prípade nemožno hovoriť o pozitívnom vývoji, keďže „chudobní sa stávajú ešte chudobnejšími“. V sledovanom období došlo v prípade približne jednej polovice krajín k zväčšeniu podielu dolného kvartilu na celkových príjmoch a približne v prípade polovice k zmenšeniu. Podobne je to s vývojom

v hornom kvartile. K najmenej žiaducemu vývoju, t. j. poklesu podielu dolného kvartilu na celkových príjmoch a zároveň k rastu horného kvartilu na celkových príjmoch došlo až v prípade 9 krajín EÚ. Naopak v prípade 11 krajín došlo k najviac žiaducemu vývoju, t. j. k rastu podielu dolného kvartilu a zároveň poklesu podielu horného kvartilu na celkových príjmoch.

Tab. 1: Rozdelenie disponibilných príjmov osôb podľa vybraných kvantilov

	1. decil		1. kvintil		IQR		5. kvintil		10. decil		100. percentil	
	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009
EU	3,1*	3,0*	8,2*	8,0*	44,0*	44,2*	38,6*	38,6*	24,1*	23,9*	5,3*	5,0*
BE	3,8	3,6	9,1	9,1	44,8	46,0	36,9	35,5	23,2	21,4	7,2	4,4
BG	..	2,6	..	6,9	..	43,7	..	40,3	..	25,1	..	5,5
CZ	4,0	4,1	9,8	10,2	44,6	44,9	36,0	35,5	22,2	21,8	4,7	4,6
DK	3,4	1,9	9,5	7,9	47,5	47,7	33,3	34,7	19,7	20,8	3,8	4,6
DE	3,7	3,3	9,5	8,4	45,3	44,4	35,9	37,9	22,1	23,4	4,9	5,2
EE	2,4	2,9	7,0	7,8	42,5	43,5	41,2	39,2	25,7	23,6	4,9	4,0
IE	3,3	2,8	7,9	7,7	43,4	42,2	39,7	41,2	25,2	26,2	6,7	6,3
GR	2,5	2,6	7,0	7,2	43,4	43,6	40,3	40,2	25,0	25,4	4,7	5,7
ES	2,6	1,4	7,2	5,8	44,5	44,9	39,0	39,8	23,6	24,1	4,2	4,1
FR	3,8	3,4	9,2	8,7	44,4	43,3	37,1	39,0	22,9	24,8	4,5	5,6
IT	2,5	2,6	7,2	7,4	43,6	44,7	40,1	38,6	25,4	23,7	5,9	4,9
CY	3,5	3,6	8,6	8,7	44,5	44,1	37,5	38,0	22,8	23,5	4,9	5,2
LV	2,1	2,0	6,4	6,1	41,6	42,2	42,9	42,5	27,6	26,5	6,4	4,9
LT	2,2	1,9	6,2	6,0	41,7	41,5	43,1	43,5	27,2	27,4	4,9	5,5
LU	3,7	3,6	9,3	9,0	45,2	44,9	36,0	36,7	21,6	22,3	3,9	4,6
HU	3,7	4,2	9,1	10,0	44,7	46,3	37,0	34,2	23,2	20,2	5,6	3,6
MT	3,7	3,5	9,1	8,7	45,3	44,7	36,0	37,2	21,1	22,6	3,5	4,2
NL	3,2	3,8	9,0	9,7	45,4	45,4	36,0	35,4	22,1	21,3	5,0	4,0
AT	3,8	4,0	9,5	9,6	45,2	45,0	35,9	36,0	21,9	22,0	4,2	4,1
PL	2,2	3,1	6,4	7,9	42,2	43,7	42,4	39,2	26,9	24,3	5,7	4,8
PT	2,5	2,9	6,6	7,5	39,2	42,0	45,7	41,5	30,3	26,6	6,4	5,1
RO	..	2,4	..	6,6	..	44,1	..	39,9	..	24,4	..	4,5
SI	3,9	4,0	9,9	9,9	46,7	46,8	33,8	33,7	19,9	19,7	3,3	3,4
SK	3,4	3,5	9,1	9,3	45,9	45,9	35,5	35,3	21,5	21,2	4,8	4,3
FI	4,1	4,1	9,9	9,8	45,1	45,7	35,8	35,2	22,1	21,4	5,4	4,6
SE	3,9	3,6	10,1	9,5	46,8	47,3	33,5	33,6	19,8	19,8	3,6	3,7
UK	2,6	2,8	7,1	7,6	42,0	42,7	41,9	40,6	27,1	25,8	6,8	5,7

* vlastné odhady autorov

Zdroj: Spracované podľa údajov Eurostatu

Pomer príjmov horného a dolného kvintilu (Tab. 2) vyjadruje podiel sumy príjmov 20% osôb z populácie s najvyššími príjmami (horný kvintil) k podielu sumy príjmov 20% osôb z populácie s najnižšími príjmami (dolný kvintil). Ak ukazovateľ dosahuje napr. hodnotu 5, znamená to, že 20 percentám ľudí s najvyššími príjmami pripadá 5-krát viac príjmov ako 20 percentám ľudí s najnižšími príjmami. Vyššie hodnoty tohto ukazovateľa teda vypovedajú o väčšej príjmovej nerovnosti.

Najnižšie hodnoty sú zaznamenané vo Švédsku, Fínsku, Rakúsku a Česku (na úrovni okolo 3,5), naopak najvyššie hodnoty v Španielsku a LT (na úrovni okolo 7,0).

Čo sa týka vývoja v čase, približne v polovici prípadov došlo k zvýšeniu hodnôt ukazovateľa, v druhej polovici k ich zníženiu.

Tab. 2: Pomer príjmov horného a dolného kvintilu (S80/S20)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	ZMENA
EU-27	5,0	4,9	5,0	5,0	4,9	5,0	0
EU-15	4,8	4,7	4,9	4,9	4,9	5,0	+
NMS	6,0	5,8	5,5	5,2	5,1	5,0	–
BE	4,0	4,2	3,9	4,1	3,9	3,9	–
BG	3,7	5,1	7,0	6,5	5,9	5,9	+
CZ	3,7	3,5	3,5	3,4	3,5	3,5	–
DK	3,5	3,4	3,7	3,6	4,6	4,4	+
DE	3,8	4,1	4,9	4,8	4,5	4,5	+
EE	5,9	5,5	5,5	5,0	5,0	5,0	–
IE	5,0	4,9	4,8	4,4	4,2	5,3	+
GR	5,8	6,1	6,0	5,9	5,8	5,6	–
ES	5,5	5,3	5,3	5,4	6,0	6,9	+
FR	4,0	4,0	3,9	4,3	4,4	4,5	+
IT	5,6	5,5	5,5	5,1	5,2	5,2	–
CY	4,3	4,3	4,4	4,1	4,2	4,4	+
LV	6,7	7,9	6,3	7,3	7,3	6,9	+
LT	6,9	6,3	5,9	5,9	6,3	7,3	+
LU	3,9	4,2	4,0	4,1	4,3	4,1	+
HU	4,0	5,5	3,7	3,6	3,5	3,4	–
MT	3,9	4,0	3,9	4,2	4,0	4,3	+
NL	4,0	3,8	4,0	4,0	4,0	3,7	–
AT	3,8	3,7	3,8	3,7	3,7	3,7	–
PL	6,6	5,6	5,3	5,1	5,0	5,0	–
PT	7,0	6,7	6,5	6,1	6,0	5,6	–
RO	4,9	5,3	7,8	7,0	6,7	6,0	+
SI	3,4	3,4	3,3	3,4	3,2	3,4	0
SK	3,9	4,1	3,5	3,4	3,6	3,8	–
FI	3,6	3,6	3,7	3,8	3,7	3,6	0
SE	3,3	3,6	3,3	3,5	3,7	3,5	+
UK	5,9	5,4	5,3	5,6	5,3	5,4	–

Zdroj: Spracované podľa údajov Eurostatu

Posledným hodnoteným ukazovateľom je Giniho koeficient definovaný ako súhrnná miera kumulatívneho podielu ekvivalentných disponibilných príjmov zodpovedajúceho kumulatívne percentu počtu jedincov. Nadobúda hodnoty v rozpätí od 0% (úplná rovnosť) do 100% (úplná nerovnosť).

Hodnoty Giniho koeficientu v krajinách EÚ (Tab. 3) sa pohybujú na úrovni okolo 30 %, pričom najvyššie hodnoty sú zaznamenané v Lotyšsku a Litve (okolo 36 %), naopak najnižšie vo Švédsku a Slovinsku (okolo 24 %).

Vývoj hodnôt Giniho koeficientu v sledovanom období takmer presne kopíruje vývoj pomeru kvantilov S80/S20.

Tab. 3: Giniho koeficient

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	ZMENA
EU-27	30,6	30,2	30,6	30,7	30,4	30,5	–
EU-15	29,9	29,5	30,2	30,6	30,3	30,5	+
NMS	33,2	33,0	31,8	31,3	30,7	30,3	–
BE	28,0	27,8	26,3	27,5	26,4	26,6	–
BG	25,0	31,2	35,3	35,9	33,4	33,2	+
CZ	26,0	25,3	25,3	24,7	25,1	24,9	–
DK	23,9	23,7	25,2	25,1	26,9	26,9	+
DE	26,1	26,8	30,4	30,2	29,1	29,3	+
EE	34,1	33,1	33,4	30,9	31,4	31,3	–
IE	31,9	31,9	31,3	29,9	28,8	33,2	+
GR	33,2	34,3	34,3	33,4	33,1	32,9	–
ES	31,8	31,2	31,3	31,3	32,3	33,9	+
FR	27,7	27,3	26,6	29,2	29,8	29,9	+
IT	32,8	32,1	32,3	31,0	31,5	31,2	–
CY	28,7	28,8	29,8	28,0	28,4	29,1	+
LV	36,1	39,2	35,4	37,7	37,4	36,1	+
LT	36,3	35,0	33,8	34,0	35,5	36,9	+
LU	26,5	27,8	27,4	27,7	29,2	27,9	+
HU	27,6	33,3	25,6	25,2	24,7	24,1	–
MT	26,9	27,0	26,3	27,9	27,2	28,4	+
NL	26,9	26,4	27,6	27,6	27,2	25,5	–
AT	26,2	25,3	26,2	26,2	25,7	26,1	–
PL	35,6	33,3	32,2	32,0	31,4	31,1	–
PT	38,1	37,7	36,8	35,8	35,4	33,7	–
RO	31,0	33,0	37,8	36,0	34,9	33,3	+
SI	23,8	23,7	23,2	23,4	22,7	23,8	–
SK	26,2	28,1	24,5	23,7	24,8	25,9	–
FI	26,0	25,9	26,2	26,3	25,9	25,4	–
SE	23,4	24,0	23,4	24,0	24,8	24,1	+
UK	34,6	32,5	32,6	33,9	32,4	33,0	–

Zdroj: Spracované podľa údajov Eurostatu

5 Obmedzenia použitých ukazovateľov

Za hlavné obmedzenie analyzovania príjmových nerovností na základe výberových zisťovaní možno považovať samotnú skutočnosť, že ide o výberové zisťovanie. Na jednej strane výberové zisťovania poskytujú dôležitú informáciu a obraz o príjmoch

obyvateľov krajiny, no na strane druhej ich vypovedacia schopnosť ohľadom najnižších a predovšetkým najvyšších príjmov môže byť výrazne obmedzená.

Obmedzenie týkajúce sa vysokých príjmov možno považovať za významné, nakoľko extrémne vysoké príjmy majú výrazný vplyv na výsledné hodnoty analyzovaných ukazovateľov. Nezahrnutie extrémnych príjmov (napr. z dôvodu, že sa respondenti s takými príjmami nedostali do výberu, príp. respondenti odmietli odpovedať) môže mať za následok skreslenie výsledku ukazovateľov smerom nadol – teda podhodnotenie ukazovateľov príjmovej nerovnosti.

Za omnoho užitočnejší zdroj údajov o príjmoch na účely zisťovania príjmových nerovností možno považovať administratívne zdroje údajov, pokrývajúce celú populáciu. Podobný záver vyplynul aj z konferencie k EU SILC v roku 2006 (Európske spoločenstvo, 2007). Príjmové nerovnosti na základe administratívnych údajov sú analyzované aj na Slovensku (pozri napr. Pauhofová, 2010), s použitím údajov Sociálnej poisťovne.

6 Záver

Príspevok poskytuje prehľad najdôležitejších prác z oblasti príjmových nerovností v svetovej ekonomickej literatúre a popisuje vývoj príjmových nerovností v krajinách Európskej únie za obdobie posledných šiestich rokov. Výsledky analýzy dokumentujú vo významnej miere a vo viacerých krajinách Európskej únie rast príjmových nerovností. Úroveň nerovností je v jednotlivých krajinách diferencovaná v závislosti od spoločných príčin a mechanizmu pôsobiaceho v Európskej únii, ako aj národných špecifik, ktoré sú však ovplyvňujúce výsledky v menšej miere. Signifikantným je zvýšenie nerovností aj v krajinách, ktoré sú tradične považované na ekonomicky vyššie na rebríčku výkonnosti (napr. Nemecko, Dánsko, Francúzsko). Za sledované obdobie sa v plnej miere do výsledkov premietli komplikácie spojené najmä s pracovným trhom, zmrazovaním miezd aj z dôvodu outsourcingu. Výsledky dokumentujú problémy za jednotlivé krajiny orientované výrazne na export, kedy v dôsledku nástupu krízy došlo k veľkému znižovaniu kapacít produkčného a obchodného charakteru. Zvlášť veľké ekonomiky zaznamenávajú významný rast vnútorných regionálnych nerovností, ktoré sú príčinou prechodu zamestnancov na delenu prácu, či tzv. „kurzarbeit“. V krajinách, pre ktoré je charakteristický nárast príjmových nerovností, je možné registrovať aj signifikantný rast nezamestnanosti (napr. Španielsko). Veľkým rizikom z pohľadu budúcnosti je diferenciácia vnútri Európskej únie. Nejde len o vysokú hladinu príjmovej nerovnosti v prípade tzv. pobaltských krajín, či Poľska, ale aj starých členov EÚ, ako je napr. Portugalsko, Veľká Británia. V prípade veľkých ekonomík, ako je Nemecko, Francúzsko, ale aj Veľká Británia, je reálny predpoklad, že sa do výberového zisťovania nedostali výberové jednotky za príjmovu najdisponovanejšie skupiny obyvateľstva, čo mohlo výrazne skresliť už vstupné údaje. Z toho vyplýva, že úroveň príjmových nerovností môže byť nominálne vyššia. Plošný rast príjmových nerovností je vážnym negatívnym javom, najmä z aspektu náchylnosti spoločnosti k sociálnym otrasom. Už niekoľko dekád významné organizácie, ako napr. Svetová banka a MMF smerujú svoje snahy a financie na znižovanie príjmových nerovností a na dosiahnutie rôznych foriem konvergentnosti, no výsledky ukazujú opak. Je teda na mieste otázka: Nie je „manévrovanie“ okolo príjmových nerovností zástupným problémom? Nie je funda-

mentálnou otázkou súčasnosti: Aká bude potreba ľudskej práce v spoločnosti v budúcnosti?

Príspevok je základným pohľadom na európsky rozmer problematiky príjmových nerovností, ako súčasti skúmania polarizácie bohatstva v spoločnosti a slúži ako základný vstup na hlbšiu analýzu súvislostí – v zmysle riešenia vedeckovýskumných projektov *VEGA 2/0208/09 Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť)*, *VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty)* a *VEGA 1/0127/11 Priestorová distribúcia chudoby v EÚ*.

Literatúra

- BIRDSALL, N. 2001. Why Inequality Matters: Some Economic Issues. In: *Ethics & International Affairs*. Vol. 15, No. 2, pp. 3-28.
- BOURGUIGNON, F., MORRISSON, Ch. 2002. Inequality Among World Citizens: 1820-1993. In: *American Economic Review*. Vol. 92, No. 4, pp. 727-744.
- DOLLAR., D., KRAAY, A. 2000. *Growth is good for the poor*. Washington DC: Svetová banka.
- EURÓPSKE SPOLOČENSTVÁ. 2007. *Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges*. In: Proceedings of the EU-SILC conference, Helsinki, 6-8 November 2006. Eurostat Methodologies and working papers. Luxembourg, 2007.
- FLEMMING, J., MICKLEWRIGHT, J. 1999. *Income Distribution, Economic Systems and Transition*. Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series no. 70.
- GARNER, T. I., TERRELL, K. 1998. A Gini decomposition analysis of inequality in the Czech and Slovak Republics during the transition. In: *Economics of Transition*. Vol. 6. No. 1, pp. 23-46.
- HARJES, T. 2007. *Globalization and Income Inequality: A European Perspective*. IMF Working Paper WP/07/169.
- HERZER, D., NUNNENKAMP., P. 2011. *FDI and Income Inequality: Evidence from Europe*. In: Kiel Working Paper No. 1675.
- KUZNETS, S. 1955. Economic Growth and Income Inequality. In: *The American Economic Review*. Vol. 45, No. 1, pp. 1-28.
- LEE, J.-E. 2006. Inequality and Globalization in Europe. In: *Journal of Policy Modeling*. Vol. 28, No. XXX, pp. 791-796.
- MILANOVIC, B. 1999. Explaining the increase in inequality during transition. In: *Economics of Transition*. Vol. 7, No. 2, pp. 299-341.
- MILANOVIC, B. 2002. True World income distribution, 1988 and 1993: First calculation based on household surveys alone. In: *The Economic Journal*. Vol. 112, No. 1, pp. 51-92.

- MILANOVIC, B. 2006. *Global Income Inequality: What It Is And Why It Matters?* DESA Working Paper No. 26.
- MILANOVIC, B., YITZHAKI, S. 2002. Decomposing world income distribution: Does the World have a middle class? In: *Review of Income and Wealth*. Vol. 48, No. 2, pp. 155-178.
- PAUHOFOVÁ, I. 2010. Regionálna príjmová stratifikácia populácie Slovenska. In: Pauhofová, I., Hudec, O., Želinský, T. (eds.): *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska: Zborník statí*. Košice: Ekonomická fakulta TUKE, 2010. pp. 22-30.
- RAVALLION, M. 2001. Growth, inequality and poverty: Looking beyond averages. In: *World Development*. Vol. 29, No. 11, pp. 1803-1815.

Krátký pohled na vývoj příjmové nerovnosti na Slovensku

Alexandra Veselková¹ Ekonomická univerzita v Bratislave

A short view of the evolution of income inequality in Slovakia

Author's contact details

¹ University of Economics in Bratislava, Faculty of National Economy, Department of Economic Theory, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská republika,

alexandra.veselkova@euba.sk

Abstract Economic developments in recent decades are constantly confronted with the social development of society - with the living standards of the population. Empirical results confirm long-term discrepancy between economic growth and quality of life of society. In this context, it is very disturbing income disparity (inequality) and its deepening or an increase in the share of low-income groups of the population. Although a certain degree of inequality is unavoidable, for the company over-polarised income inequality gives rise to many negative consequences (e.g., social exclusion, the decline of investment in human capital in areas with low income) and leads to the weakening of social cohesion, increase in income inequality in the next generation or even to a weaker economic growth. The importance of the issue of income inequality (as one of the most visible forms of inequality) lies in consistency, with serious economic and social processes in the past decades. If we speak of inequality in disposable income, this is the result, in particular, of the redistributive mechanisms (by setting the socio-political mechanisms and the tax system) - structural movements in economy, business or stock are therefore not the only rightholders disparities. In the late 1980s and the beginning of the '90s, when the emerging market conditions were shaping, only a very modest income polarization was done and so Slovakia represented an exception to the general trend of increases of the income disparities growth. Since the emergence of the independent Slovak Republic, however, income inequality has increased and this there is an imaginary income scissors, but in comparison with other countries, we cannot speak of large differences. This value of indicators proves income disparities observed at EU level, which includes Slovakia among the states with the lowest income inequalities. Although Slovakia is characterised by low levels of income inequality; the distance of the lower and upper end of the income structure is not so significant compared with other landscapes. And the importance of this issue to be seen, especially from the point of view of the future socio-economic development of society.

Keywords: Income inequality, equivalised disposable income of households, EU SILC, S80/S20 Income Quintile Share Ratio, Gini index

Príspevek je súčasťou výskumného projektu VEGA č. 1/0570/11 (KET NHF) „Spotreba a kvalita života domácností SR vo väzbe na ich spotrebiteľské rozhodovania v európskom kontexte“

1 Úvod

Sociální stratifikace jako jedna ze základních sociálních struktur společnosti, je výrazem sociálně – ekonomických nerovností a představuje rozvrstvení společnosti do velkých skupin na základě nerovného rozdělení vzácných statků - zejména materiálních zdrojů – majetku a příjmu, moci a prestiže. Polarizace společnosti z hlediska příjmu je specifický typ vertikální nerovnosti. Ačkoli určitá míra nerovnosti je pro společnost nevyhnutná, příliš polarizovaná příjmová nerovnost vyvolává sociální exkluzi, pokles investic do lidského kapitálu v oblastech s nízkým příjmem a množství dalších negativních důsledků.

Ekonomický vývoj v posledních dekádách je neustále konfrontován se sociálním vývojem společnosti - s životní úrovní populace. Jedním ze závažných rezonujících témat současnosti je příjmová disparita (nerovnost) a její prohlubování, resp. nárůst podílu nízkopříjmových skupin obyvatelstva. Jelikož zvyšování nerovnosti může vést k oslabení sociální soudržnosti, zvýšení nerovnosti příjmů v další generaci či dokonce k oslabení hospodářského růstu – je tato problematika úzce spojena i s otázkami ekonomického růstu a jeho dlouhodobé udržitelnosti

Příjmová disparita je jednou z nejviditelnějších forem nerovností. Pohled na stále se zvyšující nerovnosti související s nezaměstnaností, hmotnou nouzí, nízkým příjmem, ztrátou prestiže atd. vyvolává u většiny společnosti nespokojenost a obavy z budoucnosti. Příjmová nerovnost je spjata se závažnými ekonomickými a společenskými procesy, ke kterým v posledních desetiletích dochází. Jedná se zejména o nežádoucí demografický vývoj, nárůst nezaměstnanosti, měnící se principy sociální politiky státu, zvyšující se počet osob v hmotné nouzi, rostoucí nároky na kvalitu ekonomického růstu, zvyšující se poptávka po kvalifikované pracovní síle, negativní stratifikaci společnosti, a to zejména z hlediska příjmu, neúměrné zadlužování, rostoucí deficitnost veřejného financování a mnoho dalších závažných jevů. Problematika dopadů příjmové nerovnosti je proto významná zejména z hlediska budoucího sociálně ekonomického rozvoje společnosti.

Většina analýz věnujících se příjmové disparitě rozlišuje mezi dvěma koncepty příjmu. Disponibilní příjem domácností (čistý příjem po zdanění, resp. odečtení dávek a odvodů) a druhým typem je trhový příjem domácností, který by měly domácnosti k dispozici, pokud by neplatily žádné daně a odvody a zároveň by nepobíraly žádné dávky – tedy příjem domácností by tvořily pouze mzdy, kapitálové příjmy, úspory a jiné zdroje ze soukromého sektoru.⁴¹ Mezi největší empiricky potvrzené zdroje nerovnosti v trhovém příjmu patří disparita ve mzdách, složení domácností, postavení na trhu práce a disparita v investičních a kapitálových příjmech (Kenworthy, 2008). Mzdová disparita je ovlivněna rovněž minimální mzdou - instituce minimální mzdy má vliv na redukci mzdové nerovnosti, naopak její růst je vysvětlován mimo jiné růstem poptávky po kvalifikované pracovní síle (Blau – Kahn, 2009). Pokud hovoříme o nerovnosti v disponibilních příjmech, tak ta je výsledkem zejména přerozdělovacích mechanismů (nastavením sociálně-politických mechanismů a daňového systému) - strukturální pohyby v hospodářství, obchodě či populaci nejsou tedy jedinými nositeli disparity.

2 Analýza příjmové nerovnosti

Pro analýzu příjmové diferenciaci v období počáteční transformace slovenské ekonomiky lze vycházet ze zahraničních i slovenských studií.⁴² Na základě těchto analýz,

⁴¹ Smyslem vytvoření této kategorie příjmu je možnost sledování efektů státních zásahů do příjmového rozložení a ostatních faktorů působících na změnu původního příjmového rozložení ještě před zásahy sociální politiky a daňového systému. Obsahem této analýzy bude však pouze první koncept – disponibilní příjem domácností.

⁴² Jedná se například o tyto dvě studie:

Milanovič, B. (1998): *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy. Regional and Sectoral Studies*. Washington: World Bank

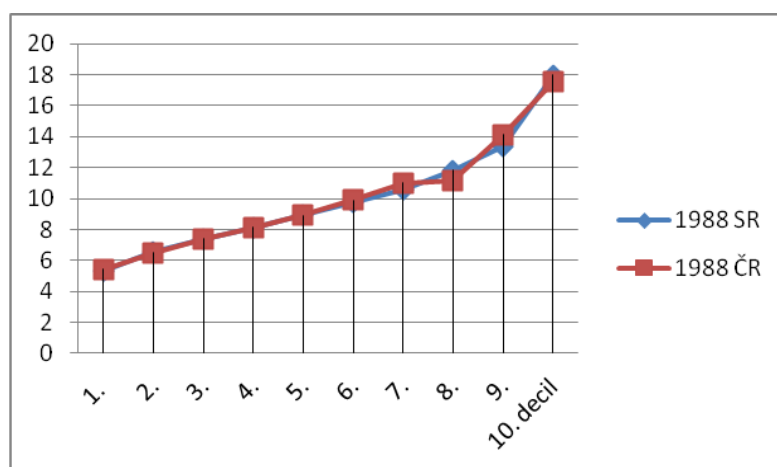
kteřé dospěly ke stejným závěrům, je možné konstatovat, že koncem 80. let a začátkem let 90. došlo pouze k velmi mírné příjmové polarizaci. Ačkoli se utvářely nově vznikající tržové podmínky (deregulace trhu práce, uvolnění mzdového vývoje, možnost soukromého podnikání aj.) a tudíž bylo možné očekávat rozevření příjmových nůžek – vlivem přerozdělovací politiky se tento předpoklad nenaplnil. Slovensko tak představovalo výjimku ze všeobecného trendu vyznačujícího se růstem příjmové disparity.

Tabulka č. 1 potvrzuje nízké rozdíly v příjmech pomocí decilů příjmového rozložení, resp. podílu jednotlivých decilů na celkovém příjmu.⁴³ Pro porovnání jsou v tabulce uvedeny rovněž údaje týkající se České republiky – jak je možno vidět, po rozpadu Československa byl vývoj v ČR mírně odlišný než v letech společné republiky. Obrázky č. 1 a č. 2 vycházející z údajů tabulky č. 1. První grafické znázornění z období ještě společného státu, názorně zobrazuje téměř identický vývoj v obou bratrských státech.

Tab. 1: Podíl decilů na celkovém příjmu v SR a ČR (rok 1988 a 1993 v %)

Decil		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1988	SR	5,34	6,55	7,37	8,14	8,92	9,76	10,60	11,82	13,40	17,99
	ČR	5,41	6,51	7,41	8,11	8,91	9,91	11,01	11,11	14,11	17,52
1993	SR	5,70	6,85	7,58	8,27	8,96	9,70	10,54	11,57	13,06	17,78
	ČR	4,6	5,9	6,6	7,3	8,0	8,9	9,9	11,4	13,9	23,5

Zdroj: Večerník, 2001

Obr. 1: Podíl decilů na celkovém příjmu v SR a ČR (1988, v %)

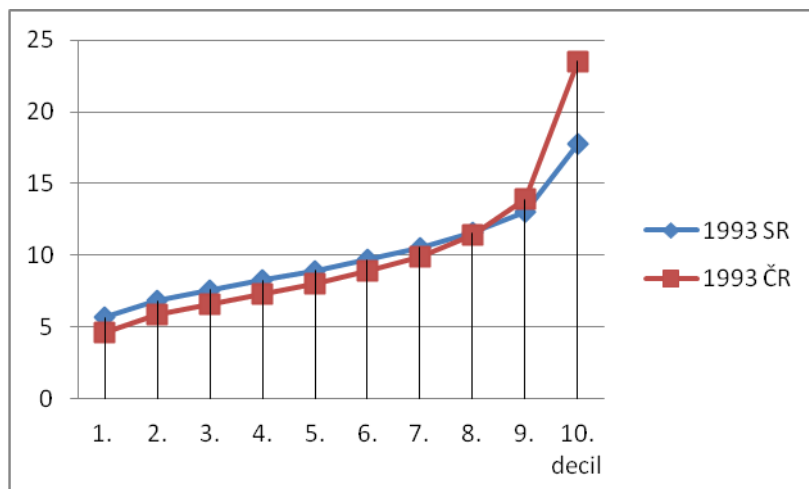
Zdroj: Večerník, 2001

Od vzniku samostatné Slovenské republiky se však příjmová nerovnost začala zvyšovat a dochází tedy k rozevření pomyslných příjmových nůžek, stále však v porovnání s jinými zeměmi nelze hovořit o velkých rozdílech. Nejvýznamnějším faktorem příjmové nerovnosti se staly mzdy, tedy rostoucí rozdíly v odměňování - vý-

Garner, T. – Terrell, K. (1998): A Gini decomposition analysis of inequality in the Czech and Slovak Republics during the transition. In: Economics of Transition, Vol. 6 (1)

⁴³ Statistické zjišťování se potýká s problémem získávání informací o hodnotách početnosti pro počáteční a koncové příjmové intervaly. U respondentů v obou částech příjmového spektra (dolního a vrchního) bývá pravidlem slabá, resp. neúplná odezva na statistické zjišťování tohoto typu. Částečnou eliminaci u exaktní analýzy příjmové situace vykazuje využití decilového členění domácností.

jimkou bylo mzdové ohodnocení v zemědělství. Příjmová disparita byla ovlivněna mimo jiné i změnami ve struktuře a velikosti domácností. Výraznou úlohu při redukci příjmové disparity sehrály podobně jako v předchozích letech sociální dávky.⁴⁴

Obr. 2: Podíl decilů na celkovém příjmu v SR a ČR (1993, v %)

Zdroj: Večerník, 2001

Další způsob vyjádření příjmové nerovnosti - Giniho koeficient⁴⁵ – uvádí následující tabulka č. 2 a opět jsou uvedeny pro porovnání údaje za Českou republiku.

Tab. 2: Nerovnost příjmů vyjádřená Giniho koeficientem – SR a ČR, rok 1988 a 1996

	1988		1996		Změna	
	Příjem na osobu		Příjem na osobu		% rozdíl	
	SR	ČR	SR	ČR	SR	ČR
Giniho koeficient	0,195	0,198	0,263	0,253	34,9	27,8

Zdroj: Večerník, J., 2001, Garner – Terrell, 2001

Pro analýzu příjmových nerovností na Slovensku od roku 2005 byla použita databáze ze statistického zjišťování EU SILC.⁴⁶ Předcházející období bylo hodnoceno na základě hodnot ukazovatelů ze statistického zjišťování Microcenzu (toto statistické zjišťování zohledňovalo pouze peněžní příjmy) či Rodinných účtů (sledovalo výdaje domácností). Jelikož je však zjišťování EU SILC postavené na jiných metodologických principech a východiscích a ukazovatele jsou počítané jinými způsoby vycházející z odlišných předpokladů, jsou možnosti porovnání hodnoty souhrnných ukazovatelů jednotlivých zjišťování omezené. Nutno připomenout, že statistické zjišťování EU SILC (zohledňující i jiné nepeněžní komponenty) se vztahuje vždy k předcházejícímu roku, tedy např. údaje ze zjišťování EU SILC 2010 se týkají referenčního roku 2009.

Jak již bylo uvedeno, pomocí příjmové nerovnosti lze kvantifikovat chudobu či míru sociální soudržnosti. V současnosti nabývá na významu tzv. ekvivalenční stupnice

⁴⁴ (Garner – Terrell, 2001).

⁴⁵ Giniho koeficient je číselným vyjádřením odklonu Lorenzovy křivky od křivky dokonalého rozdělení důchodů. Giniho koeficient se může pohybovat v intervalu hodnot 0;1. Čím více se hodnota koeficientu blíží jedné, tím méně je dokonalé rozdělení příjmů ve společnosti. Ve statistických údajích se Giniho koeficient dnes nejčastěji publikuje v procentech.

⁴⁶ European Union Survey on Income and Living Conditions – jedná se o harmonizované statistické zjišťování o příjmech a životních podmínkách domácností, realizované od roku 2005 ve všech členských státech EU.

(prostý přepočet příjmu domácností na osobu již ztrácí výsadní postavení). Tato stupnice umožňuje výpočet srovnatelných ekvivalentních příjmů domácností jak z hlediska spotřeby jednotlivých členů, tak z hlediska úspor celé domácnosti. Zohledňují tedy úspory z rozsahu vícečlenných domácností přepočtem jejich členů na tzv. spotřebních jednotky a poté je celkový příjem domácností přepočítán na vyrovnaný příjem. Tímto přepočtem lze jednak zohlednit strukturu spotřeby domácností (věková struktura, počet nezaopatřených dětí apod.) a zamezit vícečlenným domácnostem dostávat se do pásma chudoby a získávat tak neprávem sociální dávky a jednak slouží pro výpočet různých ukazatelů příjmové nerovnosti. Vhodnou kategorií, která uvedené vlivy zohledňuje, je ekvivalentní disponibilní příjem na člena domácnosti. Jedná se o disponibilní příjem domácnosti vydělený ekvivalentní velikostí domácnosti (tedy ekvivalentním počtem členů). Tento příjem je poté přiřazen každému členovi domácnosti.⁴⁷

Pro měření příjmové nerovnosti máme k dispozici množství indexů a koeficientů, tato analýza použila pouze Giniho koeficient a koeficient příjmové nerovnosti S80/S20 (kvantilový index či kvintilový poměr rozptýlení, resp. poměr příjmů horního a dolního kvintilu).⁴⁸

Tab. 3: Nerovnost v rozdělení příjmů v SR a ČR

		2005	2006	2007	2008	2009	2010
SR	Giniho koeficient	26,2	28,1	24,5	23,7	24,8	25,9
	S80 / S20	3,9	4,1	3,5	3,4	3,6	3,8
ČR	Giniho koeficient	26,0	25,3	25,3	24,7	25,9	24,9
	S80 / S20	3,7	3,5	3,5	3,4	3,5	3,5

Zdroj: EU SILC

Údaje obou indexů posledních let vyjadřují nárůst příjmových nerovností na Slovensku a zvýšení rizika chudoby. Důvody nutno hledat zejména ve finanční a hospodářské krizi. Jelikož je pravděpodobný další nepříznivý vývoj těchto ukazatelů z důvodu přetrvávání nepříznivých hospodářských podmínek, je možné očekávat zhoršení postavení SR v mezinárodním porovnání.

⁴⁷ Databáze EU SILC (resp. Eurostatu) dnes využívá již modifikovanou OECD ekvivalenční stupnici. Původní ekvivalenční stupnice, kterou navrhla OECD, počítala s úsporami ze společného hospodaření a zároveň zohledňovala věkovou strukturu domácnosti. První dospělá osoba se započítávala plně tedy s koeficientem přírůstku potřeb PP 1, každá další dospělá osoba v domácnosti se poté započítávala již modifikovaně s koeficientem 0,7. Dítě bylo definováno jako osoba mladší 14 let a její koeficient přírůstku potřeb byl 0,5. Koeficient je stejný pro libovolný počet dětí v domácnosti. K modifikaci došlo z důvodu zohlednění většího rozsahu úspor ze společného hospodaření. Prakticky to znamená snížení koeficientů přírůstku potřeb pro další dospělé členy domácnosti a pro děti, přičemž definice dítěte jako osoby ve věkovém rozpětí 0-13 let zůstává stejná. Modifikovaný koeficient přírůstku potřeb je 0,5 pro dospělou osobu a 0,3 pro dítě. Stupnice je tedy méně shovívavá k početnějším domácnostem.

⁴⁸ S80/S20 je definován jako poměr objemu příjmů připadajících na 20% osob s nevyššími vyrovnanými příjmy ve společnosti (5. kvintil) k objemu příjmů připadajících na 20 % osob s nejnižšími vyrovnanými příjmy ve společnosti (1. kvintil). Koeficient může teoreticky nabývat hodnot v intervalu 1;∞), přičemž v praxi nebývá v rámci EU jeho hodnota nižší než 3 a vyšší než 12. Čím vyšší je hodnota koeficientu S80/S20, tím vyšší jsou celkové příjmy 20 % nejbohatších osob ve společnosti v poměru k celkovým příjmům 20 % osob nejchudších a tím vyšší je tedy i diferenciací příjmů v dané společnosti. Naopak čím více by se hodnota koeficientu blížila jedné, tím by byly příjmy v dané společnosti více nivelizovány. Hodnota koeficientu jedna znamená absolutní rovnost příjmů všech členů společnosti.

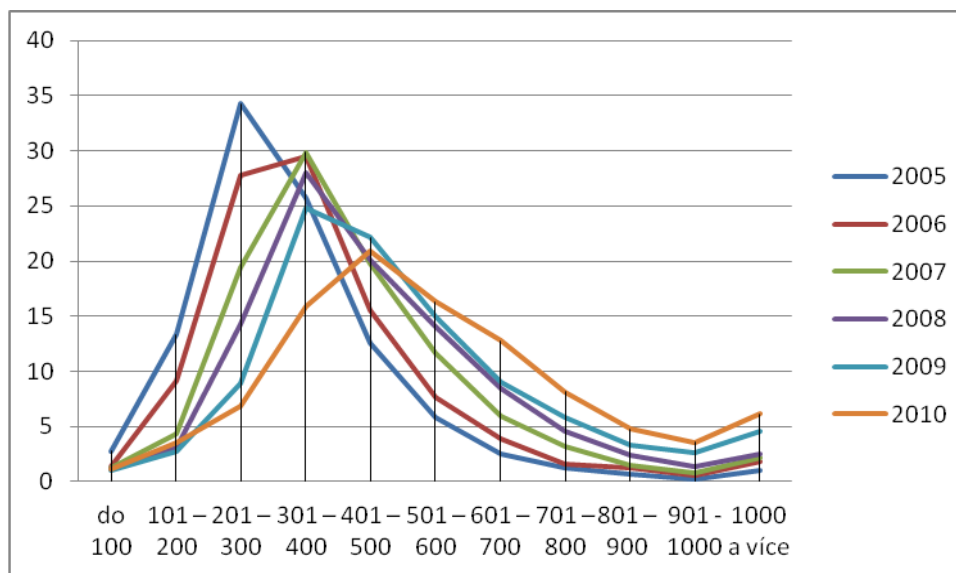
Kvantilové členění domácností umožňuje kvalifikovanější a hlubší pohled na situaci konkrétní příjmové skupiny v celém příjmovém spektru, jelikož popisuje nejen strukturu příjmového rozdělení, ale i variabilitu rozdělení a vyhýbá se nevýhodám rozpětí.

Na základě níže uvedených tabulek č. 4 a 5 a obrázků č. 3 a 4 lze analyzovat rozdělení domácností a osob v domácnostech do příjmových intervalů ekvivalentního disponibilního příjmu a rovněž posoudit dynamiku tohoto vývoje v čase.

Tab. 4: Rozdělení domácností podle měsíčního ekvivalentního disponibilního příjmu a dynamika změn v příjmovém rozložení domácností

Ekvivalentní disponibilní příjem domácnosti za měsíc, v €	Domácnosti spolu (% podíly)						Meziroční změny početnosti domácností v příjmových intervalech (Indexy růstu)					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2010/2005
do 100	2,77	1,39	1,21	1,10	1,02	1,12	0,50	0,87	0,91	0,92	1,1	0,40
101 – 200	13,32	9,12	4,39	3,10	2,76	3,51	0,68	0,48	0,71	0,89	1,27	0,26
201 – 300	34,25	27,75	19,44	14,32	8,90	6,81	0,81	0,70	0,74	0,62	0,76	0,20
301 – 400	25,67	29,54	29,85	28,04	24,82	15,90	1,15	1,01	0,94	0,89	0,64	0,62
401 – 500	12,57	15,53	19,75	20,07	22,12	20,94	1,23	1,27	1,02	1,10	0,95	1,67
501 – 600	5,83	7,66	11,70	14,08	15,00	16,29	1,31	1,53	1,20	1,07	1,09	2,79
601 – 700	2,49	3,83	5,92	8,45	9,06	12,79	1,54	1,55	1,43	1,07	1,41	5,14
701 – 800	1,21	1,54	3,24	4,55	5,85	8,15	1,27	2,11	1,40	1,29	1,39	6,76
801 – 900	0,64	1,21	1,51	2,35	3,32	4,79	1,88	1,25	1,55	1,42	1,44	7,43
901 – 1000	0,27	0,61	0,82	1,38	2,63	3,56	2,27	1,34	1,68	1,90	1,35	13,12
1000 a více	0,97	1,83	2,15	2,56	4,52	6,15	1,88	1,18	1,19	1,76	1,36	6,31

Zdroj: EU SILC

Obr. 3: Rozdělení domácností podle měsíčního ekvivalentního disponibilního příjmu

Zdroj: EU SILC

Z obrázku č. 3 je zřejmé, že křivka příjmového rozložení se posouvá směrem doprava (od roku 2005, kdy 34,25 % domácností pobíralo 201 až 300 € (ekvivalentní disponibilní příjem), v dalších letech se příjmové rozdělení posouvá přes 3. nejnižší příjmový interval až ke čtvrtému, kdy téměř 21 % domácností pobírá 401 až 500 €.

Křivka příjmového rozložení měnila i tvar – příčinou byl meziroční pokles početnosti domácností v nejnižších příjmových intervalech.

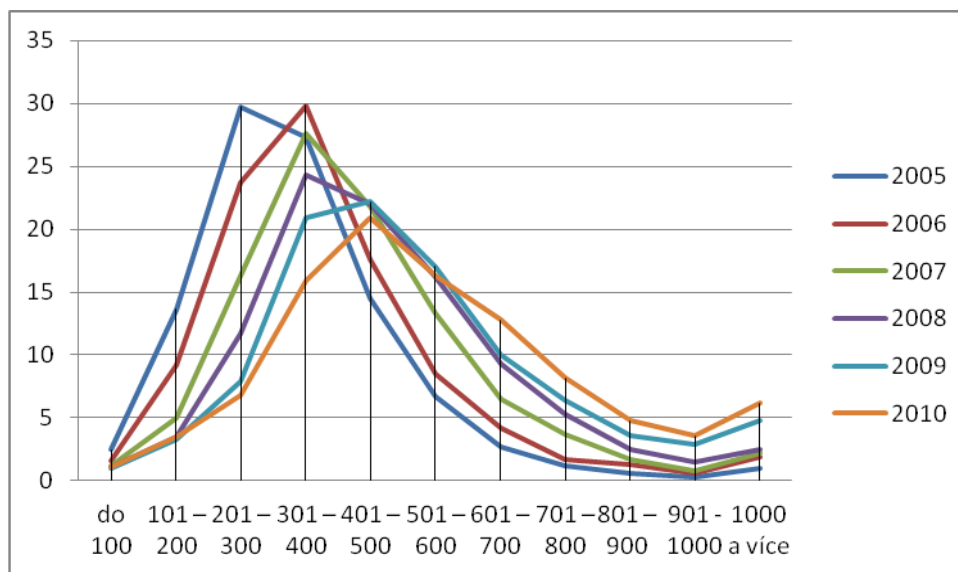
Výše uvedená tabulka č. 4 prezentuje rovněž indexy meziročních změn pro jednotlivé příjmové intervaly. Početnost domácností v příjmových intervalech se ve sledovaném období měnila různým tempem. Z tohoto pohledu nejvíce rostly početnosti domácností v příjmovém intervalu 601 € a více, přičemž ve 2. nejvyšším příjmovém intervalu (901 – 1000) vzrostla až 13,12 násobně.

Následující tabulka č. 5 uvádí vývoj příjmového rozdělení ekvivalentního disponibilního příjmu mezi osoby v domácnosti. Již na první pohled je z této tabulky, ale především obrázku č. 4 patrný podobný vývoj, který byl zaznamenán pro domácnosti (jen s velmi malými odchylkami).

Tab. 5: Rozdělení osob v domácnostech podle ekvivalentního disponibilního příjmu za měsíc a dynamika těchto změn

Intervaly podle ekvivalentního disponibilního příjmu, v €	Osoby v domácnostech (% podíly)						Meziroční změny početnosti osob v domácnostech v příjmových intervalech (Indexy růstu)					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2010/2009	2010/2005
do 100	2,47	1,57	1,20	1,11	0,99	1,12	0,64	0,76	0,92	0,89	1,14	0,45
101 – 200	13,63	9,16	5,02	3,53	3,27	3,51	0,67	0,55	0,70	0,93	1,07	0,26
201 – 300	29,76	23,75	16,27	11,70	7,92	6,81	0,80	0,69	0,72	0,68	0,86	0,23
301 – 400	27,26	29,84	27,63	24,30	20,93	15,90	1,09	0,93	0,88	0,86	0,76	0,58
401 – 500	14,50	17,61	21,80	21,96	22,18	20,94	1,23	1,24	1,01	1,01	0,94	1,46
501 – 600	6,70	8,47	13,27	16,20	17,03	16,29	1,26	1,57	1,22	1,05	0,96	2,43
601 – 700	2,74	4,16	6,52	9,30	10,00	12,79	1,52	1,57	1,43	1,08	1,28	4,67
701 – 800	1,21	1,71	3,67	5,34	6,42	8,15	1,41	2,15	1,45	1,2	1,27	6,74
801 – 900	0,62	1,25	1,67	2,50	3,61	4,79	2,04	1,33	1,50	1,44	1,33	7,78
901 – 1000	0,28	0,56	0,79	1,51	2,88	3,56	1,98	1,41	1,92	1,90	1,24	12,57
1000 a více	1,03	1,93	2,15	2,54	4,77	6,15	1,86	1,11	1,18	1,88	1,29	5,94

Zdroj: EU SILC

Obr. 4: Rozdělení osob v domácnostech podle ekvivalentního disponibilního příjmu
Zdroj: EU SILC

Údaje z tabulky č. 6 dokumentují rozložení podílů příjmů do decilových skupin. Jak je možno vidět, podíly od roku 2005 v jednotlivých skupinách mírně rostly či klesaly (s výjimkou v roce 2007, kdy 10 % domácností s nejnižším příjmem soustřeďovalo 4,5 % objemu celkových příjmů – z původních 3,4 % a 10 % domácností s nejvyššími příjmy si výrazně posílilo svou pozici v roce 2006 – z 21,5 % na 24,5%). V roce 2010 se však tyto podíly vrátily téměř na svou původní hodnotu - 20 % domácností s nejnižšími příjmy soustřeďovalo v roce 2005 9,1 % úhrnu ekvivalentního příjmu a v roce 2010 9,3% a 20 % domácností s nejvyššími příjmy v roce 2005 soustřeďovalo 35,5 % objemu ekvivalentního disponibilního příjmu a v roce 2010 35,3 %.

Tab. 6 Rozdělení ekvivalentního disponibilního příjmu slovenských domácností

	(podíl objemu příjmů v %)					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1. decil	3,4	3,7	4,5	4,0	3,7	3,5
2. decil	5,7	5,6	6,0	6,1	6,1	5,8
3. decil	6,9	6,7	7,0	7,1	7,0	6,9
4. decil	7,8	7,5	7,9	7,9	7,8	7,7
5. decil	8,6	8,2	8,6	8,8	8,6	8,6
6. decil	9,6	9,2	9,6	9,7	9,5	9,5
7. decil	10,6	10,0	10,6	10,7	10,6	10,7
8. decil	12,0	11,3	11,8	11,9	11,91	12,1
9. decil	14,0	13,2	13,7	13,8	14,1	14,1
10. decil	21,5	24,5	20,9	20,0	20,8	21,2

Zdroj: EU SILC

3 Závěr

Jak již bylo uvedeno, Slovenská republika se vyznačuje stále nízkou mírou příjmové nerovnosti - vzdálenost dolního a horního konce příjmové struktury není oproti jiným

krajinám příliš výrazná. Ačkoli došlo v posledních dekadách k řadě změn, které měly potenciál ovlivnit příjmovou strukturu, hodnoty indikátorů příjmové disparity sledovaných na úrovni EU řadí Slovensko mezi státy s nejnižšími příjmovými nerovnostmi (po boku Švédska, Dánska a ČR).⁴⁹

Pokud se podíváme na problematiku příjmové polarizace z hlediska celosvětového trendu, je možné konstatovat, že vyústila do obrovské koncentrace bohatství ovládané 5 – 7 % populace, zároveň zviditelnila problematiku tzv. života na dluh, který se týká převážné části populace většiny vyspělých zemí (Ekonomický ústav SAV - Working Papers, 2009). Autoři této studie posouvají problematiku příjmové polarizace viditelně dále – zamýšlejí se nad nutností celkového globálního přehodnocení chápání příjmové stratifikace, chápání bohatství a chudoby ve společnosti a nad nutností zabývat se problematikou extrémně nízkopříjmové skupiny populace (8 – 10 %), která nechce či nemůže změnit svůj společenský status – autoři hovoří o paradigmatě budoucích změn v oblasti přerozdělování.

Literatura

- BLAU, F. D., KAHN, L. M. 2009. Inequality and Earnings Distribution. In: SALVERDA, W., NOLAN, B., SMEEDING, T. (eds): *The Oxford Handbook of Economic Inequality*. Oxford University Press.
- EU SILC. EUROSTAT. European Commission – Statistics [online] Dostupné na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_sosial_inclusion_living_conditions/introduction.
- FILIPOVÁ, J., VALNÁ, S., MYSLÍKOVÁ, I. 1998. *Analýza príjmovej situácie domácností Slovenskej republiky v roku 1992 a 1996* (na základe výsledkov Mikrocenzu). Bratislava: VÚPSVR.
- GARNER, T., TERRELL, K. 1998. A Gini decomposition analysis of inequality in the Czech and Slovak Republics during the transition. In: *Economics of Transition*, Vol. 6 (1).
- GARNER, T., TERRELL, K. 2001. *Some explanations for changes in the distribution of household income in Slovakia: 1998 and 1996*. Working Paper No. 377. The William Davidson Institute.
- GERBERY, D. 2010. *Príjmová nerovnosť v SR*. [online] IVPR, MPSVR, Bratislava. Dostupné na: http://sspr.gov.sk/IVPR.../2010/Gerbery/Prijmova_nerovnost.pdf.

⁴⁹ Databáze EU SILC (resp. Eurostatu) dnes využívá již modifikovanou OECD ekvivalenční stupnici. Původní ekvivalenční stupnice, kterou navrhla OECD, počítala s úsporami ze společného hospodaření a zároveň zohledňovala věkovou strukturu domácnosti. První dospělá osoba se započítávala plně tedy s koeficientem přírůstku potřeb PP 1, každá další dospělá osoba v domácnosti se poté započítávala již modifikovaně s koeficientem 0,7. Dítě bylo definováno jako osoba mladší 14 let a její koeficient přírůstku potřeb byl 0,5. Koeficient je stejný pro libovolný počet dětí v domácnosti. K modifikaci došlo z důvodu zohlednění většího rozsahu úspor ze společného hospodaření. Prakticky to znamená snížení koeficientů přírůstku potřeb pro další dospělé členy domácnosti a pro děti, přičemž definice dítěte jako osoby ve věkovém rozpětí 0-13 let zůstává stejná. Modifikovaný koeficient přírůstku potřeb je 0,5 pro dospělou osobu a 0,3 pro dítě. Stupnice je tedy méně shovívavá k početnějším domácnostem.

- DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D. 2011. *Charakteristika prvého a druhého decilu príjmového rozloženia na základe údajov z EU SILC*. [online] Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava. Dostupné na: http://ivpr.gov.sk/IVPR/images/IVPRvyskum/2011/Gerbery/gerbery_2250.pdf.
- KENWORTHY, L. 2008. *Jobs with Equality*. Oxford University Press.
- KENWORTHY, L., PONTUSSON, J. 2005. Rising Inequality and the Politics of Redistribution in Affluent Countries. In: *Perspectives on Politics* 3.
- KLINEC, I., PAUHOFOVÁ, I., STANĚK, P. 2009. *Nové globálne prostredie, zmena parametrov tvorby a rozdeľovania bohatstiev v 21. storočí*. [online] Working Papers. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. Dostupné na: <http://ekonom.sav.sk/?Ing=sk&charset=&doc=journal&pub>.
- ĽAPINOVÁ, E. 2011. *Príjmová nerovnosť podľa údajov EU SILC. Význam poznania a analyzovania príjmového rozdelenia a miery jeho nerovnosti*. In: *Kvalita života v podmienkach globalizácie: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie ŠU SR*, Bratislava. ISBN 978-8-8121-107-2.
- MILANOVIČ, B. 1998. *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*. Regional and Sectoral Studies, Washington: World Bank.
- SOCIAL SITUATION OBSERVATORY. 2009. *Income Distribution and Living Conditions*. Annual Monitoring report 2009. European Commission.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR 2006 – 2010. *EU SILC 2005 – 2010. Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností v SR*. Bratislava. Dostupné na <http://portal.statistics.sk>.
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2011. *EU SILC 2010. Vývoj chudoby a životných podmienok v SR 2005 – 2008 - 1.* - Bratislava. ISBN 978-80-89358-78-6.
- VEČERNÍK, J. 2001. *Mzdová a príjmová diferenciácie v České republice v transformačnom období*. [online] Sociologické texty, Sociologický ústav AV ČR. SP 01:5. Dostupné na: http://studie.soc.cas.cz/upl!texty/files/181_SP%2001-05%20cely%20text.pdf.
- VEČERNÍK, J. 2001. *Earnings disparities in the Czech Republic: Evidence of the past decade and cross-national comparison*. The William Davidson Institute Working Paper Series No. 373.
- VEČERNÍK, J. 2010. *Earnings Disparities and Income Inequality in CEE Countries: An Analysis of Development and Relationships*. [online] Luxemburg Income Study Working Paper No. 540. Dostupné na: <http://www.lisproject.org/publications/liswps/540pdf>.

Paradoxy zdravotného systému Slovenskej republiky

Peter Labaš^{1, 2} Lekárska fakulta UK Bratislava, Univerzitná nemocnica Bratislava

Marek Čambal^{1, 2} Lekárska fakulta UK Bratislava, Univerzitná nemocnica Bratislava

Paradoxes of the Slovak Health Care System

Authors' contact details

¹ Comenius University in Bratislava, Faculty of Medicine, Špitálska 24, 813 72 Bratislava, Slovakia

² Univerzitná nemocnica Bratislava, Pažitková 4, 821 01 Bratislava, Slovakia

Abstract: Contemporary problems in Slovak health care system haven't occurred by fortuity or in short time period. In spite of immense financial costs is health care system in Slovak republic not a resolved problem and system is becoming progressively not well functioning. Authors have identified few keypoints - mainly organisation of healthcare system, drug policy and medical technique purchase, examinations costs, medical nurses problems, management and debt of hospitals and system of mandatory medical insurance. Resolving these can improve healthcare system in Slovakia.

Keywords: Please insert your keywords here

1 Úvod

Zdravie ako najvyššia hodnota pre jednotlivca i spoločnosť je závislé od genetických faktorov jedinca, faktorov prostredia a sociálno-zdravotných faktorov, ktorých najvýznamnejším predstaviteľom sú preventívne opatrenia. Zdravie ďalej závisí najmä od systému zdravotnej starostlivosti, ktorý by mal svojim liečebným a preventívnym pôsobením v súvislostiach sociálneho, ekonomického, edukačného systému a ďalšími systémovými opatreniami a smerovaním zabezpečiť zdravotnú starostlivosť v súlade s Ústavou Slovenskej republiky pre všetkých občanov na úrovni súčasného vedeckého poznania a technológií.

Problémy súčasného zdravotníctva nevznikli náhodou a nevznikali ani v krátkom časovom období. Vznikali a ďalej sa rozvíjali nesystémovými opatreniami vedenia rezortu za posledné dve desaťročia až do súčasného štádia, v ktorom napriek obrovským ekonomickým nákladom je systém zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike vypuklý - neriešený problém, pretože sa celý systém postupne stáva takmer nefunkčným. Základným problémom je, že na zdravotný systém prispieva každý občan, ktorého sa pritom poskytovanie zdravotnej starostlivosti priamo alebo nepriamo týka – tzn. každý sme konzumentom alebo potenciálnym konzumentom zdravotnej starostlivosti ako služby.

Za účelom zlepšenia zdravotného systému ako takého sú potrebné systémové kroky, ktorých základným predpokladom je však identifikácia problémových okruhov, o čo sa pokúšame v našom príspevku.

2 Organizácia zdravotnej starostlivosti

V súčasnom systéme zdravotného systému v Slovenskej republike sme nútení konštatovať prebytok drahých akútnych lôžok pri súčasnom nedostatku odsunových (geriatrických, rehabilitačných a pod.), a teda i finančne menej náročných zariadení. Záro-

veň konštatujeme, že do ambulantnej sféry je zaradených nadmerné množstvo ambulantných špecialistov, ktorých mnohé kompetencie je možné nahradiť praktickými lekármi. Tým však treba pridať právomoci a kompetencie a zároveň rozšíriť spektrum im preplácaných výkonov. Nemocnice treba podľa nášho názoru rozdeliť podľa jednotlivých typov a kompetencií, na základe ktorých budú aj financované, a síce na nemocnice 1. a 2. typu (okresné nemocnice) s vytvorením samostatnej kategórie Univerzitných nemocníc pri Lekárskych fakultách, pričom musí byť jednoznačne určený i štatút lekára Univerzitnej nemocnice, ktorý sa okrem vykonávania najnáročnejších diagnostických a terapeutických výkonov podieľa i na pregraduálnom a postgraduálnom vzdelávaní i na vedeckom výskume. Univerzitné nemocnice a lekárske fakulty by mali tvoriť jeden funkčný celok, mali by patriť pod jedno ministerstvo – Ministerstvo školstva alebo Ministerstvo zdravotníctva, a nie tak, ako je to v súčasnosti, pretože táto dvojkoľajnosť komplikuje fungovanie tohto systému. Koncentráciou pacientov s určitými diagnózami, koncentráciou zdravotníckej techniky a špecializáciou zdravotníckych zariadení predpokladáme lepšie výsledky zdravotnej starostlivosti, menej komplikácií a šetrenie nákladov verejného zdravotníctva. Treba si uvedomiť, že Slovensko má 5,5 milióna obyvateľov, a tak je sústredenie určitých diagnóz do špecializovaných centier základným predpokladom logického a ekonomického usporiadania zdravotného systému. Súbežne s verejnými poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti vidíme priestor i pre paralelne pôsobiace súkromné zdravotné zariadenia.

3 Lieková politika a nákup zdravotníckej techniky

Popri štandardizácii diagnostických a terapeutických postupov považujeme za mimoriadne dôležité určenie základných liečiv, ktoré budú pacientom predpisované bezplatne. Z tohto dôvodu treba posilniť význam a racionalizovať zloženie kategorizačných komisií ako silného nástroja liekovej politiky štátu. Na ich rozhodnutia by mala ďalej úzko nadväzovať práca centrálnej kontraktačno-zásobovacej jednotky zabezpečujúcej nielen lieky, ale i zdravotné pomôcky a medicínsku techniku pre potreby verejných poskytovateľov zdravotnej starostlivosti (pre nemocnice zriadené štátom, t.j. i samosprávnymi krajmi, mestami či univerzitné nemocnice). Už nakúpená zdravotnícka technika je podľa nášho názoru využívaná nedostatočne, čo má za následok dlhé čakacie lehoty, morálne opotrebenie nevyužívanej zdravotníckej techniky, a teda opäť plytvanie finančných prostriedkov. Uvedenými opatreniami predpokladáme ďalšie šetrenie finančných zdrojov v zdravotnom systéme. Reguláciou cien liekov platnou v súčasnosti došlo k zaujímavému fenoménu - reexportu liekov.

4 Cena vyšetrení a ich duplicita

Opäť zdôrazňujeme potrebu zavedenia štandardných diagnostických a terapeutických postupov do systému zdravotnej starostlivosti, nakoľko súčasný nekoordinovaný systém opakovaných a často zbytočných vyšetrení vedie k neúčelnému plytvaniu zdrojov. Za zásadný problém považujeme v minulosti vykonanú privatizáciu lukratívnych oddelení nemocníc – za zmienku stoja najmä zobrazovacie vyšetrovacie metódy (RTG, CT, MRI, usg...), laboratórna diagnostika či prepravné služby. Za účelom ilustrácie uvedeného tvrdenia uvádzame v tabuľke č. 1 reálne náklady na základné laboratórne

vyšetrenia a zdravotnými poisťovňami preplácané ceny jedného z poskytovateľov laboratórnej diagnostiky.

Tab. 1: Reálne náklady na základné laboratórne vyšetrenia a zdravotnými poisťovňami preplácané ceny jedného z poskytovateľov laboratórnej diagnostiky

Parameter	Reálna cena	Preplácaná cena súkromného laboratória	% navýšenia ceny
Krvný obraz	0,204 €	2,07 €	1015%
Glykémia	0,008 €	0,66 €	8462%
Kreatinin	0,180 €	1,00 €	556%
Močovina	0,048 €	1,66 €	3458%
ALT (pečeň. test)	0,031 €	1,00 €	3205%
AST (pečeň. test)	0,031 €	1,00 €	3205%
ALP (pečeň. test)	0,103 €	1,00 €	969%
GMT (pečeň. test)	0,052 €	1,00 €	1929%
Bilirubín	0,042 €	0,66 €	1563%
Cholesterol	0,031 €	2,99 €	9658%
HDL cholesterol	0,216 €	2,99 €	1386%
Triglyceridy	0,053 €	2,99 €	5650%
Sodík	0,312 €	0,83 €	266%
Draslík	0,312 €	0,83 €	266%
Chloridy	0,312 €	0,83 €	266%
priemerné navýšenie ceny:			2790%

5 Problémy zdravotných sestier

Okrem morálneho a finančného ohodnotenia zdravotných sestier považujeme za hlavný problém i ich pracovné podmienky v nemocniciach, ktoré sú dlhodobo finančne podhodnotené. V Slovenskej republike sa zaviedol systém vzdelávania zdravotných sestier, ktorý vzdeláva sestry na úrovni bakalárskeho a magisterského stupňa spolu na 11 zdravotníckych fakultách. Týmto spôsobom, ktorý je odporúčaný, nie nariadený Smernicou Európskej únie, sme nahradili vedomostne i zručnosťami perfektne do praxe vybavené absolventky štvorročných zdravotných škôl s maturitou za vysokoškolsky vzdelané manažérky zdravotnej starostlivosti. Vysokoškolské diplomy takto zdravotným sestrám otvárajú dvere do iných odborov, výsledkom čoho je odchod sestier zo zdravotníctva.

6 Manažment nemocníc

by mal podliehať prísnej kontrole zriaďovateľa, vo vedení nemocníc by mali byť schopní manažéri, nie neschopní politickí nominanti a nekvalifikovaní riaditelia. Ministerstvom zdravotníctva, vedeným MUDr. Uhliarikom, deklarované finančné, orga-

nizačné, energetické i iné audity je možné vykonávať i dnes, bez potreby transformácie zdravotníckych zariadení na akciové spoločnosti.

7 Zadzžovanie nemocníc

súvisí nielen s ich súčasným riadením, dôvodom je najmä neprehľadnosť systému preplácania poskytnutej zdravotnej starostlivosti. Odpoveďou na uvedený problém je zavedenie „**DRG systému**“, bez ktorého nemáme prehľad, koľko financií má ísť do zdravotníctva, či sa systém zadlžuje alebo ho naopak preplácame. Úloha poisťovní je preplácanie všetkých prevedených zdravotníckych výkonov, nie regulácia kde a za akú cenu sa má daná zdravotnícka činnosť vykonávať. Zavedením DRG systému bude bezpredmetná právna forma poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, t.j. či je nemocnica príspevková organizácia alebo akciová spoločnosť.

8 Povinné zdravotné poistenie

Zastávame názor, že pokiaľ je zákonom stanovená povinnosť platiť zdravotné odvody, vybrané finančné prostriedky sú **verejnými financiami**. **Verejné prostriedky nesmú byť spravované súkromnými spoločnosťami a tieto nesmú vytvárať zisk** spôsobom, ktorý je v súčasnosti štandardom v slovenských zdravotných poisťovniach a.s. Riešením by bolo popri jednej štátnej zdravotnej poisťovni zriadenie súkromných zdravotných poisťovní a systém zdravotného (nadštandardného) pripoistenia. Opäť však narážame na potrebu definovania štandardov.

9 Trochu matematiky na záver

V systéme verejného zdravotného poistenia sa ročne vyberie približne 4,75 mld €, pričom len náklady na lieky predstavujú približne 1,4 mld € / rok... Ak odhadom budeme počítať len s 15% stratou zapríčinenou korupciou a neefektivitou v zdravotníctve, dostaneme sumu približne 71 mil. € ročne...

Autori tejto práce nie sú ekonómovia, sú aktívni zdravotníci a pedagogickí pracovníci a uvedené problémy a návrhy riešení sú ich pohľadom na problémy súčasného slovenského zdravotníctva.

Kultúrna integrácia a kultúrno-spoločenské problémy multietnickej spoločnosti

Eva Denciová¹ Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Cultural Integration and Cultural-Societal Problems of Multiethnic Society

Author's contact details

¹ Katedra andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Koprivnická 15, 841 01 Bratislava, Slovakia

eva.denci@gmail.com

Abstract: The contribution refers to broad issue of different ethnic minority and social groups coexistence in a common geographic area. The tension in such area can be caused by various factors - for instance: by increasing differentiation of society itself, world globalisation, integration, "economic" tourism, increased mobility of migrant groups and so on. Local or regional conflicts and a feeling of social and culture oppression are caused mainly by incompatibility of sociocultural and ethical regulations of inadaptible minorities, whose cultural models infringe or menace internal integrity of contacted cultural sphere and models of its respective subcultures. Emerging chaos and disaffection of own culture and social status is a good underlay for civil riots, anarchy, ethnic cleansing, aversion to members of other cultures, race, denominations, nations.

The author concentrates on the paradox of current time period, which, on the one hand, declares absolute equality and, on the other hand, discriminates against holders/proprietors of otherness and the problems of minorities appear to be marginal.

She also draws attention to the growth of intolerance against the members of minorities by the majority population. Prejudices, negative experience of cohabitation with people of different origin or culture and also the feelings of menace of own cultural and national identity as a consequence of impact of alien culture, she sees as the main reasons of intolerance. Similarly, injudicious statements-declarations of some nationalistic oriented politicians or even seemingly "innocent" derogatory remarks might become the impulse of conflicts as well. The absence of intercultural communication between cultural models within just one cultural sphere as well as the lack of intercultural communication between different cultural spheres belong to the most flagrant shortcomings of multicultural or multiethnic society.

The contribution emphasizes the need to establish cultural dialog between diverse cultural spheres and models, mutual acceptance of otherness and respect.

The author warns against the enforced integration of culture, which in the European context, due to its variety, unique diversity, distinctiveness of national cultures, regards as an impossible phenomenon. According to the author, it would be a hazard which could give rise to the loss of cultural and national identity of the members of the national cultures. Education of citizens offers a partial support for problems elimination in multicultural or multiethnic society. People should be prepared through multicultural education and education for tolerance for communication with otherness in all its shapes and forms.

Keywords: tolerance, intolerance, otherness, social lack of freedom, social tension, multiculturalism, cultural model

Medzi najčastejšie skloňované slová našich dní patrí pojem *kríza*. Hovoríme o kríze ekonomickej, hospodárskej, kultúrnej, ale i morálnej či etickej. Keď krízu prirovnáme

k chorobe potom niet pochyb o tom, že naša spoločnosť a jej kultúra sú v agónii a vyžadujú si akútnu liečbu. Rovnako ako choroby, aj krízy sú symptomatické, dajú sa diagnostikovať, a to i napriek tomu, že obvykle mávajú mnoho príčin, podôb, foriem i mutácií. Každú krízu však sprevádzajú mnohé fenomény, ktoré časom môžu tiež nadobudnúť charakter krízy s rozličnou dimenziou a odlišnou intenzitou dopadu na jednotlivé komunity a sociálne skupiny. Túto skutočnosť považujeme za jednu z hlavných príčin nenachádzania účinných liekov a procedúr pri liečbe krízy a jej "metastáz".

Krízy majú mnoho príčin. Je to napríklad polarizácia sveta na hospodársky „mocných“ a „slabých“, na počtom svojho obyvateľstva „veľké“ a „malé“ národy; veľba spoločnosti na bohatých a chudobných; na veriacich (pravoverných) a na ateistov (neveriacich); na politicky správne/nesprávne „zorientovaných“; na kultúrne, národne, politicky, ideologicky a spoločensky „vyspelých“ a „zaostalých“ a podobne. S takouto polarizáciou sa stretávame v každej epoche, v každej kultúre a v každej spoločnosti. Navyše, každá spoločenská skupina sa ešte ďalej diferencuje: má svojich „favoritov“ i „odpadlíkov“.

Čím viac sa spoločnosť diferencuje, tým sú väčšie predpoklady na to, aby sa v nej narušila rovnováha jednotlivých kultúrnych modelov. Ak *kultúrny model* definujeme ako *súbor zovšeobecnených noriem, pravidiel, kultúrno-spoločenských hodnôt, vzorov a vzorcov; ako spoločný/kolektívny produkt predchádzajúcich pokolení doplnený o aktuálne skúsenosti a potreby súčasných*, je len samozrejmé, že spochybnenie ich hodnôt a vnútorných väzieb zasiahne každého, kto do daného kultúrneho modelu patrí, resp. sa ním riadi a preto nabúranie ich vzájomných vzťahov, prepojenosti a koexistencie (či už zvnútra alebo zvonka) má negatívny dopad na celú spoločnosť. Vznikajúce kultúrne a spoločenské napätie evokuje potrebu redefinovania obsahov jednotlivých kultúrnych modelov, na čo však pohnuté dejiny neposkytujú dostatok času a ani priestor. Do kultúrnych modelov sa preto môžu dostať také hodnoty a normy, ktoré ich vnútornú integritu narušia a ich hierarchiu hodnôt nabúrajú alebo aj spochybnia. I keď neustále atakovaný kultúrny model útoky cudzích modelov prispôsobovaním a transformáciou ich obsahov a komponentov vlastným podmienkam a potrebám spočiatku možno dokáže čiastočne eliminovať, po čase sa voči nim stáva bezbranným, prestane na útoky reagovať a poddá sa im. Prenikajúce nespracované a neprispôsobené cudzie kultúrno-spoločenské fenomény a elementy v s nimi nekompatibilnom kultúrnom modeli vyvolávajú chaos a neraz i anarchiu. Nastáva obdobie spoločenského pnutia, sociálnych neistôt, občianskych nepokojov, beznádeje a bezradnosti. Komplikovanosť situácie znásobuje i skutočnosť, že živelné vnútropolitické a kultúrno-spoločenské zmeny, ktoré cudzie kultúrne modely svojou prítomnosťou spôsobujú, obyčajne narušia aj vnútorné usporiadanie a celistvosť samotnej štruktúry "domácich" kultúrnych modelov, čím sa destabilizuje celý kultúrny okruh/spoločnosť: naruší sa vnútorná integrita kultúrnych modelov, následne aj integrita celého kultúrneho okruhu, je ohrozený sociálny zmier, viazne alebo sa úplne preruší dialóg medzi jednotlivými kultúrnymi modelmi. V takomto období sa jednotlivé kultúrne modely stávajú zraniteľnejšími a neohrozujú ich "len" cudzie kultúry, ale vďaka svojej sebadeštrukcii ohrozujú sa aj samy, teda rozkladajú sa zásahmi zvonka i zvnútra. Boje kultúrnych modelov vo vnútri jedného kultúrneho okruhu sú najčastejšou príčinou vnútropolitckej nestability. Nemožno vylúčiť ani eventualitu, že prerastú kontúry národných kultúr a naberú celoeurópsky/celosvetový rozmer.

Jednotlivé spoločenstvá sa vytvárali a vyvíjali v odlišných kultúrno-historických kontextoch, vznikali v odlišnom historickom čase, geografickom a geopolitickom priestore. Pri komparácii a diferenciacii jednotlivých kultúrnych modelov je potrebné si všímať predovšetkým komplex tých dominantných kultúrno-spoločenských determinantov, ktoré napomôžu pri klasifikácii a kvantifikácii odlišností jednotlivých kultúrnych okruhov. Sú to predovšetkým tieto determinanty: náboženstvo, jazyk, vzdelávanie, kultúrno-spoločenské vzorce, vzory, pravidlá, etické normy, kultúrno-spoločenské hodnoty, ľudové zvyky a tradície.

V spoločnosti, kde vyššie uvedené komponenty kultúrneho modelu a priori nekorespondujú, neharmonizujú alebo z rozličných dôvodov nie sú kompatibilné, vzniká napätie, ktoré (ak sa podceňuje a nerieši) je často spúšťačom rozličných inter- a intrakultúrnych konfliktov a občianskych revolt. Takéto napätie môže mať rozličné dôvody. Prvým z nich je už zmienená prílišná diferenciacia a polarizácia spoločnosti, v ktorej i napriek evidentne a nepopierateľne súrodým hodnotám a normám sa tieto stávajú iba proklamovanými elementmi kultúrneho modelu, čo u tých, ktorí sa nachádzajú na „opačnej“ strane vyvoláva pocit sociálnej neslobody, marginalizácie ich záujmov a potrieb. Ďalším dôvodom kultúrno-spoločenskej disharmónie je prítomnosť markantne odlišných, svojím axiologickým rebríčkom nekorespondujúcich kultúrnych modelov v jednom kultúrnom areáli. Máme tu na mysli prítomnosť imigrantov a migrujúcich spoločenstiev v takom kultúrnom prostredí, v ktorom príslušníci jednotlivých kultúrnych modelov nie sú dostatočne pripravení/pripravovaní na stret odlišných kultúr. V prípade, že rozdielnosť odlišných kultúrno-spoločenských modelov pôsobí rušivo a deštruktívne na stabilitu pôvodných modelov je potrebné, aby kompetentné orgány a ich predstavitelia si všímali i tie najnepatrnejšie tenzie medzi spoločenskými skupinami a ich kultúrnymi modelmi; registrovali negatívne a dekadentné vplyvy iných (cudzorodých) kultúrnych regulatívov a nepodceňovali ani tie najmenšie signály vyvolané kolíziou nekompatibilných kultúrnych modelov.

Na základe uvedeného konštatujeme, že kultúrne a sociálne napätie a s nimi spojená **sociálna nesloboda**, ktorú na tomto mieste charakterizujeme ako: *výsledok diskriminácie jednotlivcov alebo spoločenských skupín na báze ich kultúrnej, etnickej, rasovej, náboženskej a inej inakosti; pocit stiesnenosti, odkázanosti, podradenosti, bezmocnosti a úzkosti u nositeľov inakosti vo vzťahu k majorite; traumy z vlastnej inakosti, kultúry a zo svojho sociálneho statusu a postavenia*, sú (ako nám to dokazujú dejiny) reálnou hrozbou a aj najčastejším dôvodom narušenia krehkej spoločenskej rovnováhy; zdrojom občianskych revolt a mnohých lokálnych, regionálnych a nadnárodných konfliktov.

Sociálne a interkultúrne napätie sa stáva neúnosným v takej spoločnosti, ktorá sa voči nositeľom kultúrnej, etnickej, náboženskej, rasovej či inej inakosti správa arogantne a na ich úsilie integrovať sa do spoločnosti reaguje podráždené, resp. túto snahu absolútne ignoruje. Diskriminácia je tu prejavom presvedčenia o svojej nadradenosti. Diskriminovaný človek sa v takejto spoločnosti cíti bezbranne, stráca sociálne istoty, svoju vieru v sociálnu rovnosť a spravodlivosť a má pocit, že nič neznamená. Po mnohých negatívnych skúsenostiach a neúspešných pokusoch integrovať sa do spoločnosti sa prestane zaujímať o kultúrno-spoločenské dianie a nezriedka (pokiaľ ho doteraz spoločnosť neseparovala) sám sa segreguje. Dostáva sa do letargie a namiesto toho,

aby využil svoje možnosti, naplnil svoje ambície a uplatnil svoje schopnosti sa často vopred vzdáva a cíti sa ako „odpad“. Spoločnosť ho svojou nevšímavosťou a neochotou riešiť jeho problémy a sociálny status prinútila vzdať sa svojich cieľov a ideálov. Namiesto sebavedomého a lojálneho občana „vyprodukovala“ ľudskú trosku, ktorá sa pre spoločnosť sama stáva problémom. Na celom tomto reťazci je najsmutnejšie to, že o takéhoto človeka sa spoločnosť začne zaujímať až potom, keď už stratil všetko, často aj svoju dôstojnosť.

Vrátiť sa zo spoločenského prepahliska je veľmi ťažké. Vyžaduje to zainteresovanosť a súčinnosť všetkých zložiek, ktoré sa na integrácii podieľajú. Nachádzanie a aplikácia najvhodnejších foriem, metód a prostriedkov, ktorými štátna mašinéria a spoločnosť disponujú vyžaduje fundovaných a erudovaných odborníkov s patričnou dávkou diplomacie a taktu. Žiaľ, ich príprava v súčasnosti nepatrí medzi kultúrno-spoločenské a politické priority. Pritom tu ide o veľa. Okrem iného aj o redukciu naštrbenej dôvery voči spoločnosti a jej kultúre; o korekciu zakrpateného sebavedomia a negatívnej skúsenosti sociálne alebo kultúrne vylúčenej osoby/sociálnej (etnickej) skupiny pri pokusoch začleniť sa do spoločnosti a v neposlednom rade aj o vyvolanie pocitu slobody, jedinečnosti, spokojnosti a spolupatričnosti. Opatrenia orientované na predchádzanie a elimináciu rozličných averzií a predsudkov voči inakosti však vyžadujú predovšetkým také systémové riešenia, ktoré napomôžu redukovať širokú škálu príčin neželanej kultúrnej a spoločenskej diskriminácie.

V prípade, že spoločnosť izoluje, resp. getoizuje celé spoločenské/etnické skupiny, argumentujúc pri tom nekompatibilitou a inakosťou ich ľudových kultúrnych modelov, ktoré R. Lawless definuje ako „*modely, ktoré používame ako vodiťko v bežných, každodenných záležitostiach*“ (Lawless, 1976, s. 12) je potrebné si uvedomiť, že koexistencia nesúrodých kultúrnych modelov nie je dlhodobou únosná. Je nevyhnutné nájsť kompromis a riešenia na odstránenie spoločenského napätia a hľadať cesty, ktoré nastolia sociálny zmier a zabezpečia bezproblémové spolužitie príslušníkov odlišných kultúrnych modelov a okruhov. V neposlednom rade treba legislatívne zaručiť egalitu rozličných kultúrnych modelov.

Za efektívny prostriedok prevencie a eliminácie nežiaducich kultúrno-spoločenských fenoménov považujeme *cieľavedomú edukáciu* obyvateľstva zameranú na formovanie kultúrne a morálne vyspelej, „zdravej“ spoločnosti. Sme presvedčení, že iba vzdelaný a sebavedomý človek nachádza svoje miesto v spoločnosti; je schopný uvedomiť si svoje kvality, jedinečnosť a kultúrno-spoločenskú dôležitosť. Na dosiahnutie tohto cieľa je potrebné, aby enkulturácia a socializácia obyvateľstva sa realizovali nielen v intenciách inštitucionalizovaného vzdelávania, ale stali sa súčasťou našej každodennosti. Občianske vzdelávanie by malo prebiehať v súlade s výchovou k humanizmu a – ako na to poukazoval aj Albert Schweitzer – so vštepovaním úcty k životu: „*Úcta k životu nastoľuje taký ideál materiálneho a duchovného bytia človeka, v zmysle ktorého by všestranným rozvinutím svojich schopností a v čo najväčšej materiálnej a duchovnej slobode bojoval o to, aby bol úprimný k sebe samému a aby poskytoval úprimnú a nápomocnú účasť každému živému stvoreniu navôkol. ... Pravá ľudskosť má preňho znamenať byť etickým v hlbokom prisviedčaní svetú a životu úcty k životu*“ (Schweitzer, 1986, s. 382). Prostredníctvom takto orientovanej výchovy si okrem všeľudských hodnôt, pravidiel a noriem osvojujeme aj vlastnú kultúru, naučíme

sa ctiť si, zveľaďovať a ochraňovať jej umelecké, morálno-etické a spoločenské výtvory. Zároveň tým, že si uvedomujeme význam svojej kultúry a jej produktov v našom živote, pochopíme, že každý národ má svoje vlastné kultúrno-spoločenské hodnoty a produkty, ktoré je takisto potrebné rešpektovať a ochraňovať.

Sociálne napätie a kolíziu odlišných kultúr v spoločnosti často vyvolávajú aj autoritatívni vodcovia a politici, ktorí nedokážu prekročiť svoj vlastný tieň. K tomu, aby spoločnosť prosperovala, je potrebné vytvoriť také spoločenské prostredie, v ktorom vládne otvorenosť, synergia, ústretovosť a vzájomnú úctu. Základnou požiadavkou fungovania takejto spoločnosti je zbavenie sa predsudkov a predstáv o vlastnej dokonalosti a neomylnosti. Na opačnej strane myslieť si, že absolútne tolerovanie všetkého odlišného je všeliekom na sociálnu a kultúrnu harmóniu a na stabilitu spoločnosti, je prinajmenšom naivné. Niektorí spoločensky a kultúrne neprispôsobiví jedinci majú sklony k tomu, aby benevolentný sociálny systém tolerantnej spoločnosti a jej ústretovosť voči imigrantom a migrujúcim skupinám zneužili a profitovali z neho. Paradoxne, tolerantná spoločnosť práve tým, že prehliada a „v dobrom“, resp. ústretovo, toleruje i nekalé a neetické, resp. kultúrne nemorálne praktiky asociálov vydávajúcich sa za členov marginalizovaných/diskriminovaných skupín, môže doplatiť na svoju benevolenciu a svoj veľkorysý sociálny systém. Sociálnu pomoc nemožno považovať za tovar, na ktorý má každý nárok. Je aj vecou kultúry (predovšetkým právnych noriem), do akej miery sa dá tento systém nepoctivými špekulantmi či už z radov vlastnej, alebo cudzej kultúry, zneužiť.

Ukazuje sa teda, že kultúrnu identitu príslušníkov tolerantnej a prispôbivej komunity ohrozuje predovšetkým ich vlastná nepripravenosť čeliť arogancii neprispôbivých skupín, ako aj neschopnosť zabrániť rozpínavosti cudzieho kultúrneho modelu. Keďže sú voči votrelcom bezradní, buď sa cudzej kultúre deklaratívne prispôbia, alebo sa s ňou v horšom prípade asimilujú. Uvedené nás oprávňuje konštatovať, že je potrebné vyznačiť aj kontúry tolerancie; určiť jej hranice a zadefinovať pravidlá koexistencie. Tolerancia, ako to akcentuje aj M. Hargašová (1997), musí byť aj o kompromisoch, bez jednoznačných víťazov a porazených. Iste, tolerantná komunita sa vždy bude usilovať o spoločenskú rovnováhu, vzájomnú úctu a rešpekt. Úctu a uznanie si však nemožno vynútiť, treba si ich zaslúžiť. Na druhej strane intolerancia inakosti môže byť indikátorom rozdrobenej, kultúrne a etnicky nesúrodnej a často i morálne poklesnutej spoločnosti, v ktorej vládne napätie a pocit kultúrnej a sociálnej neslobody.

Svet sa spája, integruje. Kým priemyselná a hospodárska unifikácia už s väčšími/menšími úspechmi prebieha, kultúrna integrácia – nech sa už opiera aj o tie najoptimistickejšie teórie hlásajúce toleranciu voči inakosti a nech je vynaložené aj to najväčšie úsilie na vytvorenie spoločného kultúrno-spoločenského modelu, ktorý by rešpektoval kultúrnu rôznorodosť s cieľom nenarušiť integritu odlišných kultúr – nemôže byť garanciou kultúrnej egality, ani kultúrnej autonómie. Garantovať rovnoprávnosť etnických spoločenstiev, ktorých kultúrno-spoločenské hodnoty a životný štýl sú dichotomické; vedieť prijať a rešpektovať diametrálne odlišnú kultúru vo svojom kultúrnom okruhu nedokáže vyriešiť žiadny politický dohovor ani medzinárodný dokument. Integrácia sa teda stáva ďalším zdrojom sociálneho napätia. Evidentne, úsilie zlúčiť ekonomicky, kultúrne a sociálne heterogénne spoločenstvá nie je cestou na od-

stráňenie rozdielov. Naopak, takéto úsilie často evokuje u príslušníkov „malých“ národov pocit neslobody a bezmocnosti voči „veľkým“ a „silným“ národom. Napätie vyvoláva aj skutočnosť, že marginalizované sociálne skupiny (nevidiac iné riešenie na zmenu svojho statusu quo) často odchádzajú do zahraničia, aby našli lepšie spoločenské uplatnenie a získali sociálne istoty. Zo strany ekonomicky vyspelých a bohatých štátov to vyvoláva averziu voči migrujúcim sociálnym skupinám, čím u týchto pocit sociálnej neslobody, bezmocnosti a odkázanosti ešte narastá. Stávajú sa trňom v oku už nielen doma, ale aj v zahraničí. Lokálny, regionálny a národný problém tým dostáva nadnárodné rozmery, ktoré je potrebné systémovo riešiť.

Ohrozuje globalizácia kultúrnu suverenitu národných spoločenstiev? Sú integračné úsilia príčinou laxného postoja voči vlastnému národu a jeho kultúrno-spoločenským hodnotám? Dokážeme čeliť agresivite/atraktivite iných kultúr? Takéto a podobné otázky si kladieme čoraz častejšie. Za dôležité v tomto kontexte považujeme predovšetkým ochranu národných kultúrnych okruhov, ich produktov, výdobytkov a hodnôt. Ak nechceme, aby z jednotlivých národných kultúrnych okruhov a z ich kultúrnych modelov vznikol jeden spoločný a neidentifikovateľný pseudomodel, musíme sa postarať o to, aby sa uchovala ich autenticita, jedinečnosť a špecifickosť. Zdá sa, že úsilie o homogenizáciu doteraz markantne odlišných spoločenstiev pretrváva. Dôležité však je, aby tento proces neprebíhal nekoordinovane, násilne, bezohľadne a predovšetkým pod taktovkou "mocných" či direktívou "vyvolených". Exkurzom naprieč dejín zisťujeme, že mnohé národy sa zo zemského povrchu vytratil bez toho, aby svoje posolstvo odovzdali svetu. O ich živote dnes vypovedajú iba pozostatky ich kultúry, cez ktoré sa ich snažíme spoznať a porozumieť im. Pri ruinách ich kultúry by sme si mali uvedomiť, že ak nechceme, aby nás postihol rovnaký osud, je načase zaostriť pozornosť na každú, aj tú "najmenšiu" spoločnosť. Veď napokon, aj kultúrno-spoločenské a umelecké výtvory tých "najmenších" môžu byť gigantické.

Multikulturalizmus a multietnicizmus možno považovať za produkty globalizácie a integrácie. Teoretici z oblasti humanitných vied (W. Kimlicka, W. Welsch, Z. Bauman, V. Gažová, E. Mistrík a mnohí ďalší) sa nimi intenzívnejšie zaoberajú od druhej polovice 20. storočia, kedy sa proces svetovej globalizácie zintenzívnil. Oficiálne ako prvá krajina sa k politike multikulturalizmu prihlásila Kanada v roku 1971 (Gažová, 2001, s.18). Niet pochýb o tom, že koexistencia viacerých národov, prítomnosť viacerých kultúr v tom istom priestore má aj svoje výhody, ale aj mnohé úskalia. Medzi výhody kultúrnej komunikácie a stretu odlišných kultúr je možné zaradiť spoznávanie inonárodných a inokultúrnych zvykov, tradícií, noriem, ale rovnako aj možnosť konfrontovať vlastnú kultúru s inou. Cez prizmu odlišnej kultúry si viac uvedomujeme svoju vlastnú kultúru, naučíme sa akceptovať inakosť a komparovať elementy a fenomény našej kultúry s komponentmi inej. Z problémov multikultúrnej a multietnickej spoločnosti nemožno podceňovať najmä strach zo straty národnej a kultúrnej identity pri pokusoch o násilnú asimiláciu minorít s majoritou, ako aj pocit straty kultúrnej autonómie, pocit straty osobnej slobody a sociálnych istôt z dôvodu vlastnej odlišnosti/inakosti. Keďže tieto problémy majú spoločného menovateľa, ich riešenia vyžadujú jednotný prístup a spoločné postupy integrovaných krajín.

Multikulturalizmus/-etnicizmus citlivo zasiahol aj miestnu kultúru, ktorá v hierarchii kultúrno-spoločenských hodnôt si vyžaduje viac pozornosti. Jej inštitucionálna

báza je žalostná, celý rezort kultúry je finančne poddimenzovaný. Napriek tomu v súčasnom období zaznamenávame na jej úrovni zvýšený záujem predovšetkým o *alternatívne kultúry*. Ambíciou predstaviteľov alternatívnych kultúr, ktorí usilujú o netradičné stvárnenie a sprostredkovanie hodnôt a produktov kultúry širokým vrstvám, je predovšetkým aktivizovať pasívnejších konzumentov kultúry a vyprovokovať ich k vyššej kreativite a účasti na kultúrno-umeleckom a spoločenskom dianí vo svojom bližšom i širšom okolí. Alternatívne kultúry sa kreujú, resp. konštituuju tromi spôsobmi, a to:

a) ako výsledok prirodzeného kultúrno-umeleckého vývoja v rámci dominantnej kultúry;

b) ako reakcia na kultúrno-spoločenské dianie vo vlastnom kultúrnom okruhu (ojedinele aj ako reakcia na nejakú celosvetovú anomáliu alebo udalosť vyvolávajúcu širšiu diskusiu a medzinárodný ohlas);

c) ako komponent jednej kultúry importovaný do druhej kultúry, teda ako implantát rozvíjajúci sa v inokultúrnom prostredí .

Vznik alternatívnych kultúr súvisí aj so zvýšenou mobilitou obyvateľstva, interkultúrnou komunikáciou, kultúrnou globalizáciou a snád' aj s módou ako kultúrno-umeleckým regulátorom. Miestna kultúra, ktorej hodnoty predstavujú základ historických a národných tradícií dominantnej kultúry (máme tu na mysli verejne deklarovaná *štátnu*, resp. *národnú* kultúru), a ktorá „módny výstrelkom“ doby v minulosti odoláva pomerne dlho, je taktiež obohacovaná o nové fenomény a kultúrne elementy. Jej relatívna stabilita je narušovaná inokultúrnymi fenoménmi, je sústavne vystavovaná konfrontácii s kontrakultúrou a je neustále atakovaná masovou kultúrou. Citlivo sa jej dotýkajú a vplývajú na ňu aj transformačné zmeny spoločnosti, politická a spoločenská klíma. Je preto len prirodzené, že v oblasti miestnej kultúry prioritou je aj harmonizácia tradičných kultúrnych komponentov so súčasnými kultúrno-spoločenskými trendmi.

V netolerantnom multikultúrnom/multietnickom priestore pnutie vyvoláva najmä prítomnosť viacerých kultúrnych modelov. K. Lorenz korene sociálneho napätia vidí vo vysokej koncentrácii obyvateľstva, čo podľa neho vedie k agresivite a odcudzeniu človeka človeku (Lorenz, 1990). Kvalita interpersonálnych kontaktov v netolerantnom priestore je podpriemerná, vládne tu nedôvera, predsudky, typická je absencia interkultúrnej a spoločenskej komunikácie, redukcia kultúrno-spoločenských kontaktov na minimum a často aj neúcta voči kultúrno-umeleckým výtvorom a spoločenským hodnotám toho druhého. Neriešenie a podceňovanie „lokálnych“ problémov rôznorodého obyvateľstva sa spoločnosti vypomstí. Určiť pravidlá koexistencie rozličných etník, zabrániť kultúrnym a sociálnym konfliktom, redukovať rôzne podoby a formy extrémizmu sú dôležité najmä preto, lebo tu neraz ide o (možno z aspektu majority banálne) problémy minority, ktorých marginalizácia pre dotknuté minority môže mať ďalekosiahle následky.

Spoločenské napätie v heterogénnom kultúrno-spoločenskom prostredí môže byť výsledkom i neochoty akceptovať práva príslušníkov minorít majoritným obyvateľstvom. Paradoxne, minoritou sa môžu stať aj príslušníci majoritného národa, ktorí svojím počtom tvoria iba "torzo" miestneho obyvateľstva. Máme tu na mysli také lokality

a regióny, ktoré obývajú národnostné menšiny. Výsledkom vytrvalého šírenia nenávisťnej politiky a podnecovania vášní zo strany nacionálne orientovaných politikov na etnicky zmiešanom území je, že i obyvatelia tých regiónov, ktoré historicky odjakživa patrili medzi multietnické a multikultúrne, často podľahnú ich výzvam na obranu národnej a kultúrnej svojbytnosti a mobilizujú sa proti "votrelcom". Dochádza k lokálnym rozbrojom, roztržkám, ktoré môžu narušiť kontúry kultúrnych modelov natoľko, že koexistencia dvoch odlišných etník na národnostne zmiešanom území je vyhrotená, až nemožná. Pravdou však je, že nespokojnosť a spoločenské pnutie môže vyvolať až príliš suverénne sa správajúca menšina v role miestnej majority, ktorá aj v liberálne zmýšľajúcej spoločnosti sa dožaduje nadštandardných práv. Na opačnej strane treba akcentovať, že prítomnosť a dominancia lokálnej/regionálnej inonárodnej/inokultúrnej majority pre príslušníkov štátotvorného národa prináša mnoho výziev, problémov, ale aj pokory a ponaučenia, ktoré potvrdzujú, že aj tá najstabilnejšia a najsebavedomejšia spoločnosť – ak sa vo svojej vlastnej kultúre a spoločnosti ocitne v role minority – sa môže cítiť minoritami s početnou prevahou vo svojom okolí ohrozovaná. Skutočnosť, že i "doma" má prevahu inoetnická/inokultúrna menšina, je pre človeka, ktorý nie je na stret kultúr pripravený, len ťažko prijateľná. Naproti tomu s nenávisťou voči menšinám na národne a kultúrne relatívne homogénnom území sa zasa obyčajne stretávame práve z dôvodu absencie skúseností zo spolužitia s inými etnikami. V takýchto lokalitách je ochota uveriť výrokom nacionalisticky orientovaných politikov o hroziacej expanzii národnostných menšín a ich kultúry (keďže príslušníci majoritného národa nemajú možnosť ich vyjadrenia a tvrdenia konfrontovať so skúsenosťami zo spolužitia s minoritami) vyššia a teda aj manipulácia s obyvateľstvom na takýchto územiach býva efektívnejšia a nebezpečnejšia. Aj z tohto dôvodu je požiadavka celoplošného zavedenia multikultúrnej výchovy opodstatnená.

Už Heidegger poukázal na to, že myslenie určuje diktát pravdy bytia. Ak sa nám neustále prizvukuje, že nečinnosť kompetentných orgánov voči neprispôsobivým individuíam a spoločenským skupinám, pochádzajúcim z iných etník a kultúr súvisí so snahou ich nenásilnej integrácie do majority a je prejavom tolerancie voči ich inakosti a uznávania ich „špecifických“ hodnôt, je to číry nezmysel. Ak príslušné orgány a inštitúcie nekonajú, tak sa nečudujeme, že sklamanie z "nečinnosti" kompetentných pri ochrane kultúrneho dedičstva a národných hodnôt majority môžu vyústiť do potreby vziať spravodlivosť do vlastných rúk. Len nedávno sme boli svedkami šialenej streľby nórskeho extrémistu Andersa Breivika, ktorý v mene „ochrany svojej kultúry“ so zbraňou v rukách išiel zabrániť rozmachu (podľa jeho úsudku nebezpečného) multikulturalizmu. Pravdou však je, že presvedčenie extrémistov o škodlivosti kultúrneho pluralizmu môže byť posilňované aj výrokmi niektorých politikov (napr. vyhlásením Angely Merkelovej o tom, že multikulturalizmus zlyhal). Z uvedeného vyplýva, že vyhlásenia čelných politikov (aby sa predišlo ich dezinterpretácii) je potrebné širokej verejnosti sprostredkovať aj s uvedením kontextu, v ktorom boli vyslovené.

Konflikty vyvolané prítomnosťou príslušníkov odlišných kultúr v jednom kultúrnom areáli sú potvrdením toho, že narušenie kultúrnych modelov, ktoré si jednotlivé kultúrne a národné spoločenstvá prostredníctvom socializácie, enkulturácie a inkulturácie osvojujú a dotvárajú, sú výsledkom kolízie nesúrodých regulatívov. Neustále narúšanie kontúr pôvodne etnicky a kultúrne homogénneho kultúrneho okruhu a jeho subkultúr (alternatívnych kultúr) príslušníkmi iných etník/kultúr postupom času vedie

k "presýteniu" pôvodného obyvateľstva inakosťou. Multietnicizmus a multikultúrnosť spôsobujú, že averzia voči všetkému, čo je "iné" u domáceho obyvateľstva narastá, vyhrocujú sa medziľudské vzťahy a viazne aj interkultúrna komunikácia. Kým na jednej strane sa tu možno stretávame s verejne manifestovaným nezáujmom o príslušníkov iných kultúr/etník a rovnako i s absolútnym ignorovaním ich potrieb zo strany domácich, na strane druhej máme sklony k tomu, aby sme aj neraz brutálne "očistné" skutky samozvaných „ochrancov“ spoločnosti a jej kultúry voči cudzincom považovali za skrat; za riziká, ktoré prináša koexistencia odlišných spoločenských societ, kultúr či etník. Vo svojej podstate však v oboch prípadoch ide o prejav zúfalstva, bezradnosti a beznádeje neslobodne sa cítiacich ľudí. Je to volanie o pomoc, signál, že už aj doteraz tolerantní a pevne na zemi stojaci jedinci strácajú pôdu pod nohami a cítia sa byť obeťami svojej vlastnej kultúry/spoločnosti. Je načase si uvedomiť, že tiché priznanie sa takýmto „čistkám“ v očiach ostatného sveta z nás robí nevšímavých ľudí, ba až komplicov intolerantných jedincov.

Medzi edukátormi existuje všeobecná zhoda, že najlepšou formou prevencie škodlivých a neželaných spoločenských fenoménov je edukácia širokej verejnosti. Občianske vzdelávanie by malo zohľadňovať aj požiadavky multikultúrnej spoločnosti, t.j. profilovanie mravne a kultúrne vyspelých občanov schopných tolerovať inakosť bez straty svojej národnej a kultúrnej identity. No ani tá najlepšie mienená výchova k tolerancii nemôže byť úspešná, pokiaľ naši najvyšší politickí predstavitelia rozsievajú semienka neznášanlivosti voči svojim „odlišným“ spoluobčanom. Neuvážené a možno i s vtipom vyslovené ironické poznámky na adresu príslušníkov niektorých minorít a sociálnych skupín narušajú harmóniu multikultúrnych a multietnických komunít, vyvolávajú osobné animozity, dehonestujú spoločenský honor menšín a deformujú spoločenské prostredie.

V intenciách občianskeho vzdelávania by sme sa mali zamerať aj na sociálnu inklúziu osôb žijúcich v sociálnom vylúčení, chudobe, biede, diskriminácii a nevzdelanosti a dosiahnuť, aby ich ambíciou sa stala potreba zlepšiť svoj sociálny status aj zmenou životného štýlu či korekciou vlastných handicapov (napríklad analfabetizmu) a morálno-etických nedostatkov. Vyžaduje si to ich aktívnu účasť na veciach verejných a kultúrno-spoločenských, ako aj zmenu postojov k svojmu bližšiemu i širšiemu okoliu. Ide tu o proces, výsledkom ktorého má byť prerod pasívneho a letargického človeka na aktívneho, sebavedomého občana. V neposlednom rade je potrebné akcentovať, že efektivita a úspešnosť občianskeho vzdelávania závisia aj od spoločenskej klímy a celkovej spoločenskej atmosféry, v ktorej sa edukácia uskutočňuje.

Keď tvrdíme, že výchova a vzdelávanie sú kľúčom od dverí do lepšieho, morálne a kultúrne vyspelejšieho sveta, urobme všetko preto, aby výchova k tolerancii spolu s multikultúrnou výchovou sa stali organickou súčasťou edukácie obyvateľstva, nástrojom eliminácie sociálnej nerovnosti a prioritou spoločnosti.

Dnes je už kreovanie multikultúrnej spoločnosti s trvalo udržateľnou rovnováhou medzi príslušníkmi odlišných kultúr bez edukácie širokých mas k tolerancii inakosti nepredstaviteľné. Zrejme skutočnosť, že v multikultúrnom a multietnickom Uhorsku Slováci koexistovali niekoľko storočí bez väčších problémov s príslušníkmi iných národov sa podpisuje pod skutočnosť, že sa donedávna nepociťovala akútna spoločenská

potreba systémovo pristupovať k občianskemu vzdelávaniu. Z tohto aspektu je pre edukátorov dospelých občianske vzdelávanie zamerané na multikultúrnú výchovu a výchovu k tolerancii výzvou, ale i dôvodom na zamyslenie. Položme si otázky: Ne-
podceňujeme procesy akulturácie a jej dopady na ľudskú psychiku? Neobávame sa zvyšujúceho sa spoločenského napätia a narastania kultúrnych a sociálnych konfliktov pri strete odlišných kultúr? Ako si dokázali naši predkovia uchovať svoju kultúrnu a národnú identitu v multikultúrnom prostredí bez toho, aby boli voči iným intolerantní? Prečo sú dnes mnohí tí, ktorí s inakosťou nemajú žiadnu osobnú skúsenosť voči nej intolerantní? Prečo máme strach z prítomnosti príslušníkov inej kultúry v našom kultúrnom areáli, keď tvrdíme, že stret a kultúrny dialóg obe komunikujúce strany obohacuje? Prečo máme predsudky a averziu voči sociálne slabším skupinám a prečo ich a priori podceňujeme? Všetky tieto otázky (ako východiská) by mali byť zohľadnené pri koncipovaní osnov multikultúrnej výchovy a výchovy k tolerancii. Ak k takejto edukácii pristúpime poctivo, zodpovedne a citlivo, snáď na nich nájdeme aj odpovede. Hodiny nám už tikajú.

Ak uveríme falošnej propagande rovnosti v duchu tézy z Orwellovej Farmy, sme krátkozrakí a možno aj naivní; ak uveríme manipulátorom, ktorí tvrdia, že spoločnosť sa vždy diferencovala a sociálna nesloboda a nerovnosť kultúr sú výplodom fantázie, je to chyba a možno i hazard. Nesmieme však uveriť tým, ktorí tvrdia, že odstrániť sociálnu nerovnosť a neslobodu nie je v ľudských silách. Je načase zboriť prekážky, ktoré bránia rozvoju spravodlivejšej a ľudskej spoločnosti.

Literatúra

- DENCIOVÁ, E. 2011. *Intolerancia inakosti ako problém multikultúrnej spoločnosti*. In: Socialia 2011. Banská Bystrica, UMB, Pedagogická fakulta, s.283-287. ISBN 978-80-557-0305-3.
- GAŽOVÁ, V. 2001. *V osídľach multikulturalizmu*. In: Multikulturalita, interkulturalita, transkulturalita. Acta culturologica, zv. č. 6, Bratislava, Katedra kulturológie Filozofickej fakulty UK, 2001, s. 17-25. ISBN 80-88820-19-7.
- HARGAŠOVÁ, M. 1996. *Tolerancia a jej hranice*. Banská Bystrica, Metodické centrum, 1997, 60 s. ISBN 80-8041-034-4.
- LAWLESS, R. 1996. *Co je to kultura*. Olomouc, Votobia 1996, 192 s. ISBN 80-7198-106-0.
- LORENZ, K. 1990. *8 smrtelných hříchu*. Praha, Panorama 1990, 101 s. ISBN 80-7038-212-0.
- SCHWEITZER, A. 1986. *Kultúra a etika*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 424 s. ISBN 72-079-86.

Alternatívne financovanie vysokoškolského štúdia

Tomáš Miklošovič¹ Ekonomický ústav SAV

Viliam Páleník¹ Ekonomický ústav SAV

Alternative Financing of University Studies

Authors' contact details

¹ Slovak Academy of Sciences,
Institute of Economic Research,
Šancova 56, 81105 Bratislava,
Slovakia

Abstract: Investments in higher education are one of the key factors to improve the productivity, the economy output and wealth of society. Governments often encourage greater participation in higher education, particularly among students from low income families through scholarships. One of the main instruments of general support for students are college loans.

At Slovakia there are already established both types of student financial support: student loans and social or merit scholarships. Overall background of this system is based to generally support students via these scholarships than loans. This amount is also higher, when we are comparing similar education systems in different countries. This higher preference for scholarships over the loans is also costly for public finances, because only additional income to the state is provided via higher taxes from higher personal income after the graduation. On the other hand, scholarships made universities more available for students in general.

Loan schemes for university studies are commonly used instrument for promoting higher education for young people. Although the basic principle is always the same, there is no general form of loans among other countries and we can find a variety of modified college loan schemes.

Main scope of this paper is to analyse general proposal for college loans for the young people, and secondly, to resolve financing of higher education in Slovakia. We will analyze impact of providing generally available loans, which will be paid during several years after the graduation. The model will calculate the possibilities of financing loans, as well as alternative of direct university financing.

New concept of loans will make higher education system more available for general public. Selecting the appropriate strategy, when loan system will focus on important and scarce departments of universities, this approach should also provide an opportunity to respond to market needs in a relatively short time, which in today's model of finance the universities in Slovakia does not come even in the long term..

Keywords: University education, university loan, income tax.

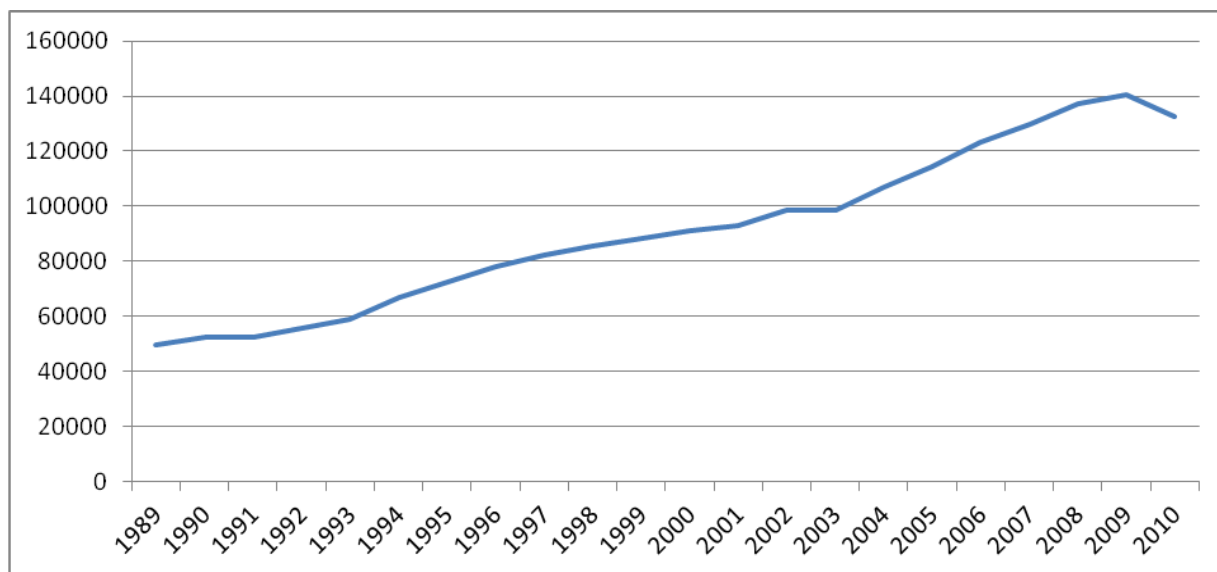
Táto práca bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA-2/0172/12

1 Úvod

Štúdium na vysokej škole nie je len módnym trendom, ale je dôležitým krokom napredovania jednotlivca, spoločnosti i hospodárstva. Preto čoraz viac mladých pokračuje v štúdiu i po skončení stredoškolského štúdia. Absolvovanou vysokou školou následne dosahujú lepšie postavenie v spoločnosti, a zároveň i vyššie platové ohodnotenie. Na dosiahnutie týchto cieľov musí však byť splnený predpoklad, že ponuka vysokoškolských absolventov sa musí čo najviac približovať dopytu pracovného trhu. Ak daný predpoklad nie je splnený, dochádza k deformácii na oboch stranách, čo má za následok plytvanie verejnými financiami a pokles efektivity hospodárstva.

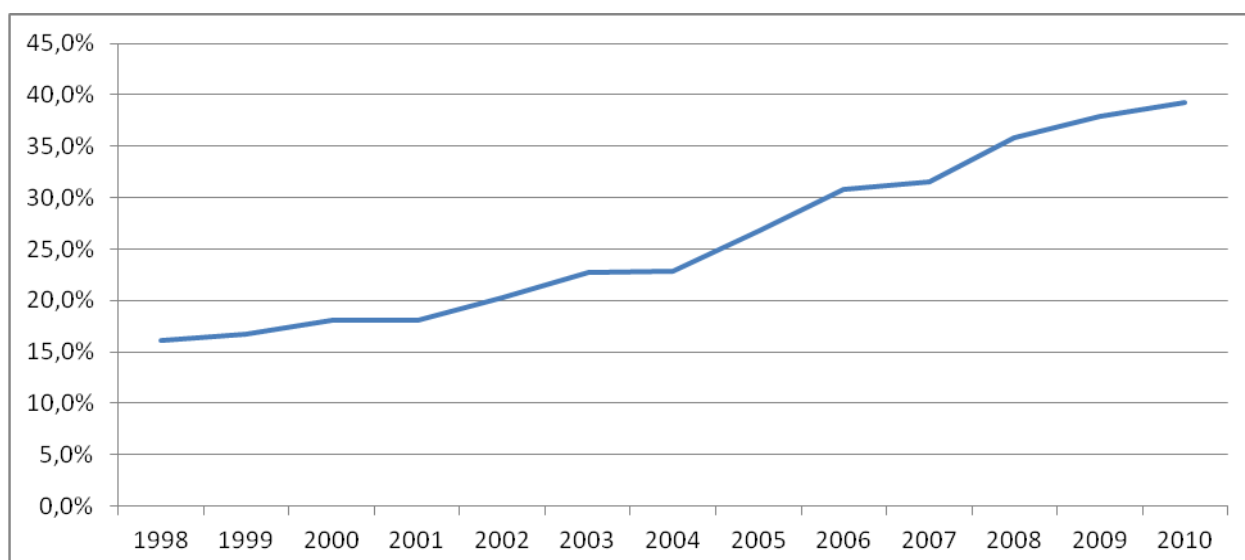
Priemerní maturanti pri voľbe študijného programu zohľadňujú rôzne informácie, ako náročnosť prijímacieho konania, náročnosť samotného štúdia, vzdialenosť od bydliska, správanie priateľov a známych či kusé informácie z médií. Perspektíva uplatnenia na trhu práce nepatrí k ich kľúčovým kritériám. Vysoké školy prijímajú študentov na študijné programy, ktoré majú akreditované a v počtoch, ktoré odpovedajú kapacitám katedier. Pritom v samosprávnych vysokých školách majú veľkosti katedier veľkú zotrvačnosť cez pomerne zastúpenie v senátoch. Perspektíva uplatnenia absolventov z krátkodobého hľadiska nie je kľúčovým kritériom pri voľbe otváraných študijných programov a ich kapacity. Ministerstvo školstva SR cez svoju rozpočtovú kapitolu plošne financuje VŠ bez ohľadu na poruchy na trhu práce (napr. nadbytok politológov a nedostatok stomatólogov či technických oblastí). Pri takýchto účelových funkciách neviditeľná ruka trhu zariadi rovnováhu po dostatočnom počte transakcií (tj. niekoľko generácií) alebo aj vôbec. Preto je namieste hospodárskou politikou zmeniť motivácie aktérov, a tým urýchliť vytváranie trhovej rovnováhy na trhu VŠ vzdelania.

Od vzniku Slovenskej republiky zaznamenávame nárast vysokoškolských študentov, ktorý je spôsobený väčšou dostupnosťou vysokoškolského štúdia, otváraním nových vysokých škôl, zlepšením finančnej situácie domácností. Získanie vysokoškolského titulu však nie je už len výsadou jednotlivca, ale aj potrebou na zabezpečenie si adekvátneho finančného zabezpečenia. Tu sa však vynára otázka či neúmerné zvyšovanie počtu vysokoškolských študentov príliš neznižuje kvalitu vysokoškolského štúdia.

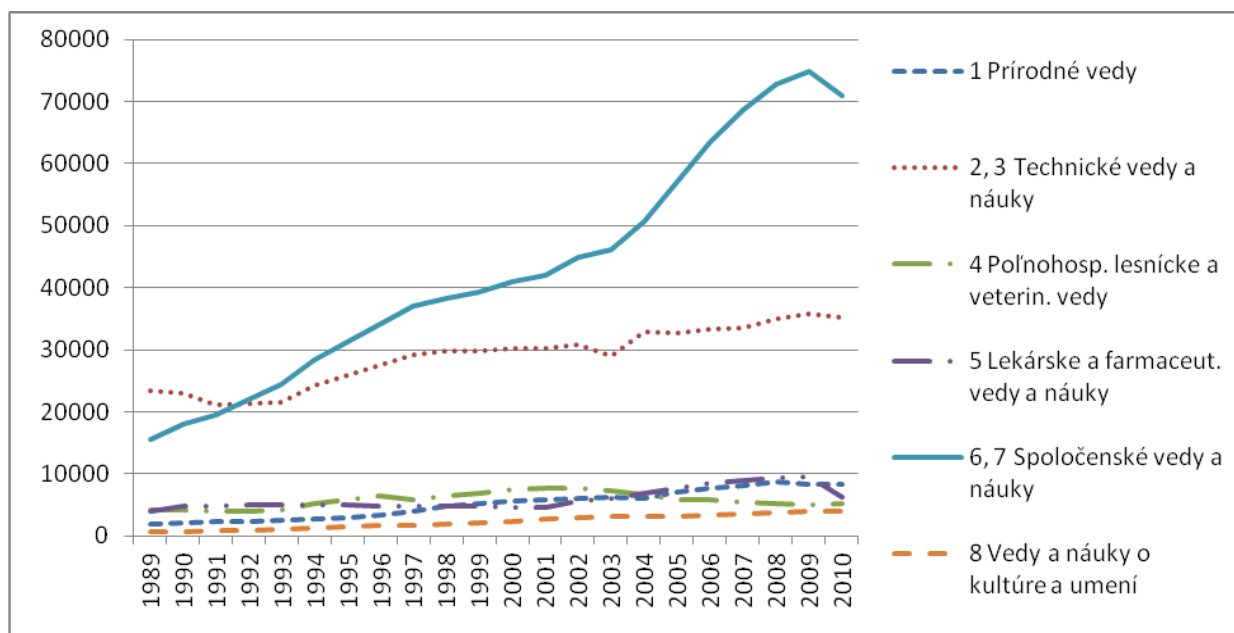
Graf 1: Počet vysokoškolských študentov so slovenskou štátnou príslušnosťou
Zdroj: Štatistický úrad SR

Na predchádzajúcom grafe môžeme vidieť, že nárast vysokoškolských študentov je enormný a kontinuálny. Po zmene ústavného zriadenia nastúpili do škôl aj študenti, ktorým bolo štúdium na vysokej škole z akýchkoľvek príčin odopreté. Avšak ani tento fakt nezodpovedá enormnému nárastu študentov vysokej školy. Neustály nárast podielu mladých študentov má za následok, že mladí ľudia sa dostávajú na trh práce v neskoršom období a strácajú možnosť získať pracovné návyky a skúsenosti v mladšom veku.

Graf 2: Podiel vysokoškolákov vo veku 20-24 rokov na počte obyvateľov vo veku 20-24 rokov
Zdroj: VZPS

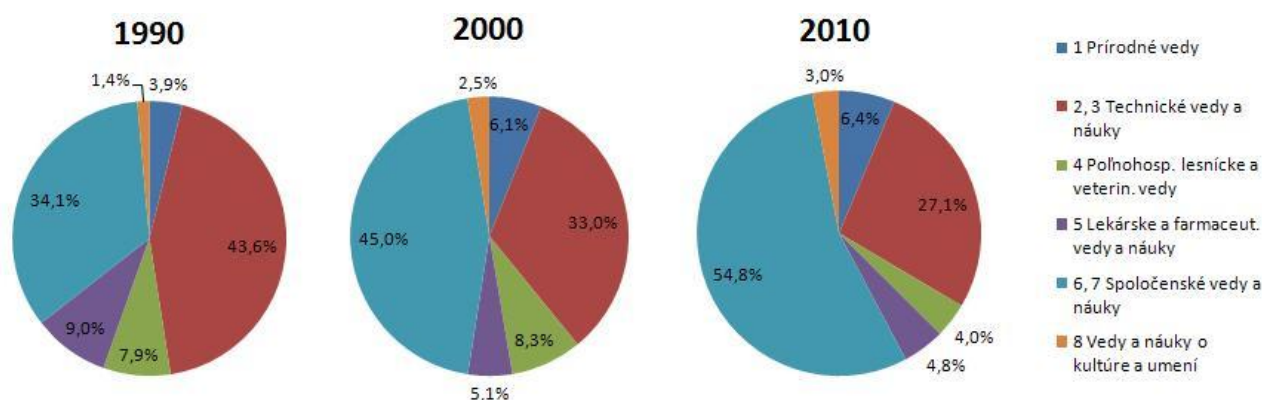
Je zrejmé, že vstup mladých ľudí na pracovný trh sa posúva až po ukončenie vysokoškolského štúdia. Po získaní kvalitného vysokoškolského vzdelania sa skvalitňuje trh práce, a tým pádom sa stávame konkurencieschopnými pre európsky trh. Otázkou ostáva, či absolventi vysokoškolského štúdia sú na jednej strane kvalitne pripravení pre potreby trhu práce a na druhej strane či zodpovedajú dopytu pracovného trhu.

Graf 3: Počet vysokoškolských študentov so slovenskou štátnou príslušnosťou podľa jednotlivých študijných zameraní.
Zdroj: Štatistický úrad SR

Z predchádzajúceho grafu sa môžeme presvedčiť, že najväčší nárast študentov vysokoškolského štúdia zaznamenávajú spoločenské vedy a náuky. Na druhej strane,

technické smery zaznamenávajú len nepatrné zvyšovanie počtu študentov počas sledovaného obdobia.

Graf 4: Podiely študentov podľa študijného zamerania v jednotlivých rokoch.

Zdroj: Štatistický úrad SR

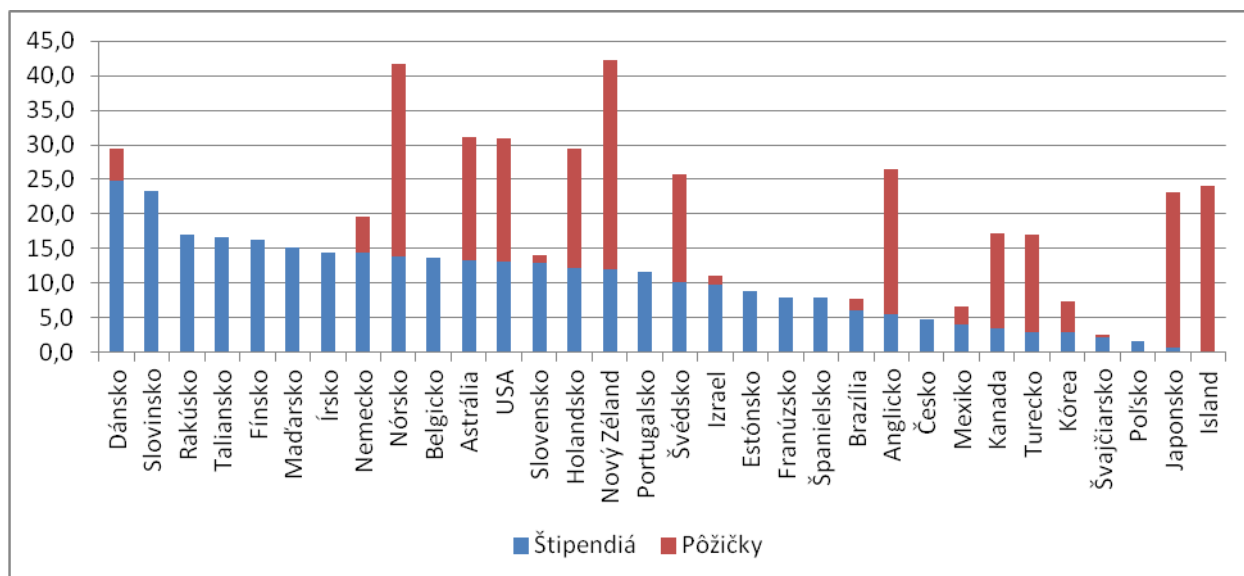
Dané grafy nás utvrdzujú, že technické smery strácajú svoje postavenie v rámci vysokoškolského štúdia v prospech spoločenských vied. Čoraz viac študentov sa hlási na spoločenské vedy, zatiaľ čo ostatné študijné zamerania nemajú adekvátne podiely zastúpenia.

Z toho nám vychádza, že absolventi vysokoškolského štúdia majú minimálnu možnosť uplatnenia sa v odbore, ktorý absolvovali. Taktiež počet študentov, a tým pádom absolventov, je neúmerne vysoký a neustále sa zvyšuje.

Financovanie vysokoškolského štúdia v dnešnej podobe nerieši žiadnu z deformácií, ktoré sme si uviedli. Preto treba zmenu, ktorá by pomohla vyriešiť nerovnováhu na trhu vysokoškolského vzdelania.

2 Financovanie vysokoškolského štúdia

V rámci podpory financovania vysokoškolského štúdia sú na Slovensku v súčasnosti etablované sociálne štipendiá, prospechové štipendiá a vysokoškolské pôžičky. Systém je nastavený tak, že v súčasnosti prevládajú štipendiá, ako podpora vysokoškolského štúdia, nad pôžičkami. Štipendiá majú väčší vplyv na dostupnosť štúdia, avšak sú omnoho náročnejšie na verejné financie, pretože sú nenávratné na rozdiel od pôžičiek, ktoré nezaťažujú verejné financovanie v takej miere.

Graf 5: Pôžičky a štipendia v krajinách OECD ako % z celkových verejných výdavkov na VŠ vzdelávanie, bázičný rok 2006.

Zdroj: OECD

Tab. 1: Poskytnuté prostriedky financovania vysokoškolského štúdia v mil. EUR

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Sociálne štipendia	3,6	6,7	6,9	7,0	14,0	24,2	25,2	23,0	23,2
Prospechové štipendia	0,0	0,0	0,0	2,2	7,5	7,9	6,4	6,7	6,6
Poskytnuté vysokoškolské pôžičky	3,3	3,6	3,2	2,5	1,7	1,4	1,4	3,0	2,9

Zdroj: Ministerstvo školstva SR

Ako je vidieť, každá krajina má nastavený vlastný systém, ktorý zabezpečuje financovanie vysokoškolského vzdelania. Inovácia financovania vysokoškolského štúdia by mala zahrňovať časť z oboch konceptov. Nemala by prenášať celú finančnú náročnosť štúdia na študenta, a taktiež by mala byť prístupná pre najslabšie sociálne vrstvy.

3 Princíp navrhovanej inovácie

Poskytnutie výhodnej štátnej pôžičky, ktorá bez ohľadu na sociálny status rodiny umožní financovať celé vysokoškolské štúdium študenta. Pôžička bude umorovaná započítaním dane z príjmu fyzickej osoby (tzn. absolvent zaplatí daň, zníženú o splátku pôžičky). Nastavenie parametrov pôžičky tak, aby ju priemerný absolvent celú splatil zníženými daňami za celú svoju priemernú pracovnú kariéru.

Výhody:

1. Dostupnosť vysokoškolského štúdia pre všetky sociálne skupiny, vrátane štúdia v zahraničí.
2. Dane si môže znížiť len ten, kto pracuje, a to na Slovensku.
3. Motivácia študentov, vybrať si študijný program, s ktorým sa zamestnajú (napr. technické smery).

4. Absolventi, ktorí pôjdu pracovať do zahraničia (rovnako po štúdiu doma alebo v zahraničí), budú motivovaní hľadať zamestnanie, v ktorom plne uplatnia svoje vzdelanie, zabránenie sociálneho dumpingu.
5. Absolventi, ktorí vyštudujú študijný program, s ktorým si nenájdu prácu, budú pod tlakom pôžičky a budú motivovaní rekvalifikovať sa, aby získali prácu.

Nevýhody:

1. Potreba zásadne zvýšiť personálne a finančné kapacity študentského pôžičkového fondu.
2. Národohospodárska návratnosť až s časovým oneskorením, a to cez zníženú nezamestnanosť a cez splácanie pôžičiek absolventmi pracujúcimi v zahraničí.

Varianty:

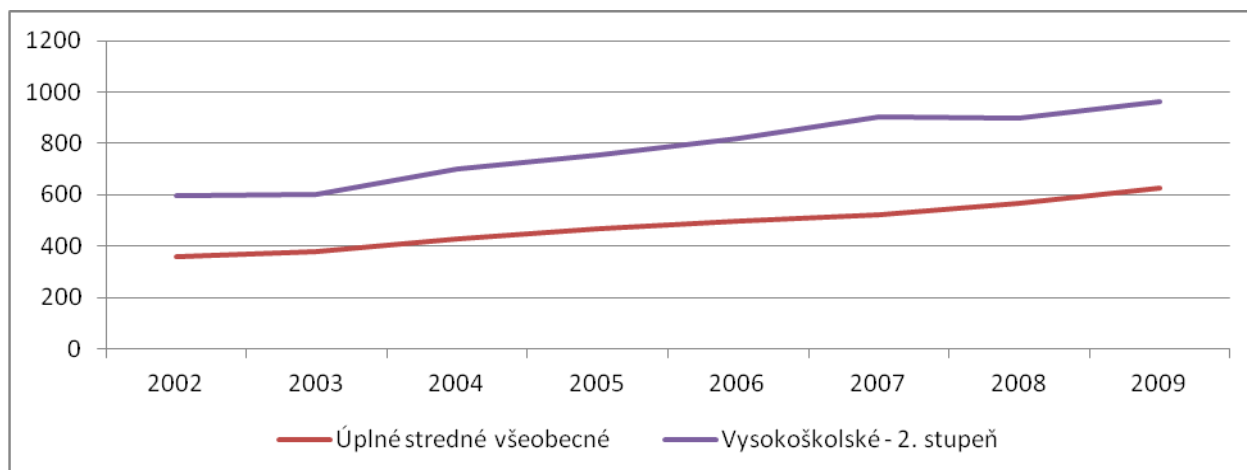
1. Minimálny variant: MŠ SR vyhlási prioritné študijné programy, ktoré sú, a v strednodobom horizonte aj budú nedostatkové a poskytne na tieto nové, zásadne zvýšené a zvýhodnené študentské pôžičky pri nezmenenom systéme financovania vysokých škôl.
2. Stredný variant: MŠ SR plošne poskytne tieto nové študentské pôžičky na pokrytie nákladov, súvisiacich s štúdiom pri nezmenenom systéme financovania vysokých škôl.
3. Maximálny variant: Plošné zavedenie školného na vysokých školách a zároveň MŠ SR plošne poskytne tieto nové pôžičky vo výške financovania školného, ubytovania, stravy, učebných pomôcok a pod..

Prepočet minimálneho variantu

Princíp minimálneho variantu by zatriktívnil študijné smery, ktoré sú v národnom hospodárstve nedostatočné, a tak by sa v relatívne krátkom čase nastavila lepšia rovnováha na pracovnom trhu. Maturanti by začali preferovať odbory, ktoré by im umožňovali čerpať tieto nové, zvýhodnené študentské pôžičky.

Pri prepočte variantu sme používali voľné dostupné informácie zo Štatistického úradu Slovenskej republiky a zo stránky Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Na nasledujúcom grafe môžeme vidieť priemernú čistú mesačnú mzdu zamestnanca s úplným stredným všeobecným vzdelaním a zamestnanca s ukončeným vysokoškolským vzdelaním 2. stupňa. Priemerná čistá mzda zamestnanca s úplným stredným všeobecným vzdelaním predstavuje v priemere 60% priemernej čistej mzdy zamestnanca s vysokoškolským vzdelaním.

Graf 6: Priemerná čistá mesačná mzda, v eurách

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky

Priemerný ročný rast čistej priemernej mzdy u zamestnanca so stredným všeobecným vzdelaním bol 8,2% a priemerný ročný rast čistej priemernej mzdy zamestnanca s vysokoškolským vzdelaním predstavoval 7,1%. Po očistení od ročnej inflácie bol ročný rast čistej reálnej priemernej reálnej mzdy zamestnanca s ukončeným všeobecným stredným vzdelaním 3,3% a u zamestnanca s ukončeným vysokoškolským vzdelaním 2,8%.

Následne sme pristúpili k predikcii priemernej reálnej mesačnej čistej mzdy pre obe skupiny. Očakávame znižovanie rozdielu medzi platmi u oboch skupín. Aj preto sme vytvorili viacero alternatívnych scenárov, ktoré predikujú niektoré možnosti vývoja na pracovnom trhu. Následne sme predikovali priemerné čisté reálne mesačné mzdy pre obe skupiny. Chceme upozorniť, že daný rast je nezávislý na inflácii, keďže predikujeme už reálnu mzdu (očistenú o infláciu). Každý scenár má vlastné špecifiká, ktoré sa snažia opísať potenciálny vývin situácie.

Tab. 2: Popis jednotlivých scenárov.

	Scenár 1	Scenár 2	Scenár 3	Scenár 4
Rast reálnej mzdy- SŠ	2,0%	2,5%	2,0%	1,0%
Rast reálnej mzdy- VŠ	1,5%	2,0%	1,0%	1,0%
Rast nezdanej časti	2,0%	2,0%	2,0%	1,0%
Daň z príjmu	19,0%	19,0%	19,0%	19,0%

Zdroj: Autori

Pomocou predikovaných miezd sme mohli odhadnúť výšku zaplatenej dane pre obe skupiny. Rozdiel medzi týmito zaplatenými daňami je čistá pridaná hodnota pre štát na daniach za zvýšenie si vzdelanostnej úrovne. Sú to dodatočné príjmy pre štátny rozpočet z dane fyzickej osoby, ktoré sú vytvorené zvýšením vzdelania. V ďalších výpočtoch sa zaoberáme len vybranými daňami. Nepočítali sme s vybranými odvodmi, ktoré tiež tvoria nezanedbateľnú časť príjmu verejného rozpočtu.

Na porovnanie sme použili nasledovný príklad. Zobrali sme priemerného zamestnanca, ktorý v roku 2010 skončil vysokú školu a následne sa zapojil do pracovného procesu. Na nasledujúcej tabuľke sú znázornené dodatočné príjmy pre štátny rozpočet len výberom rozdielu dane fyzickej osoby pre rôzne typy scenárov.

Tab. 3: Dodatočné príjmy v eurách

Počet odpracovaných rokov	Scenár 1	Scenár 2	Scenár 3	Scenár 4
5	3 488	3 540	3 336	3 465
10	7 064	7 261	6 482	6 930
15	10 715	11 157	9 391	10 395
20	14 427	15 217	12 010	13 860
25	18 182	19 427	14 278	17 325
30	21 957	23 767	16 127	20 790
35	25 725	28 210	17 480	24 255
40	29 455	32 722	18 250	27 720

Zdroj: Výpočty autorov

Teraz odhadneme výdavky študenta na 1 rok vysokoškolského štúdia. Naše odhady sú znázornené na nasledujúcej tabuľke. Sú vytvorené expertným posudkom a spríemerovaním viacerých zdrojov.

Tab. 4: Náklady študenta na 1 rok štúdia v eurách

	Denné štúdium	Externé štúdium
Školné	0	2 000
Učebnice	200	200
Internát	800	800
Doprava a strava	800	800
Spolu	1 800	3 800

Zdroj: Odhad autorov

Pri minimálnom variante sme nepredpokladali zavedenie školného, takže študentská pôžička by financovala len náklady študenta na štúdium. Odhadované náklady sú 1800 eur pre študenta denného štúdia a 3 800 eur pre študenta externého štúdia za 1 rok štúdia. Pri predpokladanom 5 ročnom štúdiu to je 9 000 eur a 19 000 eur podľa typu štúdia. Predpokladanú výška študentskej pôžičky preto odhadujeme na 10 000 eur, čo nám dáva priemernú časť 2 000 eur na 1 rok štúdia.

Minimálny variant počíta s poskytnutím vysokoškolskej pôžičky len pre prioritné študijné programy a štát len pre ne poskytne zvýhodnené pôžičky. Predpokladáme, že počet študentov patriacich do prioritných odborov je 5% zo všetkých študentov.

Tab. 5: Počet študentov na vysokej škole

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Počet študentov	160 261	173 843	191 420	195 214	194 554	187 120

Zdroj: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky

Môžeme teda predpokladať, že v prioritných programoch sa nachádza 10 000 študentov. Teda v každom ročníku sa nachádza 2 000 študentov. Pri počítaní celkových nákladov pre štátny rozpočet pri poskytovaní zvýhodnenej vysokoškolskej pôžičky predpokladáme, že každý študent prvého ročníka si zoberie maximálnu zvýhodnenú pôžičku.

Tab. 6: Náklady a návratnosť vysokoškolskej pôžičky pre minimálny variant

	Scenár 1	Scenár 2	Scenár 3	Scenár 4
Počet študentov v 1. ročníku	2 000	2 000	2 000	2 000
Výška pôžičky	10 000 eur	10 000 eur	10 000 eur	10 000 eur
Celková pôžička za 1 rok	100 mil. eur	100 mil. eur	100 mil. eur	100 mil. eur
Návratnosť pôžičky ⁵⁰	19 rokov	19 rokov	21 rokov	20 rokov
Úplné odpisovanie ⁵¹	8 rokov	8 rokov	9 rokov	9 rokov

Zdroj: Prepočty autorov

Môžeme teda povedať, že celková pôžička by predstavovala pre všetkých študentov 100 mil. eur a tieto prostriedky by sa do štátneho rozpočtu vrátili do 19 rokov len platením vyššou daňou fyzických osôb. Absolvent vysokej školy zaplatí celú pôžičku za 8 rokov, ak celú istinu spláca celou daňou fyzických osôb. Celá vysokoškolská pôžička by bola úročená úrokovou mierou rovnou inflácii.

Prepočet stredného variantu

Stredný variant zabraňuje diskriminácii študijných odborov a plošne poskytuje študentské pôžičky pre vysokoškolákov, nehl'adiac na študijné zameranie. Tento variant nerieši nerovnováhu na strane dopytu a ponuky, ale smeruje k zmene správania, znižovaniu nerovnováh, prípadne k vytváraniu podmienok pre postupné zavádzanie školeného.

Pri strednom variante sme predpokladali zavedenie školských pôžičiek plošne, pre všetky typy vysokých škôl. Nepredpokladali sme zavedenie školeného, takže študentská pôžička by financovala len priame náklady študenta na štúdium. Odhadované náklady sú 1 800 eur pre študenta denného štúdia a 3 800 eur pre študenta externého štúdia za 1 rok štúdia tak ako v predchádzajúcom prípade. Pri predpokladanom 5 ročnom štúdiu to je 9 000 eur a 19 000 eur podľa typu štúdia. V tomto variante taktiež predpokladáme výšku študentskej pôžičky na 10 000 eur.

Počas sledovaného obdobia bolo na vysokej škole najviac 195 tisíc študentov. Predpokladáme, že kapacita vysokých škôl je 200 tisíc študentov, pričom študenti sú v jednotlivých ročníkoch rovnomerne rozložení.

Tab. 7: Náklady a návratnosť vysokoškolskej pôžičky pre stredný variant

	Scenár 1	Scenár 2	Scenár 3	Scenár 4
Počet študentov v 1. ročníku	40 000	40 000	40 000	40 000
Výška pôžičky	10 000 eur	10 000 eur	10 000 eur	10 000 eur
Celková pôžička za 1 rok	2 mld. eur	2 mld. eur	2 mld. eur	2 mld. eur
Návratnosť pôžičky ⁵²	19 rokov	19 rokov	21 rokov	20 rokov
Úplné odpisovanie	8 rokov	8 rokov	9 rokov	9 rokov

Zdroj: Prepočty autorov

⁵⁰ Návratnosť je vypočítaná ako doba od poskytnutia pôžičky po dobu splatenia pôžičky len odpismi rozdielu dane fyzickej osoby medzi stredoškólakom a vysokoškólakom. Predpokladáme 5 ročné štúdium, v ktorom vysokoškólak nepracuje, a teda neplatí žiadnu daň.

⁵¹ Čas, za ktorú priemerný absolvent vysokej školy splatí celú pôžičku odpisovaním dane, ktorú zaplatí.

⁵² Návratnosť je závislá od výšky pôžičky, nie od počtu poskytnutých pôžičiek.

Prepočet maximálneho variantu

Priemerné výdavky na 1 študenta v období rokov 2005 až 2010 boli 2 240 eur na 1 rok. Samozrejme, musíme k týmto výdavkom ešte pripočítať výdavky študenta. Dostávame, že celkové náklady na 1 rok štúdia na vysokej škole stojí približne 4 000 eur pre študenta denného štúdia. Pri tejto variante navrhujeme študentskú pôžičku vo výške 20 000 eur. Takže aj pri pesimistickom raste platov študent denného typu štúdia splatí študentskú pôžičku umorovanú len dodatočnou daňou fyzickej osoby. Taktiež sme nepočítali so žiadnymi dodatočnými príjmami študentov, ako napríklad brigádami a prácami na dohodu.

Tab. 8: Náklady a návratnosť vysokoškolskej pôžičky pre maximálny variant

	Scenár 1	Scenár 2	Scenár 3	Scenár 4
Počet študentov v 1. ročníku	40 000	40 000	40 000	40 000
Výška pôžičky	20 000 eur	20 000 eur	20 000 eur	20 000 eur
Celková pôžička za 1 rok	4 mld. eur	4 mld. eur	4 mld. eur	4 mld. eur
Návratnosť pôžičky	32 rokov	31 rokov	-	34 rokov
Úplné odpisovanie	16 rokov	15 rokov	18 rokov	19 rokov

Zdroj: Prepočty autorov

Na prvý pohľad sa zdá celková pôžička astronomická, avšak na druhej strane si treba uvedomiť, že dochádza k úsporám na výdavkoch na vysoké školy v hodnote 450 mil. eur, ktoré plynú zo štátneho rozpočtu. Aj úplná návratnosť pôžičky je vysoká, na druhej strane však predpokladáme, že vysokoškolsky vzdelaný človek pracuje minimálne 40 rokov, čo je postačujúce na splatenie celej pôžičky pri viacerých scenároch.

4 Záver

Ide o prepočty konzervatívneho typu, lebo v žiadnom z predchádzajúcich variantov nie sú zahrnuté pozitívne externality, ako napríklad:

- dodatočné príjmy do štátneho rozpočtu, ako sú vyššie vybrané spotrebné dane, spôsobené vyššími príjmami vysokoškolsky vzdelaných občanov, taktiež nezanedbateľnú čiastku tvoria vybrané odvody,
- v žiadnom variante sme nepredpokladali s prácou študenta, pomocou ktorej sa splácanie pôžičky skracuje, taktiež sme nepredpokladali záujem o nižšiu pôžičku, ktorá sa automaticky kratšie spláca, alebo menšie zapojenie študentov do pôžičkovej schémy.
- neuvažovali sme prínosy študentov, ktorí nepôjdu pracovať do zahraničia, respektívne prínosy absolventov zo zahraničia, ktorí sa vrátia na Slovensko,
- neuvažovali sme úspory zrušením raritných odborov, štúdiom v zahraničí a návratom po štúdiu,
- neuvažovali sme efekty vplyvu efektívnejšieho ekonomického systému zosúladovania štruktúry vzdelávania s budúcimi potrebami trhu práce,
- neuvažovali sme národohospodárske efekty dostupnosti vysokoškolského vzdelania pre všetkých, a tým zlepšenie efektívnej alokácie ľudských zdrojov.

Na druhej strane sa však vyskytujú aj potencionálne negatíva, ktoré musíme brať do úvahy. Ide najmä o:

- vysoké administratívne náklady, keďže je predpoklad maximálneho využitia vysokoškolskej pôžičky a dlhého časového obdobia jej trvania,
- možná nedobytnosť časti pôžičky u ľudí žijúcich v zahraničí, budúcich invalidov a ľudí, ktorí zomrú skôr, ako bude splatená pôžička,
- potreba zákonodarne upraviť splatnosť pôžičky u ľudí, ktorí nemajú prostriedky na splácanie pôžičky (invalid),
- ušlé príjmy z daní počas vysokoškolského štúdia.

Všetky výpočty sme robili na priemernom študentovi. Tu však nastáva problém, že niektoré študijné odbory majú dlhší čas štúdia (stavebný architekti), a tým pádom vyššie nároky na štúdium. Taktiež problematické sa javia aj študijné odbory, ktoré majú vyššie náklady (medicína). Tu by bolo vhodnejšie podrobnejšie klasifikovať jednotlivé odbory a ich náklady na štúdium z pohľadu jednotlivca, tak aj z pohľadu danej vysokej školy.

Vhodným nastavením minimálneho variantu by štát bol schopný v relatívne krátkom čase reagovať na potreby trhu a nastaviť vysokoškolské štúdiá tak, aby sa ponuka a dopyt vysokoškolských absolventov čo najviac priblížila. Zmenšila by sa skupina absolventov, ktorí nemajú žiadnu alebo len minimálnu šancu nájsť si uplatnenie vo svojom obore. Tým pádom by sa dodatočne šetrili verejné financie, keďže by už nebolo potrebné zapájať týchto absolventov do ďalšieho rekvalifikačného vzdelávania.

Literatúra

Inštitút finančnej politiky, Ministerstvo financií SR. 2010. Analýza nákladov zavedenia pôžičkovej schémy typu ICL (income-contingent loan) v SR.

<http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=7566>.

Ministerstvo školstva SR. 2011. Výročná správa o stave vysokého školstva za rok 2003 až 2010 <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=529>.

OECD. 2009. Education at a Glance 2009: OECD Indicators, OECD.

ŠPF. 2011. Výročná správa o činnosti a hospodárení Pôžičkového fondu 2010.

http://www.spf.sk/studentsky/47._Vyrocna_sprava_SPF____rok_2010.

PAUHOFOVÁ, I. et al. 2012. *Paradigmy zmien v 21. storočí: Hľadanie kontúr v mozaike*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. ISBN 978-80-7144-194-6.

Postavenie miestnej samosprávy pri poskytovaní a zabezpečovaní infraštruktúry v obciach

Ivana Gecíková¹ Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy

The position of local self-government by infrastructure offering and providing in municipalities

Author's contact details

¹ *School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, Železničná 14, 821 07 Bratislava, Slovakia*

Abstract: Infrastructure is significant tool of economic and social development. The aim of the article is to show the position of local self-government by offering, providing and financing especially technical infrastructure in municipalities and also to identify factors, which influence self-government by decision making about infrastructure development in municipalities. The result show that two groups of factors which influence deciding of self-government: static and dynamic. Among static factors we include municipality size and municipality geographical position, among dynamic factors local self-government management, functional use of the municipality territory, financial and property politics of municipality, the activity of local inhabitants and the local entrepreneurs and cooperation with other municipalities, institutions of public administration and business environment.

Keywords: Local self-government, municipality, infrastructure, technical infrastructure, competencies

1 Úvod

Rozvoj infraštruktúry je nevyhnutným predpokladom a súčasne nástrojom sociálno – ekonomického rozvoja obcí, regiónov a krajiny. Infraštruktúra pôsobí ako stimulačný nástroj rozvoja územia, priamo aktivizuje činnosť obcí a regiónov, podnikov a obyvateľov. Infraštruktúra pomáha obciam plniť funkcie, ktoré smerujú k uspokojeniu potrieb vlastného obyvateľstva, podnikateľských subjektov, ako aj potrieb vyplývajúcich z medziregionálnej a medzinárodnej výmeny. Infraštruktúru tvorí skupina národohospodárskych odvetví, ktoré vytvárajú predpoklady na prítiahnutie investorov, premiestňovanie pracovnej sily, tovarov a služieb, zvyšovanie kvality života obyvateľov, čím prispieva k celkovému rozvoju ekonomiky krajiny. Konkrétne územie (obec, región) a infraštruktúra tvoria spolu jeden funkčný celok, nakoľko územie svojou polohou, členitosťou reliéfu či dostupnosťou vytvára primárne predpoklady pre budovanie zariadení infraštruktúry a dáva infraštruktúre jej charakter.

2 Materiál a metódy

Ivanička – Ivaničková (2007) vnímajú infraštruktúru ako súhrnný pojem na označenie integrovaného celku vonkajších podmienok výroby a života spoločnosti. Tvorí ju zariadenia, stavby a inštitúcie nevyhnutné pre prevádzku a rozvoj národného hospodárstva. Infraštruktúra ako odborný termín sa používa v architektúre, urbanizme, stavebníctve a v ekonómii na opis základných zariadení, služieb alebo organizačných štruktúr pre mestá a obce. Národná výskumná rada U.S.(National research council, 1983) pod infraštruktúrou rozumie zariadenia so špecifickou funkciou, akými sú diaľnice,

ulice, cesty a mosty, verejná doprava, letiská a letecká sieť, vodovody a vodné zdroje, čistiarne odpadových vôd, spracovanie komunálneho odpadu, výroba a prenos elektrickej energie, telekomunikácie, spracovanie nebezpečného odpadu a súčasne spojené polyfunkčné systémy. Eisler (2000) chápe pod infraštruktúrou dopravný a spojovací systém, energetické zdroje, vodohospodárske zariadenia, byty, školy, zdravotnícke a výskumné inštitúcie.

Zložitosť a rozmanitosť systému infraštruktúry vidieť v prístupoch k členeniu infraštruktúry (Tvrdoň - Hamalová – Žárska (1995); Eisler (2000); Ivaničková – Ivanička (2007); Výrostová (2010); Řektořík – Hlaváč a kol. (2012) a ďalší). Z hľadiska objektu pôsobenia infraštruktúry Hamalová – Tvrdoň – Žárska (1995), Belajová – Fáziková (2004) a neskôr Řektořík – Hlaváč a kol. (2012) členia infraštruktúru na:

- technickú, ktorá súvisí s fyzickým premiestňovaním materiálu, osôb, energií a informácií v priestore. Súčasťou technickej infraštruktúry tvoria dopravné siete, telekomunikačné siete, vodovodné siete, energetické siete. Niekedy sa táto infraštruktúra nazýva aj tvrdá alebo materiálna infraštruktúra.
- sociálnu, ktorá podmieňuje kvalitu života obyvateľov. Zaisťuje priestorovú, časovú a proporčnú dostupnosť rôznych druhov služieb (vzdelávacie, zdravotnícke, športové, kultúrne, obchodné atď.). Táto časť infraštruktúry sa nazýva aj mäkkou infraštruktúrou.

Postavenie infraštruktúry v rozvoji obcí a regiónov sa neobmedzuje len na budovanie infraštruktúrnych zariadení, ale aj na jej správu, prevádzku, údržbu a rozvoj, ktoré súvisia s prerozdelením kompetencií a nástrojov medzi jednotlivých aktérov miestneho a regionálneho rozvoja. Maier – Tödling (1997) vidia pri rozvoji infraštruktúry ako hlavného aktéra štát a jeho inštitúcie. Výkonná funkcia štátu v budovaní infraštruktúry je daná výkonom inštitúcií verejnej správy (Hamalová, 2007). Verejná správa vo vzťahu k infraštruktúre plní tri úlohy (Řektořík – Hlaváč a kol., 2012):

1. vytvára prostredie pre fungovanie infraštruktúry,
2. môže byť vlastníkom, prevádzkovateľom alebo spolupodielnikom technickej infraštruktúry,
3. je užívateľom produktov a služieb technickej infraštruktúry (t.j. spotrebiteľ, zákazník).

Výrazná časť zodpovednosti za budovanie a rozvoj infraštruktúry sa reformou verejnej správy a uplatnením princípu subsidiarity presunula na miestnu samosprávu (Hamalová – Belajová - Šebová, 2011). Na Slovensku je podľa zákona 460/1992 Zb. Ústavy SR v z.n.p. predstaviteľom miestnej samosprávy obec. Obec je povinná zabezpečovať všetky úlohy, ktoré súvisia s napĺňaním základných potrieb obyvateľstva, a to nielen tých, ktorí majú na území obce trvalý pobyt, ale aj tých, ktorí majú na území obce majetok. Tým obec naplňa samosprávnou zodpovednosť - samostatne rozhoduje a uskutočňuje všetky úkony, súvisiace so správou obce, jej financií a majetku (Papcunová – Geciková, 2011).

Cieľom príspevku je poukázať na postavenie miestnej samosprávy, ako významného aktéra rozvoja infraštruktúry, jej správy a údržby v obci. Súčasťou stanoveného cieľa je identifikovať kompetencie obce ako poskytovateľa a zabezpečovateľa infra-

štruktúry, poukázať na financovanie infraštruktúry obcou, načrtnúť možnosti a obmedzenia poskytovania infraštruktúry obcou. Vzhľadom na rozmanitosť systému infraštruktúry zúžime náš pohľad na problematiku technickej infraštruktúry.

3 Výsledky a diskusia

Obec pri výkone samosprávy napĺňa dve skupiny kompetencií:

- originálne kompetencie, ktoré získala hneď pri konštituovaní miestnej samosprávy po roku 1990, vymedzené zákonom SNR č.369/1990 Zb. o obecnom zriadení v z.n.p. Obce by tieto kompetencie mali financovať z vlastných príjmov,
- prenesené, ktoré získala v procese reformy verejnej správy a sú zakotvené v zákone č. 416/2001 Z.z. o prechode a prevode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky v z.n.p.. Štát si prenecháva dohľad nad výkonom týchto funkcií a zabezpečuje ich financovanie formou transferov na základe zákonom stanovených normatífov.

Tab. 1: Prehľad originálnych a prenesených kompetencií miestnej samosprávy

Originálne kompetencie	Prenesené kompetencie na úsekoch
• vykonáva úkony súvisiace s riadnym hospodárením s hnutelným a nehnuteľným majetkom obce a s majetkom vo vlastníctve štátu prenechaným obci do užívania, • zostavuje a schvaľuje rozpočet obce a záverečný účet obce, • rozhoduje vo veciach miestnych daní a miestnych poplatkov a vykonáva ich správu, • usmerňuje ekonomickú činnosť v obci, • utvára účinný systém kontroly a vytvára vhodné organizačné, finančné, personálne a materiálne podmienky na jeho nezávislý výkon, • zabezpečuje výstavbu a údržbu miestnych komunikácií, verejných priestranstiev, obecného cintorína, kultúrnych, športových a ďalších obecných zariadení, kultúrnych pamiatok, pamiatkových území a pamätihodností obce a súčasne vykonáva ich správu, • zabezpečuje verejnoprospešné služby, najmä nakladanie s komunálnym odpadom a drobným stavebným odpadom, udržiavanie čistoty v obci, správu a údržbu verejnej zelene a verejného osvetlenia, zásobovanie vodou, odvádzanie odpadových vôd, nakladanie s odpadovými vodami zo žump a miestnu verejnú dopravu, • utvára a chráni zdravé podmienky a zdravý spôsob života a práce obyvateľov obce, chráni životné prostredie, ako aj utvára podmienky na zabezpečovanie zdravotnej starostlivosti, na vzdelávanie, kultúru, osvetovú činnosť, záujmovú umeleckú činnosť, telesnú kultúru a šport, • plní úlohy na úseku ochrany spotrebiteľa a utvára podmienky na zásobovanie obce; určuje nariadením pravidlá času predaja v obchode, času prevádzky služieb a spravuje trhoviská, • obstaráva a schvaľuje územnoplánovaciu dokumentáciu sídelných útvarov a zón, koncepciu rozvoja jednotlivých oblastí života obce, obstaráva a schvaľuje programy rozvoja bývania a spolupôsobí pri utváraní vhodných podmienok na bývanie v obci, • vykonáva vlastnú investičnú činnosť a podnikateľskú činnosť v záujme zabezpečenia potrieb obyvateľov obce a rozvoja obce,	○ pozemných komunikácií ○ vodného hospodárstva ○ všeobecnej vnútornej správy vedenia matriky ○ sociálnej pomoci ○ územného plánovania a stavebného poriadku ○ ochrany prírody ○ školstva ○ telesnej kultúry ○ divadelnej činnosti ○ zdravotníctva ○ regionálneho rozvoja ○ cestovného ruchu

• zakladá, zriaďuje, zrušuje a kontroluje podľa osobitných predpisov svoje rozpočtové a príspevkové organizácie, iné právnické osoby a zariadenia, • organizuje miestne referendum o dôležitých otázkach života a rozvoja obce, • zabezpečuje verejný poriadok v obci; nariadením môže ustanoviť činnosti, ktorých vykonávanie je zakázané alebo obmedzené na určitý čas alebo na určitom mieste, • zabezpečuje ochranu kultúrnych pamiatok v rozsahu podľa osobitných predpisov a dbá o zachovanie prírodných hodnôt, • plní úlohy na úseku sociálnej pomoci v rozsahu podľa osobitného predpisu, • vykonáva osvedčovanie listín a podpisov na listinách, vedie obecnú kroniku v štátnom jazyku, prípadne aj v jazyku národnostnej menšiny.	
---	--

Zdroj: vlastné spracovanie na základe zák. č. 369/1990 Zb. a zák. č. 416/2001 Z.z.

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že z hľadiska rozvoja technickej infraštruktúry obce priamo zodpovedajú najmä za výstavbu a údržbu miestnych komunikácií, údržbu verejných priestranstiev, obecného cintorína, udržiavanie čistoty v obci, správu a údržbu verejnej zelene a verejného osvetlenia, nakladanie s komunálnym odpadom a drobným stavebným odpadom, zásobovanie vodou, odvádzanie odpadových vôd, nakladanie s odpadovými vodami zo žump a miestnu verejnú dopravu a vykonávajú ich správu. Na tieto kompetencie majú vlastné zdroje, ktoré získavajú jednak od štátu prostredníctvom podielovej dane a v ojedinelých prípadoch formou účelovej dotácie a jednak zdroje získané výberom miestnych daní a poplatkov a vlastnou činnosťou.

Originálne kompetencie obcí boli na viacerých úsekoch rozšírené a doplnené tzv. kompetenčným zákonom (zákon č. 416/2001 Z.z.) o prenesené kompetencie. Pri napĺňaní prenesených kompetencií je úloha obce viac výkonná ako iniciálna. Napĺňanie prenesených kompetencií sa týka najmä využívania majetku, ktorý je vo vlastníctve obcí a ten sa využíva na tieto činnosti. Otázkou ale ostáva udržiavanie prevádzky schopného stavu a financovanie modernizácie zariadení, prostredníctvom ktorých sa prenesené kompetencie zabezpečujú. Transfery, ktoré zabezpečujú prenesený výkon štátnej správy, majú charakter bežných príjmov a zabezpečujú bežnú údržbu užívaného infraštruktúrneho zariadenia.

Náročnejšie investičné aktivity na zariadení tak ostávajú na aktivite obce, ktorá tento majetok vlastní.

Postavenie miestnej samosprávy pri budovaní, zabezpečovaní a poskytovaní infraštruktúry v obciach je ovplyvnené mnohými činiteľmi, ktoré môžeme v zásade rozčleniť do dvoch skupín:

1. *Statické činitele*, ktoré vyplývajú z dlhodobého historického, spoločenského a priestorového rozvoja obce. Z pohľadu rozvoja obce sa menia pomaly alebo sú nemenné. K nim zaraďujeme veľkosť obce a geografickú polohu obce.
2. *Dynamické činitele*, ktoré odrážajú aktuálne spoločenské a ekonomické zmeny v krajine, ako aj širšom hospodárskom a spoločenskom priestore. Medzi tieto činitele sme zaraďili aktivitu samosprávneho manažmentu obce, funkčné využitie územia obce, finančnú a majetkovú politiku obce, aktivitu

miestnych obyvateľov a miestneho podnikateľského prostredia a spoluprácu s ostatnými obcami, inštitúciami verejnej správy a podnikateľským sektorom.

Obe skupiny činiteľov zohrávajú pri rozvoji infraštruktúry miestnou samosprávou dôležitú úlohu a navzájom sa ovplyvňujú.

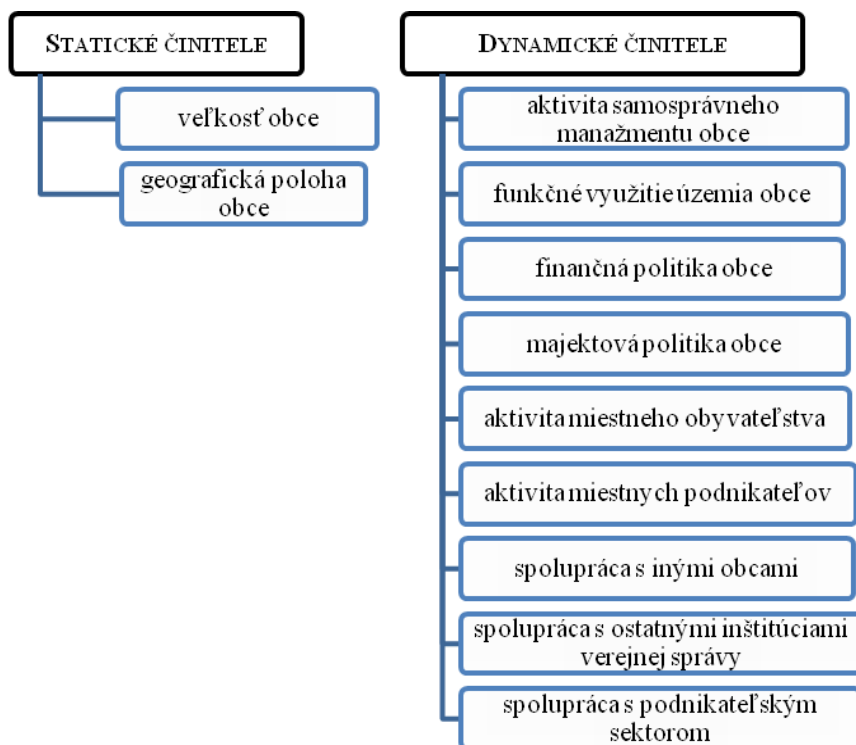

Schéma 1: Činitele ovplyvňujúce postavenie miestnej samosprávy pri zabezpečovaní, poskytovaní a budovaní infraštruktúry v obciach

Zdroj: vlastné spracovanie

1. Statické činitele, ktoré ovplyvňujú miestnu samosprávu pri rozvoji infraštruktúry

Veľkosť obce

Veľkosť obce ovplyvňuje rozhodovanie miestnej samosprávy o rozvoji infraštruktúry z viacerých aspektov. Veľkosť obce meraná:

a) počtom obyvateľov

- predurčuje jej význam a funkcie v sídelnom usporiadaní krajiny (Žárska, 2009). Čím sa daná obec nachádza vyššie v hierarchii sídelnej štruktúry krajiny a naplňa väčšie množstvo rozmanitých sídelných funkcií, rastie aj počet obyvateľov tejto obce. Obec je lepšie a komplexnejšie vybavená infraštruktúrnymi zariadeniami, čo sa stáva impulzom pre imigráciu obyvateľov, a v dôsledku znižovania nákladov aj pre podnikateľov.
- je významným kritériom financovania obce. S rastúcim počtom obyvateľov rastie výška finančných zdrojov plynúcich zo štátneho rozpočtu ob-

ciam formou výnosu daní z príjmov (zákon č. 564/2004 Z.z. v z.n.p. a Nariadenie vlády SR č. 668/2004) a miestnych daní a poplatku za TKO a DSO (zákon č.582/2004 Z.z. o miestnom poplatku za komunálne odpady a drobné stavebné odpady v z.n.p.). Koeficient, ktorým sa rozdeľuje tento výnos, rastie s počtom obyvateľov v obci.(bližšie tabuľka1)

Tab. 1: Veľkostné kategórie obcí a koeficienty veľkostnej kategórie obcí pri rozdeľovaní výnosu dane z príjmu územnej samosprávy

Veľkostná kategória obcí	koeficient
1 – 1000 obyvateľov	0,89
1001 – 5000 obyvateľov	0,90
5001 – 10 000 obyvateľov	0,91
10001 – 50000 obyvateľov	0,94
50001-100000 obyvateľov	1,13
Košice	1,50
hlavné mesto SR Bratislava	2,35

Zdroj: Nariadenie vlády SR č.668/2004 Z.z. o rozdelení výnosu dane z príjmu územnej samosprávy

- počet obyvateľov žijúcich v obci vytvára dopyt po službách (a tým aj po infraštruktúre), čím núti miestnu samosprávu k aktivite pri rozvoji a budovaní infraštruktúry. Čím je počet obyvateľov v obci väčší, tým je dopyt rozmanitejší, nakoľko sú rôznorodejšie potreby ľudí. S rastúcim počtom obyvateľov rastie aj počet podnikateľských subjektov. Tým sa vytvára ďalší dopyt, a to v súvislosti s nárokmi na energie, telekomunikačnú infraštruktúru, parkovanie, skladové priestory atď. V obciach by mal byť dôkladne zabezpečený systém zásobovania vodou, odkanalizovania, zabezpečenia zberu odpadov, kladie sa dôraz na plynulosť dopravy či bezpečnosť (čiastočne riešená cez verejné osvetlenie, doplnená o služby polície).

b) *veľkosťou jej katastrálneho územia* ovplyvňuje najmä výšku výdavkov na zabezpečovanie a poskytovanie infraštruktúry v obci. S rastúcou výmerou katastrálneho územia obce sa zvyšujú náklady, súvisiace s rozvojom a údržbou infraštruktúry v obci, nakoľko je potrebné zabezpečiť infraštruktúrou aj obyvateľov bývajúcich vo vzdialenejších častiach obce (usadlosti a osady vzdialené od centra obce a rozmiestnené v extraviláne). Vo väčšom katastrálnom území je väčšia celková dĺžka miestnych komunikácií a chodníkov, sú dlhšie siete verejného osvetlenia, väčší počet svetelných bodov a stožiarov, zvyšuje sa dĺžka vedenia miestneho rozhlasu. To sa priamo odráža vo výdavkovej časti rozpočtu obcí vo zvýšených výdavkoch na údržbu a modernizáciu infraštruktúrnych zariadení. Zvýšené výdavky sa týkajú aj výstavby nových zariadení.

Geografická poloha obce

Geografická poloha obce je významným faktorom, ktorý ovplyvňuje migráciu obyvateľstva a alokáciu podnikateľských subjektov, a to cez:

- napojenosť na póly rozvoja Obce, ktoré sú napojené dopravnými sieťami na národné centrum a regionálne centrá (póly rozvoja), sú pre obyvateľov a podnikateľské subjekty atraktívnejšie ako obce, nachádzajúce sa v periférnych oblastiach (napr. prihraničné oblasti, alebo koncové oblasti dopravných sietí);
- členitosť reliéfu krajiny ovplyvňuje rozpočet obce, a to výdavkami na budovanie infraštruktúry a výdavkami na údržbu a modernizáciu infraštruktúry. Príkladom môže byť výška výdavkov na zimnú údržbu a čistenie miestnych komunikácií v obciach na nížinách a v obciach nachádzajúcich sa v horských oblastiach. Nadmorskú výšku, ako jeden z ukazovateľov, vypovedajúcich o geografickej polohe obce, zohľadňuje aj výnos dane z príjmu, formou koeficientu nadmorskej výšky obce;
- využívanie alternatívnych zdrojov. V dôsledku geografickej polohy obce dochádza k využívaniu infraštruktúry alternatívnymi spôsobmi (napr. vykurovanie drevom alebo elektrickou energiou namiesto zemného plynu v horských oblastiach, využívanie vlastných vodných zdrojov namiesto verejných vodární atď.).

Miestna samospráva pri plánovaní rozvoja infraštruktúry a výstavby infraštruktúrnych zariadení musí zohľadňovať geografickú polohu obce.

2. Dynamické činitele, ktoré ovplyvňujú miestnu samosprávu pri rozvoji infraštruktúry

Aktivita samosprávneho manažmentu

Samosprávny manažment obce je tvorený volenými predstaviteľmi samosprávy: zastupiteľstvo a starosta. Z hľadiska rozvoja infraštruktúry v obci či už ide o výstavbu nových zariadení, alebo ide o správu, údržbu či obnovu existujúcich zariadení technickej infraštruktúry, samosprávny manažment prijíma rozhodnutia, ktoré sú konsenzom mnohých rozvojových návrhov a ich alternatív. Tie je potrebné zosúladiť s finančnými možnosťami obce a dostupnosťou návratných zdrojov financovania infraštruktúry. Aktivita samosprávneho manažmentu je tiež podložená jeho schopnosťou uchádzať sa a získavať doplnkové zdroje financovania, ktoré predstavujú európske fondy, či nórske finančný mechanizmus.

Väčšie nároky a zodpovednosť na manažérov miestnej samosprávy pri rozvoji infraštruktúry podmieňuje aj:

- zavádzanie nových manažérskych prístupov v miestnej samospráve, v ktorých je občan vnímaný ako klient, a ktorý sa mnohokrát aktívne podieľa na rozvoji obce a ovplyvňuje svojimi požiadavkami a potrebami rozhodnutia samosprávneho manažmentu,
- rozširujúce sa kompetencie miestnej samosprávy,
- silnejúci dôraz na princíp programovania, ktorý zdôrazňuje integrovaný viacročný prístup na definovanie svojich priorít, cieľov a opatrení

v rozvoji infraštruktúrnej vybavenosti a pri známych finančných zdrojoch.

Funkčné využitie územia obce

Funkčné využitie územia obce je určené územným plánom obce (Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v z.n.p.) a z hľadiska rozvoja infraštruktúry má nezastupiteľnú úlohu. Vzhľadom na finančnú náročnosť, neprenosnosť, nízku mobilitu či dlhovekosť zariadení infraštruktúry, je nutnosťou dôkladne poznať všetky možnosti využitia konkrétnej časti obce, od súčasne realizovaného až po alternatívne využitie, identifikovať obmedzenia využitia územia (napr. obmedzená domová výstavba v blízkosti produktovodov z dôvodu šírky ich bezpečnostného a ochranného pásma alebo limitovaná výstavba v blízkosti letiska). Obstarávateľom a súčasne schvaľujúcim orgánom územného plánu je obec, pri rešpektovaní príslušných zákonom stanovených regulatívov sama rozhoduje o tom, ako bude územie obce riešené, kde sa bude stavať cesta, ako viesť siete verejného osvetlenia, či rozširovať verejný vodovod či kanalizáciu. Zákon stanovuje regulatívy pre plánovanie využitia územia obce, avšak je na samotnej samospráve do akej miery bude rešpektovať schválený územný plán, v akom čase bude územný plán aktualizovať a prípadne do akej miery bude obstarávať novú územnoplánovaciu dokumentáciu.

Finančná a majetková politika obce

Finančná politika obce predstavuje cielený systém, ktorý súvisí s rozhodovaním o tvorbe a použití finančných prostriedkov obce a so získavaním finančných prostriedkov z iných zdrojov. Získané prostriedky miestna samospráva využíva na zabezpečenie samosprávnych kompetencií, medzi ktoré patrí aj zabezpečenie prevádzky schopného stavu infraštruktúry (miestne komunikácie a ich údržba, zabezpečenie verejného osvetlenia, zásobovanie vodou, teplom, zber a likvidácia komunálneho odpadu a zriaďovanie pohrebísk) a ďalších rozvojových potrieb obce.

Základným nástrojom finančného hospodárenia je rozpočet obce, v ktorom sa premieta samostatnosť hospodárenia obce, vzťah obce k štátu, k právnickým a fyzickým osobám. Vnútorne sa rozpočet člení na bežný a kapitálový rozpočet. Bežný rozpočet predstavuje rozhodujúcu časť príjmov a výdavkov obce, kapitálový rozpočet tvoria kapitálové príjmy a kapitálové výdavky. Príjmy bežného rozpočtu sú tvorené daňovými, nedaňovými príjmami, grantmi a transfermi. Daňové príjmy zabezpečujú najväčší objem príjmov, tvoria ich - podielová daň z príjmu fyzických osôb, miestne dane a poplatok za TKO a DSO. Celkový výnos dane z príjmov fyzických osôb sa delí medzi štátom, obcami a VÚC v pomere 6,2 % : 70,3 % : 23,5 %. Mechanizmus prerozdelenia výnosu je určený Nariadením vlády SR č. 668/2004, o ktorom sme písali vyššie. Treba však spomenúť, že výnos tejto dane citlivo reaguje na ekonomickú situáciu krajiny, čo sa každoročne odráža v medziročnom vývoji výnosu a v rokoch 2009 a 2010 sa v jej vývoji odrazili aj dopady hospodárskej krízy.

Tab. 2: Vývoj výnosu dane z príjmu FO za roky 2005-2011

rok		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
mesiac	január	64 994	114 552	123 130	142 163	164 674	132 443	136 172
	február	91 449	94 769	104 322	118 841	112 323	106 247	117 138
	marec	58 654	63 699	74 112	88 893	98 500	83 065	91 429
	apríl	118 635	111 532	107 452	137 273	159 374	112 358	120 992
	máj	91 615	76 147	106 453	92 382	61 797	31 216	45 108
	jún	22 671	11 784	9 802	59 772	55 018	13 609	37 965
	júl	69 475	79 367	86 125	101 925	88 022	86 861	103 460
	august	81 723	83 981	30 263	112 152	96 570	96 809	106 868
	september	65 790	73 657	84 498	97 245	38 426	89 301	101 793
	október	73 392	76 446	89 305	103 379	88 624	90 215	5 733
	november	74 520	81 591	94 274	106 762	90 774	93 692	107 631
	december	7 050	81 425	92 063	101 152	85 496	92 054	102 169
spolu za rok		819 969	948 948	1 001 799	1 261 940	1 139 598	1 027 870	1 076 458

Zdroj: MF SR

Obce reagovali obmedzením svojej investičnej aktivity a zabezpečovali len úlohy bezprostredne súvisiace s výdavkami na činnosť obecných a mestských úradov, výdavky súvisiacimi s finančnými transakciami verejného dlhu, transfery všeobecnej povahy medzi rôznymi úrovňami verejnej správy a na ostatné výdavky v rámci všeobecnej verejnej služby.

Priestor pre zlepšovanie stavu existujúcej infraštruktúry v obciach (napr. efektívnejšia hromadná doprava) a výstavbu nových infraštruktúrnych zariadení sa otvára obci v získavaní ďalších finančných alebo materiálnych zdrojov.

Výstavba, údržba, poskytovanie a zabezpečovanie infraštruktúry v obciach súvisí s majetkovou politikou obce. Majetok, ktorý miestna samospráva využíva na zabezpečenie svojich samosprávnych funkcií, tým zabezpečuje služby infraštruktúry, má viaceré výhody, ak ho vlastní. Řektořík – Hlaváč a kol. (2012) v tom vidia viaceré výhody: tieto služby môže poskytovať na princípe neziskovosti; uprednostňujú sa záujmy miestnej samosprávy pred individuálnymi záujmami; existuje lepšie napojenie na rozpočet obce. Tieto výhody umožňujú efektívne prepojenie rozvoja infraštruktúry s územným plánom obce.

Treba mať na zreteli, v praxi častokrát dochádza k oddeleniu vlastníkov infraštruktúrneho majetku a prevádzkového majetku. Príkladom môže byť poskytovanie verejnej dopravy v obciach: miestne komunikácie sú vo vlastníctve obce, ale dopravné prostriedky, ktoré sa využívajú na verejnú hromadnú dopravu, môžu byť vo vlastníctve iného subjektu, ako je obec. Podobná situácia môže vzniknúť aj pri zásobovaní pitnou vodou. Vodovodný systém je vo vlastníctve obce, ale dodávateľom vody môže byť iný subjekt, ktorému obec za dodávku vody platí.

Aktivita miestnych obyvateľov a miestnych podnikateľských subjektov

Obyvateľom obce je osoba, ktorá má na území obce trvalý pobyt. Obyvateľ obce sa zúčastňuje na samospráve obce, napr. voľbou orgánov miestnej samosprávy, hlasuje o dôležitých otázkach života a rozvoja obce a iné. Obyvateľ obce sa podieľa na rozvoji a zveľaďovaní obce. Svojimi potrebami a požiadavkami vytvára tlak na miestnu samosprávu pri zabezpečovaní infraštruktúry a služieb ňou prevádzkovaných. Čím je počet obyvateľov a podnikateľských subjektov vyšší, tým sa vyvíja väčší tlak na orgány miestnej samosprávy v komplexnom vybavení obce infraštruktúrou.

Spolupráca s inými obcami

Poskytovanie a zabezpečovanie infraštruktúry miestnou samosprávou je možné realizovať aj spoluprácou obcí. Spolupráca obcí je legislatívne podporená v § 20 zákona 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, ktorý hovorí, že spolupráca obcí sa riadi zásadami zákonnosti, vzájomnej výhodnosti a súladu s potrebami obyvateľov obcí. Obce majú pri vzájomnej spolupráci rovnaké postavenie. Obce môžu spolupracovať na základe zmluvy uzavretej na účel uskutočnenia konkrétnej úlohy alebo činnosti, na základe zmluvy o zriadení združenia obcí, zriadením alebo založením právnickej osoby podľa osobitného zákona. Prostredníctvom spolupráce sa môžu dostať k finančným zdrojom aj malé alebo znevýhodnené obce. Príkladom takejto spolupráce môže byť podpora rozvoja vidieckych obcí vytváraním miestnych akčných skupín prostredníctvom prístupu Európskej Únie LEADER.

4 Záver

Poskytovanie a zabezpečovanie infraštruktúry miestnou samosprávou je pre obce primárnou kompetenciou. Súvisí so zabezpečovaním základných potrieb obce a jej obyvateľov. Požiadavky miestneho obyvateľstva na komplexne vybudovanú a funkčnú infraštruktúru tak nútia miestnu samosprávu, aby udržiavala infraštruktúrne zariadenia nielen v prevádzkyschopnom stave, a aby modernizovala existujúce zariadenia či budovala nové. Jej financovanie musí obec zabezpečiť z vlastných zdrojov vyhradením časti rozpočtu obce na tieto aktivity, avšak na úkor inej činnosti alebo hľadaním iných zdrojov cez návratné zdroje financovania alebo doplnkové zdroje. Infraštruktúra je kapitálovo a materiálovo náročný komplex zariadení, a preto rozhodovanie, ktorá infraštruktúra a akým spôsobom sa bude poskytovať, závisí od mnohých činiteľov.

Skupina statických činiteľov, ako veľkosť obce a jej geografická poloha, je daná historickým a spoločenským vývojom v krajine a sú relatívne nemenné. Oba tieto činitele zásadne ovplyvňujú príjmovú stránku rozpočtu obcí, pretože sú zohľadnené v rozdeľovaní finančných prostriedkov zo štátu na obce prostredníctvom výnosu dane z príjmu fyzických osôb územnej samosprávy, kde sa premieta veľkosť obce daná počtom obyvateľov a koeficient nadmorskej výšky. Čím je obec väčšia, čo sa týka počtu obyvateľov a čím sa obec nachádza vo vyššej nadmorskej výške, tým získa väčší objem výnosu dani z príjmu, nakoľko rastú náklady so zabezpečením služieb pre obyvateľov.

Dynamické činitele, ako aktivita samosprávneho manažmentu, využitie územia obce, finančná a majetková politika obce, aktivita miestnych podnikateľov a obyvateľov, spolupráca obcí tvoria druhu skupinu činiteľov, ovplyvňujúcich rozhodovanie miestnej samosprávy o infraštruktúre. Vplyvy týchto činiteľov sa menia v závislosti od ekonomického a politického vývoja v krajine. Zvlášť citelné dopady je vidieť pri rozdeľovaní výnosu dane z príjmu, ako základného nástroja financovania obcí zo štátu. Ten sa na celkových príjmoch obcí podieľa 30 -35 % a na bežných príjmoch v rozmedzí od 35 - 46 %. Tento výnos reaguje na výkyvy v ekonomike krajiny a jeho vývoj je nerovnomerný nielen počas rokov, ale aj v priebehu hospodárskeho roka. Pri takejto nestabilite hrozí, že obce budú prioritne zabezpečovať činnosti priamo súvisiace s činnosťou obecných úradov na úkor investičnej činnosti. Pri poskytovaní a zabezpečovaní infraštruktúry musí miestna samospráva zabezpečiť aj ďalšie zdroje, ktorými financuje svoju činnosť. Do popredia sa dostáva aktivita miestnej samosprávy, jej schopnosť komunikovať a robiť konsenzus pri investičných rozhodnutiach obce v otázkach infraštruktúry. Jej rozhodnutia sa premietajú vo finančnej a majetkovej politike obce, ktorou usmerňuje rozvojové aktivity v obci, ale aj v spolupráci s inými obcami či inštitúciami verejnej správy.

Na základe doterajších skúseností môžeme skonštatovať, že na postavenie miestnej samosprávy v rozvoji infraštruktúry má v súčasných podmienkach výraznejší vplyv skupina statických činiteľov. Tie sú priamo zohľadnené v systéme rozdeľovania výnosu dane z príjmu, ktorá doposiaľ tvorí výraznú časť príjmov bežného rozpočtu miestnej samosprávy. Ak chceme dôsledne uplatňovať systém subsidiarity, obce by mali vykonávať len také kompetencie, ktoré sú schopné zvládnuť pri existujúcich nástrojoch alebo by mali mať dispozíciou také nástroje, ktorými by vedeli zabezpečiť svoje rozvojové potreby a súčasne by boli menej závislé na štáte či ekonomickej situácii v krajine.

Literatúra

- BALÁŽOVÁ, E. 2006. *Benchmarking služieb miestnej samosprávy na Slovensku*. 1.vydanie Bratislava: Transparency International Slovensko. 148 s. ISBN 80-89244-09-2.
- BELAJOVÁ, A., FÁZIKOVÁ, M. 2004. *Regionálna ekonomika a politika*. Nitra: SPU. 254 s. ISBN 80-8069-513-X.
- EISLER, J. 2000. *Podniky a podnikání v dopravě*. 1. vydání. Praha : VŠE v Praze. 171 s. ISBN 80-245-0111-2.
- GECÍKOVÁ, I., PAPCUNOVÁ, V. 2011. *Metódy a techniky regionálnej analýzy*. Bratislava: Sprint dva. 130 s. ISBN 978-80-89458-08-0.
- HAMALOVÁ, M., BELAJOVÁ, A., ŠEBOVÁ, M. 2011. *Komunálna ekonomika a politika*. Bratislava: Sprint dva. 260 s. ISBN 978-80-89393-38-1.
- HAMALOVÁ, M. 2007. *Teória, riadenie a organizácia verejnej správy. 1. časť: Teória verejnej správy*. Bratislava: Merkury. 132 s. ISBN 978-80-89143-58-0.
- HAMALOVÁ, M., TVRDOŇ, J., ŽÁRSKA, E. 1995. *Regionálny rozvoj*. Bratislava: Ekonóm. 180 s. ISBN 80-225-0671-0.

- IVANIČKA, K., IVANIČKOVÁ, A. 2007. *Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava: VŠEMvs. 250 s. ISBN 978-80-89143-46-7.
- MAIER, G., TÖDLING, F. 1997. *Regionálna a urbanistická ekonomika. Teória lokálizácie a priestorová štruktúra*. Bratislava: Elita. 229 s. ISBN 8-80444-044-1.
- MEDVEĎ, J., NEMEC, J. a kol. 2011. *Verejné financie*. Bratislava: Sprint dva. 640 s. ISBN 978-80-89393-46-6.
- WRIGHT, G., NEMEC, J. 2003. *Management verejnej správy. (Teorie a praxe)*. Praha: EKOPRESS. ISBN 80-86119-70-X.
- PAPCUNOVÁ, V., GECÍKOVÁ, I. 2011. *Základy verejnej správy*. Trenčín: Inštitút aplikovaného výskumu. 116 s. ISBN 978-80-970802-0-4.
- ŘEKTOŘÍK, J., HLAVÁČ, J. a kol. 2012. *Ekonomika a řízení odvětví technické infrastruktury*. 2.vydání. Praha: Ekopress, s.r.o. 209 s. ISBN 978-80-86929-79-8.
- VÝROSTOVÁ, E. 2010. *Regionálna ekonomika a rozvoj*. Bratislava: Iura Edition, spol. s r.o. 352 s. ISBN 978-80-8078-361-7.
- ŽÁRSKA, E. 2009. Finančná kapacita obce ako determinant rozvoja. In: CD zborník *Teoretické a praktické aspekty verejných financií*. Medzinárodná odborná konferencia, VŠE Praha 3. – 4. apríla 2009. ISBN 978-80-245-1513-7.
- Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v z.n.p.
- Zákon č.369/1990 Zb. o obecnom zriadení v z.n.p.
- Zákon č. 138/1991 Zb. o majetku obcí v z.n.p.
- Zákona č.460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v z.n.p
- Zákon č. 416/2001 Z.z. o prechode a prevode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky v z.n.p
- Zákon č. 564/2004 Z.z. o rozpočtovom určení výnosu dane z príjmov územnej samospráve v z.n.p.
- Nariadenie vlády SR č. 668/2004 o rozdeľovaní a poukazovaní výnosu dane z príjmov územnej samospráve

Globalizácia a riadenie rizika v medzinárodnom podnikaní poistného sektora

Erika Mária Jamborová¹ Obchodná fakulta EUBA

Globalization and Risk Management in International Business of Insurance Sector

Author's contact details

¹ University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia

erika.jamborova@gmail.com

Abstract: The paper deals with the impacts of globalization and its trends as well as risk management in financial institutions. It focuses on international business, conditions given to financial businesses through globalization, but also on its product - the financial and economic crisis and its manifestation of risks in the insurance sector. We focus on the existing and planned measures of risk management, taken on the regulatory level as well as on the level of the insurance company. Insurance sector was not affected as much by the impact of the crisis as was the bank industry. The crisis pointed out weaknesses of the sector, particularly in connection with the placement of technical reserves, development of new insurance products, a relatively static model of risk undertakings, but also in connection with the activities of financial conglomerates, their lack of control and delayed response of regulator on trends in supervised sector. Financial and economic crisis as a product of globalization clearly demonstrated the inadequacy of current models of risks from global context. The possibility of using regulatory arbitrage is still high if regulators do not find common start line. Creating regulatory principles, instead of often lengthy adopted regulatory rules, gives space to capture the complexity as well as flexible management of risk. Regulators should anticipate the strategy of supervised financial institutions and be able to adjust regulatory principles of risk management. The impact of unsuccessful risk management, adopted by regulators, is not the risks of possible loss of profit or loss of market share, but risks of the stability of the financial sector. Major focus of regulators should be particularly given to financial conglomerates, on the national, transnational and cross sectoral wide supervision, as is the case within the business sector taking risks into account in developing international business strategies and their implementation to their national units and its feedback.

Keywords: globalization, risk management, financial sector, insurance, financial and economic crisis, crisis, international business

Predkladaný príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA: 1/1185/12: „Zmeny v spotrebiteľských trendoch podmienené dosahmi finančno-hospodárskej (spoločenskej) krízy, ich odraz v modifikáciách marketingových programov podnikateľských subjektov v snahe udržania ich konkurencieschopnosti na medzinárodných trhoch (s aplikáciou na podmienky EÚ s akcentom na SR)“.

1 Úvod

Globalizácia prostredníctvom svojho vplyvu zasahuje prakticky do všetkých oblastí hospodárskeho života. Spolu s rozvojom informačno-komunikačných technológií, de-liberalizáciou obchodu, dereguláciou trhov významne prispela k rastúcej dynamike, ale i k rastu komplexity vonkajšieho i vnútorného prostredia. Otvorenosť trhov predstavovala narastajúci konkurenčný tlak na firmy, ktoré v snahe udržať si svoju konkurenčnú výhodu či získať novú, začali výraznejšie prenikať na zahraničné trhy. Istota domáceho prostredia bola vymenená za neistotu a rastúce riziká v podobe nedostatoč-

ných či neúplných informácií o zahraničnom trhu v hostiteľskej krajine v porovnaní s domácimi subjektami. Čoraz významnejšie postavenie vo svetovom hospodárstve nadobúdali transnacionálne korporácie (TNK)⁵³, a to aj vo finančnom sektore.

Produktom globalizácie bola aj finančná a hospodárska kríza. Hoci jej počiatky boli v USA, prostredníctvom previazanosti ekonomík a zvýšenej komplexity sa preniesla aj na trhy v Európe. Finančný sektor musel čeliť negatívnym stránkam globalizácie v podobe dosahov krízy. Kríza naplno odhalila nedostatky firiem v riadení rizika a vo finančnom sektore navyše aj nedostatky v regulačných opatreniach, ktoré ako z krízy vyplynulo, reagovali vždy až následne, bez anticipácie ďalších hrozieb v súvislosti s dynamicky sa vyvíjajúcim prostredím. Cieľom nášho príspevku je popísať podmienky a príčiny nedostatočnej regulácie, trendy, aké sa očakávajú vo vývoji finančného sektora, ako i sumarizácia možných opatrení v oblasti riadenia rizika poisťovní a regulácie poisťného sektora.

2 Globalizácia a riziká medzinárodného podnikania

Svetové hospodárstvo predstavuje štruktúru národných hospodárstiev, rôznych vzťahov, vplyvov a individuálnych záujmov, rozdeľovacích, ako i prerozdeľovacích procesov. Na systém svetového hospodárstva čoraz viac vplývajú tendencie, súvisiace s narastajúcou globalizáciou. R. Feil uvádza, že: „*Pod pojmom globalizácia možno rozumieť súhrnné označenie pre zmeny svetového hospodárstva, ktoré sa vyčlenilo z pojmu medzinárodná deľba práce.*“ (7, s.2) Dôvodmi krajín pre cezhraničnú deľbu práce sú napr. zlepšenie efektívnosti, nové trhy, zvýšenie konkurencieschopnosti. Globalizácia má svojich zástancov, ako i odporcov. Prvá skupina jej pripisuje prínos v rozvoji svetovej ekonomiky a i prosperitu. Druhá skupina pokladá polarizáciu sveta, zvyšovanie bohatstva vo vyspelých krajinách, rozširovanie chudoby v rozvojových krajinách, finančné a menové nerovnováhy, poškodzovanie životného prostredia, nárast zločinnosti a terorizmu a iné aspekty ako jej negatívne dosahy (8). Globalizácia zasahuje do všetkých oblastí života, pričom sa vyznačuje narastajúcou závislosťou národných ekonomík, ako aj trhov. Prejavuje sa vysokou dynamikou obchodu, zrýchľujúcim sa pohybom kapitálu, transferom technológií či know-how. Podľa D. Lesákovvej: ... „*globalizáciu nie je možné zastaviť, ani z tohto procesu vystúpiť, je možné na ňu len reagovať.*“ (12, s.345-346) Podľa R. Feila, globalizácia znamená aj geopolitické zmeny. Menia sa politické sily, hospodárstvo, technológia, ako aj obchodné praktiky.

Geografické a politické zmeny a ich účinky sú z pohľadu riadenia rizika firmy s medzinárodnou pôsobnosťou veľmi významné (7, s.1-10). Podľa P. Baláza, dosahy globalizácie a jej pôsobenie sa významne prejavujú aj v oblasti firemných stratégií, predovšetkým u TNK. Uvedený autor konštatuje, že ich expanzia a vývoj v medzinárodnom prostredí pôsobí častokrát aj proti národným záujmom, pričom proces globalizácie ovplyvňuje postoj národných ekonomík (1, s.1-10). Zmena svetového hospodárskeho prostredia spočíva v jeho premene na globálne prostredie, na regionálne zoskupenia, megakonkurenciu TNK. Nástup informačno- komunikač-

53 TNK môžu byť právnické osoby, alebo osoby bez právnej subjektivity vo forme materskej spoločnosti a jej afiliácií. Kontrola aktív prebieha formou kapitálového podielu, podlieha materskej firme. Pre TNK je charakteristické spoločné vlastníctvo, zdroje a stratégia. Môžu byť súkromné, alebo vlastnené štátom. Prostredníctvom priamych zahraničných investícií materská firma vytvára pobočky v minimálne troch krajinách.

ných technológií priniesol koncept tzv. „Novej ekonomiky“.⁵⁴ Z makroekonomického hľadiska sa „Nová ekonomika“ demonštrovala nárastom ekonomického rastu bez zvyšovania inflácie. Z mikroekonomického hľadiska sa prejavila novým vnútorným organizačným usporiadaním firiem, ako aj rozsiahlymi inováciami, ako aj rizikom z komercializácie nových technológií, produktov i služieb (1, s.29). Otvorenosť trhových ekonomík, ako aj medzinárodnej ekonomiky, zapojenie do medzinárodnej deľby práce, intenzívne obchodné, menovo-finančné, kapitálové či technické a iné prepojenia predstavujú narastajúcu vzájomnú medzinárodnú prepojenosť hospodárskeho života. Od konca 60-tych rokov narastajú transnacionalizačné tendencie. Transnacionálne korporácie sa stávajú najsilnejším subjektom svetového hospodárstva. Transnacionalizácia je založená na závislostiach vyššieho druhu (ekonomické, finančné, organizačné väzby v činnostiach dcérskych a materských spoločností TNK). S výraznejším presadzovaním TNK môže dochádzať k obmedzeniu súčasnej podoby politickej a ekonomickej suverenity štátov.

S postupnou liberalizáciou a otváraním sa medzinárodných trhov narastá konkurencia, ako aj riziká. Na medzinárodných trhoch existujú určité špecifické riziká, najmä v súvislosti s nedostatočnými informáciami v porovnaní s domácim trhom. Oproti domácejmu trhu výraznejšie vystupuje riziko menových kurzov, politické, ekonomické riziko, ako aj trhové, prepravné či komerčné riziko. Globalizácia firmám prináša možnosť rozvoja a rastu a efektívneho zhodnotenia kapitálu. Predstavuje však aj zosťrenú konkurenciu. Rýchle a časté zmeny podmienok na trhoch si vyžadujú včasné, relevantné a úplné informácie pre zníženie rizika. Pohyb informácií v reálnom čase bez teritoriálneho obmedzenia umožňuje nepretržité obchodovanie na komoditných, devízových a kapitálových trhoch. Hlavne peňažné a kapitálové trhy, sú v súčasnosti najviac globalizované (3, s.12). Medzi rizikami v medzinárodnom podnikaní existujú určité väzby a súvislosti. Niektoré z nich sa vzájomne dopĺňajú a vyskytujú spoločne, prípadne nachádzajú svoj odraz v inom type rizika. Preto je potrebné riziká neposudzovať izolovane, ale komplexne a byť si vedomý ich vzájomných súvislostí (napr. opatrenia hospodárskej politiky smerom k odstráneniu jedného typu rizika môžu vyvolať iné riziká). Zvýšenie neistoty v súvislosti s podnikaním na medzinárodných trhoch bolo podnetom k zavádzaniu nových prvkov a prístupov k aplikovanému riziku z pohľadu krajín, podnikateľských subjektov, ale aj v činnosti medzinárodných ekonomických organizácií. Diverzifikáciou trhov sa znižuje podnikateľské riziko medzi rôzne trhy, ktoré môžu byť na rôznej úrovni cyklického vývoja. Medzinárodné aktivity rovnako môžu napr. predĺžiť životný cyklus výrobku, znižovať riziko sezónnosti výroby, umožňujú firme lepšie plánovanie a využitie finančných tokov. Riziká medzinárodných aktivít firmy úzko súvisia s druhom vykonávania podnikateľskej činnosti, ale aj s formou vstupu na zahraničný trh. Najviac vystavené rizikám v súvislosti so zahranično-obchodným podnikaním sú priame investície, pričom ide o riziko zmien celkového podnikateľského prostredia v hostiteľskej krajine (napr. politická situácia, regulácia v podnikaní, daňové a právne aspekty a pod.) (3, s.28-29). Riadenie rizík

⁵⁴ Pojem „Nová ekonomika“ sa objavil po prvýkrát okolo roku 1993 v USA. Tento pojem zahŕňa popis nového správania sa ekonomiky ovplyvnenej rozvojom informačných a komunikačných technológií. Za typické charakteristiky novej ekonomiky možno považovať nový (virtuálny) ekonomický priestor vytvorený internetom a zmenu vo vnímaní času a rýchlosti.

firmy podnikajúcej v medzinárodnom prostredí vychádza z jej podnikateľskej stratégie. Tomu je prispôsobené riadenie rizík vo firme. Ide o rozhodovanie o príležitostiach firmy, ktoré môžu vplývať na úspešnosť firmy na medzinárodných trhoch za pôsobenia určitých neistôt a hrozieb. Cieľom medzinárodnej expanzie podnikateľských aktivít je uspieť na medzinárodných trhoch, teda maximalizovať výnosy a minimalizovať náklady. Používanými metódami riadenia rizika na medzinárodných trhoch je napr. vylúčenie či eliminácia dosahu nepriaznivej udalosti na aktíva firmy, ktorý by mohol mať vplyv na nepriaznivý výsledok a naopak, riadiť riziká tak, aby bolo možné využiť priaznivý vývoj situácie smerom k napĺňaniu cieľov a zvyšovaniu hodnoty firmy. Pri zvažovaní uplatnenia akejkoľvek metódy riadenia rizika je potrebné sledovať konečný efekt v súvislosti s vynaloženými nákladmi. Preto je nutné riziká neustále sledovať aj z pohľadu nákladov firmy. Súčasťou riadenia rizika býva aj spracovanie krízových variant, či alternatív k manažérskemu rozhodovaniu v podobe priaznivých aj nepriaznivých scenárov. Riadenie rizika patrí k podnikateľskej kultúre firmy. V niektorých prípadoch nariaďuje sledovanie rizika priamo regulátor (finančné inštitúcie-napr. kapitálová primeranosť bánk) formou určitých štandardov či záväzných opatrení na úrovni zákonodarnej legislatívy. Riadenie rizika zvyčajne vychádza z vlastných potrieb firmy, niekedy však môže byť vyvolané tlakom obchodných partnerov či trhu (napr. požiadavka ratingu organizácie zo strany obchodného partnera) (3, s. 39-46).

Vplyv globalizácie na nové trendy vo finančnom sektore

Finančný sektor predstavuje systém, pozostávajúci z finančných inštitúcií, regulačných autorít, z ich vzájomnej interakcie, ako aj z ich vzťahov k ďalším subjektom národného hospodárstva (štát, domácnosti, podniky, zahraničie). Finančné operácie a finančné služby sú neoddeliteľnou súčasťou procesov, prebiehajúcich v národnom hospodárstve. J. Belás konštatuje ich pôsobenie na zmenu ekonomickej zásoby u subjektov národného hospodárstva s cieľom tvorby a rozdelenia národného dôchodku (2, s. 11). Z dôvodu charakteru peňazí, sa finančné služby (produkty finančných inštitúcií) zakladajú na vzťahu, založenom na dôvere. Podstatou finančných služieb je ochota požičať (u ekonomických subjektov disponujúcich nadbytočným peňažným kapitálom v podobe úspor), ako i ochota požičať si (v prípade subjektov s nedostatkom finančných prostriedkov). B. Hrvoľová konštatuje, že finančný systém je širšia kategória ako finančný trh. Autorka uvádza, že kým sa na finančnom trhu stretávajú ponuka a dopyt po finančných nástrojoch (peňažné prostriedky, kapitál, devízy, poisťná ochrana a pod.), finančný systém obsahuje (okrem nástrojov, subjektov, vzťahov, regulácie, ktoré stretnutie ponuky a dopytu umožňujú) aj také pohyby prostriedkov, ktoré sa uskutočňujú mimo samotného trhu (napr. príjmy verejných financií, rôzne typy poistenia a pod.) (10, s.19). Štruktúra finančného systému sa vyvíja pôsobením rôznych faktorov - historických, ekonomických, politických a iných, pričom je úzko prepojená na finančnú politiku štátu. Finančný trh je možné rozdeliť na viacero jeho súčastí, ako sú peňažný a kapitálový trh, devízový trh, trh drahých kovov, či poisťný trh, pričom existuje tak ich vzájomná previazanosť, ako aj prepojenie medzi jednotlivými subjektmi, operáciami, nástrojmi. Podľa B. Hrvoľovej pozostáva mechanizmus finančného trhu z komplexu metód, nástrojov a opatrení, umožňujúcich presun voľných finančných prostriedkov z prebytkového sektora ekonomiky do deficitného sektora (10, s. 39).

Globalizácia a nové trendy sa prejavili aj vo finančnom sektore. Ako trendy v súčasnom finančnom sektore definuje E. Horvátová tendenciu nedostatočnej tvorby úspor prevažnej časti národných ekonomík, ako i financovanie investícií zo zahraničia, čo sa následne prejavuje v deficitoch platobných bilancií a potrebe stále väčšieho zadlžovania sa.⁵⁵ Autorka nachádza riešenie v koordinácii postupu svetových finančných inštitúcií pri tvorbe regulačných stratégií, ako aj vo formovaní nových stratégií úspor a investícií, pričom je podľa nej potrebné dbať o stabilitu a udržateľný rast. Medzi ďalšími trendmi súčasnosti E. Horvátová uvádza tú skutočnosť, že európske spoločnosti vyhľadávajú úspory z rozsahu, na základe čoho možno konštatovať ďalšiu vlnu koncentrácií, fúzií a akvizícií. Horeuvedená autorka očakáva tendencie k presunom podnikateľskej činnosti do daňových rajov. K iným významným trendom podľa E. Horvátovej bude patriť zvýšený tlak na ochranu spotrebiteľa finančných inštitúcií a reformy penzijných systémov (9, s.299-304). Trendom súčasnosti je aj existencia kapitálových nadnárodných bankových a poisťovacích skupín. Tieto subjekty okrem bankových a poisťovacích služieb poskytujú aj iné, alternatívne formy financovania či leasing. Finančná skupina (alebo finančný konglomerát)⁵⁶ predstavuje subjekty s ekonomickým, majetkovým, alebo personálnym prepojením. P. Slanina ako definíciu finančného konglomerátu uvádza výklad Bazilejského výboru, ktorý uvádza pod pojmom finančný konglomerát akúkoľvek skupinu spoločností pod spoločnou kontrolou, ktorej jediná alebo dominantná činnosť spočíva v poskytovaní služieb, v najmenej dvoch rôznych finančných sektoroch (16, s. 38-40). Podľa uvedeného autora je dôvodom vzniku finančného konglomerátu zisk, podiel na trhu, ako aj využívanie možných synergii firiem vo finančnej skupine, čo prispieva k určitej stabilizácii volatilných tržieb. F. Janatka uvádza, že finančný konglomerát je tvorený podnikateľskými subjektmi finančného trhu, ktoré v zostrenej konkurencii prichádzajú ku klientovi s ponukou komplexného riešenia jeho finančných potrieb. V rámci vlastnej finančnej skupiny ponúkajú rôzne zvýhodnenia formou kombinovaných produktov, zliav a pod. Podľa uvedeného autora je výhodou pre zákazníka len jeden obchodný vzťah s poskytovateľom služby, ktorý (na základe separátnych dohôd s ostatnými subjektmi finančného trhu) poskytuje produkty finančnej skupiny spolu s vlastným produktom za zvýhodnených podmienok (11, s. 73). Podľa E. Horvátovej táto forma konsolidácie bankového a finančného trhu vyvoláva aj potrebu konsolidácie dohľadu nad týmito trhmi. Dohľad na konsolidovanom základe by mal sledovať riziká finančnej skupiny, ktorá pôsobí v rôznych oblastiach finančného trhu (bankovníctvo, poisťovníctvo, investičné fondy, leasing a pod.). Konsolidovaný dohľad je zameraný na bankové konsolidované (celok zastrešuje banka) a subkonsolidované celky (celok zastrešuje finančná, alebo nefinančná osoba a banka je osobou ovládanou) (9, s.16). P. Slanina však konštatuje, že prepojenie firiem z odlišných sektorov s rôznymi individuálnymi dohľadmi spôsobuje nekonzistentnosť dohľadu nad konglomerátmi, čo sa snažia regulátori riešiť na úrovni jednotného modelu dohľadu (16, s. 39). Podľa uvedeného autora bude trendom budúcnosti ďalšia konsolidácia finančných inštitúcií do finančných konglomerátov, čo spôsobí ťažkú pozíciu tzv. „stand-alone inštitúciám“, teda inštitúciám, ktoré nie sú členmi žiadnej finančnej skupiny (16, s.41).

⁵⁵O čom napokon svedčí aj napr. súčasná dlhová kríza v eurozóne-pozn. autorky.

⁵⁶Pre účely našej práce budeme považovať finančnú skupinu a finančný konglomerát za synonymum.

3 Poistenie ako súčasť finančného sektora a jeho regulácia

Banky a poisťovne predstavujú z hľadiska veľkosti objemu aktív významné subjekty finančného podnikateľského sektora. Poisťovníctvo je významnou súčasťou sektora finančných služieb. Zahŕňa subjekty, ktorých predmetom podnikania je poistné riziko, t.j. subjekty vykonávajúce poisťovaciu a zaistovaciu činnosť, ako i subjekty zaoberajúce sa sprostredkovaním poistenia a zaistenia. Svojou činnosťou poisťovne prispievajú k stabilizácii podmienok podnikania a k udržaniu určitej životnej úrovne obyvateľstva v prípade vzniku náhodných udalostí. S rastúcou dynamikou prostredia sa vyvíjajú aj poistné potreby a s tým súvisiaca škála ponúkaných poistných produktov. B. Hrvoľová definuje poistný trh ako segment finančného trhu so systémom nástrojov (poistných produktov), inštitúcií (poisťovní, sprostredkovateľov) a mechanizmus, zabezpečujúci presun medzi peňažnými prostriedkami a poistnými produktmi. Ako špecifiká poistného trhu autorka uvádza princíp neekvivalentnosti (poistné plnenie je nezávislé od výšky zaplateného poistného), podmienenej návratnosti (predpokladom návratnosti je splnenie určitej podmienky) a solidarity (spoločné príspevky poistencov do poistných fondov) (10, s. 515). Podľa A. Majtánovej plní poistný trh viacero funkcií, ako - primárnu (transfer rizika na poisťovňu), kontrolnú (skúmanie rozsahu poistnej udalosti poisťovňou, stanovenie poistnej náhrady, hodnotenie priebehu poistenia), stimulačnú (motivácia poisteného chrániť svoje záujmy) a akumuláčno-redistribučnú (peňažno-poisťovacie vzťahy v súvislosti s tvorbou rezervy) (10, s.515). Medzi hlavné činnosti poisťovní zaradíme poisťovaciu činnosť (dohodnutie poistenia, sprostredkovateľská činnosť) a zábrannú činnosť (predstavuje opatrenia na znižovanie rizika a rozsahu škôd prostredníctvom poskytovania finančných príspevkov, výchovnou činnosťou, propagačnou činnosťou, zaistovacou činnosťou). Tak ako vo väčšine sektorov národného hospodárstva, aj na trhu poistenia prevláda previs ponuky nad dopytom. B. Hrvoľová zaraduje medzi faktory ovplyvňujúce vývoj poistného trhu, napr. objem a vývoj hrubého domáceho produktu, demografický vývoj, mieru inflácie, nezamestnanosť, priemernú mzdu, záujem o poistenie, reguláciu poistného trhu a pod. (10, s. 518). Popri činnosti v oblasti poistenia má stále väčší význam aj investičná činnosť poisťovní.

Tak banky, ako i poisťovne predstavujú najregulovanejšie subjekty národných ekonomík. Okrem bánk a poisťovní možno k regulovaným sektorom zaradiť aj napr. oblasť kapitálového trhu, či dôchodkového sporenia. Regulácia významných subjektov finančného trhu je potrebná najmä z dôvodu udržania jeho stability, ktorá sa bezprostredne prenáša na stabilitu ekonomiky. Regulačné opatrenia sú potrebné aj z dôvodu vysokého podielu položky cudzích zdrojov v bilanciách regulovaných subjektov (význam a ochrana vkladateľov pre národné hospodárstvo). Dohľad nad finančným sektorom je založený na medzinárodných dohodách a pravidlách. Podľa E. Horváthovej z celosvetového hľadiska neexistuje jeho univerzálna regulácia, pričom samotná globalizácia poskytuje veľa spôsobov, ako reguláciu obísť. Autorka konštatuje, že problémy spojené s kompetenciami orgánov dohľadu a regulácie začali najmä s činnosťou zahraničných bánk a poisťovní na domácom trhu (2, s. 21). NBS na svojich internetových stránkach charakterizuje regulačné opatrenia:.....*"ako pravidlá, týkajúce činností v oblasti bankovníctva, kapitálového trhu, poisťovníctva a dôchodkového sporenia, konaní a rozhodovaní vo veciach dohľadu (žiadosti o udelenie povolení, súhlasov alebo predchádzajúcich súhlasov v oblasti finančného trhu a konania a rozhodovanie o ukladaní sankcií a opatrení na nápravu), samotný výkon dohľadu na mieste a na diaľ-*

ku, ako aj príprava návrhov vykonávacích predpisov (sekundárnej legislatívy) k zákonom v oblasti finančného trhu" (15). E. Horvátová konštatuje, že inštitucionálne usporiadanie dohľadu nie je v jednotlivých štátoch Európskej únie rovnaké (9, s.16). V SR napr. prevzala od roku 2006 úlohu orgánu dohľadu nad finančným trhom Národná banka Slovenska (NBS), čím sa predmet jej činnosti rozšíril aj o aktivity bývalého Úradu pre dohľad nad finančným trhom.⁵⁷ NBS je súčasťou Európskeho systému finančného dohľadu (z angl. ESFS), ktorý zabezpečuje dohľad nad finančným systémom Európskej Únie. Hlavným cieľom ESFS je zabezpečiť dodržiavanie a uplatňovanie pravidiel, upravujúcich činnosť finančného sektora. Úlohou ESFS je zároveň chrániť finančnú stabilitu a zabezpečiť dôveru vo finančný systém ako celok, ako i dostatočnú ochranu pre spotrebiteľov v oblasti finančných služieb. NBS je jeho členom a spolupodieľa sa na rozhodovaní všetkých štyroch novo zriadených európskych orgánov - Európskeho výboru pre systémové riziká (ESRB), Európskeho orgánu pre bankovníctvo (EBA), Európskeho orgánu pre poisťovníctvo a dôchodkového poistenia zamestnancov (EIOPA), Európskeho orgánu pre cenné papiere a trhy (ESMA). Dohľad nad finančným trhom možno rozdeliť na dve hlavné oblasti - dohľad nad obozretným podnikaním finančných inštitúcií, ktorým sa zaoberajú Európske orgány dohľadu a makroprudenciálny dohľad nad finančným systémom EÚ, ktorý je v pôsobnosti ESRB (15).

Regulačné pravidlá pre poisťný sektor a ich možné zmeny pod dosahom krízy

Poisťovne patria k najvýznamnejším inštitucionálnym investorom na finančných trhoch (15). V súčasnosti sú najviac diskutovanými regulačnými pravidlami Basel II a Basel III pre oblasť bankovníctva a Solvency I a Solvency II pre poisťný sektor. Regulačné pravidlá Solvency I a Solvency II upravujú spôsob regulácie v poisťnom sektore. Ich úlohou je stanovenie výšky regulačného kapitálu, ktorý je poisťovňa povinná držať na krytie nepredvídateľných udalostí. Na internetovej stránke Komisie Európskej únie sa uvádza, že požiadavky na mieru solventnosti boli v platnosti už od roku 1970, pričom smernice Európskej únie v oblasti poistenia, prijaté v roku 1990, stanovili, že pravidlá solventnosti majú byť dodatočne prehodnotené. Komisia Európskej únie pravidlá preskúmala, na základe čoho je Európskym parlamentom a Európskou radou schválená ich reforma v roku 2002. Táto reforma je známa ako Solvency I. V priebehu zavádzania procesu Solvency I sa však ukázala potreba zásadnejšieho, širšieho a rozsiahlejšieho preskúmania celkovej finančnej situácie poisťovne, ako i s prihliadnutím na aktuálny vývoj v oblasti poistenia, riadenia rizík, medzinárodného výkazníctva a štandardov obozretného podnikania. Tento projekt sa stal známy ako Solvency II. Solvency II už zahŕňa prehĺbenie integrácie poisťného či zaistného trhu Európskej únie, ako i zlepšenie ochrany poisťníkov, osôb a zaistiteľov zo štátov Európskej únie. Úlohou smernice je priniesť pohľad na skutočnú finančnú situáciu poisťiteľov, zvýšenie transparentnosti a dôvery v celé odvetvie. Podľa informácií na internetovej stránke NBS, uvedená smernica pozostáva z troch pilierov. Prvý sa zaoberá kapitálovými po-

⁵⁷Dohľad je rizikovo orientovaný a jeho základným cieľom je zabezpečiť minimalizáciu jednotlivých druhov rizík v dohľadaných subjektoch. Národná banka Slovenska v rámci dohľadu nad finančným trhom vykonáva aj dohľad nad poskytovateľmi platobného styku, elektronickými peniazmi, burzou cenných papierov, centrálnym depozitárom cenných papierov, emitentmi cenných papierov, Garančným fondom investícií, kolektívnym investovaním, obchodníkmi s cennými papiermi, ponukami na prevzatie a uplatnením práva výkupu a verejnými ponukami.

žiadavkami, druhý kvalitatívnymi informáciami a dohľadom a tretí pilier trhovou disciplínou (15). Podľa zámerov Európskej Komisie, Solvency II sa má jednotne aplikovať na poistný sektor v celej Európskej únii, čo má slúžiť k vytvoreniu jednotného trhu poistných služieb (5).

V súvislosti s dosahmi príčinnými, prejavmi a dosahmi finančnej a hospodárskej krízy sa zamýšľajú regulátori, akademici, záujmové združenia a asociácie, ako i zodpovedné osoby podnikateľskej praxe nad problémom, ako čo najúčinnnejšie stanoviť regulačné opatrenia v poistnom sektore tak, aby sa v budúcnosti čo možno najviac eliminovali príčiny vzniku rizika v súvislosti s podnikateľskou činnosťou poisťovní. V stanovisku Slovenskej asociácie poisťovní, ktoré vychádza zo stanoviska Európskej federácie poisťovní (CEA – pôvodný názov, v súčasnosti nový názov Insurance Europe) k požiadavkám prísnejšej regulácie poistného sektora z dôvodu finančnej a hospodárskej krízy sa konštatuje, že:*"na rozdiel od bánk, činnosť poisťovne je zameraná na preberanie rizika a zaoberá sa aj jeho prípadnou zmenou. Investičná stratégia v poisťovníctve je dlhodobejšia, možno ju ľahšie predvídať v porovnaní s krátkodobou a na výnos orientovanou stratégiou v bankovníctve. Obchodný model v poisťovníctve je založený na rozložení rizika v portfóliu a v čase. Keby poisťovňa skrachovala, jej riadená likvidácia je oveľa jednoduchšia, keďže budúce požiadavky poistených sú dostatočne kryté poistnými rezervami. Uvedené skutočnosti zjednodušujú proces prenosu, resp. prevodu a rozdelenia poistného kmeňa"* (17). Rovnako aj M. Eling a H. Schmeiser konštatujú, že poistný sektor bol finančnou a hospodárskou krízou menej zasiahnutý ako bankový sektor, avšak kríza podľa názoru autorov poukázala na slabiny a možnosti zlepšenia v oblasti riadenia rizika a regulácie v celom finančnom sektore. Uvedení autori navrhujú desať opatrení v súvislosti s krízou, ktoré je potrebné zaviesť vo finančnom sektore s prihliadnutím na poistný sektor. Ide najmä o manažment rizika a reguláciu vo finančných službách, pričom sa zameriavajú hlavne na oblasti dohľadu nad finančným sektorom a corporate governance.⁵⁸ Autori navrhujú nové, alebo dopĺňajú diskutované regulačné opatrenia pre poistný sektor (4, s.27-30):

a) posilnenie manažmentu rizika a dohľadu nad poistným sektorom (revízia úlohy ratingu pri dohliadaní subjektov finančného sektora a podpora manažmentu rizika vo firmách vytvorením pozície zodpovedného manažéra rizika),

b) neprecenenie úlohy súčasných modelov rizika s ohľadom na nelineárnosti vývoja (požiadavka smeruje k stress-testom⁵⁹ na primerané zhodnotenie rizikových modelov za zváženia nelineárnych závislostí, k rozvoju modelov zaoberajúcich sa likviditným rizikom a k prehodnoteniu nástrojov v manažmente rizika a v regulácii),

c) ľahko aplikovateľný a zrozumiteľný manažment rizika (založený na zlepšení komunikácie, využívaní jednoduchých pravidiel manažmentu rizika),

⁵⁸ Ide o systém riadenia a kontroly firiem, zahŕňajúci vzťahy medzi manažmentom firmy, jej predstavenstvom, akcionármi a ostatnými záujmovými skupinami (stakeholderi). Úlohou corporate governance je prevencia alebo zabránenie konfliktu záujmov stakeholderov.

⁵⁹ Stresové testovanie je forma testovania, ktorá sa využíva pri stanovovaní určitého systému, alebo subjektu. Zahŕňa testovanie nad rámec bežnej operačnej kapacity, často až k budú zlomu, na určité hraničné či kritické hodnoty.

d) poučenie sa z teórie agent-principál⁶⁰ (bonusy vyplácané manažmentu majú byť orientované na dosiahnutie dlhodobých cieľov, zredukovanie asymetrických informácií medzi top manažmentom a líniovým manažmentom),

e) poučenie sa z teórie portfólia⁶¹ (posilnenie povedomia o vzťahu medzi rizikom a ziskom, diverzifikácia poistného portfólia poisťovní s prihliadnutím na globálne poistné trhy),

f) princípy namiesto pravidiel (zavedenie regulácie založenej na princípoch, ktorá je založená na zohľadnení všetkých relevantných rizík, nakoľko dohľad založený na pravidlách sledujúci ich dodržiavanie často opomína vývoj v čase, pravidlá je obtiažne prispôbovať rýchle sa meniacemu prostrediu),

g) zavedenie konceptu kontrolovaného rušenia poistiek (zavedenie garančného fondu s primeranou výškou poistenia rizika, ktorá bude zahrnutá v poistnom, ako i z dôvodu zníženia rizika poisteného v prípade insolventnosti poisťovne),

h) finančné konglomeráty by mali byť dohliadané na skupinovej úrovni (dohľad musí byť vykonávaný tak na úrovni jednotlivej spoločnosti, ako i na úrovni finančného konglomerátu, celosektorovo),

ch) zamedzenie vyhnutiu sa regulátornej arbitráži⁶² vo finančných službách (podobné štandardy, založené na princípoch platných pre celý finančný sektor, ako i pre globálne finančné trhy, aby nebola možnosť vyhnutiu sa prísnejším regulačným podmienkam danej krajiny využitím benevolentnejšej regulácie v inej krajine),

i) transparentnosť, trhová disciplína a zodpovednosť (na posilnenie transparentnosti by regulátor mohol vytvoriť štandardizovanú databázu porovnateľných informácií o všetkých dohliadaných subjektoch, zabezpečenie reformy ratingových agentúr, týkajúcej sa nezávislosti ratingov a posilnenia zodpovednosti ratingových agentúr, regulátorov a manažérov).

4 Záver

V našom príspevku sme sa zamerali na globalizáciu a jej dosahy na nutné úpravy súčasného manažmentu rizika v poisťovniach, ako i na úpravu regulácie podnikania v poistnom sektore, a to najmä s prihliadnutím na súčasnú finančnú a hospodársku krízu. Zahraničné podnikanie je pre firmy častokrát jednou z mála alternatívnych možností, ako čeliť tlaku zvýšenej konkurencie zo strany domácich i medzinárodných subjektov na domácom trhu v snahe udržať si existujúce či získať nové konkurenčné výhody. Expanzia na medzinárodné trhy sa významne dotýka aj poistného sektora, ako súčasť odvetvia finančných služieb. Poisťovníctvo nebolo natoľko zasiahnuté dosahmi

⁶⁰ Teória rieši problémy, ktoré vznikajú v podmienkach neúplných, asymetrických informácií, ako problém potenciálne možného morálneho hazardu a konfliktov záujmov pri situácii, v ktorej si princípál najme agenta za účelom konania v záujme princípála.

⁶¹ Teória portfólia skúma, aké kombinácie aktív je vhodné držať v portfóliu tak, aby takto vytvorené portfólio malo isté, vopred dané vlastnosti. Každý investor sa snaží vytvoriť portfólio, ktoré s ohľadom na jeho sklon k riziku predstavuje najvýhodnejšiu kombináciu rôznych výnosných a rizikových aktivít ako i využiť čo najlepšie poznatok, že diverzifikácia znižuje špecifické riziko.

⁶² Neexistencia silnej nadnárodnej regulačnej autority prispieva k tomu, že sú regulátori ovládnutí partikulárnymi záujmami na národnej úrovni.

finančnej a hospodárskej krízy ako banky, avšak kríza aj tu poukázala na niektoré jeho slabiny, najmä v súvislosti s umiestňovaním technických rezerv, vývojom nových poistných produktov, ktoré neboli obsiahnuté v relatívne statickom modeli rizika poisťovní, ale i na súvislosti s pôsobením finančných konglomerátov či skupín, ich nedostatočnou reguláciou, oneskorenou reakciou regulátora na trendy v dohliadanom odvetví. Sektor poistných služieb má významnú úlohu tak vo finančnom sektore národných ekonomík, ako i v globálnom kontexte. Finančná a hospodárska kríza, ako produkt globalizácie, jednoznačne poukázala na nedostatočnosť súčasných modelov rizika z globálneho kontextu. Možnosť využívania regulačnej arbitráže je stále vysoká, ak regulátori nenájdu spoločné východiská. Sme toho názoru, že navrhované opatrenia E. Horvátovej, P. Slaninu, M. Elinga a H. Schmeisera a i ďalších akademikov môžu predstavovať základ k širšej diskusii. Vytvorenie regulačných princípov namiesto často zdĺhavo prijímaných regulačných pravidiel (ako to bolo napr. v prípade Solvency I), dáva priestor na zachytenie komplexnosti, ako i flexibilné riadenie rizika. Z hľadiska ochrany spotrebiteľa v oblasti poistných produktov by významnú funkciu mohol plniť aj navrhovaný garančný fond poistenia, s cieľom zaistenia ochrany spotrebiteľa v súvislosti s možnou insolventnosťou poisťovne. Odmeňovanie manažérov musí byť založené na dlhodobých cieľoch firmy, čo je aj v záujme samotných vlastníkov poisťovne, nielen na jej „prežívaní“ (prispôsobovanie sa existujúcim podmienkam), ale i na „životaschopnosti“ firmy (jej aktívnym pôsobením na trh, prostredníctvom anticipácie budúceho vývoja) pričom vychádza z racionálnych predpokladov tvorby firemnej stratégie. Dobré regulačné opatrenia musia poznať súčasné podnikateľské podmienky regulovaného subjektu, ako i tendencie vývoja odvetvia a ekonomického a politického prostredia. Regulátori by sa mali, na základe znalosti vývoja odvetvia (analýzy sa bežne spracovávajú) a vývoja ekonomiky a svetového hospodárstva, snažiť anticipovať základné smery stratégie dohliadaných finančných inštitúcií a na ich základe upraviť regulátorne princípy riadenia rizika, s tým rozdielom, že rizikami pre regulátorov v prípade neúspešnosti týchto stratégií nie sú riziká nedosiahnutia zisku či podielu na trhu, ale riziká stability finančného podnikateľského sektora. Z tohto dôvodu sa prikláňame k názorom E. Horvátovej, P. Slaninu, M. Elinga a H. Schmeisera a mnohých iných akademikov a odborníkov z praxe, že s ohľadom na globalizáciu a jej trendy vo finančnom sektore by významná pozornosť regulátorov mala byť venovaná najmä finančným konglomerátom, ako produktu globalizácie, a to nielen na úrovni riadených subjektov a riadiacich subjektov, ale na úrovni celého finančného konglomerátu, celosektorovým jednotným dohľadom. Na tejto úrovni by by mohli byť stanovené regulačné princípy, z ktorých by sa odvíjali regulátorne pravidlá v národných ekonomikách, tak ako je to v prípade podnikateľského sektora pri tvorbe medzinárodných podnikateľských stratégií a implementácie ich základných princípov do podnikateľských stratégií národnej jednotky finančného konglomerátu.

Literatúra

1. BALÁŽ, P. a kol. 2010. *Medzinárodné podnikanie*. Bratislava : Sprint dva. 546 s. ISBN 978-80-89393-18-3.
2. BELÁS, J. 2008. *Retail Banking*. Bratislava: Iura Edition. 207 s. ISBN 978-80-8078-190-3.

3. ČERNOHLÁVKOVÁ, E. – SATO, A. – TAUŠER, J. a kol. 2007. *Finanční strategie v mezinárodním podnikání*. Praha : ASPI. 320 s. ISBN 978-80-7357-321-8.
4. ELING, M. – SCHMEISER, H. 2010. Insurance and the Credit Crisis: Impact and 10 Consequences for Risk Management and Supervision. [online]. In: *The Geneva Papers on Risk and Insurance*. 2010, No. 35, pp 9-34. [cit. 2012-03-16]. Dostupné na internete: Z databázy Web of Science.
5. EUROPEAN COMMISSION. Internal Market. Insurance. Solvency. Background. [online]. [s.a.]. [cit. 2012-02-17]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/solvency/background_en.htm.
6. FERENČÍKOVÁ, S. a kol. 2010. *Stratégia medzinárodného podnikania: investície, partneri a ľudské zdroje*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM. 318 s. ISBN 978-80-225-3063-7.
7. FEIL, R. 2010. *Globales Supply Chain Management unter Risikogesichtspunkten: Umsetzung einer Risikomanagementstrategie im globalen Umfeld der Wertschöpfungskette*. Saarbruecken : VDM Verlag Dr. Mueller Aktiengesellschaft &Co. KG. 109 s. ISBN 978-3-639-22061-2
8. GLOBAL RISKS 2011, Sixth Edition: An initiative of the Risk Response Network. [online]. [2011.10.04]. Dostupnosť na internete: < <http://riskreport.weforum.org/> > ISBN: 92-95044-47-9 978-92-95044-47-0.
9. HORVÁTOVÁ, E. 2009. *Bankovníctvo*. Žilina: GEORG Žilina. 318 s. ISBN 978-80-89401-03-1.
10. HRVOĽOVÁ, B. a kol. 2006. *Analýzy finančných trhov*. Bratislava: SPRINT vfra. 561 s. ISBN: 80-89085-59-8.
11. JANATKA, F. et al. 2011. *Rizika v komerčnej praxi*. 1. Vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s.. 320 s. ISBN 978-80-7357-632-5.
12. LESÁKOVÁ, D. a kol. 2007. *Strategický marketing*. Bratislava : SPRINT. 354 s. ISBN 978-80-89085-92-7.
13. MAJTÁNOVÁ, A. 1993. *Poistný trh*. Bratislava: Elita, s. 15 In: HRVOĽOVÁ, B. a kol. 2006. *Analýzy finančných trhov*. Bratislava: SPRINT vfra. s.517. ISBN: 80-89085-59-8.
14. NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA. 2011. *Analýza slovenského finančného sektora za rok 2011 polročná* [online]. Bratislava: © Národná banka Slovenska, 2011. 121 s. [cit. 2012-02-16]. Dostupné na internete: <http://www.nbs.sk/img/Documents/Dohlad/ORM/Analzyz/AnalzyzaSFS1p2011.pdf>. ISSN 1338-5577.
15. NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA. Dohľad nad finančným trhom. [online]. [s.a.]. [cit. 2012-02-17]. Dostupné na internete: <http://www.nbs.sk/sk/dohlad-nad-financnym-trhom>.
16. SLANINA, P. *Finanční konglomeráty a skupiny*. : Bakalárska práca. Brno: Masarykova Univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. 45 s. < http://is.muni.cz/th/322802/esf_b/Final.txt>.

17. SLOVENSKÁ ASOCIÁCIA POISTŮVNÍ. 2010. *Ako môže poisťovníctvo pomôcť v čase krízy*. [online]. Bratislava: © Slovenská asociácia poisťovní. [cit. 2011-02-21]. Dostupné na internete: <[http://www.slaspo.sk/tmp/asset_cache/link/0000021876/SK%20Trh%20%BEivotn%E9ho%20poistenia.ppt#256,1,Ako môže poistenie pomôcť v čase krízy?](http://www.slaspo.sk/tmp/asset_cache/link/0000021876/SK%20Trh%20%BEivotn%E9ho%20poistenia.ppt#256,1,Ako_môže_poistenie_pomôcť_v_čase_krízy?>)>.
18. ZORKÓCIOVÁ, O. et al. 2010. *Podnikateľské stratégie v medzinárodnom marketingu* : vedecká monografia k záverečnej oponentúre grantu VEGA číslo 1/4562/07 (ev. č. 196) Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV na roky 2007-2009. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM. 294 s. VEGA 1/4562/07. ISBN 978-80-225-2935-8.
19. ZORKÓCIOVÁ, O. a kol. 2011. *Alternatívne riešenia vo sfére medzinárodného marketingu: vybrané vedecké state riešiteľov projektu VEGA číslo 1/0803/10 Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV na roky 2010-2011*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM. 179 s. ISBN 978-80-225-3297-6.

2. **Kontrolovaná spoločnosť**

Globálna kríza a kontrolovaná spoločnosť (ako spôsob riešenia?)

Peter Staněk¹ Ekonomický ústav SAV

Global Crises and the Controlled Society (As a Way of Solution?)

Author's contact details

¹ Slovak Academy of Sciences,
Institute of Economic Research,
Department of Globalization of
the World Economy, Šancová 56,
811 05 Bratislava, Slovakia
peter.stanek@savba.sk

Abstract: Kontrolovaná spoločnosť predstavuje jednu z možností ako zvládnuť narastajúce krízové javy. Vznik nových pólov rozvoja globálnej ekonomiky. Nárast morálneho hazardu a absencia etiky. Nárast nových kontrolných a regulačných mechanizmov bez toho, aby sa vyhodnotilo zlyhanie systémov platných doteraz. Diametrálne odlišná situácia veľkých transnacionálnych firiem a malých a stredných podnikov. Zároveň stále zrejmejšie vystupuje skutočnosť, že redukovanie sociálneho modelu (ako zníženie deficitnosti ŠR a verejného sektora) prinesie nové problémy. Zmena firemnej stratégie (outsourcing, offshoring), nová stratégia subkontraktingu, prehĺbovanie príjmovej polarizácie vo vyspelých krajinách aj kumulovanie finančného kapitálu v suverénnych fondoch vytvára jednu problémovú rovinu. Úvahy nad redukciou sociálneho modelu, nová koncepcia finančného výhľadu na obdobie 2014 – 2021 a celkové strategické smerovanie EÚ (Stratégia 2020) vytvárajú druhú problémovú rovinu. Demografický vývoj (starnutie populácie), budovanie znalostnej spoločnosti, vývoj globálnej a lokálnej spotreby tvorí tretiu problémovú rovinu. Nebezpečenstvom je nielen pretínanie sa týchto krízových javov, ale aj ich multiplikačné pôsobenie v rovnakom časovom úseku. Dôsledkom je kumulácia problémov (podobne ako v roku 2008). Použitie tradičných nástrojov (dane, úspory) na riešenie uvedených problémov je mylné (z časového a vecného hľadiska). Preto sa stále viac zdá riešením kontrolovaná spoločnosť, pričom znalostná spoločnosť je technickým zázemím kontrolovanej spoločnosti. Riešenie zástupných problémov substitučnou metódou nerieši skutočné problémy, ktoré sa takto vracajú (periodické zlepšenie a zhoršenie situácie v rýchlom striedaní). Preto sa začína hovoriť o stratenej dekáde (čo si však vzhľadom na kumuláciu problémov nemožno dovoliť). Vzniká teda predstava, že novými kontrolnými mechanizmami (napr. fiškálny kompakt) možno dostať situáciu pod kontrolu. V skutočnosti kumulatívnosť rizikových procesov prekrýva čiastkové zlepšenia a vedie k postupnej degradácii systému. Vzhľadom na globálny nárast týchto procesov jediným riešením sa javí kontrolovaná spoločnosť. Nárast hrozieb, ich globálny charakter (prírodné podmienky) vedú k poznaniu, že tieto problémy už nie je možné riešiť na národnej úrovni a tradičnými nástrojmi.

Keywords: Kontrolovaná a znalostná spoločnosť, krízové javy a ich pôsobenie, virtuálne a reálne cesty riešenia, príjmová polarizácia a dlhová kríza, vnútorné rozpory spoločnosti a kontrolovaná spoločnosť, redefinovanie sociálno-ekonomického modelu.

Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0004/12 Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí (geopolitické, ekonomické a kultúrne aspekty).

1 Úvod

Globálna kríza v období 2008 – 2012 ukázala nielen kumulovanie negatívnych faktorov (finančný sektor, zadlžovanie, morálny hazard atď.), ale aj vnútornú krehkosť

systemu. Zároveň ukázala, že tradičné nástroje na riešenie situácie nebudú stačiť - globálny charakter krízy, nové póly rozvoja, virtualizácia finančného sveta, ale i nové druhy rizík (organizovaný zločin, lokálne konflikty, pôsobenie TNK atď.). Výsledkom bolo poznanie, že celý rad problémov už nie je možné riešiť len na národnej úrovni (terorizmus, organizovaný zločin) a už nie tradičnými nástrojmi (regulácia).

Vo svetle tohto poznania sa stále viac diskutuje o kontrolovanej spoločnosti. Nárast globálnych rizík, nárast príjmovej asymetrie, polarizácia bohatstva a chudoby, ako i ekologické a technické riziká vyvolávajú potrebu nielen nového pohľadu na úlohu infraštruktúry spoločnosti, ale aj na nový pohľad na redefinovaní funkcií a štruktúr štátu. Riešenie dlhovej krízy cestou zmenšovania sociálneho štátu, spoplatňovanie mnohých častí infraštruktúry a jej služieb môže vzhľadom na pokračujúcu príjmovú polarizáciu viesť k sociálnym nepokojom a búrkam. Problémom je i to, že doteraz navrhované riešenia nepovedú k skutočnému vyriešeniu problémov, a teda k výraznému predlžovaniu krízových javov. Časť politických elít potom vidí riešenie v budovaní kontrolovanej spoločnosti pod plášťom rozvoja znalostnej spoločnosti. Potom stratégia kontrolovanej spoločnosti nie je nástrojom riešenia problémov, ale nástrojom na kontrolu spoločnosti. Informácie, ako kľúčový faktor znalostnej spoločnosti, nie sú nástrojom zefektívnenia a skvalitnenia spoločnosti, ale nástrojom kontroly spoločnosti. Späťtosť krízových faktorov a procesov s ekonomickým a spoločenským vývojom potom ukazuje kauzálny nexus skutočných vývinových procesov. Preto na vývoji krízových procesov je možné ukázať skutočné smerovanie spoločnosti, ako i nástroje na určovanie tohto smerovania. Kontrolovaná spoločnosť však sama osebe vytvára vnútorný protitlak a zvyrazňuje odlišnosť jednotlivých spoločensko-ekonomických modelov.

2 Kontrolovaná spoločnosť a jej možné modifikácie

Za jeden z kľúčových fenoménov budúcich rozporov môžeme hodnotiť rozpor medzi vývojom situácie veľkých transnacionálnych korporácií a vývojom situácie malých a stredných firiem lokálnej proveniencie, ktoré v podstate držia lokálne a miestne viazanú zamestnanosť. Ale lokálna a miestne viazaná zamestnanosť orientovaná na malé a stredné firmy predstavuje viac ako 70 % z celkového rozsahu národnej zamestnanosti. Ak k tomu pridáme skutočnosť, že ďalších 30 % je viazaných na transnacionálne korporácie, je zjavné, čo môže prípadný kolaps malých a stredných firiem spôsobiť tak vo vývoji zamestnanosti, ako aj vo vývoji štátnych rozpočtov či rozpočtov celého verejného sektora. Upozorňujeme na to preto, že v tomto kontexte diskusie o fiškálnej integrácii, ale aj diskusie o riešení dlhovej krízy sa takmer vôbec neobjavujú. Pritom, bez nájdenia odpovede na tieto kľúčové problémy nie je možné vyriešiť ani dlhovú krízu, ale nie je možné hlavne ani riešiť dlhy z minulosti. Ak totiž dnes zákonom o fiškálnej zodpovednosti má byť riešenie budúcich dlhov, znižovanie deficitnosti štátnych rozpočtov a verejného sektora, dosiahnutie vyrovnanosti tohto sektora a v konečnom dôsledku zastavenie kumulovaného zvyšovania zadlženosti vo väzbe na pravidelné deficity štátneho a verejného rozpočtu vytvára vnútorné protikladné procesy. Obrovský rozsah dlhov, ktoré jednotlivé štáty vygenerovali v posledných pätnástich až dvadsiatich rokoch bude treba riešiť aj z hľadiska minulých dlhov. Tento rozmer bude, možno že v prvej fáze najbližších troch až piatich rokov významnejší ako

proces znižovania deficitnosti rozpočtov. Z tohto hľadiska aj samotná fiškálna integrácia na úrovni Bruselu je problematická.

Časový rozmer budúcich riešení tak z hľadiska dlhovej krízy, ako aj z hľadiska minulých dlhov bude zrejme podstatne zložitejší, ako je prezentované dnes na summitoch krajín Európskej únie. Zložitejšie aj preto, že radikálne drastické škrtý, ktoré by sa mali uskutočniť, nebudú sociálne priechodné. Nakoniec vývoj v Grécku, kde došlo k pomerne rozsiahlym sociálnym škrtom, ukázal sociálnu rizikovosť celého vývoja. Je tu zároveň obava, že by mohlo dôjsť k preliatiu týchto sociálnych búrok v podstate do väčšiny krajín Európskej únie (Španielsko, Portugalsko, Taliansko, Írsko, Belgicko atď.). Zároveň však nie je stále zodpovedaná otázka: Je skutočne príčinou zadlženosti európskych krajín nadmerný a drahý sociálny model a rozsiahla spoločenská infraštruktúra (možno napríklad penzijnými reformami vyriešiť nákladovosť tohto sociálneho modelu)? Škandinávsky model pripomína v mnohom určité východisko zo súčasnej situácie. Daňová záťaž je pomerne vysoká, ale na druhej strane služby poskytované verejným sektorom pre väčšinu populácie sú v dostatočnej kvalite a zaujímavé pre väčšinu populácie, takže tá je ochotná platiť na ich fungovanie.

Hlavný rozdiel medzi tým, koľko stojí tento model v Škandinávii a koľko stojí v Európskej únii, je predovšetkým v cene korupcie. Pokiaľ je korupcia 20 – 30 %, znamená to, že zrejme nákladovosť sociálneho modelu prekračuje marginálnu hranicu prijateľnosti a neprijateľnosti tohto modelu. V tomto zmysle slova teda uvedených 30 % strát korupčného zvyšovania nákladov znamená preklopenie rozhodujúcej hranice, za ktorou je už sociálny model neudržateľný. Ale obmedzovanie sociálneho modelu nerieši problém strát, ktoré vyplývajú z korupcie. Budeme totiž zrejme veľmi rýchlo konfrontovaní s vývojom, v ktorom zachovanie korupcie bude znamenať trvalé zvyšovanie nákladovosti verejného sektora, i keď celkový rozsah zdrojov na verejný sektor sa zníži.

Situácia v Spojených štátoch amerických je ale úplne odlišná. Pomerne malý verejný sektor a skutočnosť, že štát nie je významným stimulátorom v oblasti objednávok verejného sektora, vytvára štrukturálny problém. Niektoré činnosti verejného sektora, ako je napríklad väzenstvo, sú v USA transferované do privátnej súkromnej sféry. Znamená to odlišný spôsob financovania chodu spoločnosti i jej infraštruktúry. Ak dnes hovoríme, že samotný rozsah verejného sektora je dnes kľúčovým limitom k dosiahnutiu vyrovnaného rozpočtového hospodárenia, znamená to, ako keby sme chceli vedome redukovať dnešnú sociálnu podobu spoločnosti a vrátiť sa do podoby kapitalizmu 19. storočia. To však už nebude možné, nakoľko väčšina populácie viac alebo menej uvažuje a je ochotná prispievať daňami na činnosť sociálneho modelu, ktorý nám poskytuje určité záruky jednak pre život, jednak pre krízové životné situácie.

Pokiaľ by totiž táto časť obyvateľstva nemala istotu poskytnutia pomoci v krízových situáciách, je zrejme, že sa situácia otočí a vznikne výrazná averzia ku štátu ako takému. V takom prípade potom môže dôjsť k vlne nespokojnosti s fungovaním už nie sociálneho modelu, ale štátneho systému. Logickou snahou vládúcich elít je posilniť prvky kontrolovanej spoločnosti ako protiopatrenia. Vidíme ešte dva významné rizikové fenomény.

Prvý fenomén predstavuje vysoká nezamestnanosť mládeže. Absolventi, ktorí nezískajú miesta 12, 15, 24 mesiacov po skončení vzdelávacieho systému predstavujú časovanú bombu. Zároveň, pokiaľ v niektorých krajinách to dosahuje úroveň 20 – 30 – 40 %, to znamená, že skôr či neskôr frustrácia tejto časti populácie bude taká vysoká, že dôjde k významným sociálnym búrkam. Pripomíname to preto, že redukovanie výšky dôchodkov a znižovanie sociálnych dávok vedie k sociálnym nepokojom.

Druhý fenomén, ktorý bude zásadným spôsobom posilňovať nespokojnosť vnútri spoločnosti je narastajúca príjmová polarizácia. Táto nespokojnosť sa nevyhnutne prejaví do vlny sociálnych búrok, v ktorých rôzne vrstvy v spoločnosti, avšak z rozdielnych príčin, budú výslovne generovať nespokojnosť so spoločenskou štruktúrou a s spoločenským statusom. Ak k tomu pridáme napríklad nespokojnosť imigrantov s ich postavením, ktorá v krajinách, ako je Francúzsko alebo Nemecko je veľmi vysoká, a kde ani imigranti v druhej a tretej generácii nie sú začlenení do spoločnosti a nemajú výhody zo sociálneho modelu danej hostiteľskej krajiny. Je zrejmé, že Európska únia sa môže veľmi ľahko dostať do situácie, v ktorej bude dochádzať k vlne sociálnych nepokojov a sociálnych búrok.

Kľúčovou otázkou je rozmer týchto búrok a čas nastania týchto búrok. Dnešné úvahy o tom, že fiškálna integrácia bude blahodarným riešením všetkých problémov, sa však môžu ukázať veľmi rýchlo ako veľký omyl. Po prvé, preto, že neanalyzovanie skutočnej príčiny zadlženosti povedie iba k zmenšovaniu sociálneho modelu. Po druhé, okresávanie sociálneho modelu zhorší z rôznych, mnohokrát aj protikladných dôvodov situáciu väčšiny populácie. Po tretie, zmenšovanie sociálneho štátu sa dostáva do zásadného kontradiktórneho postavenia vo vzťahu k prehľbovaniu príjmovej polarizácie väčšiny spoločnosti. Kým v chudobných krajinách určitá miera schudobnenia bola ešte prijímaná ako určitý nezmeniteľný fakt, v krajinách, ktoré si zvykli žiť relatívne dlho v pomerne prijateľnej sociálnej klíme (napr. Európska únia), bude znižovanie životných štandardov výslovne frustrujúcim fenoménom, ktorý povedie k ďalšiemu zhoršovaniu vývoja.

Znižovanie príjmov, zmenšovanie sociálnych dávok a sociálneho štátu, zníženie rozsahu infraštruktúry spoločnosti, zvýšenie spoluúčasti občanov na základných službách doteraz poskytovaných štátom nevyhnutne povedie k zníženiu celkovej miery domácej spotreby, na čo znova narazí odbytový priestor predovšetkým vo sfére malých a stredných firiem. Ak vezmeme do úvahy, že dve tretiny malých a stredných firiem robia pre domácu lokálne viazanú spotrebu, jedna tretina týchto malých a stredných firiem robia ako subkontraktory pre veľké transnacionálne firmy, situácia v jednotlivých európskych krajinách môže byť nasledovná. Kým malé a stredné firmy, závisiace od domácej spotreby, sa vzhľadom na znižovanie príjmov väčšiny populácie budú dostávať do stále zhoršujúcej sa situácie, to nebude možné kompenzovať ani zvýšením rozsahu pomoci z hľadiska štátu. Tie, ktoré závisia od veľkých transnacionálnych firiem, budú tlačené pod stále zostrujúci sa tlak znižovania nákladov a znižovania cien subkontraktorských dodávok tak, aby si veľké transnacionálne korporácie udržali dostatočnú ziskovú maržu.

Dôsledkom tohto vývoja bude neustály tlak na znižovanie nákladov a cien, zvyšovanie nárokov napríklad na fungovanie systému *just in time* a v konečnom dôsledku to môže znamenať aj zásadný prelom v celkovej aj doteraz už nízkej miere ziskovosti

týchto malých subkontraktorských firiem. Ak im štát nepomôže napríklad v oblasti certifikátov kvality, kompatibility informačných systémov či vyškolenia pracovníkov, možno všeobecne očakávať pokračujúci nárast problémov predovšetkým so ziskovosťou malých a stredných firiem, čo tieto budú riešiť predovšetkým uvoľňovaním pracovníkov a núteným zvyšovaním produktivity práce cestou intenzity práce.

Tento jav môže zároveň vyvolať aj ďalší rad problémov, ktoré súvisia predovšetkým s doteraz prijatými smernicami Európskej únie v oblasti ekologizácie. Väčšina z týchto projektov je ekologicky rozumná, ale bude zvyšovať náklady buď verejného sektora, alebo podnikateľskej sféry. Odhadované náklady pri aplikácii normy REACH sa odhadujú európskymi priemyselnými kruhmi vo výške vyše 1 bilióna eur. Ak k tomu pridáme skutočnosť, napríklad v oblasti energetiky alternatívne zdroje, v oblasti poľnohospodárstva podpora bioprodukcie, v oblasti dopravy podpora ekologických systémov dopravy, tak je zrejmé, že bude dochádzať k zvyšovaniu rozporov vnútri rozpočtov.

Ak doteraz výdavky verejného sektora boli orientované hlavne, napríklad na oblasť penzijného systému, zdravotníctva, vzdelávacieho systému a infraštruktúry spoločnosti, v budúcnosti vo väzbe na prijaté ekologické normy sa budú orientovať viac na oblasť ekologizácie jednotlivých stránok činnosti spoločnosti. Ale ak doteraz väčšina projektov bola zabezpečovaná domácimi firmami a vznikala teda určitý kolobeh prostriedkov medzi štátom, verejným sektorom, firmami, zamestnanosťou a späť štátom, v budúcnosti vzhľadom na jednosmerný tok ekologizácie možno očakávať obmedzenie tohto vnútorného cyklu. Pritom ekologizáciu budú musieť zaplatiť spotrebitelia, ktorí ale už medzitým sú limitovaní z hľadiska príjmov inými skutočnosťami, ako zmrazenie miezd a podobne, a zároveň musia vnútorne redefinovať vlastnú štruktúru výdavkov spotrebného koša, pretože budú musieť viac prispievať na zdravotníctvo, dopravu, vzdelanie atď. Tento cyklus hrozí práve preto, že je takto vnútorne prepojený výrazným prehĺbením sociálnej polarizácie, čo v konečnom dôsledku bude pravdepodobne znamenať zásadný dopad na celkovú príjmovú polarizáciu spoločnosti.

Príjmová polarizácia je odlišná v USA a v Európskej únii. V Spojených štátoch amerických extrémny rozsah chudoby a postupné obmedzovanie strednej triedy výrazným spôsobom urobil spoločnosť asymetrickou cez príjmovú polarizáciu. A pripomíname, že v USA táto príjmová asymetria bola braná dlhé obdobie ako niečo prirodzené, ako stabilný jav, aj keď dnes niektoré vlny protestov (napr. okupovanie Wall Streetu) sa snažia bojovať s týmto fenoménom. V Európskej únii bola situácia psychologicky odlišná. Predovšetkým príjmová polarizácia nebola taká výrazná ako v USA. Vo väčšine krajín bolo zákonom spoločenského modus vivendi fungovanie verejného sektora pri poskytovaní mnohého komplexu služieb. Príjmová asymetria, ktorá nebola tak významná, zároveň umožňovala väčšine populácie relatívne prijateľný životný štandard a životnú úroveň.

Zásahy do sociálneho štátu, rozbehnutie procesu príjmovej polarizácie, okresanie určitých životných istôt bude však v Európskej únii mať podstatne výraznejší vplyv ako v USA, a preto aj vlna sociálnej nespokojnosti môže byť podstatne silnejšia. Na druhej strane aj samotná imigračná politika je v Európskej únii odlišná a miera integrácie prisťahovalcov do spoločnosti je podstatne nižšia ako v USA. To ale vytvára v prípade sociálnych búrok veľmi nebezpečný a explozívny mix ďalších problémov,

pretože v takomto prípade neasimilovaní imigranti a tí, ktorí nemôžu používať výhody zo sociálneho modelu, budú frustrovaní a nespokojní.

Preto možno očakávať zvýraznenie nárastu nespokojnosti, predovšetkým moslimského obyvateľstva, aj vo väzbe na silnejúci tok imigrantov z moslimských krajín. Sprísnenie schengenských hraníc (ako svojho času navrhol francúzsky prezident Sarkozy) alebo niektoré ďalšie opatrenia proti migrantom (ilegálnym a legálnym) len vyhrotia celkový rozpor vnútorných problémov. Dnešné úvahy, napríklad zvýšenie spotrebnej dane z pohonných palív, zvýšenie spotrebnej dane z alkoholu, zvýšenie DPH, nebudú mať dostatočný vplyv na utlmenie týchto procesov. Okrem toho zvýšenie spotrebnej dane z pohonných hmôt sa nevyhnutne prejaví na zvýšení nákladov na dopravu, čo len s určitým časovým time outom sa prejaví v celkovom náraste inflácie, a tým pádom aj ďalšieho znehodnocovania úspor obyvateľstva. Vznikajú zásadné problémy:

- Kde je únosná hranica pri zoštieľovaní európskeho sociálneho modelu?
- Možno zoštieľovaním sociálneho modelu vyriešiť deficitnosť verejného sektora?
- Je možné riešiť problém minulých dlhov súbežne s problémami dlhov budúcnosti?
- Môže euroval a ďalšie emitovanie štátnych dlhopisov vyriešiť dlhovú krízu minulosti a budúcnosti?

Pripomíname, že napríklad prijatie trvalého eurovalu a jeho skoršia aplikácia od roku 2013 môže vytvárať dojem, že euroval bude skutočne riešením všetkých problémov. V skutočnosti jeho rýchlejšie uplatnenie súvisí s nutnosťou riešiť kumulovanie negatívnych procesov vo vývoji spoločnosti a s potrebou vytvoriť určitý bezpečnostný štít pred tými javmi, ktoré sa neobjavia vo vzdialenej budúcnosti (v horizonte 5 – 10 rokov), ale ktoré sa začínajú objavovať už v súčasnosti. Preto tak v EÚ, ako i v USA sa urýchljuje proces prechodu na kontrolovanú spoločnosť rozvojom technických zariadení, ale aj zmenou legislatívy a ústavných princípov.

V tomto zmysle slova euroval funguje nie ako nástroj riešenia, ale ako nástroj získania času a momentálne utlmenia tých kľúčových kumulatívnych negatívnych procesov, ktoré sú čoraz zreteľnejšie. Pokiaľ pôjde v diskusiách o európskom rozpočte o obdobie 2014 – 2021, musí dôjsť k určitej zmene celkovej filozofie a stratégie (napr. otázka revolvingu zdrojov z fondov, nutnosť vracať časť získaných prostriedkov, nutnosť zvýšiť podiel domáceho kofinancovania). To všetko významným spôsobom zasiahne do doteraz platnej dohody o určitej záchrannej a pomocnej funkcii európskeho rozpočtu prostredníctvom štrukturálnych fondov vo väzbe na slabšie krajiny Európskej únie.

Toto všetko znova len vytvorí kumuláciu ďalších vnútorných spoločenských a ekonomických problémov, a v konečnom dôsledku môže výrazným spôsobom zasiahnuť do schopnosti ale aj ochoty riešiť tieto problémy politickými elitami. Napríklad otázka zvýšenia kofinancovania bude neriešiteľná pre väčšinu uchádzačov, ich majetková situácia nebude o nič lepšia. Možnosť získať prostriedky na kofinancovanie z bankového sektora vo väzbe na realizáciu Bazileja III, teda sťaženie prístupov k úverom a zvýšenie povinných oprávok a rezerv sa nevyhnutne prejaví v sťažení možnosti získania úverov. Štátny rozpočet vzhľadom na celkovú redukciu deficitnosti hospodárenia nebude v situácii, v ktorej by mohol poskytnúť dostatočné prostriedky na zvýšenie hladiny domáceho kofinancovania. Preto pre európske krajiny nevyhnutne vzniká

otázka: akú stratégiu vo väzbe na reformu štrukturálnych fondov pri fiškálnom výhlade na obdobie 2014 – 2021 zvoliť? V žiadnom prípade pravdepodobne nebude možné podporovať zvýšenie podielu domáceho kofinancovania.

Dnešné kofinancovanie na úrovni 5 – 15 % je už limitom a problémom na získanie zdrojov zo štrukturálnych fondov. Zvýšenie objemu na 20 – 40 % väčšina uchádzačov o štrukturálne fondy nevyhnutne nedosiahne. Ak k tomu pridáme aj nutnosť vrátiť časť alebo celú istinu do určitého času po skončení projektov, je zrejmé, že štrukturálne fondy prestanú plniť tú funkciu, ktorú plnili doteraz. Logickým záverom straty možnosti využívať štrukturálne fondy bude posilnenie antieurópskych nálad, čo len znova posilní úvahy o tom, že odovzdávanie fiškálnej a rozpočtovej zodpovednosti na úroveň Európskej únie bolo omylom.

V tomto zmysle slova pravdepodobne bude treba zvoliť duálne odlišnú stratégiu tak vo väzbe na diskusie o rozpočte na obdobie 2014 – 2021, tak aj vo väzbe na fiškálnu integráciu na úrovni Bruselu. Spájanie týchto dvoch otázok do jedného problému pravdepodobne zablokuje možnosť nájsť akékoľvek reálne východisko.

Snaha získať alebo dosiahnuť už nielen deficit verejného sektora na úrovni 3 % (čo koniec-koncov bola jedna podmienka z kritérií Paktu stability a rastu), ale aj dosiahnuť štrukturálny deficit vo výške 0,5 % z HDP a už v roku 2013, nevyhnutne povedie k výrazným škrtom vo výdavkoch verejného sektora, pokiaľ sa nebude riešiť problém korupcie, šedej ekonomiky a daňových únikov.

Vo väčšine krajín sa začína mohutné protestné hnutie proti tolerovaniu korupcie, daňových únikov, rozkrádania a podobne. Ak k tomu pridáme napríklad výsledky hnutia Ignidados v Španielsku, v Čechách, vo Francúzsku, je zrejmé, že tieto hnutia majú reálny základ v tom, že si uvedomujú, že pokiaľ nebude riešená korupcia a iné stratové činnosti v rámci rozpočtu, nebude možné nájsť prijateľné riešenie. Na druhej strane politické elity sa nechcú zaoberať tým, akým spôsobom by zasiahli do korupcie alebo daňových únikov. Ide o určitú neochotu politických elít riešiť skutočné príčiny dnešného stavu. Snahou je riešiť skôr zástupné problémy a tie ešte riešiť inými zástupnými nástrojmi. Je samozrejmé, že väčšina občanov sa nechá uchlácholiť iba po určitý čas. Akonáhle však to bude zasahovať životnú úroveň väčšiny obyvateľov Európskej únie, začne narastať výrazným spôsobom nespokojnosť s uvedeným spôsobom riešenia problémov dlhovej či fiškálnej krízy.

V súčasnosti prichádzajú do dôchodkového veku silné populačné povojnové ročníky, to znamená, že jeden z významných blokov verejného sektora – oblasť penzijného systému – bude pod mimoriadne silným finančným tlakom. Zároveň sú to skupiny ľudí, ktorí, od obdobia, keď začali pracovať až po dnešok, nemohli našetriť významnejšie finančné rezervy, pretože štát im neustále vysokým zdanením odoberal finančné prostriedky s tvrdením, že zabezpečí penzijný systém a ich život pri odchode do penzie. Táto skutočnosť bude o to komplikovanejšia, že pôjde o veľmi silné populačné ročníky, ktoré na druhej strane budú vyvažované relatívne slabšími ročníkmi mladej populácie. Ak berieme do úvahy, že technológie by mali zvyšovať produktivitu práce, zároveň zvyšovať zisk a zvyšovať mzdy, nemalo by byť problémom diskutovať o zmene pomeru medzi počtom ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku. Vysoká

produktivita ľudí v produktívnom veku plus vysoké príjmy by umožnili i pri dnešnej odvodovej sadzbe získať väčšie objemy prostriedkov pre poisťné systémy.

Na druhej strane, pokiaľ však bude dochádzať k faktickému znižovaniu príjmov (napr. zvyšovaním podielu ľudí, ktorí sú agentúrne zamestnávaní, ľudí na skrátenej úväzok a pod.), bude sa nevyhnutne prehlbovať rozpor medzi počtom tých, ktorí mali vysoké mzdy doteraz a z nich platili poisťné a počtom tých, ktorí prichádzajú na pracovný trh a získavajú nižšie mzdy. Takto vlastne dôjde ku zdvojenému rizikovému vývoju, pretože problémom bude nielen zmena pomeru medzi počtom ľudí v produktívnom a poproduktívnom veku, ale aj zníženie reálnej miery príjmov tých, ktorí nastupujú do pracovného procesu, ale prechádzajú do nových foriem zamestnávania, ktorých hlavnou charakteristickou črtou je zníženie reálneho príjmu. Dôsledkom takéhoto vývoja je potom prehlbenie demografickej pasce, obmedzenie sociálneho modelu, a teda zníženie napríklad valorizácie dôchodkov alebo vlastnej hodnoty dôchodkov.

Zdanenie dôchodkov sa nevyhnutne prejaví znova v zhoršení situácie väčšiny dôchodcov. Ak k tomu pridáme skutočnosť, že prevažná väčšina služieb (napr. v oblasti dopravnej infraštruktúry alebo zdravotníctva) by mala byť financovaná zvýšenou spoluúčasťou občanov, je zrejmé, že bude dochádzať k zásadnému kontradiktórnemu vývoju medzi očakávaním občanov, službami poskytovanými verejným sektorom a výškou spoluúčasti občanov na financovaní tohto verejného sektora.

Môže vzniknúť aj určitá alternatívna podoba vývoja. Neobmedzíme verejný sektor, ale zvýšime výšku spoluúčasti občanov na financovaní zachovaného verejného sektora. Aj to môže byť určitá stratégia udržania zamestnanosti a verejného sektora. Problém je, že aby bolo možné zabezpečiť vyššiu spoluúčasť občanov treba vychádzať z toho, že ich príjmy sú dostatočné na tento vnútorný štrukturálny manéver. Pokiaľ však bude dochádzať k stagnácii alebo k znižovaniu príjmov väčšiny populácie, táto cesta riešenia nebude udržateľná a pravdepodobne prevládne snaha znižovať veľkosť verejného sektora, a teda aj veľkosť sociálneho modelu a infraštruktúry spoločnosti. To však nevyhnutne povedie k výraznému prehlbeniu vnútorných rozporov a v konečnom dôsledku znova k nárastu sociálneho napätia a nespokojnosti.

Ak vezmeme do úvahy, že dnes máme rýchlym čínskym „Veľkým skokom“ dosiahnuť veľkosť štrukturálneho deficitu na úrovni 0,5 % z HDP už v decembri 2013, pričom už rozpočty predložené národnými vládami v roku 2012 pre rok 2013 budú hodnotené Bruselom z hľadiska fiškálnej udržateľnosti, máme zrejme už tento rok (2012) čo dočinenia s prvou vlnou sociálnej nespokojnosti.

Rýchle narastajúca nespokojnosť mladej generácie, ktorá nezískava pracovné zaradenie, ktorej možnosti získať prácu a byť sa zužujú, vytvára vnútorné napätie spoločnosti. Podobne vo väzbe na znižovanie výdavkov verejného sektora budú možnosti stále obmedzenejšie, a tak je veľmi reálna pravdepodobnosť vývoja krízovej situácie už v priebehu roka 2012. Problém finančných trhov, ktorý sa stále pohybuje v relatívne krátkej oscilačnej perióde (vlastne dnešné oživenie je len produktom významného naliatia nových finančných zdrojov či už americkým FED-om, alebo európskom ECB), nebude dlhodobo udržateľný. Oscilácia medzi oživením a spätným upadnutím do recesie bude pokračovať a čas medzi nimi sa bude skracovať. To v konečnom dôsledku povedie k jedinej skutočnosti. Prehlbovanie vnútorných rozporov a nemožnosť

riešiť tieto rozpory systémovo povedie „k dlhodobej stagnácii“. Preto sa v úvahách niektorých ekonómov objavujú myšlienky o stratenej dekáde či stratených pätnástich rokoch.

Prípád Japonska je varovaním, pretože Japonsko už od roku 1989 bolo v podobnej situácii ako Európska únia, dokonca sa pokúšalo problém riešiť podobným spôsobom, vrátane určitej formy kvantitatívneho uvoľňovania, a dnes po dvadsiatich rokoch možno konštatovať, že vlastne Japonsko nepostúpilo v riešení tých kľúčových problémov, ktoré stáli pred japonskou spoločnosťou. Tento fakt je o to závažnejší, že predsa len miera disciplinovanosti v japonskej spoločnosti je neporovnateľne vyššia. Japonská spoločnosť z hľadiska podielu cudzincov je podstatne homogénnejšia, a zároveň historicko-kultúrne východiská a štruktúrovanie činnosti japonskej spoločnosti vytvárajú určitý „ukľudňujúci vankúš“ medzi dopadom negatívnych procesov a tým, ako sa to prejavilo v činnosti samotnej spoločnosti.

V Európe tento vankúš neexistuje a skôr možno očakávať takýto určitý „prirodzený vankúš“ v podmienkach Spojených štátov amerických. Európska únia, vzhľadom na to, že bola dlhé roky považovaná za ostrov prosperity, sociálneho prijateľného modelu a určitej miery kvalitného života, bude tieto sociálne otázky cítiť podstatne intenzívnejšie, pričom nemožno v žiadnom prípade rátať s týmto „ukľudňujúcim vankúšom“, ktorý existuje v iných krajinách.

Z tohto hľadiska napríklad štrukturálny manéver Číny (t. j. odklon spotrebného tovaru do iných krajín) nebude možné použiť podobne ako v USA v 80. a 90. rokoch minulého storočia na udržanie zmrazených životných nákladov. A na základe toho zmrazenia mzdového vývoja v Európskej únii bude pravdepodobne pokračovať tlak na riešenie nezamestnanosti, ale skôr možno očakávať tlak cestou systémov, ako sú delebné pracovné miesta či *kurzarbeit*. Dôsledkom však bude opätovne pokračujúca klesajúca úroveň príjmov väčšiny populácie, a aj keď nemecký sociálny model je nesmierne prepracovaný, štruktúrovaný z hľadiska nárokov aj možností, ktoré poskytuje jednotlivým občanom, zároveň vedie k mimoriadne silnému systému kontrolovanosti konania jednotlivých členov nemeckej spoločnosti. V logickom dôsledku to znamená posun ku kontrolovanej spoločnosti. Z tohto hľadiska, ak sa pozeráme na budúci vývoj, tak je dokonca reálnejší posun ku kontrolovanej spoločnosti viac v podmienkach Európskej únie ako iných krajín.

Tieto procesy, o ktorých sme hovorili, sú procesy planetárne, s osobitným priebehom v podmienkach Európskej únie. Zdanlivo vždy dôjde k určitému zlepšeniu situácie, stabilizácii situácie na finančných trhoch, vyriešeniu zdanlivo problémov napríklad eurovalom či inými opatreniami. V skutočnosti posledných 8 – 10 rokov sa väčšina politických elít vyhýba reálnemu definovaniu príčin, ktoré viedli k dnešnému stavu a na základe toho k používaniu zástupných problémov na riešenie a náhradných nástrojov. Bohužiaľ, zatiaľ teórie neprispeli k riešeniu týchto vnútorných rozporov, aj keď viacerí predstavitelia ekonomickej teórie sa snažia mnohé z týchto javov popísať a prípadne definovať.

3 Záver

Ak hodnotíme čas, ktorý máme k dispozícii, je zrejmé, že znova stojíme na prahu zlomového vývoja, ktorý sa začal napríklad v roku 2004, a viedol k veľmi rýchlemu kumulovaniu negatívnych procesov. Kumulácia v čase vyústila v septembri 2008 do najzložitejšej hospodárskej krízy po tridsiatich rokoch. Vzhľadom na to, že sa obchádzajú skutočné príčiny problémov, a že dochádza k riešeniu zástupných a nepodstatných problémov, znovu dochádza ku kumulácii veľkej škály negatívnych procesov v rovnakom časovom úseku. Možno opätovne predpokladať ich multiplikatívne pôsobenie, a preto aj úvahy o rýchlom ukončení krízy a o tom, že dochádza k oživeniu globálnej ekonomiky, je treba chápať skôr ako prejav želaní a nie ekonomickej reality.

Literatúra

- FISMAN, R., MIGUEL, E. 2008. *Economic Gangsters: Corruption, Violence and the Poverty of Nations*. Princeton – Oxford: Princeton University Press. ISBN 978-0-691-13454-3.
- FRIEDMAN, G. 2011. *The Next Decade: Where We've Been... and Where We're Going*. New York: Doubleday. ISBN 978-0-385-53294-5.
- STANĚK, P. 2010. *Globálna kríza – hrozba alebo výzva?* Bratislava: Sprint dva. 219 s. ISBN 987-80-89393-24-4.
- STIGLITZ, J. E., SEN, A., FITOUSSI, J.-P. 2010. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris. Dostupné na: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf>.

Kumulace krizových jevů současnosti

Jaroslav Drábek¹ Artech Moravia

Accumulation of Present Critical Phenomena

Author's contact details

¹ Artech Moravia spol. s r.o.,
Kovodělská 62, 696 85 Moravský
Písek, Czech Republic
j.drabek@cvm-moravia.cz

Abstract: In foreword of contribution are mentioned basic pillars of our industrial civilization and their today's condition. According to latest development, the year of 2012 can find itself among other turning years of modern period. There is accelerating cumulation of critical phenomena since 2008. Some of them are relatively new, others has their basement in near past and another ones are closely connected with change of basic paradigm of our civilization. Last, above mentioned change comes from fundament of industrial civilization, based in the period of the Enlightenment, civilization based on thrust for constant progress and economical growth. The following parts holds for roughly on principle rules of free trade, its limits, inequality between global markets and national democratic society. According to today's politicians : „ If there is not sufficient growth and constantly increasing consumption, existing system could collapse“. More and more can be seen, that the dogma of free trade, coming from the theory of comparative advantage obviously reached its edge, due to the fact, that the portion of those who could export is increasing and those ones who can import is rapidly decreasing. The main problem is, that this principal contradiction is not seriously and officially discussed, but relevant solution will be made up ex-post, as it has mostly been, in similar situation in the past. Further, in the following text is given notice on careless handling with modern finance tools including serious possibility of fall to social instability. As mentioned in the text, it is hardly understandable, that especially western economies, ignored serious signals showing „unhealthy“ developments and are now in depression. Special article deals with importance to move EU to higher level of integration. Even if most of the European governments are doing their best to prevent disintegration of EU, in the context of „war“ between global, strong finance markets and weak states based on national principle, mentioned critical development looks very realistic. In the conclusion are roughly mentioned critical trends in the world with closing statement, that 2012 year can start big historical changes..

Keywords: Critical development, free trade, economical growth, global market, capital, derivatives, economic information, non stability.

1 Úvod

Rok 2012 má velkou šanci se v dějinách ocitnout po boku jiných zlomových let moderní doby. Můžeme říci, že od roku 2008 v západní civilizaci akceleruje kumulace krizových jevů, z nichž některé jsou poměrně nové, jiné mají kořeny v obdobích nedávno minulých, a další jsou spojeny se změnou paradigmatu, z něhož vyrostla naše civilizace v době osvícenství. Poslední jmenovaná změna je spojena se samotnou podstatou industriální civilizace, která vznikla v době osvícenství. Kromě toho, že byla založena na sekulární víře v nezastavitelný pokrok, tedy ve stálý ekonomický a vědecko-technický růst, byla též spojena se vznikem národních států, kapitalismu, liberální demokracie, občanské společnosti, moderních médií a vlády zákona. Všechny tyto pi-

líře modernity jsou dnes v krizi, včetně víry v pokrok, přetavené ekonomy do postulátů „růstu“.

2 Volný trh a jeho meze

Současná ekonomie stojí (zjednodušeně řečeno) na dvou základních pilířích : volný trh a růst. Podle soudobého přístupu, bychom asi měli říci, že dokonce růst růstu by bylo to nejlepší co by nás mohlo potkat a o co je proto třeba usilovat. Především politici říkají, že se musí zvyšovat spotřeba, protože ekonomika musí stále růst, jinak nastane krach. Je tu ale velký rozpor o kterém se nediskutuje, protože při diskusi by se přišlo na to, že není možné růst do nekonečna. I při několikaprocentním růstu se výroba v krátké době zdvojnásobí (což by samo o sobě nebylo nic špatného), ale odbyt pro takový objem vyráběného zboží není. Dogma volného trhu vycházející z teorie komparativní výhody zjevně již naráží na své meze. Nastává totiž situace, že okruh těch kteří by chtěli (nebo můžou) vyvážet se stále zvětšuje, ale okruh těch co by chtěli (nebo si můžou dovolit) dovážet se rapidně zmenšuje. Zde je třeba říci, že nebezpečí spočívá v tom, že se ekonomové vážně nezabývají situací, která nastane až teorie růstu zkrachuje. Řešení se bude, tak jako již mnohokrát v minulosti, vymýšlet ex-post.

Jednou z platforem umožňujících vznik krizí je proces globalizace, který se od roku 1989, tedy od posledního velkého zlomu v moderních dějinách, týkal především hospodářství, komunikací a technovědy, ale téměř do sebe nezahrnul globalizaci politiky, tedy správy věcí veřejných. Výsledkem je dnes radikální rozpojení ekonomiky, fungující globálně a demokratické politiky, fungující především stále v rámci národních států, které se samy ocitají pod náporom globalizace. Převaha globálních trhů nad institucemi národních demokracií je jednou z příčin krize. Globální kapitál, ponechaný slabými státy sám sobě, nejen zprivatizoval pod heslem údajné efektivity soukromého sektoru velké části veřejných prostorů a statků v národních demokraciích, ale pustil se v globálním měřítku do potenciálně sebevražedných finančních operací, které vytváří umělé bubliny. Když pak některé tyto bubliny praskly, obrovské škody musely zaplatit „zprivatizované“ státy. Označení „zprivatizované“ je na místě proto, že privatizace penzijních fondů, zdravotnictví a dalších dříve veřejných služeb, jakož i privátní bankovníctví, v podstatě nedaly politickým elitám západních států na výběr: musely neodpovědný finanční sektor zachránit obrovskými sanacemi ze státních rozpočtů pod hrozbou, že se jinak vypaří úspory i penze občanů.

3 Chybějící informace

Je těžko pochopitelné, že právě západní ekonomiky, které disponují moderními informačními technologiemi jsou v krizi. Je to zřejmě proto, že zapomněly (nebo chtěly zapomenout), že základem fungování tržního hospodářství jsou přesné a dostupné informace, a to především o vlastnictví. Na základě tohoto jsou dnes problémem vyspělých ekonomik nejen jejich obrovské dluhy, což je jen viditelná bublina, ale špatné jsou již samotné základy ekonomických systémů. Musíme připustit, že bubliny v podstatě ke kapitalismu patří, protože nikdy nevíme kam až zajít s měnovou politikou, ale zásadní problém je, že dnes nevíme, kde všude tyto dluhy jsou. Postupně se ukazuje, že problém je zřejmě z velké míry v prvních masových cenných papírech v historii, a to v derivátech o nichž nejsou vedeny přesné záznamy. Lze tedy říci, že

ztráta základních informací o systému „západu“ je mnohem hlubší problém než dluhová bublina. Pokud by totiž bylo jasné, kde tyto deriváty jsou, mohli by být identifikovány a dlužníci by museli za své dluhy platit. Za současného stavu „obecné neinformovanosti“ se objevují nové dluhy o kterých dříve buď neměl nikdo a ni tušení, anebo tušení měl, ale neznal jejich rozsah. Deriváty bohužel po dlouhou dobu slouží, mimo jiné k tomu, aby každý vypadal navenek lépe. Zde by mohla být snad řešením větší regulace finančního sektoru, ale problém je, že nemůžeme dělat regulaci tam kde nevíme co je špatně, kdo je na mizině atd. Závažnou otázkou pro politické instituce tedy je, jak říct pravdu a nezpůsobit paniku. Nicméně teprve když budeme vědět, u koho je problém a proč, teprve můžeme tvořit nová pravidla. Z tohoto důvodu, lze vážně pochybovat o účinnosti stabilizačních programů, které ordinují mezinárodní instituce předluženým zemím. Organizace jako Mezinárodní měnový fond totiž zajímají hlavně měnové záležitosti, ale ukázalo se že hlavní problém jsou nedostatečně zajištěné úvěry. Bankovní sektor, který si nechává jen malou část vkladů v podobě kapitálu a zbytek dále půjčuje, dostává jako záruku jen informace o bilanci dlužníka. Jde tedy v podstatě jen o záznam o majetku, který dává informaci (ne vždy pravdivou) o tom jak je úvěr zajištěn. Nepracuje se z peněz, ale jen s informacemi. Pokud, jak již bylo uvedeno výše, ale nejsou tyto informace přesné nemůže zavedený systém dlouho vydržet a případná změna nemůže být ku prospěchu věci.

4 Vliv globálních finančních trhů

Od okamžiku, kdy západní státy s pomocí tisíců miliard v podobě záchranných balíčků finanční trhy jakžtakž stabilizovaly, probíhá dále něco jako válka mezi globálními finančními institucemi a národními státy. Finanční trhy využily vysokého zadlužení některých států způsobeného nejen předešlým utrácením na různé populistické programy a korupcí, ale i sanací ztrát soukromého sektoru k útokům, které se na jedné straně mohou jevit jako racionální tlak na odpovědné hospodaření, ale zároveň jsou vlastně formou spekulativních útoků na pokladny celých, i těch největších států. Pouhé čtyři roky po krizi roku 2008 stojí tudíž svět na pokraji krize potenciálně mnohem větší. Jakkoliv se za tlakem na jednotlivé státy a dokonce celé nadnárodní integrační celky skrývá zdánlivě „jen“ snaha trhů donutit s pomocí ratingových agentur státy k finanční odpovědnosti, způsob, jakým se to děje, je v podstatě podřezáváním větve, na níž, obrazně řečeno, sedí celý náš systém. Je totiž jasné, že slabá a pomalá politika národních států nemůže tlaku globálních finančních trhů dostatečně rychle vyhovět, což vytváří reálné nebezpečí bankrotů nejen celých států, ale například i eurozóny. Dojde-li ovšem k takovým krachům, či velkému (světovému či evropskému) krachu, odnesou vypuknuvší chaos finanční trhy úplně stejně jako státy a může se začít hroutit celý mezinárodní systém. Tato hrozba se v roce 2012 bohužel jeví jako reálná.

5 Sociální nestabilita

Dalším zdrojem nestability, který může z roku 2012 učinit rok „revoluční“, je vzrůstající nespokojenost stále většího počtu lidí s liberální demokracií v kontextu všudypřítomné nadvlády peněz. Různá hnutí „rozhořčených“ a „Okupujte Wall Street“, v roce 2011 byla nejspíš jen začátkem „povstání ulice“ proti tomu, co stále více lidí vidí jako nespravedlivé nerovnosti v distribuci bohatství a jako vyvlastnění demokracie velkým

kapitálem. Ačkoliv výše zmíněná hnutí jsou často kritizována za to, že prý nemají program, ve skutečnosti je v obecné rovině jejich program jasný: rovnoměrnější distribuce bohatství v kapitalistických společnostech skrze daňové systémy i další nástroje, a hledání takových forem demokracie, které učiní demokratický proces méně závislý na moci peněz. Jakkoliv časopis Time jmenoval coby osobnost roku anonymního „protestujícího člověka“, protesty rokem 2011 nekončí. Ve skutečnosti existuje značný potenciál, že protestní hnutí v roce 2012 ještě zesílí. Pokud jde o specifické příčiny pravděpodobného „revolučního“ pnutí v roce 2012, patří k nim nejenom celá řada konkrétních projevů výše zmíněných obecnějších příčin, ale i mezinárodní situace. Potenciálně velkou politickou nestabilitu vyvolají nejrozumnější, poměrně drastické rozpočtové škrty v evropských zemích i v USA. Lze očekávat stávky, protesty, a bohužel v mnoha případech i fašizaci zproletarizovaných částí dříve stabilních středních tříd. Pokud by navíc došlo k bankrotu v jedné nebo více ze zemí, kterým ratingové agentury s takovou lehkostí snižují hodnocení, a tím jim ztěžují přístup k penězům na mezinárodních finančních trzích, je dost pravděpodobné, že dojde v celkově oslabeném, a navzájem provázaném finančním systému, k řetězové reakci. Tato hrozba není v roce 2012 nereálná, přičemž by takový vývoj nepochybně ještě umocnil sociální nestabilitu.

6 Změna parametrů eurozóny

Ještě nebezpečnější potenciál se skrývá v případném krachu celé nebo části eurozóny. Tento vývoj by docela jistě měl celou řadu „nezamýšlených dopadů“, které by zásadním způsobem destabilizovaly nejen světovou ekonomiku, ale také politiku jednotlivých států. Jakkoliv velké evropské země udělají téměř cokoliv, aby takovému vývoji zabránily, není tento scénář v kontextu výše zmíněné „války“ mezi globalizovanými finančními trhy a neflexibilní politikou národních států i celé Evropské unie nereálný. V lepším případě by v takovém katastrofickém scénáři hrozila zásadní změna parametrů evropské integrace, tedy například rozdělení EU či eurozóny, v horším případě pak nikým nekontrolovaný chaos a rozpad EU. Ti, kdo se na takový scénář těší, mají evidentně malou představivost, pokud jde o možné politické následky. Je ovšem na druhé straně možné, že právě nebezpečí takového vývoje učiní rok 2012 památným tím, že se EU konečně posune k užší politické integraci, a de facto vzniknou zárodky evropského „superstrátu“.

7 Závěr

Vstoupili jsme do roku 2012 s potenciálem velkých mezinárodních krizí, nejenom v EU. Mezi hrozbami je zatím stále situace v Iráku a Afganistánu, potenciální útok na Irán, vývoj v Egyptě a Sýrii, nebo nestabilní situace v jaderném Pákistánu. Revoluční kvas, který souvisí s novými komunikačními možnostmi, má velký potenciál zesílit nespokojenost s autoritářským systémem v Rusku, a taky v Číně.

Se všemi výše zmíněnými naakumulovanými trendy se rok 2012 tak stále více jeví ne přímo jako „konec světa“, který se stal v souvislosti s rokem 2012 součástí populární mytologie, ale jako možný počátek velkých historických změn.

Literatúra

IHNED.cz [online]. Dostupné na: <http://dialogy.ihned.cz/komentare/c1-54360990.html>.

www.denikreferendum.cz/clanek/12169-2012.

www.slusnostdobremravy.cz/index.php/aktualne/31.

Vztahy státu a firem – souvislosti velkého obrazu

Ingeborg Němcová¹ Vysoká škola ekonomická v Praze

Bussines-Government Relations – A Big Picture

Author's contact details

¹ Prague University of Economics,
Faculty of International Relations, ,
Department of World Economy,
Nám. W. Churchilla 4

130 67 Praha 3,

Czech Republic

inge@vse.cz

Abstract: Business-government relations could be seen as stratified and could be defined at different levels of government (state administration) and for different size of enterprises.

A big picture presents a reflection based on assumption that global economy is a system with homeostatic behaviour. Such an approach allows to see a different aspects of economic and social processes, gives them a different aiming and implicit meaning. Moral aspects are discussed.

Keywords: globalization, global economy, system approach, redistribution, crisis, structural change,

Napsání příspěvku bylo podpořeno z Výzkumného záměru FMV VŠE v Praze: „Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti“, MSM6138439909

1 Úvod

Hlavním úkolem tohoto příspěvku je provokovat. V příspěvku totiž změníme perspektivu a zvolíme provokující předpoklady problému. Jsme toho názoru, že taková změna perspektivy může velmi dobře pomoci pochopit problém celý a umožnit tak postihnout i ty aspekty, které při tradičním pohledu se vůbec nedostanou do zorného pole. Jinými slovy, pokoušíme se vyprovokovat hledání komplexního obrazu, snažíme se podtrhnout jeho komplexitu a to i přesto, že její úplné postižení je de facto nemožné.

Zaměření na vztah mezi státy a firmami (business-government relations) určuje sice ohnisko pohledu, ale podtext: „velký obraz“ je právě změnou tradiční perspektivy.

Tradičně se díváme na tento problém buď z perspektivy jednotlivých firem – od živnostníků po nadnárodní firmy, které se pohybují v prostředí, které státy svou regulací, pravidly a svým chováním do značné míry spoluvytvářejí. Pro firmy pak vyplývá z tohoto nejen možnosti, ale – a tak to spíše vnímají – omezení a povinnosti. Stát je zde vlastně zobecňujícím termínem pro veřejnou či státní správu na nejrůznějších úrovních – od úrovně obce přes regionální správu a národní vládu až k nadnárodní úrovni. Tu mohou představovat supranacionální instituce EU (např. ECB) nebo jen mezinárodní instituce, které umožňují mezivládní spolupráci či jen komunikaci mezi vládami (WTO, MMF, G20 apod.).

V některých zjednodušených případech stát reprezentuje celou zemi a její společnost utvářenou historickým, kulturním, náboženským atd. vývojem. Od tohoto pohledu však zde abstrahujeme.

V úvahu přichází ještě pohled stakeholderů (eventuálně shareholderů), zájmových skupin, které formují chování firem. Tyto zájmové skupiny mohou být uvnitř firem (management či zaměstnanci), ale také v jejich okolí (např. věřitelé). Podobně na straně státu můžeme vnímat problém z pohledu jeho jednotlivých složek (státní aparát,

zaměstnanci veřejné správy, politici zvolení do klíčových funkcí, jednotlivé instituce atd.).

Vztah je ovšem možné vnímat i z pohledu občana, který je sice „nejmenším prvkem státu“, ale v celém problému většinou hraje i mnoho dalších rolí: občan obce, člen místní sociální komunity, zaměstnanec či vlastník firmy atd. Protože nositelem všech těchto rolí je jednatel, v praxi se pak celý problém integruje. Z pohledu jednotlivce ale většinou převládají jen některé role, takže on sám vůbec nemusí celý problém integrovaně vnímat.

Změna pohledu a velký obraz v tomto příspěvku znamená jít na opačný protipól. Pomineme pohled jednotlivce a skupiny a půjdeme na úroveň globální. Globální ekonomiku budeme považovat za systém, navíc za systém, který má určité samoregulační mechanismy, které se prosazují a do jisté míry působí nezávisle na vůli aktérů globální ekonomiky. Nakolik je tento předpoklad oprávněný, se pokusíme ukázat v následující části.

2 Globální ekonomika jako systém

Využití systémového přístupu ke studiu globalizačních procesů není nové. Nejdříve se objevilo v sociologii a přírodních vědách, zejména pak v pohledu na ochranu životního prostředí a zpětně výrazně ovlivnilo filozofické přístupy. Přehled systémových přístupů ke globalizaci je možné najít na příklad v publikaci Z. Lehmanové. (Lehmanová, 2008) Za všechny autory z této oblasti jmenujme F. Capru, J. Lovelocka, H. Hendersonovou či E. Laszla.⁶³

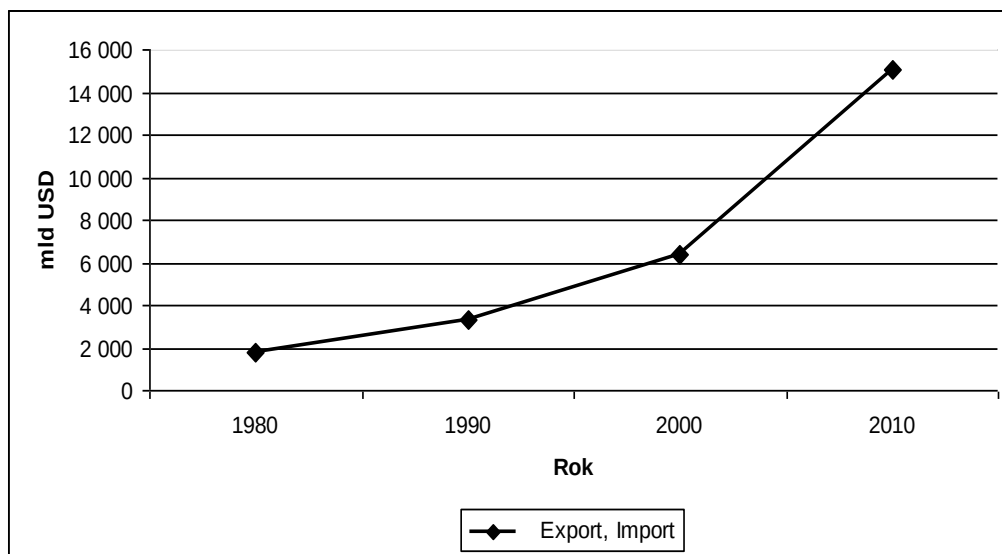
Počáteční fáze vývoje systému globální ekonomiky souvisí se zámořskými objevy, kdy to byli Evropané, kteří systematicky doplňovali mapu známých kontinentů a zemí. Hospodářské využití těchto objevů následovalo prakticky okamžitě a mělo různé podoby: od násilného dobytí říší a uloupení jejich zdrojů přes neekvivalentní obchod a vytváření kolonií. Koloniální systém, který byl vybudován během 19. století, představoval první ucelenou verzi globální ekonomiky, přestože se o ní jako o globální nehovoří. První světová válka byla motivována snahou o revizi tehdejšího rozdělení světa mezi koloniální mocnosti. Prakticky ale znamenala začátek období rozpadu koloniálního systému a jeho postupnou přeměnu na systém neokoloniální. Období končí v 50. a 60. letech 20. století, kdy již prakticky všechny bývalé kolonie jsou samostatné, ale jejich hospodářství a do značné míry i politika jsou kontrolovány zvenčí, zejména z USA.

Bipolární rozdělení světa do konce 80. let představovalo překážku v tom, abychom mohli hovořit o ekonomice globálně plně funkční. Bývalý sovětský blok si zachovával kontrolu nad svými zdroji, což ale nevylučovalo jejich, mnohdy asymetrické přerozdělení uvnitř samotného bloku. Jeho skutečné zapojení do globální ekonomiky bylo omezené. Pád sovětského bloku znamenal otevření a postupné zapojování jeho terito-

⁶³ J. Lovelock je autorem tzv. teorie (konceptu) Gaia. V 60. a 70. letech minulého století na základě řady pozorování vyslovil názor, že geosféra, atmosféra a biosféra na Zemi tvoří provázaný systém, na který můžeme pohlížet jako na jediný živý organismus. Tento organismus pojmenoval po řecké bohyni Země - Gaia. Koncept není zdaleka všeobecně vědou přijímán, ale byl inspirací pro řadu výzkumů a postojů v oblasti životního prostředí. V oblasti náboženské a kulturní pak koncept přispěl k formování New Age.

ria do systému globální ekonomiky. Poslední zásadní rozšíření a víceméně dotvoření představovalo otevření Číny (reformy Teng Siao Pchinga) a její zapojení vstupem do WTO v prosinci 2001.

Vývoj technologií zejména v dopravě a v komunikacích umožnil výrazný nárůst objemu přepravovaných osob, zboží, informací, zrychlení této přepravy a také její výrazné zlevnění. Tím nejen roste četnost transakcí, ale vzniká i nová kvalita vztahů mezi jednotlivými státy, kontinenty, polokoulemi atd. Tento vývoj můžeme ilustrovat následujícím grafem, který ukazuje, že se objem exportů a importů mezi roky 1980 a 2011 zvětšil desetkrát.

Obr. 1: Vývoj objemu světového exportu a importu od roku 1980 (v mld. USD)

Zdroj: Euromonitor International from national statistics/OECD/International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics (IFS),

*<http://www.portal.euromonitor.com/Portal/Pages/Search/GeographyTreePage.aspx>
(10.5.2012)*

I když uvážíme, že americký dolar v tomto dlouhém období snížil svou kupní sílu, a proto údaje nadhodnocuje, i tak je to ohromný nárůst, který tezi o zmnožení a růstu intenzity vazeb v rámci globální ekonomiky podporuje.

3 Struktura systému a aktivita prvků v systému globální ekonomiky

Při vymezování struktury systému globální ekonomiky by bylo chybou omezit prvky globální ekonomiky jen na státy. Systémový přístup Hazel Hendersonové pracuje se sedmi úrovněmi pohledu: počínaje globálním systémem, přes mezinárodní, státní, firemní a regionální, až po občanskou společnost a rodinu. Vymezuje využívání globálních statků, kam zařazuje oceány, mořské dno, atmosféru, vesmír, Antarktidu, biodiverzitu planety, elektromagnetické pole Země, ale i internet a globální elektronický finanční trh, až po směnný obchod a bezplatnou práci v rodinách. Jednotlivé roviny spolu úzce souvisí a vzájemně se ovlivňují. (Henderson, H. 2001)

Nicméně omezme náš pohled na vztahy státu a firem, jak se nám projevovaly a projevují v globální ekonomice. S vysokou mírou abstrakce můžeme označit koloniální systém za období, kdy hlavním aktérem byly státy, (koloniální mocnosti), které pro své firmy vytvářely prostor pro podnikání. Vznikají soukromé firmy, které působí nadnárodně, ale nepřevažují a jejich počet je relativně nízký.

V období 1918–1990 můžeme hovořit o období, kdy se mění obsazení role hlavního aktéra světové ekonomiky – místo států je postupně přesouvá na nadnárodní firmy. Jejich počet i ekonomická síla začínají výrazně narůstat. Neznamena to však, že by vztah mezi státy a firmami byl konfrontační, vždy to byla otázka vzájemné spolupráce. Přesunu se však vůdčí role, iniciativa, aktivita.

Těžba, doprava a obchod s ropou díky specifickým podmínkám byl již od počátku 20.století pod dominancí omezeného počtu ekonomicky silných nadnárodních firem, které působily relativně nezávisle na vládách svých domovských i hostitelských států (Royal Dutch Shell, Stanadard Oil a další). Představovalo to do jisté míry výjimečnou situaci, kdy jejich ekonomická síla převyšovala roli států. Vytvoření OPEC – kartelu zemí vyvážejících ropu – ukázalo v 70.letech účinnou cestu, jak omezit dominanci nadnárodních ropných společností. To pak bylo podpořeno založením státních ropných společností v řadě členů OPEC. Sovětský blok můžeme popsat jako případ naprosto dominantní role státu v ekonomice.

Specifické postavení má finanční systém. Získal mezinárodní charakter velmi brzy, aby umožňoval a usnadňoval firmám od samého počátku zahraničně obchodní operace. Mezinárodní finanční trhy (burzy) umožňovaly směnu národních měn i poskytování půjček státům ze zahraničí a obchodování s mezinárodními státními dluhopisy. S postupnou liberalizací (a odnárodněním) kapitálu finanční trhy mohutněly a jako první získaly globální charakter. Usnadňovaly a zlevňovaly mezinárodní finanční transakce a také alokaci kapitálu.

Zmiňme hlavní faktory, které působily ve prospěch přesunu aktivní role na firmy:

- Konec studené války a bipolárního rozdělení světa, kolaps sovětského bloku. Poznamenejme, že národní kontrolu nad svými zdroji Rusko uchovává a je to základem Putinovy mocenské doktríny. Jako opačný příklad může sloužit Kazachstán.
- Liberalizace ekonomik, hospodářská politika zaměřená na stranu nabídky.
- Privatizace státního a veřejného sektoru ve většině zemí světa. Určitou koordinující roli měly mezinárodní instituce jako Světová banka či OECD, které privatizaci doporučovaly jako řešení dlužnické krize (80. až 90.léta v nově industrializovaných zemích zejména Latinské Ameriky), jako součást systémové reformy v postkomunistických zemích, řešení dluhů a deficitů veřejných financí ve vazbě na stabilitu měny (euro). Tyto privatizace znamenají praktické oslabení ekonomické role státu.
- Liberalizace pohybu kapitálu v mezinárodním měřítku.
- Rozvoj dopravních a komunikačních technologií jako základ změny charakteru trhů: finanční trhy, internetový obchod se zboží, nové formy obchodu a sdílení informací (internet, facebook, e-knihy atd.)

Naproti tomu zde byly i faktory, které v období 1918-1990 přesun aktivní role na firmy brzdily:

- Posílení role státu po Světové hospodářské krizi ve 30.letech.
- Role státu ve válečné ekonomice 2.světové války a při poválečné obnově.
- Studená válka a bipolární rozdělení světa.

Systémový přístup k procesům globalizace a zkoumání změn v ekonomickém systému nás opravňuje označit za systém i globální ekonomiku. Š. Volner považuje obecně ekonomický systém za „výsledek převážně spontánních a samouspořádávajících procesů“. (Volner, Š. 2012, s.53). Globální ekonomika je případem ekonomického systému. Proto jdeme ještě o krůček dál a vyslovujeme předpoklad, že globální ekonomika je systém samoregulační, tedy její samoregulace je založena na cílovém chování. Předpokládáme dále, že toto chování je zaměřené na samoudržování rovnovážného stavu, tedy chování homeostatické.

Hospodářská politika si obecně klade za cíl rovnovážný vývoj resp. růst. (Navíc trvale udržitelný.) Pokud se ovšem zamyslíme nad podstatou, růst představuje typ pohybu, a ten znamená narušení statické rovnováhy. Vyžaduje najít funkční kompromis mezi dílčím porušování nerovnováhy v zájmu pohybu resp. rozvoje a udržováním rovnováhy. Nerovnováha je vnitřním zdrojem pohybu systému. (Volner, 2012, s.90)

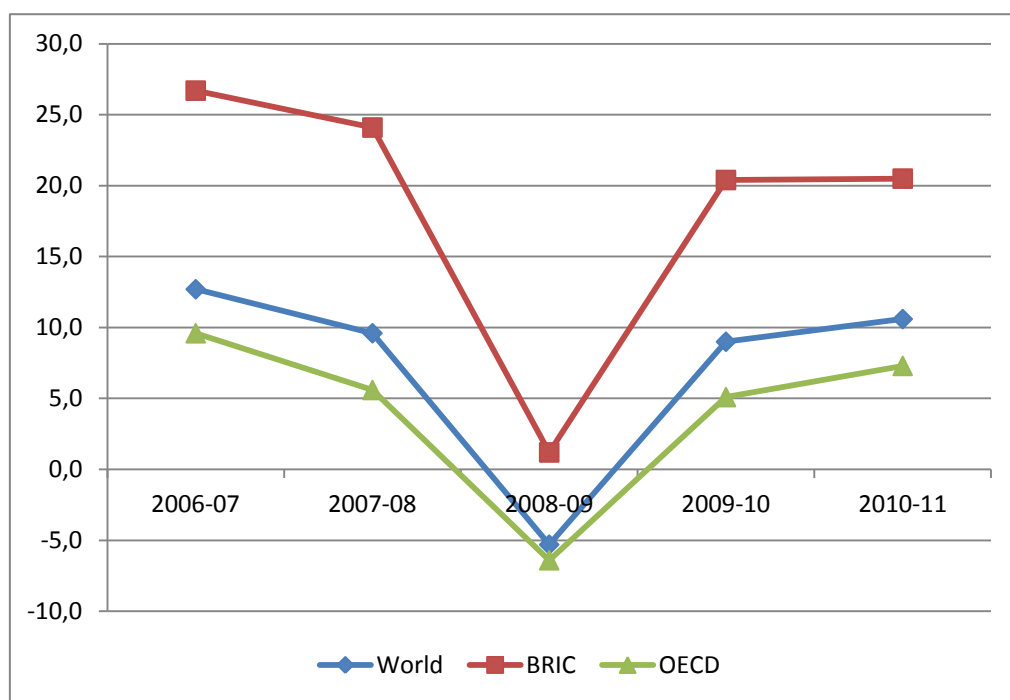
4 Nerovnováha systému a globální přesměrování zdrojů

Hlavní asymetrie, kterou globální ekonomika dlouhodobě vykazuje, je nerovnováha ve spotřebě zdrojů i v konečné spotřebě: spotřeba zdrojů v Evropě (v koloniálních mocnostech) dlouhodobě a výrazně převyšovala spotřebu zdrojů ve zbytku světa. Samotné propojení států a jejich bývalých kolonií nezmizelo v době po 2.světové válce, jen rostoucí část toků začala směřovat do Severní Ameriky.

Velmi názorný příklad asymetrie spotřeby nabízelo (a nabízí) ropné odvětví – těžba, doprava, zpracování a distribuce. Tato asymetrie je umocněna rostoucím významem ropy pro ekonomiku.

Celková spotřeba na obyvatele se pohybovala v posledních 10 letech v zemích OECD na úrovni desetkrát vyšší než v zemích BRIC. Můžeme tedy hovořit o určité specializaci v globální ekonomice: globální sever, který tvoří spotřební, nebo také potávkový blok a globální jih, který hraje spíše produkční a nabídkovou roli.

Globální krize v letech 2008-10, z níž se země Severní Ameriky a Evropy dosud ne zcela zotavily, je považována za velmi hlubokou a předpokládá se, že nastartuje zásadní změny. Očekávat, že se změna dotkne i této zásadní a dlouhodobé nerovnováhy globální ekonomiky je pochopitelné. Nahrává tomu také nerovnoměrnost zotavení, kterou naznačuje následující graf.

Obr. 2: Tempa růstu HDP ve světě, v zemích OECD a BRIC v letech 2006-2011 (meziroční tempa růstu v %)

Zdroj: Euromonitor International from national statistics, Eurostat, OECD, UN, International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics (IFS)
<http://www.portal.euromonitor.com/Portal/Pages/Statistics/Statistics.aspx> (10.5.2012)

Navíc stabilizace národních rozpočtů členských zemí EU znamená omezení výdajové stránky. Podle pravidla velkých čísel se to bude týkat výdajů na konečnou spotřebu obyvatelstva, omezení platů a sociálních výdajů. Vzniká zde pravděpodobně situace, kdy toto omezení může vést k tak výraznému omezení sociálních výdajů, že dojde k ochromení případně zásadní redefinici evropského sociálního modelu ve všech jeho typech. Tato omezení budou mít negativní multiplikované dopady na ekonomiku – omezení celkové poptávky – a následně i na zaměstnanost, a to v případě, že výpadek domácí poptávky nebude nahrazen poptávkou ze zahraničí. Stabilita společnosti závisí na změnách životní úrovně obyvatelstva, hlavním faktorem v jejím poklesu je nezaměstnanost. Je tedy otázka, zda „spotřební blok“ globální ekonomiky bude schopen plnit i nadále svou funkci.

Nezačíná si „specializace“ v rámci globální ekonomiky vybírat svou daň? Převážná část volného globálního kapitálu už není národní. Národní charakter má pouze ta část, která je vázaná na státní dluh jednotlivých zemí. Není současná dluhová krize i důsledkem tlaku na odnárodnění další části světového kapitálu? A případně i na zvýšení jeho likvidity? Můžeme pak očekávat následně jeho přesměrování do ziskovějších regionů a oblastí, na příklad do zemí skupiny BRIC? Nezačíná tzv. Velké přerozdělování?

Výzkum ze září 2011 na datech do roku 2010 včetně zatím tuto tendenci neprokázal, a to ani u přímých zahraničních investic, kde jsme očekávali poměrně jasnou reakci investorů na tempa růstu a oživení. Vysvětlení jsme hledali v nastupující krizi eurozóny, která na sebe váže velkou část volného kapitálu. Dlužnická krize skupiny ne-

je vyspělejších zemí světa představuje pro soukromý kapitál výjimečnou investiční příležitost, tedy takové zhodnocení, se kterým nelze poměřovat přímé zahraniční investice do reálné ekonomiky, byť se berychleji rostoucí.

V této souvislosti je tedy nutné zvážit, jak v rámci systému globální ekonomiky působí její subsystém – globální finanční systém. Přispívá k rovnováze? Akumuluje další zdroje pro jejich pozdější přesměrování do ekonomicky rostoucích oblastí globální ekonomiky? To jsou pro všechny v hospodářsky vyspělých zemích bolestivé otázky.

Současné hlavní výchozí podmínky takového přerozdělování jsou následující:

- Současný stát je statický, teritoriálně vázaný.
- Současné nadstátní útvary a instituce významně nepřerozdělují a neumožňují teritoriální přesuny zdrojů v dostatečně velkém měřítku.
- Současný stát v euroamerické oblasti ztrácí významně kontrolu nad svými zdroji (zejména kapitálem) ve prospěch firem.
- Firmy díky internacionalizaci mohou působit globálně a globálně přesunovat zdroje.

Tyto podmínky současně poskytují další část velmi výmluvného obrazu vztahu státu a firem globální ekonomice.

Současné chování finančního systému spíše naznačuje, že k tzv. Velkému přerozdělování v globálním měřítku nedochází, spíše se nacházíme v přípravné fázi zvyšování likvidity kapitálu v rukou států, resp. jeho věřitelů.

Shrňme-li dosavadní poznatky a předpoklady, tak systém globální ekonomiky v letech 1990-2001 se vytvářel. Možná bychom časovou hranici mohli posunout do roku 2005. Pak ovšem celosvětově nastává nová fáze – fáze hledání nové stability. Pokud nepočítáme jako předěl 11. září 2001 a následná hospodářsko-politická opatření včetně posílení spotřeby státu (vedení války proti terorismu), pak ropná i potravinová krize, které se po roce 2005 objevily, tento předěl určitě vytváří. Jeho součástí je globální finanční a ekonomická krize, která pokračuje krizí euroamerické oblasti. Je hlavním úkolem tohoto období mobilizace zdrojů k jejich přesunu? Pokud budeme považovat globální ekonomiku za homeostatický systém, pak tímto směrem uvažovat můžeme.

Pokud přijmeme myšlenku zásadního teritoriálního přerozdělení světových zdrojů, včetně jejich konečné spotřeby, je jen otázkou, jak hluboké toto přerozdělení bude a jakým způsobem, resp. jakými mechanismy proběhne. Můžeme usuzovat, že toto přerozdělení bude probíhat prostřednictvím firem. Jako první nastupuje finanční subsystém. Jsme svědky neefektivního chování finančního subsystému anebo jsme svědky pouze přípravné fáze? Pokud by se jednalo o první možnost, pak můžeme očekávat hlubokou revizi finančního subsystému tak, aby umožňoval efektivní alokaci vůči reálné ekonomice. Nicméně v polovině roku 2012 je příliš brzy, abychom rozhodli, která možnost platí.

Přijmeme ale myšlenku Velkého přesunu zdrojů nebo také Velkého globálního přerozdělení a podívejme se blíže na situaci v zemích, odkud zdroje budou odčerpávány.

Rostoucí společenské napětí nabývá zde podobu krize morálky. Podívejme se na tento problém blíže i ze systémového hlediska.

5 Morální aspekty

Morálka představuje žádoucí chování jednotlivců z hlediska celkového fungování sociálních skupin nebo celé společnosti. Požadavky na morální chování jsou širší než je tomu u právních norem. V ideálním případě je právo součástí morálky. Morálka však na rozdíl od něj není vynutitelná donucovacím mechanismem státu. Morálka se vytváří dlouhou dobu praxí a přenáší se výchovou.

Pohled na morálku jako na strukturovaný soubor norem není příliš častý. Ale přesto ji můžeme rozdělit do oblastí, které mají v čase různou stabilitu. Například morální odsouzení ženy, která nosí kalhoty je poměrně ve srovnání s morálním požadavkem, aby (žena) pečovala o své děti. V Evropě a Americe bychom v té nejstabilnější části našli normy odpovídající přibližně křesťansko-židovským Deseti božím přikázáním. V asijských kulturách se i toto jádro bude mírně odlišovat. Morálka má tedy i svůj teritoriální aspekt. Morálku můžeme považovat za celý soubor požadavků, které jsou vždy určeny časově a teritoriálně, jsou určeny i konkrétní sociální skupinou a její velikostí – od rodiny po sociální vrstvu.

Při systémovém přístupu můžeme morálku chápat i jako požadovanou charakteristiku vazeb mezi (různě definovanými) prvky společenského (globálního i místního) systému. Jejím účelem je tyto vazby stabilizovat, a tím stabilizovat celý systém.

Pokud systém chápeme staticky a zkoumáme možnosti jeho dynamizace, pak zkoumáme právě podmínky, resp. změny. Změna prvků (případně části vazeb) vede k porušení rovnováhy. Ke znovunastolení rovnováhy dojde buď negací a přinucením prvků rezignovat na svou změnu. V našem příkladě si žena kalhoty, které sice má, neoblékne a vezme si sukni, přestane pracovat a bude pečovat o své děti...) Druhou možností je hledat novou rovnováhu, rovnováhu na jiné úrovni. Žena z našeho příkladu využije nové možnosti dát děti do jeslí (které v rámci nové rovnováhy nově vznikají) a na část dne půjde do práce. Změny, zejména ty, které jsou spojeny s nastolením nové rovnováhy, vnímáme jako pohyb, vývoj a případně i jako rozvoj systému. Jestliže však prvky jsou donuceny na svou změnu rezignovat, k vývoji (pohybu) nedojde. Systém vnímáme pak strnulý zvláště, jestli se toto donucení rezignovat na změnu objevuje častěji.

Jestliže tedy působení morálky chápeme jako stabilizační tlak, pak při velké nerovnováze systému vidíme následující: morálka je zpochybňována a ona sama je nucena ke změně. Při hluboké změně systému bude nucena k hluboké změně také.

Vyslovme zjednodušený předpoklad, že změna morálky je úměrná probíhající změně systému. Dochází ke změně těch vrstev morálky, které už neodpovídají.

To, že morálka má působit stabilizačně, dokazuje opačná situace – negativní konstatování, když svou funkci stabilizátoru neplní: „nikdo se morálkou neřídí, lidé se chovají nemorálně“. Pokud nedodržování morálky vezmeme jako signál budoucích změn, což velké procento lidí vnímá jako ohrožení („co bude, když ostatní se chovají nemorálně,“). Je zde jasně cítit negativní očekávání, obava ze zpochybnění mnohem

hlubších vrstev morálky. Málokdy se ale zkoumá hloubka (rozsah) těch vrstev morálky, které nejsou dodržovány (i když je to vnímáno intuitivně).

Rychlé společenské změny, které jsou vázány na změny technologií a techniky v posledních cca 200 letech (vynález a uplatnění parního stroje jako počátku průmyslové revoluce) vyžadují neméně rychlé změny morálky. Celý soubor morálky má jen omezený čas na stabilizaci. Právě neúplná stabilizace je znakem společenského vývoje v tomto dlouhém období a je i znakem pohybu (vývoje) morálky.

A nyní se podívejme na morálku prostřednictvím vztahů státu a firem. Je zde důležitá ekonomická souvislost. Morálka působí na stabilitu struktur společnosti, a tak umožňuje lépe odhadnout transakční náklady. Podle R. Coaseho vyjadřují transakční náklady ty náklady, které jsou nezbytné k realizaci transakcí ve společnosti. Transakční náklady se vždy promítají do cen zboží a služeb spolu s náklady výrobními a dopravními.

Jestliže budeme uvažovat o procesech internacionalizace firem, které mohou odcházet do zahraničí, což je jeden z nejvýraznějších rysů globální ekonomiky, pak je pro firmy důležité, zda úspora ve výrobních nákladech není menší než zvýšení transakčních a dopravních nákladů. Jen tak je zajištěn růst zisku. Zmíněnou podmínku si vyjádřeme symbolicky:

$$\Delta VN > \Delta DN + \Delta TN,$$

kde VN jsou výrobní náklady a ΔVN jejich úspora v důsledku optimální alokace konkrétní výroby v globální ekonomice představuje úsporu výrobních nákladů, DN jsou dopravní náklady a ΔDN jejich zvýšení v důsledku změny umístění výroby, a TN jsou transakční náklady a ΔTN jejich změna, většinou zvýšení, v důsledky změny umístění výroby a následnému převozu do místa spotřeby. Jejich úplná kvantifikovatelnost je obtížná a sporná.

Můžeme ale vyslovit tezi, že pokud se destabilizuje morálka ve společnosti, rostou transakční náklady firem. Změnou uvedené nerovnice můžeme ukázat i hranici růstu transakčních nákladů, za kterou se firmy už rozhodují zemi opustit:

$$\Delta VN - \Delta DN < \Delta TN.$$

Odchody firem mohou působit (další) destabilizaci ekonomik i sociálních systémů.

Existuje ale ještě možnost výrazně snížit výrobní náklady (při nezměněných dopravních nákladech) tím, že firma poruší morální (a často i právní) normy. Například tím, že nezaplatí svým zaměstnancům či dodavatelům, přestože prostředky na zaplacení má. Ačkoli to pro tyto firmy může být vítaný způsob akumulace, je to krátkodobé řešení, které v dalším období akceleruje růst transakčních nákladů v ekonomice.

O konkrétní výši transakčních nákladů pak rozhodne, jak dlouho se podaří morálku stabilizovat a na jaké úrovni transakčních nákladů k ní dojde. Stabilizátorem je pak stát. Proces samotné stabilizace je také spojen se zvýšenými náklady, které ale zdaleka ne všechny jdou na účet státu.

Ovlivňuje tedy stát transakční náklady na svém území spojené s morálkou? Ano, jednoznačně. Nicméně je i velká část transakčních nákladů, které stát ovlivňovat ne-

může. Náplň těchto úvah lze najít v dílčích ukazatelích konkurenceschopnosti (WEF, IDDM atd.).

6 Závěr

Připomeňme výchozí předpoklad: globální ekonomiku považujeme za dynamický homeostatický systém. Cílové chování takového systému je zaměřeno na udržování rovnováhy (stability).

Globální ekonomika v moderní podobě se vznikala cca do roku 2001, kdy do WTO vstupuje Čína, případně hranici můžeme posunout k roku 2005, kdy už jsou zřejmé různé typy krize, která postihla velmi rychle většinu zemí (ropná, potravinová). Sled krizí, který následuje s malými přestávkami, ukazuje na prohlubující se nerovnováhu. Poznamenejme, že základní nerovnováha systému globální ekonomiky má podobu koncentrace ekonomických zdrojů a konečné spotřeby do hospodářsky vyspělých zemí. Nedostatečné zotavení těchto ekonomik a dluhová krize eurozóny ukazují na oslabení jejich budoucí poptávky. Zatímco zbytek světa, zejména země skupiny BRIC, tvoří při velkém zjednodušení nabídkový blok globální ekonomiky. Jejich rychlé oživení a výrazně vyšší ekonomický růst je založený na růstu jejich domácí poptávky. Je však velmi pravděpodobné, že se tím vytváří tlak na přesun zdrojů i konečné spotřeby z hospodářsky vyspělých zemí. Používáme pracovní termín Velké globální přerozdělení nebo také Velký globální přesun zdrojů. Objem lze jen těžko odhadovat. Způsob tohoto přesunu je možné odhadovat z vývoje vztahů mezi státem a firmami. Státy v národní, ale ani v nadnárodní podobě nemají mechanismy masivního přerozdělení. Proto očekáváme, že se této role ujmu globální firmy, které tyto mechanismy mají. Je otevřenou otázkou, zda se této nové alokace zdrojů ujme (může ujmout) globalizovaný finanční sektor ve stávající podobě. Má v sobě zabudované rychlé alokační mechanismy, ale ty jej momentálně soustředí na řešení krize eurozóny. Data nenaznačují, že by do rostoucích ekonomik proudily výrazně vyšší objemy zdrojů a prostřednictvím alokačních mechanismů finančního sektoru už vůbec ne. Je to selhání finančního sektoru? Nebo jsme svědky počáteční fáze Velkého přesunu zdrojů, kdy se dosud národně vázaný kapitál mobilizuje? Nebo má celá situace jiné vysvětlení?

V hospodářsky vyspělých zemích EU (a částečně i Severní Ameriky) roste, jako důsledek dosavadního ekonomického vývoje a hospodářské politiky, sociální napětí. Určitým indikátorem je morální aspekt, pociťovaná morální krize. Morálka je soubor požadavků na vazby mezi prvky společenského systému. Jejich plnění by mělo vést ke stabilizaci vazeb i systému samotného. Morální krize je vnímána jako společenská destabilizace. V tomto směru ji můžeme použít jako potvrzení určité destabilizace společenského i ekonomického systému, protože existuje úzká vazba mezi morální stabilitou a transakčními náklady ekonomik.

Literatura

- AKERLOF, G.A., SHILLER, R.J. 2010. *Živočišné pudy*. Dokořán, Praha. ISBN 978-80-7363-299-1.
- BERTRAND, A., KOTHE, E. 2011. *FDI in Figures*, OECD June 2011, 8 s., [cit. 15.8. 2011], Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/60/43/48462282.pdf>.

- BLOMMENSTEIN, H.J., GUZZO, V., HOLLAND, A., MU, Y. 2010. Debt Markets: Policy Challenges in the Post-Crisis Landscape, *OECD Journal: Financial Market Trends*, Vol 2010, Issue 1, 20 s., [cit. 4. 9. 2011], Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/10/41/45988118.pdf>.
- BRÁZDA, R. 2002. *Srovnávací etika*. KLP, Praha ISBN 80-85917-86-6
- CIHELKOVÁ, E. a kol. 2011. *Mění se uspořádání světa a nové formy vládnutí*. Praha : Nakladatelství Oeconomica. 262 s. ISBN 978-80-245-1776-6.
- EUROMONITOR: In Focus: Global Economy Faces New Challenges, Euromonitor International from INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF), International Financial Statistics/ National statistical offices/OECD/Eurostat/Euromonitor International, 02 Aug 2011, [cit. 15.8. 2011], Dostupné z: <http://www.portal.euromonitor.com.ezproxy.vse.cz/Portal/Pages/Analysis/AnalysisPage.aspx>.
- GMID Database, Euromonitor International, <http://www.portal.euromonitor.com/Portal/Pages/Search/GeographyTreePage.aspx> (10.5.2012).
- HENDERSONOVÁ, H. 2001. *Za horizontem globalizace. Utváření udržitelné globální ekonomiky*. Dharma Gaia, Praha. ISBN 80-85905-93-0.
- LEHMANNOVÁ Z.: *Systems Approach: Theoretical and Methodological Principles Focus on Globalization*, Working Papers Fakulty mezinárodních vztahů 18/2008, ISSN on-line verze: 1802-6583.
- LEHMANNOVÁ, Z. aj. 2010. *Formování globálního řádu? Globalizace a global governance*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Oeconomica. ISBN 978-80-245-1649-3.
- LOVELOCK, J.: 2009. *Gaia vrací úder: Proč se Země brání a jak ještě můžeme zachránit lidstvo*. edice Galileo. Academia, Praha. ISBN 978-80-200-1687-4.
- MILDEOVÁ, S., NĚMCOVÁ, I. 2009. *Building knowledge about strategy for growth: System dynamics approach*. European integration studies. roč. 3, č. 3, s. 107–111. ISSN 1822-8402.
- MILDEOVÁ, S., NĚMCOVÁ, I. 2005. *System Dynamics Market Model with Aspects of Economic Policy*. Kobe 14.11.2005 – 17.11.2005. In: GU, Jifa, CHROUST, Gerhard (ed.). IFSR 2005 [CD-ROM]. Kobe : JAIST Press, 2005. 3 s. ISBN 4-903092-02-X.
- MILDEOVÁ, S., VOJTKO, V. 2008. *Systémová dynamika*. 2. přeprac. vyd. Praha : Oeconomica. ISBN 978-80-245-1448-2.
- NĚMCOVÁ, I. et al. 2010. *Ekonomická governance v hospodářsky vyspělých státech v kontextu mezinárodních vztahů*. Praha : Professional Publishing. ISBN 978-80-7431-020-1.
- NOORD, VAN DEN, P. 2011. *Global Imbalances, Exchange Rate Pegs and Capital Flows*. OECD Economics Department Working Papers, No.: 856, 08 Apr 2011, 16 s., ISSN : 1815-1973 (online), [cit. 4. 9. 2011], Dostupné z: http://www.oecd-ilibrary.org/economics/global-imbalances-exchange-rate-pegs-and-capital-flows_5kgdw3th55r8-en.

- OECD. 2010. *Economic Outlook Database Invertory*, prosinec 2010, [cit. 1.8. 2011], Dostupné z: <http://www.oecd.org/dataoecd/47/9/41107346.pdf>.
- OECD. 2011. *Economic Outlook*, No. 89, květen 2011, [cit. 15.8. 2011], Dostupné z: http://www.oecd.org/document/18/0,3746,en_2649_37443_20347538_1_1_1_37443,00.html.
- ROUBINI, N., MIHM, S. 2011. *Krizová ekonomie*. Grada Praha. ISBN 978-80-247-4102-4.
- ŠMAJS, J. 2008. *Filosofie – obrat k Zemi*. Academia, Praha. ISBN 978-80-200-1639-3.
- VOLNER, Š. 2012. *Dynamický ekonomický systém*. Iris, Bratislava. ISBN 978-80-89256-77-8.

Štát verzus trh pri rastúcej úlohe TNK

Boris Hošoff¹ Ekonomický ústav

State vs. market and the growing importance of MNC

Author's contact details

¹ Slovak Academy of Sciences,
Institute of Economic Re-
search, Šancova 56, 81105
Bratislava, Slovakia

Abstract: Liberal economic model that brought the West long economic boom during the period 1980-2008 is no longer able to create conditions for sustainable growth, especially adequate growth of household income and creation of new jobs. Europe and USA, but also Asian and other countries, are therefore looking for the ways to reverse this trend, while the experiences brought to us with the crisis of 2008 clearly show, that even in developed western countries there is more frequent and greater involvement of state in the market economics. The model of state capitalism is not a new idea and has a relatively long history, while it was applied in various forms. At present it is coupled with the growing internationalization of production by the developing countries, whose share on the inflow and outflow of foreign direct investment around the world is rapidly growing at the expense of decreasing share in developed countries. One of the requirements in the present globalized world is the need to compete with large multinational corporations (MNC), which is from the position of domestic firms mostly not feasible without the state assistance. Therefore we focus on the relation between sovereign state and MNC, both on the side of host economy, which creates favorable conditions for foreign MNC and also on the side of MNC themselves. More and more countries are supporting internationalization of domestic firms and provides regulatory and ownership support for the expansion into foreign markets. This process leads to the selective modification of legislative, regulatory and ownership conditions in the markets concerned, but we have to conclude, that there are several negative externalities stemming from the lack of similar regulatory framework at the global level. Today, there are several factors which could be potential sources of state capitalism enforcement as an important force affecting trends in foreign direct investment. These are mainly long term imbalances in world trade, rising commodity prices, high growth rates in developing countries and not least the creation of privileged companies by the measures taken against the debt crisis in Europe and USA.

Keywords: State capitalism, multinational corporations, foreign direct investment, regulation.

1 Úvod

Počas posledných tridsiatich rokov sa na základe úspešného ekonomického rozvoja podarilo presadiť ideu, že dlhodobý konflikt na poli ekonómie medzi štátom a trhom je definitívne vyriešený. Silný ekonomický rast v západných ekonomikách post-reaganovskej éry, pre ktorú bola charakteristická deregulácia a privatizácia, slobodný trh, voľný pohyb kapitálu a globalizácia, sa vzájomne podporoval s liberálnou ekono-

mickou teóriou a hospodárskou politikou. Tento vývoj bol sprevádzaný kolapsom Sovietskeho zväzu a kapitalistickou revolúciou v Číne, čo naznačovalo úpadok ekonomík so silným postavením štátu. Liberálny kapitalizmus sa tak javil ako jasný víťaz pretrvávajúceho boja medzi štátom a trhom. S príchodom krízy v roku 2008 a posilnením postavenia rozvíjajúcich sa ekonomík vo svete sa však otázka funkcií štátu v modernej globalizovanej ekonomike dostala opäť do popredia záujmu aj vo vyspelých štátoch.

Liberálny hospodársky model, ktorý priniesol na západe dlhodobý ekonomický boom v období rokov 1980-2008, už ďalej nie je schopný vytvoriť podmienky pre udržateľný rast či adekvátny rast príjmov domácností, alebo tvorbu nových pracovných miest. Európa aj USA preto hľadajú cesty, ako tento trend zvrátiť, pričom skúsenosti z krízy po roku 2008 jasne ukazujú, že vo vyspelých ekonomikách dochádza k častejšej a výraznejšej angažovanosti štátu.

Americký prezident Obama a demokratický kandidát pre svoje opätovné zvolenie otvorene podporuje väčšiu angažovanosť štátu v ekonomike, hlavne v súvislosti s podporou tvorby nových pracovných miest a zelenou ekonomikou. Zo strany republikánov sa naopak ozývajú kritické hlasy spochybňujúce priemyselnú politiku, zameranú na podporu vybraných sektorov a firiem. Podobná je situácia v Európe. Pre rozvíjajúce sa ekonomiky je výraznejšia angažovanosť štátu omnoho menej kontroverzná a rozšírenejšia. Treba však povedať, že isté váhanie a opatrnosť na strane predstaviteľov západných ekonomík má svoje opodstatnenie, keďže model štátneho kapitalizmu presadzovaný v rozvíjajúcich sa ekonomikách je z hľadiska globalizácie do istej miery experimentom, ktorý aj napriek prebiehajúcej kríze na západe vážnejšie neohrozil postavenie liberálneho kapitalizmu. Je však významným fenoménom súčasnosti, na ktorý musia západné ekonomiky reagovať.

2 Hľadanie alternatív – štátny kapitalizmus

Podľa výkladového slovníka, Meriam-Webster, je štátny kapitalizmus charakterizovaný ako systém, v ktorom je súkromný kapitalizmus modifikovaný rôznou mierou štátneho vlastníctva a kontroly [2]. Je zrejmé, že štátny kapitalizmus nie je novou ideou a aj vo vyspelých ekonomikách má za sebou pomerne rozsiahlu históriu. Stačí spomenúť Východoindické spoločnosti alebo znárodňovanie firiem počas dvadsiateho storočia. Pri súčasnom vývoji sa objavuje v tomto smere čoraz viac paralel s minulosťou, pričom sa na znárodňovaní nepodieľajú len rozvíjajúce sa ekonomiky (napr. Argentína, Brazília – energetika), ale týka sa aj vyspelých ekonomík (napr. USA, Európska únia – automobilky a banky).

Zasahovanie štátu do ekonomiky môže nadobúdať až systémový charakter a z tohto hľadiska by sme mohli rolu japonskej vlády počas reforiem Meidži (1869) prirovnať k súčasnej Číne. V tomto je podľa nášho názoru hlavný rozdiel medzi druhou najväčšou ekonomikou sveta a západnými ekonomikami v Európe a USA. V miere uplatňovania systémových princípov štátneho kapitalizmu, čo má ďalekosiahle dôsledky, stačí spomenúť dôležitý fakt, že čínska vláda môže mať v dôsledku väčšej kontroly nad firmami lepší prehľad o finančných tokoch v ekonomike, ako majú západné krajiny.

Angažovanie štátu v ekonomike či ovplyvňovanie rozhodnutí a očakávaní súkromnej sféry prostredníctvom väčšieho počtu externalít sa v európskych krajinách a USA

realizuje dlhodobu, avšak predovšetkým v rovine regulačnej. Na rozdiel od ázijských ekonomík, kde je tento rozmer štátneho intervencionizmu vo väčšej miere sprevádzaný aj reálnym pôsobením štátnych firiem v rámci ekonomického systému a konkurenčného prostredia domácej a zahraničných ekonomík. Tento rozmer angažovania štátu v ekonomike je v západných ekonomikách len občasným javom a štátne firmy v nich zatiaľ nehrajú ani zďaleka takú významnú úlohu, ako je to v rozvíjajúcich sa ekonomikách.

To, že sa v Európe a USA necháva priestor súkromným firmám a štát intervenuje do podnikateľského prostredia predovšetkým prostredníctvom regulačných mechanizmov, ako sú zákonné normy a pravidlá, dane, odvody či napríklad kontrola nad štátnym obstarávaním ešte neznamená, že sa v dôsledku týchto aktivít štátu na trhu nevytvárajú podmienky pre zvýhodňovanie určitých subjektov alebo sektorov hospodárstva, čo sú v konečnom dôsledku aktivity, ktoré sa vyčítajú štátnym firmám z rozvíjajúcich sa ekonomík.

Napríklad čínskym štátnym firmám expandujúcim na zahraničných trhoch sa vyčíta podpora zo strany iných čínskych štátnych firiem, podnikajúcich v oblasti bankovníctva, alebo logistiky. Pri podpore národných „šampiónov“ schopných obstať v globálnej konkurencii, ale nezaostávajú ani západné ekonomiky. Francúzsko a Európska únia je v tomto smere dobrým zdrojom príkladov. Na základe povolenia fúzie medzi firmami Gas de France a Suez vznikol v septembri 2007 najväčší európsky nákupca, distribútor a predajca zemného plynu, pričom francúzsky štát má v tomto novom subjekte podiel až vyše 35 %. [1] Francúzsky štát má tiež 26 %-ný vlastnícky podiel v najväčšom európskom mobilnom operátorovi France Telecom, ktorého dcérskou spoločnosťou je napríklad aj na Slovensku dobre známy mobilný operátor, firma Orange [4].

Nevýhodou modelu štátneho kapitalizmu je ideologická nejednotnosť predstaviteľov krajín, ktoré tento systém presadzujú, čo je aj jeden z hlavných dôvodov prečo sa tomuto modelu zatiaľ nepodarilo vo väčšej miere presadiť. Na druhej strane, liberálny kapitalizmus a jeho princípy sú stále aktuálne práve vďaka silnej opore v ekonomickej teórii a pomerne jednotnému presadzovaniu spoločnej ideológie predstaviteľmi vyspelých ekonomík. Zdá sa však, že v posledných rokoch dochádza k výraznejšiemu zjednocovaniu postojov predstaviteľov rozvíjajúcich sa ekonomík, pričom zásahy štátu do vlastníckych štruktúr sú v poslednom desaťročí čoraz rozšírenejšie aj v krajinách, pre ktoré je typický liberálny korporátny kapitalizmus.

Tento súboj ideológií sa vyhrotil v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, kedy sa v rozvíjajúcich ekonomikách realizovala hospodárska politika na základe odporúčaní Washingtonského konsenzu. Ministerstvo financií USA, MMF a Svetová banka podmieňovali finančnú a integračnú pomoc zavádzaním prísnych pravidiel, hlavne v oblasti fiškálnej disciplíny, zmenšovania progresivity v zdaňovaní, znižovania daní a rozširovania daňovej základne, ale z nášho pohľadu predovšetkým v oblasti liberalizácie úrokových mier, prílevu zahraničných investícií a importu. Potom, ako boli ázijské ekonomiky naplno zasiahnuté finančnou krízou v rokoch 1997-1998, sa práve spomínané odporúčania medzinárodných organizácií stali terčom kritiky ako hlavná príčina krízy.

Tu niekde by sme mohli hľadať nárast pochybností a istý obrat v preferovanom ekonomickom modeli. Po zlých skúsenostiach, spojených s washingtonskou liberalizáciou a dereguláciou, sa začali ázijské ekonomiky intenzívnejšie zaujímať o alternatívny model hospodárskeho rozvoja, ktorý by viac zodpovedal ich historickým skúsenostiam, ale aj požiadavkám súčasnej globalizovanej svetovej ekonomiky. Fundamentálne slabiny západného ekonomického modelu a odolnosť Ázie voči finančnej kríze ich v tomto hľadaní ešte viac podporujú.

Jednou z požiadaviek súčasnej globalizovanej svetovej ekonomiky je napríklad potreba konkurovať veľkým zahraničným transnacionálnym korporáciám (TNK), čo sa väčšinou z pozície domácich firiem bez pomoci štátu nedá realizovať. Ázijské ekonomiky a predovšetkým Čína vo veľkom podporujú domáce firmy tak zo strany upravidvania legislatívy, ako aj uľahčovaním prístupu na trhy či ku kapitálu, alebo inej štátnej pomoci. Nehovoriac o priamej majetkovej účasti štátu a vstupovaní takýchto firiem do konkurenčného boja na zahraničných trhoch. V posledných rokoch sme svedkami niečoho podobného čoraz častejšie aj v Európe a USA, kde sa vstupovanie štátu do majetkových vzťahov so súkromným sektorom často kritizovalo a považovalo za niečo neprijateľné. Tento proces je zväčša označovaný za dočasný, s prísľubom odpredaja majetkových podielov štátu, avšak býva častokrát sprevádzaný koncentráciou trhu, na konci ktorej sú nové subjekty relatívne schopné obstáť v medzinárodnej konkurencii, ale príliš veľké na to aby mohli skrachovať, čím sa dočasné angažovanie štátu v podstate mení na trvalé.

3 Angažovanie štátu v rámci PZI

UNCTAD definuje štátne TNK ako spoločnosti založené z materskej firmy a jej zahraničných pobočiek, v ktorých má štát majetkové podiely – kontrolu nad 10 a viac percentami hlasovacích práv⁶⁴. Oveľa citlivejšie ako vlastnícka podpora domácich firiem zo strany vlády sa však vníma expanzia týchto firiem na zahraničné trhy. Ako sa ukazuje, práve štátne TNK sa stali dôležitými hráčmi na poli priamych zahraničných investícií (PZI) [4]. V súvislosti s tým nejde len o angažovanie zahraničných štátov v rámci TNK, ktoré realizujú PZI, ale rovnako tak aj o angažovanie štátov na strane príjemcov týchto PZI. Možnosti zasahovania štátu do investičného rozhodovania na úrovni firiem sú teda dvojstranné tak pri odleve, ako aj príleve priamych zahraničných investícií.

Z celkového počtu 2 748 regulačných zmien, týkajúcich sa PZI prijatých jednotlivými štátmi od roku 1992, bolo až 89 % takých, ktoré mali za cieľ spraviť domáce investičné prostredie viac prijateľné pre zahraničných investorov⁶⁵ [3]. Tieto regulačné zmeny sú podporované ďalšími aktivitami, zameranými na pritiahnutie PZI, ktoré sa najčastejšie realizujú prostredníctvom agentúr na podporu zahraničných investícií⁶⁶. Odhaduje sa, že vo svete by dnes mohlo pôsobiť okolo 8 000 takýchto subjektov, čo

⁶⁴ Štátne vlastníctvo sa pritom týka tak národných vlád, ako aj regiónov, provincií a miest. Medzi štátne TNK UNCTAD nezahrnuje investície suverénnych fondov, ktoré sa v posledných rokoch ukázali ako pomerne aktívni investori, pretože sa nejde o firmy v tradičnom zmysle a neriadia sa zvyčajnými korporátnymi mechanizmami.

⁶⁵ V oveľa menšej miere alebo takmer vôbec sa pritom nebral ohľad na zlepšovanie postavenia domácich zamestnancov.

⁶⁶ Tieto agentúry pôsobia zväčša na národnej úrovni, ale môžu pôsobiť aj na regionálnej alebo mestskej úrovni.

ukazuje na pomerne veľkú konkurenciu štátov na trhu priamych zahraničných investícií. Zvyčajne sa tieto agentúry snažia o prilákanie takého veľkého množstva priamych zahraničných investícií, ako je to len možné, avšak čoraz častejšie sme svedkami cieľeného výberu investorov, ktorých príchod obohacuje domácu ekonomiku v želanom smere.

Na jednej strane dnes moderné štáty vystupujú so silnou motiváciou aktívne priťahovať PZI s cieľom rastu zamestnanosti a HDP a na druhej strane sa snažia podporovať expanziu domácich TNK na zahraničné trhy. Stále viac štátov podporuje internacionalizáciu svojich firiem a pri expanzii na zahraničné trhy poskytuje TNK tak regulačnú, ako aj vlastnícku podporu. V rámci tohto procesu dochádza k selektívnej úprave legislatívnych, regulačných a majetkových podmienok na dotknutých trhoch, pričom ale musíme konštatovať, že podobná regulácia chýba na globálnej úrovni.

Absencia jednotného zákona, ktorý by právne upravoval podmienky platné pre PZI, má niekoľko dôsledkov, napríklad: (i) presúvanie kapitálu na základe faktorov, ako sú investičné stimuly a nejednotné podmienky, vedúce k nie práve optimálnemu rozmiestneniu zdrojov, (ii) zaostávanie opatrení regulačných autorít za aktivitami TNK, (iii) narúšanie konkurenčného prostredia a v neposlednom rade aj (iv) slabá ochrana zamestnancov.

Asi nie je prekvapením, že na PZI realizované štátnymi firmami sa začínajú regulačné authority viac zameriavať. Ich územne ohraničené aktivity ale majú len málo spoločného s myšlienkami voľného trhu a pripomínajú skôr obchodnú vojnu. Tento postoj vyplýva z obáv, že by štátne firmy mohli v rámci svojej zahraničnej stratégie presadzovať aj iné ako komerčné záujmy, čím by mohla byť ohrozená národná bezpečnosť v hostujúcich krajinách. V ekonomickej rovine sa tieto obavy spájajú s tým, že na rozdiel od svojich súkromných konkurentov, majú štátne firmy k dispozícii podporu zo strany vlády.

Tieto hrozby sa snažia krajiny eliminovať špecifickými regulačnými pravidlami, platnými pre štátne firmy, čím vlastne vytvorili zvláštnu triedu zahraničných investorov. Príkladom takejto regulácie je zákon „*Foreign investment and national security act of the united states*“, ktorý ukladá Komisii pre zahraničné investície (*Committee on foreign investment in the United States*) vyšetrovanie každej fúzie a akvizície uskutočnenej v USA zo strany štátnych firiem. Z pohľadu ekonomickej teórie a praxe je otázne, do akej miery sú podobné legislatívne úpravy v súlade s medzinárodne platnými pravidlami pre investovanie [3].

Tab. 1: Zmeny v internacionalizácii produkcie (PZI) hlavných regiónov sveta (%)

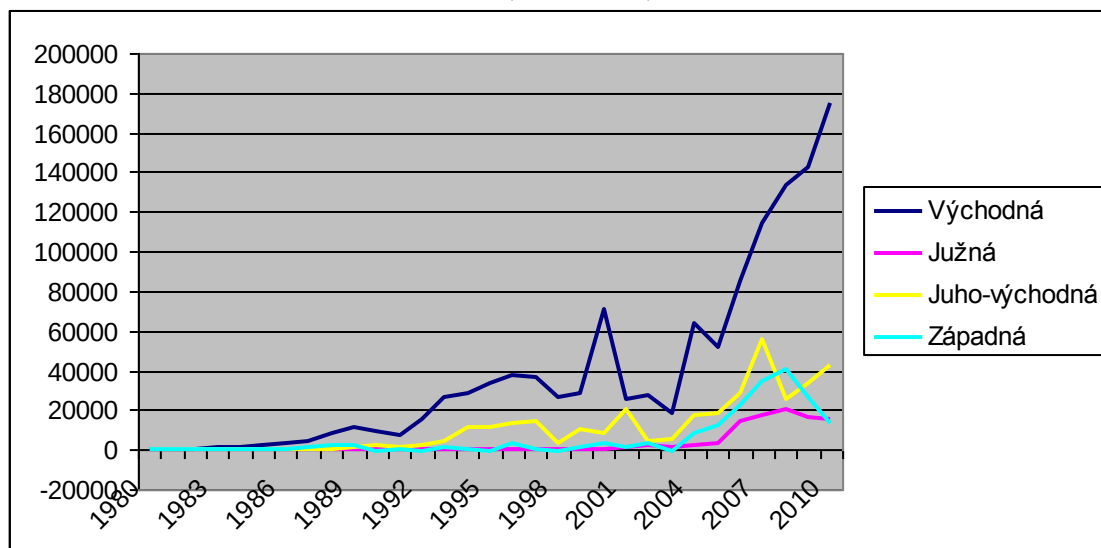
	1970	1980	1990	2000	2010
Vyspelé	99,64 %	93,81 %	95,07 %	88,85 %	70,67 %
Rozvíjajúce	0,36 %	6,19 %	4,93 %	10,89 %	24,75 %

Prameň: UNCTAD, [5]

Nové legislatívne pravidlá a obavy vyspelých ekonomík je treba vnímať vo svetle zmien v tokoch PZI, na ktorých odleve vo svetovej ekonomike sa v poslednom desaťročí dramaticky zvýšil podiel rozvíjajúcich sa ekonomík. Tento trend korešponduje s poklesom podielu odleву PZI z vyspelých ekonomík (Tab. 1).

Na rozdieloch v percentách od roku 2000 je vidieť, že narastá význam aj tranzitívnych ekonomík⁶⁷, avšak ich podiel na odleve PZI za celý svet je zanedbateľný, a preto ich v tabuľke č.1 neuvádzame. Zo štatistík odleву PZI pre rozvíjajúce sa ekonomiky je ale zrejмый podstatný nárast významu internacionalizácie produkcie zo strany Ázie⁶⁸, ktorej podiel na odleve PZI sa zvýšil z 2 % v roku 1970 na 75 % v roku 2010, pričom v roku 1990 dosahovala Ázia až 91-percentný podiel na odleve PZI rozvíjajúcich sa ekonomík. Nasledujúci graf č.1 ilustruje expanziu východnej Ázie a Číny na zahraničné trhy.

Graf. 1: Odlev PZI (mil. USD), Ázia, 1980-2010

Prameň: UNCTAD, [5]

V súvislosti s grafom č.1 treba povedať, že popri podiele štátnych firiem zohľadňuje aj odlev PZI zo strany súkromných firiem, avšak skupina TNK kontrolovaných štátom sa za posledné 3 roky stala v rámci odleву PZI jednou z najdôležitejších a ázijské ekonomiky zo svojím systémovým ponímaním štátneho kapitalizmu sú v rámci expanzie štátnych TNK rozhodujúce.

V rámci svetovej ekonomiky pôsobilo v roku 2010 podľa údajov UNCTAD vyše 650 štátom vlastnených firiem, ktoré môžu byť označené ako TNK a pôsobia vo viacerých sektoroch, predovšetkým však vo financiách, telekomunikáciách, energetike a ťažbe nerastných surovín. Viac ako polovica štátnych TNK (56 %) pritom sídli v rozvíjajúcich sa ekonomikách, pričom len v Južnej Afrike je 54 takýchto subjektov, v Číne 50, Malajzii 45, v Spojených Arabských Emirátoch 21 a v Indii 20.

Európska Únia (223 subjektov) je suverénne jediný región v rámci vyspelých ekonomík, ktorý môže z pohľadu počtu štátnych TNK konkurovať rozvíjajúcim sa ekonomikám (345). Najviac štátnych TNK v EÚ má Dánsko (36) a Francúzsko (32), za ktorými zaostáva Fínsko (21), Nemecko (18), Švédsko (18) a Poľsko (17). Ďalších 21 členských štátov EÚ má vlastnícke podiely v celkovo 81 TNK. Ostatné vyspelé eko-

⁶⁷ Medzi tranzitívne ekonomiky, ktoré sa významnejšie podieľajú na PZI, patria Rusko, Kazachstan, Azerbajdžan, Ukrajina alebo Srbsko.

⁶⁸ A hlavne Číny vrátane Hongkongu.

nomiky sveta mali pritom v roku 2010 spolu len 62 štátnych TNK⁶⁹. Pri rozvíjajúcich sa ekonomikách sú okrem vyššie spomínaných krajín dôležité tiež Kuvajt (19), Irán (10), Singapur (9) a Brazília (9) či Rusko (14)⁷⁰ [4].

Rozmiestnenie investícií štátom vlastnených TNK sa jednoznačne obrátilo v prospech rozvíjajúcich sa ekonomík, čo je vzhľadom na ich rastový potenciál pocho-piteľné, avšak z tabuľky č.2 je zrejmé aj to, že v uvedenom období štátne TNK orien-tovali PZI predovšetkým do posilňovania vlastných regiónov, čo naznačuje možnú rozdielnu motiváciu pri rozhodovaní súkromných (ekonomické ciele) a štátnych firiem (politické ciele).

Tab. 2: Hodnota a umiestnenie PZI štátom vlastnených TNK, mld. USD, (%), (2003-2010)

Skupiny eko- nomík	Vyspelé	Rozvíjajúce	Tranzitívne	Spolu
Vyspelé	292 (56 %)	181 (35 %)	46 (9 %)	518
Rozvíjajúce	176 (30 %)	395 (67 %)	19 (3 %)	590
Tranzitívne	29 (39 %)	17 (23 %)	27 (37 %)	72
Spolu	497 (42 %)	592 (50 %)	92 (8 %)	1181

Prameň : UNCTAD, [4]

Na rozdieloch medzi charakterom investícií štátnych TNK sa pri ich geografickom rozmiestnení okrem politiky odráža aj postavenie zainteresovaných subjektov na trhu a ich strategické záujmy. Najaktívnejšie štátom vlastnené TNK spomedzi rozvinutých ekonomík sa snažia o kapitalizáciu ich vlastných špecifických predností (know-how) s cieľom ďalšieho rastu na zahraničných trhoch, pričom pôsobia najmä v sektore slu-žieb⁷¹. Na druhej strane štátne TNK, pochádzajúce z rozvíjajúcich sa ekonomík, sú pri svojich PZI primárne orientované na zabezpečenie prístupu k nerastným surovinám [4].

4 Aktuálne riziká a príležitosti

K súčasnému rozvoju štátneho kapitalizmu okrem iného prispieva štvorica hlavných faktorov. Jednak je to (1) vytváranie privilegovaných firiem v rámci prijímaných opat-rení proti dlhovej kríze v Európe a USA, ďalej (2) vysoké tempá ekonomického rastu v rozvojových ekonomikách a ich systémový prístup ku štátnemu kapitalizmu, (3) rast cien surovín na svetových trhoch a v neposlednom rade tiež (4) dlhodobá nerovnováha v rámci medzinárodných obchodných vzťahov.

⁶⁹ USA a Japonsko majú 3 respektíve 4 štátne TNK. Treba zároveň ale povedať, že zahraničné aktíva vo vlast-níctve tých štátnych TNK ktoré sídli v rozvinutých ekonomikách sú podstatne väčšie ako pri TNK z rozvíjajúcich sa ekonomik.

⁷⁰ Počtom 49 najväčších štátom vlastnených TNK z rozvíjajúcich sa ekonomik vlastnilo v roku 2010 zahraničné aktíva v hodnote okolo 1,8 bil. USD, pričom sa očakáva, že len čínske firmy by mohli počas nasledujúceho de-saťročia preinvestovať na zahraničných trhoch ďalších 1-2 bil. USD.

⁷¹ Predovšetkým energetika, plyn, voda a telekomunikácie.

Tieto faktory okrem iného podporujú aj kúpnu silu rozvíjajúcich sa ekonomík, pričom sú zdrojom presadzovania štátneho kapitalizmu, ako významného faktora, ovplyvňujúceho trendy v priamych zahraničných investíciách. Tolerancia voči PZI štátom vlastnených TNK je do istej miery odôvodnená, nakoľko zatiaľ neexistuje presvedčivý dôkaz o nevýhodnosti tejto formy investovania v zmysle jej iného vplyvu na rast HDP, ako majú porovnateľné investície súkromných TNK. Pri štátnej podpore TNK sa však prejavuje asymetria voči malým a stredným firmám, ktoré nie sú na domácom a regionálnom trhu len v pozícii subdodávateľov TNK, ale aj ich konkurentov.

Ako sme už predtým naznačili, jednou z hlavných obáv, ktorá sa spája so štátnym kapitalizmom, je možné podriaďovanie konkurenčného boja iným ako podnikateľským záujmom. Medzi najčastejšie výhrady tak patrí zneužívanie štátnych firiem a TNK na politické ciele či ich spájanie s vyššou mierou korupcie a neefektívneho hospodárenia.

Z hľadiska týchto negatívnych externalít, ale pravdepodobne nie až taká dôležitá miera štátnych zásahov do ekonomiky, ale skôr charakter spoločenskej elity, ktorá vlastní a kontroluje kapitál. Tu treba konštatovať, že isté obavy sú na mieste, nakoľko štátny kapitalizmus sa posilňuje najmä v krajinách s autoritárskymi režimami, ktoré využívajú trhy na tvorbu vlastného bohatstva a udržiavanie sa pri moci. Avšak, pokiaľ sme konštatovali nárast štátneho kapitalizmu aj vo vyspelých ekonomikách, tak isté obavy z negatívnych externalít spojených s upevňovaním pozícií spoločenských elít prostredníctvom štátnej pomoci pre TNK by mali byť relevantné aj v Európe, USA či Japonsku. Nešlo by pritom o žiaden nový fenomén, ale posilnenie štátneho kapitalizmu môže byť v rozvinutých ekonomikách prejavom už dlhšiu dobu pretrvávajúcich trendov koncentrácie kapitálu a ekonomického rozhodovania.

S mnohými výhradami voči štátnemu kapitalizmu možno polemizovať. Je napríklad celkom zrejmé, že korupcia sa objavuje tak pri štátnych, ako aj súkromných firmách a jej pôvodcom zrejme nie je ani tak právna forma ekonomického subjektu, ako skôr jeho veľkosť a postavenie na trhu. Z makroekonomického hľadiska môžeme predpokladať, že dominantné a veľké firmy budú náchylnejšie ku korupcii ako menšie firmy. Podobne, miera korupcie sa bude pravdepodobne zväčšovať úmerne ku veľkosti obchodov realizovaných medzi dotknutými subjektami bez ohľadu na to, či sa ich účastní štátna firma alebo nie⁷².

To, čo je pravdepodobne z hľadiska ekonomickej efektívnosti rozhodujúce, sú korporátne pravidlá a vedúce osobnosti. Postoje jednej a tej istej firmy sa totiž môžu diametrálne meniť v závislosti od toho, kto stojí na jej čele. Pokiaľ má štátny podnik zodpovedné vedenie a dodržiava korporátne pravidlá, nie je podľa nášho názoru dôvod, prečo by nemohol dosahovať ekonomické výsledky porovnateľné so súkromnými firmami.

Navyše, štátne firmy majú v porovnaní so súkromnými viacero konkurenčných výhod. Jednou z nich sú garancie ministerstva financií a pomoc zo strany štátnych finančných inštitúcií. Vlády ako majoritní, alebo výluční vlastníci štátnych bánk v rozvíjajúcich sa ekonomikách (Čína) akceptujú nižšiu mieru návratnosti investovaného kapitálu, ako je to pri súkromných veriteľoch, čím poskytujú štátnym firmám konku-

⁷² Cieľom je pritom získať kontrakt, alebo zákazníka bez ohľadu na morálne pravidlá či zákony.

renčnú výhodu v podobe lepších úverových podmienok. Podpora zo strany štátom kontrolovaných finančných inštitúcií ale nie je ohraničená len pre štátne firmy. Poskytuje sa aj súkromným firmám – napríklad vo forme verejno-súkromných partnerstiev (PPP).

Je zrejmé, že v posledných rokoch významne narástlo zasahovanie štátu do ekonomiky tak vo vyspelých, ako aj rozvíjajúcich sa ekonomikách, pričom sa viaceré výhody voči štátnemu kapitalizmu ukazujú ako neopodstatnené, ale hlavne nepredstavujú prekážku pre posilnenie jeho vplyvu vo svetovej ekonomike. Táto problematika sa dynamicky vyvíja a až postupom času budeme mať k dispozícii dostatok poznatkov, dovoľujúcich zásadnejšie konštatácie. Z dnešného pohľadu je napríklad otázne, do akej miery je vzostup rozvíjajúcich sa ekonomík a Číny výsledkom pôsobenia trhu a do akej miery je to výsledok pôsobenia štátu. Pravdepodobne to bude kombinácia oboch faktorov, ktorá sa momentálne mení podľa aktuálneho vývoja vo svetovej ekonomike.

Literatúra

- 1) EURACTIV. 2007. Dostupné na: <http://www.euractiv.sk/energetika/clanok/zlučenie-suez-a-gdf-je-vyzvou-aj-pre-eu>.
- 2) Merriam-Webster výkladový slovník. 2012. Dostupné na: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/state%20capitalism>.
- 3) SAUVANT, P. KARL. 2011, The regulatory framework for investment: where are we headed?, Emerald Group Publishing Ltd.. Dostupné na: http://www.vcc.columbia.edu/files/vale/content/KPS_chapter_The_regulatory_framework_for_investment.pdf.
- 4) UNCTAD. 2011. World Investment Report 2011. Dostupné na: <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>.
- 5) UNCTAD. 2012. štatistiky dostupné na: http://unctadstat.unctad.org/Report_Folders/reportFolders.aspx?sCS_referer=&sCS_ChosenLang=en.

Súvislosti príjmovej polarizácie a kontrolovanej spoločnosti

Iveta Pauhofová¹ Ekonomický ústav SAV

Threads of Income Polarization and The Controlled Society

Author's contact details

¹ Institute of Economic Research,
Slovak Academy of Sciences,
Šancova 56, 811 05 Bratislava,
Slovakia,

ipauhofova@yahoo.com

Abstract: The paper is a discussion about income polarization and the controlled society. Income polarization is a product of the model of civilization, and there exists a direct link between income polarization and the structure of a society. It is determined by the progressive concentration of capital and wealth within certain social strata, and by the system of "shifted" remuneration, where incomes of top managers are dramatically much higher than the incomes of other employees. It is also determined by forms of redistribution within the society in relation to the grey and black economy. Income inequalities are projected into the problems of national and global consumption and into changes in export, and the risks of social tensions increase. A differentiated approach to information predetermines differences in the increasing wealth of certain social strata. Wealth is asymmetrically distributed in the society, and most of the population is socially excluded and remains linked to the social model. The wages of most of the population do formally grow, but they lag behind increases in the cost of living. This slow wage increase is overtaken by the exponentially growing incomes of a small group of wealthy people, and this leads to social conflicts and puts stress on the use of information technologies aimed at controlling society. Its basic postulate is the control of society against extremism, and the strategy of the knowledge-based society is a part of this. The basis is in a concentration of information which should, in theory, help people or should make the state system more efficient. In fact, the information is gathered for possible control and for the management of social processes. The polarization of wealth is a mirror of endogenous change in society, the structure of interests and the processes which might be helpful for society. Unlike a controlled society, the knowledge-based society is becoming a vicarious problem. Information, energy, food, education, scientific and research asymmetry all widen the whole inequality, and limit the scope for development in the world's regions. Societal controllability is increasing dramatically, but cannot solve the problem of income polarization. The technical endowment of the information society will not be able to solve the fundamental ethical and various problems which emerge in that society. The given facts have an impact on widening the income polarization and the creation of new social stereotypes, which underline the actual dimension and direction of income polarization..

Keywords: income polarization, the controlled society, forms of redistribution in relation to the grey and black economy, income inequalities, problems of national and global consumption, risks of social tensions, the control of society against extremism

*Napísanie príspevku bolo podporené Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV: VEGA 2/0208/09
Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť).*

1 Úvod

Príjmová polarizácia je produktom určitého civilizačného modelu. Existuje priama väzba medzi príjmovou polarizáciou (polarizáciou bohatstva) v spoločnosti a celkovou

štruktúrou spoločnosti. Príjmová polarizácia môže byť výsledkom kombinácie viacerých faktorov. Jedným z nich je pôvodne postupujúca koncentrácia kapitálu a majetku v jednotlivých vrstvách spoločnosti. Ďalším determinantom je systém „posunutého“ odmeňovania, kedy sa odmeny a mzdy špičkových manažérov extrémne vzdialili príjmom ostatných pracovníkov (rozdiely predstavujú desiatky až stovky miliónov USD za fiškálny rok). Zásadným faktorom, ktorý môže významne ovplyvňovať príjmovú polarizáciu je forma prerozdelenia v spoločnosti, súvisiaca so šedou a čiernou ekonomikou.

Vývoj na báze globálnych ukazovateľov prezentuje, že k nárastu bohatstva najvýraznejšie dochádza v prípade najbohatších päť percent obyvateľstva. Ostatné skupiny obyvateľstva vykazujú tiež zvýšené príjmy, ale zďaleka nie v takom rozsahu a takou rýchlosťou ako u najbohatších. Rastúce príjmové nerovnosti (polarizácia v spoločnosti) sa premietajú nielen do problémov národnej a globálnej spotreby a z toho vyplývajúcich zmien v závislosti na exporte, ale zväčšujú sa najmä riziká sociálneho pnutia. Zdá sa, akoby väčšinu obyvateľstva nezaujímal proces materiálnej produkcie, ale orientuje sa skôr na zhodnocovanie vlastného finančno-virtuálneho majetku. To môže znamenať, že politické elity budú „tlačené“ k tomu, aby preferovali zadlžený štát, neustále emitovali štátne dlhopisy a realizovali ich rolling tak, aby bola zabezpečená dlhodobá revolvingová podoba „nabaľovania“ majetku.

Významné špekulácie, špekulatívne obchody na kapitálových trhoch a využívanie insiderských informácií sú dôkazom existencie diferencovaného prístupu k informáciám. V prípade vlastníctva určitého finančného bohatstva určuje práve diferencovaný prístup k informáciám rozdiely v zhodnocovaní tohto bohatstva. V krajinách starej 15-ky Európskej únie bolo bohatstvo kumulované od 60. rokov 20. storočia. Tento proces, ktorý súvisel aj s vývojom po 2. svetovej vojne, viedol postupne ku kumulácii úspor u veľkej časti európskej populácie. Táto bola v rámci zhodnocovania a investovania pomerne opatrná, až konzervatívna. To znamená, že v porovnaní s USA, nedochádzalo k tak masívnemu investovaniu (napr. k nákupu podnikových akcií, alebo k špekulatívnym obchodom na kapitálových a finančných trhoch). Dôsledkom takéhoto vývoja bolo prehlbovanie príjmovej polarizácie (polarizácie bohatstva), i keď nie tak výrazné ako v USA. S tým súvisí aj celková úroveň a štruktúra úspor a vklady v bankách, ktoré odrážajú príjmové nerovnosti. V mnohých prípadoch chudobnejšie vrstvy obyvateľstva šetrili a šetria podstatne viac ako vrstvy bohaté a ich investorské aktivity svedčia o mimoriadnej opatrnosti. Dôsledkom takéhoto vývoja je nielen „rozdelenie“ spoločnosti a jeho majetku, ale aj narastanie sociálneho pnutia. Je zrejmé, že penzijný systém, zdravotný systém alebo ďalšie systémy sociálneho modelu, môžu významne prispieť ku kompenzácii nerovnosti v príjmoch (škandinávsky model), alebo naopak, môžu polarizáciu ešte prehĺbiť (Veľká Británia, USA).

Imanentné prehlbovanie rozporov medzi malou skupinou bohatých a veľkou skupinou chudobnej populácie je proces, ktorý možno charakterizovať ako dynamický, pri ktorom dochádza k zužovaniu vrstvy bohatých, ktorých bohatstvo exponenciálne rastie a k rozširovaniu skupiny chudobných, ktorých bohatstvo síce formálne rastie, ale tento rast zaostáva o stovky percent, v porovnaní s bohatými. Do budúcnosti ide o výrazné limitovanie možnej spoluúčasti väčšiny vrstiev spoločnosti na spolufinancovaní penzijného alebo zdravotného systému. Pritom sa zdôrazňuje, že štátny penzijný a zdra-

voťný systém je neudržateľný a dlhodobo nebude schopný poskyťovať adekvátne kvalítne služby.

Súčasné „status quo“ v polarizácii bohatstva je možné charakterizovať nasledovne: bohatstvo je v spoločnosti asymetricky rozdelené, v dôsledku čoho je väčšina populácie sociálne vylúčená a nepodielá sa na jeho zvyšovaní, zostáva trvalo vo väzbe na sociálny model, mzdy väčšiny obyvateľstva síce formálne rastú, ale v konečnom dôsledku zaostávajú za rastom životných nákladov, v dôsledku čoho sa sociálny status tejto časti obyvateľstva postupne zhoršuje, len u veľmi malej časti populácie príjmy aj v čase krízy trvale rastú, v mnohých prípadoch dosahujú až astronomických výšok.

2 Diskusia

„Začarovaný kruh“, v ktorom postupný, i keď pomalý rast miezd prekrývajú exponenciálne rastúce príjmy úzkej skupiny bohatého obyvateľstva, vedie k hromadeniu sociálnych konfliktov a k zvyšovaniu tlaku na využitie informačných technológií na kontrolu spoločnosti.

Väčšina populácie, ktorá žije v konzumnom modeli, v podstate ani nemá finančné zdroje na zabezpečenie informácií z informačných databáz. Dynamika vývoja informačných databáz zahŕňa informácie o všetkých druhoch činnosti jednotlivých členov spoločnosti. Tieto sa stávajú obrovskými informačnými systémami, ktoré je možné prevádzkovať len podľa určitých tém, slov, algoritmov v systémoch a vyžadujú neustále zvyšovanie výdavkov na získavanie nových informácií.

Samotné informácie na usmerňovanie činnosti spoločnosti nestačia, preto je realizovaný systém 2. a 3. úrovne zisťovania informácií. Všetky tieto systémy majú umožniť reálne zabezpečenie tzv. kontrolovanej spoločnosti. Jej základným postulátom by mala byť, podľa oficiálnych tvrdení, kontrola spoločnosti proti extrémnym prejavom napr. proti terorizmu, vojenským ohrozeniam a pod. V skutočnosti nie je väčšina týchto kontrolných mechanizmov zameraná proti vonkajšiemu nepriateľovi, ale dovnútra krajiny. Výsledkom je preto časté „zlyhanie“ systému špeciálnych služieb na zabezpečenie ochrany (pád dvojčiek v New Yorku, bombové útoky v Londýne a pod.). Neustále posilňovanie snáh o kontrolu spoločnosti zahŕňa aj samotnú stratégiu znalostnej spoločnosti. Jej základ je i v sústreďovaní informácií, ktoré majú pomáhať človeku alebo zefektívniť štátny systém. V skutočnosti sú však zisťované preto, aby pomocou nich bolo možné kontrolovať a ovládať spoločenské procesy. Ide nielen o snahu informačne pokryť celú spoločnosť, ale aj o existenciu silnejúceho „protiprúdu“, ktorý hovorí o nutnosti ochrany informácií o obyvateľoch z hľadiska bezpečnostných protokolov.

Otázka kontrolovanej spoločnosti sa nastoľuje ako hlavný nástroj riešenia vnútorných problémov súčasnej spoločnosti (zadlženosť štátov, zadlženosť obyvateľstva, zadlženosť podnikov, problémy s exportom atď.). Z aspektu informačného, väčšina týchto problémov vzniká práve nedostatkom špecifických informácií a ako dôsledok celkového smerovania spoločnosti (honba za ziskom za každú cenu). Z pohľadu získaných informácií o procesoch a javoch v uvedených problémových oblastiach, ide vo veľkej miere o hromadenie zbytočných informácií a často je problémom odlišiť informácie, ktoré sú objektívne nutné, od obrovského informačného balastu. Informácie o

oblasti informačných a technologických systémov uvádzajú, že každú dekádu sa množstvo technických zariadení pre informácie zdvojnásobuje. Je potrebné zvážiť zmysluplnosť hromadenia informácií. Buď ide o informácie, ktoré sú svojim obsahom bezcenné a môžu slúžiť napr. bulvárnym médiám, alebo ide o informácie zásadného významu, ktoré sa nedostanú ani na internet, ani do pozornosti kľúčových médií. Ide o zrejmu diferencovanosť v dostupnosti informácií, vyplývajúcu z mocenskej pozície v štruktúre spoločnosti vyplývajúcu tiež z cieľov informačnej stratégie spoločnosti (informácie môžu byť smerované i proti jednotlivým občanom). Z toho vyplýva v informačnej spoločnosti veľké riziko zneužitia technológií na zisťovanie individuálnych škodlivých informácií a pod.

V oblasti kontrolných a hodnotových mechanizmov existuje veľké množstvo vnútorných rozporov. Nie sú v podstate schopné zabezpečiť objektivitosť informácií. Ak z tohto pohľadu hodnotíme vzťah kontrolovanej spoločnosti a príjmovej polarizácie, stáva sa polarizácia bohatstva odrazom vnútornej zmeny spoločnosti a štruktúry záujmov na jednotlivých procesoch, ktoré by mohli spoločnosť vyviesť z krízy. Znalostná spoločnosť sa proti kontrolovanej spoločnosti stáva zástupným problémom. Znalostná spoločnosť, ktorá „odovzdáva“ podstatné informácie o človeku ako subjekte, sa stáva vítaným nástrojom kontroly jednotlivých spoločenských skupín. Zaujímavé pritom je, že sa to týka aj kontroly podnikateľského sektora a jeho aktivít, od investovania až po spoluprácu so zahraničím.

Použitie informačných technológií na reálne zhodnotenie spoločenských procesov sa ukazuje ako problematické. Pri pohľade na infraštruktúru spoločnosti, vo väzbe na príjmovú polarizáciu, je možné uviesť nasledovné :

- hlavným problémom je výrazná asymetria výrobová, regionálna, informačná,
- táto asymetria spôsobuje rôznorodosť vývoja a zásadným spôsobom limituje celkové možnosti plošného vývoja (rozhodujúca miera využívania dnešných technológií je orientovaná nie na zvyšovanie efektívnosti spoločenského modelu, ale je nasmerovaná na získavanie informácií o občanovi, ako o právnom subjekte),
- prepojenosť informačných systémov, sociálnych sietí, môže byť určitým nástrojom na zefektívnenie informačných tokov, avšak pri konkurencii v súčasnosti bude skôr viesť k ďalším vnútorným stratám v systéme (z hľadiska budovania sietí, prevádzkovania sietí, využívání informácií zo sietí a pod.).

Asymetria informačná, energetická, potravinová, vzdelanostná a vedeckovýskumná prehľbuje celkovú nerovnosť a limituje šance rozvoja v jednotlivých regiónoch sveta.

Informačná spoločnosť má byť spoločnosťou založenou na informáciách. Otázkou však nie je technická stránka získavania informácií, ale využitie informácií a ich zmysluplné začlenenie do spoločensko-ekonomického modelu. Väčšina technologických revolúcií nie je orientovaná týmto smerom, dokonca ani v prípade zachovania individuálnej slobody. V sociálnych sieťach ide v skutočnosti o tvrdú kontrolu cirkulujúcich informácií, serverov, ktoré sú dôležité pre prevádzkovanie sietí. Do štruktúry danej sociálnej siete, alebo určitého technického systému, môžu nahliadnuť súdne, policajné a iné kontrolné orgány.

V spoločnosti sa vytvára fiktívna predstava o tom, že znalostná ekonomika a internet vyriešia problémy, ktoré súvisia s príjmovou polarizáciou. Presadzujú sa predstavy o technológiách, podľa ktorých technické vynálezy postupne vyriešia všetky ekonomické a spoločenské problémy a zavládne všeobecná prosperita. Reálny prínos technológií sa však v súčasnosti pohybuje na báze niekoľkých percent špičkových vzdelaných ľudí.

Podstata pochopenia budúceho smerovania a možného riešenia problémov sa nachádza vo viacerých oblastiach existujúcich nerovností. Prehlbovanie nerovností v krajine spočíva v zväčšovaní rozdielov medzi okrajovými regiónmi v krajine a centrálnymi zónami spolu s hlavným mestom. Ďalšie nerovnosti sú v oblasti zásadných rozdielov v realizácii zmien životného prostredia. Pôvodná predstava o riešení problémov životného prostredia bola „nanešťastie“ nahradená predstavou o možnom agresívnom podnikateľskom riadení rozvoja, kedy sa vybudovalo množstvo napr. ochranných hrádzi, ale chýbajú bezpečnostné systémy, napr. proti povodňam.

Rýchly prenos informácií môže byť určujúcim pri celkovom znižovaní škôd. Malo by ísť o systém založený na cirkulovaní reálnych informácií. V tejto súvislosti je na mieste otázka, kto bude tieto relevantné informácie ukladať a skladovať? Samotná kontrolovaná spoločnosť vychádza z idey nutnosti kontroly spoločnosti, nakoľko spoločnosť sa správa iracionálne. Bude možné odlíšiť, ktoré metódy a formy jednania sú potenciálne správne a nesprávne? Budú niektorí postihovaní podľa zákona a iní nie? Pri rozdielnom prístupe sa môžu v spoločnosti vytvárať ďalšie úrovne pnutia.

Vývoj príjmovej polarizácie je v doterajšej teórii i empirickom výskume chápaný ako problematika v oblasti príjmových nerovností a príjmovej stratifikácie obyvateľstva podľa jednotlivých sociálnych skupín. Teda ako akýsi izolovaný problém, ktorý nebol dávany do súvislostí s vývojom ďalších makroekonomických a mikroekonomických parametrov, napr. s otázkou domáceho exportu, nutnosťou podpory exportu, s problémami, ktoré súvisia s podporou malých a stredných podnikov domácej proveniencie, celkovým rastom počtu obyvateľstva a pod. Neschopnosť či neochota vidieť príjmovú polarizáciu spoločnosti vo svetle súvislostí, vytvára bariéry v riešení problémov a vzniká mix veľmi nebezpečných procesov, ktoré sa prejavili napríklad na jeseň 2007 a v roku 2008. Z tohto uhla pohľadu vedie diskutovanie o technickom riešení informačnej alebo znalostnej spoločnosti k záveru, že už existujúce vynálezy mohli zásadným spôsobom zefektívniť celú činnosť spoločnosti. To ale nebolo žiaduce. Mohli by totiž zvýšiť mieru nezávislosti vo vnútri spoločnosti (súvis s alokáciou energetických, telekomunikačných a dopravných systémov)! Vzniká akási dilema, ktorú oblasť technických vynálezov podporovať vo väzbe na príjmovú polarizáciu? Existujú určité príklady skutočného pozitívneho využitia? Jedným z významných prípadov pozitívneho pôsobenia v dotknutých súvislostiach je vývoj mobilnej komunikácie na africkom kontinente. Vybudovanie systému pokrytia signálom výrazným spôsobom zlepšilo situáciu černošských farmárov a čo je ďalším pozitívom, umožnilo zabezpečiť zdravotnú a informačnú dostupnosť. Otázkou však zostáva nákladovosť tohto systému. V obstarávacej polohe býva systém uhradený z prostriedkov zahraničných investorov, čo je z pohľadu nedostatku vlastných zdrojov výhodné. Avšak otázka správcovstva a prevádzkovania tohto systému už vytvára problémy a vnútorné pnutia a súvisí s celkovým globálnym vývojom.

Príjmová polarizácia má aj ďalší špecifický rozmer – určuje vývoj na veľmi dlhé obdobie. V prípade európskeho priestoru, ak veľká časť populácie disponuje napríklad hrubým príjmom 450 až 500 eur, po odpočítaní finančných platieb (daní a odvodov) a po úhrade základných nevyhnutných spotrebných výdavkov, zostáva tejto skupine obyvateľstva veľmi zúžený manévrovací priestor pre úspory. V ďalšom možno uviesť, že takýto príjem nebude stačiť na získanie dôchodku z 2. piliera (ale je možné očakávať, že platby do 2. piliera budú pokračovať aj po ukončení sporenia prvých absolventov tohto sporenia). Nízka úroveň priemernej mzdy nevytvára reálny predpoklad ušetrenia významnejších finančných zdrojov ako základ budúcich úspor. Tento závažný argument predstavuje významnú os vo vývoji príjmovej polarizácie. A z tohto pohľadu je vývoj príjmovej polarizácie veľmi problematický.

Spoločenská kontrolovateľnosť sa síce extrémne zväčšuje, ale nemôže vyriešiť problém príjmovej polarizácie v spoločnosti. V otázkach riešenia základných problémov, vyplývajúcich z prehlbovania príjmovej polarizácie v spoločnosti akcentujú, okrem otázok práce, aj otázky dostupnosti vzdelania a zdravotnej starostlivosti. V týchto súvislostiach však ide o riešenia, ktoré z povrchného pohľadu ukazujú na nutnosť šetrenia finančných prostriedkov v systéme, v ktorom v konečnom dôsledku aj tak dochádza k vnútornej atrofii a systém požíra sám seba. Uvedené sa skôr podpíše na prehlbovaní príjmovej polarizácie v spoločnosti, v ktorej sa vládnuce elity budú do neefektívneho systému stále snažiť „pumpovať“ finančné prostriedky, ktoré získajú od daňových poplatníkov, pochádzajúcich z nižších príjmových skupín obyvateľstva. Proces schudobňovania obyvateľstva má však svoje hranice.

Zásadnou otázkou je, ako riešiť príjmovú polarizáciu v spoločnosti? Prerozdeľovacími procesmi? Využiť pri tom tzv. sociálne ceny energií? Návod cez dopravnú obslužnosť (vybavenosť) územia? V európskom priestore bude potrebné na základe novo definovaných kritérií v celom bloku zabezpečiť 3-percentný deficit verejného rozpočtu, 0,5-percentný štrukturálny deficit a pod. už do decembra 2013. Pritom väčšina krajín sa pokúša získať výnimky pri plnení jednotlivých cieľov. V tejto súvislosti sú aktivity Slovenska nedostatočné a ukazujú, že realizovaný lobbying v jednotlivých problémových oblastiach nie je naviazaný na bytostné záujmy krajiny a jej obyvateľov.

Príjmová polarizácia je vlastne katalyzátorom zmien, odhaľuje stratifikáciu bohatstva v spoločnosti a cez ňu je realizovaná celková miera informačnej dostupnosti vo vnútri spoločnosti. Odpovedá zároveň na možnosti účasti obyvateľstva na spolufinancovaní v oblasti penzijného systému, zdravotného systému a pod.

Príjmová polarizácia nastavuje zrkadlo na celkovú štruktúru spotreby z pohľadu možností objemu a regionálnej alokácie malých a stredných podnikov domácej proveniencie. Príjmová polarizácia odhaľuje aj rast tlaku na možný vývoj miezd v jednotlivých regiónoch krajiny v budúcom období. Pri veľkom pretlaku ponuky práce je však možné predpokladať, že vývoj na úrovni miezd bude skôr stagnovať.

Príjmová polarizácia v spoločnosti odкрýva vnútorné formovanie jednotlivých asymetrií (v oblasti práva, informácií, vzdelania, ako aj ďalších skutočností spojených s informačnou spoločnosťou).

Je zrejme, že vlastná technická vybavenosť informačnej spoločnosti nebude schopná riešiť fundamentálne etické a rôzne vecné problémy, ktoré sa v spoločnosti postupne vynárajú. Uvedené má vplyv na prehlbovanie príjmovej polarizácie a vytváranie nových spoločenských stereotypov, ktoré akceptujú súčasný rozmer a smerovanie v príjmovej polarizácii. Mnohé spoločenské aspekty a ekonomické praktiky, ktoré boli pred štyridsiatimi rokmi neprijateľné v konzervatívne orientovaných krajinách, ako Nemecko a Francúzsko, sú v súčasnosti realitou, ktorá sa vo všeobecnosti negativisticky nekomentuje. Objektívne to znamená, že získanie veľkého majetku o jednu generáciu už bude veľmi problematické, pretože všetky metódy získania majetku boli realizované v súlade so zákonom (ak samozrejme nevezmeme do úvahy možnosť dedenia po ultra bohatých predkoch).

Nemožno opomenúť určujúci vplyv príjmovej polarizácie na súčasný a budúci život jednotlivca v súvislosti s možnosťami využívania infraštruktúry spoločnosti. Isté obmedzenia v oblasti poskytovania zdravotnej starostlivosti, ktoré boli spojené s riešením platov lekárov a sestričiek by neexistovali, pokiaľ by zdravotným poisťovňam „zostali“ finančné prostriedky. V tejto súvislosti, pokiaľ by štát doplácал plnú výšku poistného, znamenalo by to síce potrebu získať ďalšie milióny eur, ale mohol by tak výrazným spôsobom stabilizovať finančnú situáciu a toky v zdravotníctve. Otázkou je, prečo sa používa viacstupové presúvanie zdrojov a nie jednoduchý mechanizmus?

Pri hodnotení príjmovej polarizácie, štruktúry spoločnosti a prerozdeľovacích procesov je možné konštatovať nasledovné :

- pre spoločnosť je charakteristické prehlbovanie príjmových nerovností, u veľkej časti populácie dochádza k prepadu príjmov,
- polarizácia sa prehlbuje v oblasti celkového prerozdeľovania (výnimku predstavuje len škandinávsky sociálny model),
- v EÚ sa vo väzbe na riešenie dlhovej krízy predpokladá ďalšie likvidovanie dávok poskytovaných štátom, je reálny predpoklad zásadného limitovania možností využívať mnohé verejno-prospešné činnosti,
- samosprávy sa prehlbovaním deficitného hospodárenia dostávajú do situácie, ktorá ich orientuje na nevyhnutnosť zásadných zmien v rozpočtoch municipalít,
- vzhľadom na dodržanie kritérií Paktu stability je na strane SR nutnosť znížiť deficit štátneho rozpočtu alebo Sociálnej poisťovne.

Je zrejme, že pre naznačený vývoj a súvislosti vo všetkých dotknutých oblastiach a rovinách je charakteristický mix komplikácií. Čo to však znamená pre príjmovú polarizáciu? Príjmová polarizácia síce poskytuje informácie o štruktúre rozloženia príjmov či bohatstva v spoločnosti, ale neodpovedá na základnú otázku : Aké bude jej ďalšie smerovanie? Bude pokračovať jej ďalšie prehlbovanie? V podobných intenciách, ako za posledných štyridsať rokov? Bude dochádzať k snahám o prerozdeľovanie v podstate na činnosť vlády a ústredných orgánov štátnej správy? Môže príjmová polarizácia a jej zmeny prispieť k zefektívneniu verejného sektora? Môže napr. v oblasti zdravotníctva prispieť k tomu, aby nebolo, aj keď to vyznieva ako science fiction, závislé na platbách od pacientov?

O príjmovej polarizácii ako takej nemožno hovoriť ako o pozitívnom, alebo negatívnom jave. Je v zásade nastaveným zrkadlom (pokiaľ sú zvolené metódy exaktné a pracujú s reálnymi dátami), ktorá vypovedá o celkovej štruktúre činností spoločnosti. Ak dnešné vlády používajú už niekoľko desaťročí pertraktovanú ideu potierania chudoby znamená to, že je im vývoj príjmovej polarizácie známy. Vzhľadom na parametre jej prehlbovania sa však zdá, že táto idea bola akýmsi zástupným problémom. Použitie nástroje a objem finančných zdrojov nasmerovaný na zabezpečenie tejto idey sa nielen minul účinku, ale je možné registrovať zväčšovanie masy chudobných, do ktorej sa postupne dostáva aj určitá časť strednej triedy. V tejto súvislosti sa javí viac ako problematický ďalší vývoj, kde podstatnú časť riešenia dopadov dlhovej krízy, klimatických zmien a pod. bude musieť znášať práve stredná vrstva spoločnosti. Predpoklad tohto vývoja vo väzbe na kontrolovanú spoločnosť vytvára nebezpečné kombinácie. Väčšina opatrení napríklad na ekologizáciu hospodárstva vyžaduje masívne finančné zdroje. Tieto sú na strane úspor jednotlivcov a nie je možné využiť ich ako finančné zdroje z jednotlivých fondov.

Aj keď príjmová polarizácia (polarizácia bohatstva) poskytne informácie o možnej miere zhoršovania vnútorných sociálnych tenzií v spoločnosti, poskytne obraz o možnostiach aktivít malých a stredných podnikov z pohľadu spotreby až na úroveň jednotlivých regiónov, poskytne teda odpoveď na otázku možnej štruktúry domáceho dopytu v danej krajine, tak v žiadnom prípade nevydá odpoveď na otázku príčin, ktoré k prehlbovaniu príjmovej polarizácie viedli.

Súčasný status quo v príjmovej polarizácii a tendencia jej prehlbovania vedie k nutnosti riešiť základné ekonomické disproporcie v štruktúre bohatstva spoločnosti. Príjmová polarizácia má priamu súvislosť s kontrolovanou spoločnosťou a jednotlivými asymetriami vnútri spoločnosti, ktoré určujú veľkosť a štruktúru jednotlivých spoločenských formácií. V tejto súvislosti je dôležité uviesť, že na vývoj príjmovej polarizácie, tendencie jej prehlbovania, má výrazný vplyv problém korupcie a problematika šedej a čiernej ekonomiky. S uvedeným súvisí zvýšená kriminalita, rast agresivity a pocity frustrácie, čo sú však druhotné symptómy prehlbovania príjmovej polarizácie.

Skutočnosti o príjmovej polarizácii na globálnej a národnej úrovni boli dlhé roky nezverejňované v celistvosti a súvislostiach a v oblasti výskumu boli „pravdepodobne“ zámerne na okraji záujmu ekonomickej teórie. Akosi „zanikli“ pri realizovaní kombinácie procesov globalizácia – deregulácia - privatizácia. Vývoj na začiatku 90. rokov však ukázal, že práve parametre a proporcie v rámci polarizácie spoločnosti ukazujú na skupiny obyvateľstva, ktoré môžu byť rozhodujúcimi pri vzniku krízy, pri jej nástupe a rozšírení v globálnom kontexte. Aj v súčasnosti, vzhľadom na vývoj informačných technológií, sa vytvára rad zástupných problémov, ktoré majú zakryť neriešenie skutočných problémov vo väzbe na príjmovú polarizáciu.

3 Záver

Príspevok poskytuje diskusiu niektorých zásadných súvislostí príjmovej polarizácie a informačných a technologických aspektov kontrolovanej spoločnosti. Príjmová polarizácia je produktom určitého civilizačného modelu a existuje priama väzba medzi

príjmovou polarizáciou a štruktúrou spoločnosti. Prioritne je determinovaná postupujúcou koncentráciou kapitálu a majetku v jednotlivých vrstvách spoločnosti, systémom „posunutého“ odmeňovania, keď sa odmeny a mzdy špičkových manažérov extrémne vzdialili príjmom ostatných pracovníkov a formou prerozdelenia v spoločnosti, súvisiacou so šedou a čiernou ekonomikou. Rastúce príjmové nerovnosti sa premietajú do problémov národnej a globálnej spotreby a v zmenách závislosti na exporte, zväčšujú sa riziká sociálneho pnutia. Diferencovaný prístup k informáciám určuje rozdiely v zhodnocovaní bohatstva jednotlivých vrstiev spoločnosti. Súčasné bohatstvo je v spoločnosti asymetricky rozdelené, väčšina populácie je sociálne vylúčená a zostáva trvalo vo väzbe na sociálny model. Mzdy väčšiny obyvateľstva formálne rastú, ale v konečnom dôsledku zaostávajú za rastom životných nákladov. Pomalý rast miezd prekrývajú exponenciálne rastúce príjmy úzkej skupiny bohatého obyvateľstva, čo vedie k sociálnym konfliktom a zvyšuje tlak na využitie informačných technológií na kontrolu spoločnosti. Väčšina populácie, ktorá žije v konzumnom modeli, nemá zdroje na zabezpečenie informácií z databáz. Všetky existujúce systémy majú umožniť reálne zabezpečenie tzv. kontrolovanej spoločnosti. Jej základným postulátom je kontrola spoločnosti proti extrémnym prejavom a jej súčasťou je aj stratégia znalostnej spoločnosti. Základ je v sústreďovaní informácií, ktoré majú pomáhať človeku alebo zefektívniť štátny systém. V skutočnosti sú však zisťované pre možnú kontrolu a ovládanie spoločenských procesov. Dostupnosť informácií je diferencovaná a vyplýva z mocenskej pozície v štruktúre spoločnosti a z cieľov informačnej stratégie spoločnosti. Polarizácia bohatstva je odrazom vnútornej zmeny spoločnosti a štruktúry záujmov na jednotlivých procesoch, ktoré by mohli spoločnosť vyviesť z krízy. Znalostná spoločnosť sa proti kontrolovanej spoločnosti stáva zástupným problémom. Použitie informačných technológií na reálne zhodnotenie spoločenských procesov sa ukazuje ako problematické. Asymetria informačná, energetická, potravinová, vzdelanostná a vedeckovýskumná prehlbuje celkovú nerovnosť a limituje šance rozvoja v jednotlivých regiónoch sveta. Reálny prínos technológií sa v súčasnosti pohybuje na báze niekoľkých percent špičkových vzdelaných ľudí. Spoločenská kontrolovateľnosť sa extrémne zväčšuje, ale nemôže vyriešiť problém príjmovej polarizácie v spoločnosti. Technická vybavenosť informačnej spoločnosti nebude schopná riešiť fundamentálne etické a rôzne vecné problémy, ktoré sa v spoločnosti postupne vynárajú. Uvedené má vplyv na prehlbovanie príjmovej polarizácie a vytváranie nových spoločenských stereotypov, ktoré akceptujú súčasný rozmer a smerovanie v príjmovej polarizácii.

Príspevok slúži ako vstup na hlbšiu analýzu dotknutých súvislostí – v zmysle riešenia vedeckovýskumného projektu *VEGA 2/0208/09 Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnosť a budúcnosť)*.

Literatúra

- KLEINOVÁ, N. 2010. *Šoková doktrína. Vzestup kalamitního kapitalizmu*. Argo. ISBN 978-80-257-0357-1. 546 s.
- LANDES, D. S. 2004. *Bohatství a bída národu. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí*. BB/Art. ISBN 80-7341-291-8. 632 s.

- MILANOVIC, B. 2007. *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality*. Princeton University. ISBN 9780691130514. 240 s.
- MILANOVIC, B. 2011. *The Haves and the Have-Nots: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality*. New York: Basic Books. ISBN 978-0-465-01974-8. 258 s.
- MORRIS, M. 2012. *Co nesmíte vědět!* ANCH BOOKS. ISBN 978-3-9814301-4-1. 383 s.

Bezpečnostné riziká kontrolovanej spoločnosti

Štefan Volner¹ Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy Bratislava

Security Risks of Controlled Society

Author's contact details

¹ School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, Železničná 14, 821 07 Bratislava, Slovakia
volner@vsemvs.sk

Abstract: The term "controlled company" and "democratically-controlled company". The paper is focused on finding answers to some questions: Whether it is a bilateral (government and citizens) and two-way (top-down and bottom-up) control of the society. Who is the main subject of control? Who is the object of control? What is the basic goal and purpose of the control? Who are intended the results of the control for? What are the tools of control? Are the controlled subjects and their procedures legitimate and legal? Is the control visible or invisible? Is the control total or only partial (limited)? What is the scope of control? Who finances the control of the society? Do the control activities of the state not threaten the state sovereignty, sovereignty of people, natural rights and freedoms of citizens, democracy, democratic participation of citizens in control (and governance) of society, the rule of law. Whether the control of the society is public (made in the public interest and by public institutions) or private (individuals, groups, private companies, foreign global institutions and companies). The second part of the paper is focused on selected risks of controlled society: one-way and unilateral control; asymmetric control and asymmetric defense against state control; threats and suppression of natural rights, civil rights and freedoms; threat to democracy, democratic control, feedback, people boycott; opened resistance to state institutions, the bureaucracy, the state and political elites; the state as an intermediary tool for private companies and elites; abuse of power of public officials; misuse of information from the control activities of the state, bureaucracy and political elites; the emergence of "black holes"; uncontrolled moral hazard in the state institution, private companies and political elites; the criminalization of citizens..

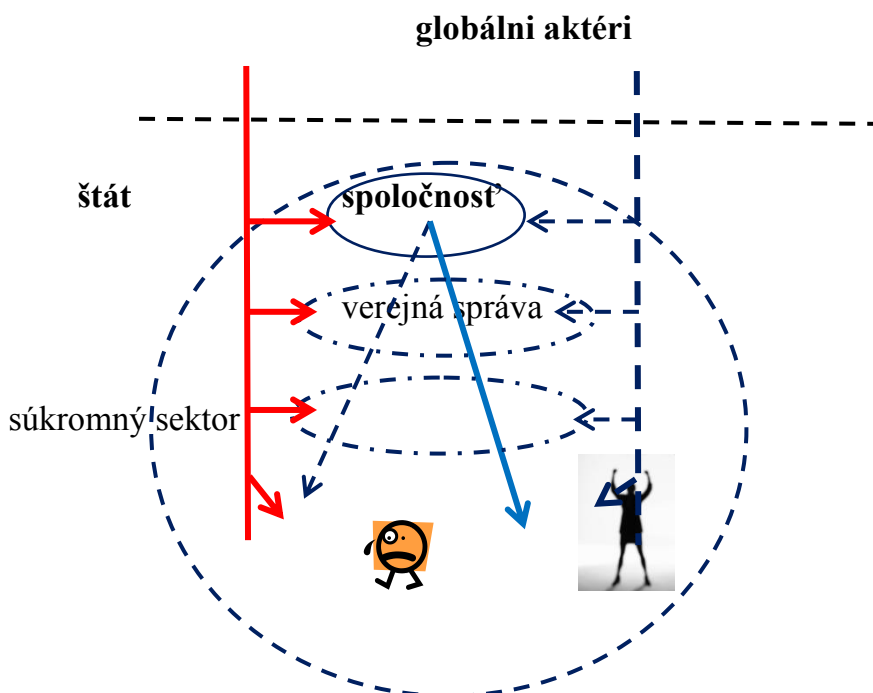
Keywords: controlled society, risks of controlled society, state, invisible control, unilateral and one-way control, democracy, political elites, moral hazard, the "black hole".

V tomto vystúpení (článku) budem pod pojmom „kontrolovaná spoločnosť“ chápať takú spoločnosť, v ktorej sú občania a ich aktivity kontrolované predovšetkým štátnymi inštitúciami a organizáciami. Je to spoločnosť, kde je reálna a určujúca kontrola jednostranná a jednosmerná, teda zhora nadol, uskutočňovaná najmä štátnymi inštitúciami, kde absentuje reálna kontrola zdola nahor, kde občania nedisponujú reálnymi a relevantnými nástrojmi a možnosťami kontroly činnosti štátu, jeho inštitúcií a elít (len formálne), teda kde absentuje reálna demokratická kontrola spoločnosti, predovšetkým štátnych inštitúcií občanmi. V takejto spoločnosti existuje riziko, že štátny aparát „zneužíva“ svoju moc a centrálné postavenie, že presadzuje skôr záujmy elít než občanov, že často koná proti záujmom celej spoločnosti a občanov. Treba poznamenať, že rizikom je i taká spoločnosť, kde je určujúca a jednosmerná kontrola len zdola, teda kde štát má „zviazané“ ruky na relevantnú kontrolu občanov. Takáto spoločnosť „trpí“ istou masovosťou a živelnosťou, v takejto spoločnosti štát, presnejšie

štátny aparát, stráca svoje poslanie a funkcie. Obojstrannej (štát a občania) a obojsmernej (zhora nadol a zdola nahor), rovnocennej a vyváženej kontrole zodpovedá pojem „demokraticky kontrolovaná spoločnosť“.

Prvá a kľúčová otázka znie či súčasné spoločnosti sú kontrolované, alebo demokraticky kontrolované. Odpoveď na túto otázku, ako i načrtnutie hlavných rizík kontrolovanej spoločnosti predpokladá analýzu, resp. zodpovedanie prinajmenšom týchto kľúčových otázok:

- Či ide o *obojsmernú* (štát a občania) a *obojsmernú* (zhora nadol a zdola nahor) kontrolu v spoločnosti. Ak sa kontrola spoločnosti uskutočňuje len jedným smerom, napríklad zhora nadol a len jednostranne – štátnymi inštitúciami, potom o demokratickej kontrole spoločnosti nie je možné hovoriť. Platí to aj za situácie, ak kontrola štátnych inštitúcií občanmi, kontrolných subjektov je len formálna, ale nie faktická a rovnocenná (obrázok č. 1).
- Kto je hlavným *subjektom kontroly*, kto kontroluje spoločnosť, občanov: globálni aktéri, štátne inštitúcie, politické strany, súkromné firmy, skupinky či jednotlivci? Je to mimoriadne dôležitá otázka, pretože nám dáva odpoveď na otázku legitimacy a účelu kontroly. Ak kontroluje legitímna vláda s legitímnymi prostriedkami a spôsobmi, potom hovoríme o legitímnej kontrole. Ak kontroluje štátny aparát, ktorý je nelegitímny alebo kontrolu vykonáva nelegitímnymi formami a prostriedkami, alebo len v záujme súkromných firiem, potom takáto kontrola nie je legitímna, je nedemokratická. Ak spoločnosť de facto kontrolujú súkromné firmy (národné i nadnárodné) a neštátne subjekty (legálne, ilegálne a kriminálne), väčšinou prostredníctvom štátnych inštitúcií, štátnych zamestnancov a politických elít, potom aj takáto kontrola je nelegitímna a vo väčšine prípadoch nelegálna.

Obr. 1: Základné a určujúce subjekty. Kontrola zhora nadol

- Kto je *objektom* kontroly, kto je kontrolovaný: štátna byrokracia, politické strany, politické elity, verejná správa, súkromné firmy, rodina, občania? Ktorá kontrola, a ktorého subjektu kontroly je majoritná a určujúca? Ak je kontrolovaný štátny aparát, potom je dôležité poznať, kto je relevantným subjektom kontroly štátneho aparátu? Občania, súkromné firmy alebo nadnárodné korporácie? Ak sú objektom kontroly politické strany, potom kto je subjektom kontroly: občania, štátny aparát, súkromné firmy, ilegálne skupiny alebo nadnárodné korporácie? Ak je kontrolovaný občan, potom kto je hlavným subjektom jeho kontroly: štátne inštitúcie, politické strany, súkromné firmy, ilegálne skupiny, či nadnárodné kontrolné centrá?
- Aký je základný *cieľ a účel* kontroly? Je veľmi dôležité zistiť, aký je skutočný záujem všetkých kontrolných subjektov (štátny, neštátnych, súkromných, kriminálnych i nadnárodných). Je hlavným cieľom a zmyslom kontroly bezpečnosť spoločnosti a občanov, jej rozvoj, ovládanie kľúčových procesov v spoločnosti a občanov, podmanenie si občanov, získať nekontrolovateľnú moc nad spoločnosťou a občanmi, zbohatnúť a získať majetok atď. ?
- Komu sú určené *výsledky* kontroly? Kto kontroluje a pracuje s výsledkami kontroly spoločnosti? Kto rozhoduje o spôsobe riešenia a prijímania opatrenia na „odstránenie negatívnych javov“? Štátne inštitúcie, politické strany, štátne a stranické elity, neštátne skupinky, súkromné firmy alebo globálni (zahraniční) aktéri, nedajbože kriminálne skupinky? Môže sa občan pravdivo a v plnom rozsahu vo všetkých etapách procesu kontroly dozvedieť o postupoch štátnych orgánov pri kontrole spoločnosti?
- Aké sú *nástroje* kontroly? Ako a či kontrolný subjekt využíva (alebo zneužíva) štátnu moc, štátne orgány a inštitúcie, právo, médiá, informačné a komunikačné systémy, počítače, GPS, mobily, občianske preukazy, sociálne siete v počítačoch, internet, platobné a zdravotné karty, televíziu, kamery, WIFI, homebanking, čipy atď. ? Sú všetky odpočúvania, záznamy, sledovania, fyzické kontroly, oboznámenia sa s informáciami z kontrolnej činnosti subjektov, sledovanie pohybu peňazí a majetku, oboznamovanie sa s osobnými údajmi kontrolovaných ľudí legitímne a legálne? V súvislosti s nástrojmi kontroly treba poznamenať, že štátne inštitúcie uskutočňujú kontrolu občanov veľmi efektívne, a najmä za ich peniaze. Využívajú, presnejšie často zneužívajú najrôznejšie technické prostriedky, ktoré si občania kúpili pre svoju osobnú potrebu: počítače, mobily, kamery, GPS, televíziu, WIFI, homebanking atď. Aj mobilní operátori uskutočňujú záznamy z hovorov a sms správ na základe zákona, ale na účet občanov. Treba si položiť otázku, ktorí občania žiadali od vlády SR, aby „nasilu“ zrušila na celom území analógovú televíziu a takto donútili milióny ľudí (najmä starších), aby investovali do nových satelitov, setaboxov a televíznych prijímačov? Prečo a pre koho sa to muselo tak rýchlo a nasilu uskutočniť? Bol pre občanov tento problém v dobe krízy taký naliehavý? Ak sa bude takto postupovať, potom o niekoľko rokov môže vláda „nariadiť“, aby si všetci občania kúpili televíziu, ktorá bude mať kameru a už má len krok k permanentnému sledovaniu občanov, prieniku do ich súkromia. Kto žiadal vládu, aby prijala zákon o povinnom načipovaní psov? Čo ešte budú musieť občania financovať,

aby boli pod väčšou kontrolou, aby mohli byť za všetko a častejšie kontrolovaní a pokutovaní? Prečo sa zvyšujú kontroly a pokuty na cestách a nie za kriminálnu činnosť, za korupciu a vedomé škody štátnych úradníkov? Prečo tu nie sú kontroly tak časté a okamžité na mieste trestané, ako u občanov? Do systému kontroly sú a budú zapojené i občianske preukazy, pasy, platobné karty, čipy, daňové priznania, poisťovne, banky, zamestnávateľia. Výraznejšie bude evidovaný takmer každý pohyb občana: obchodné domy, nákupy, reštaurácie, letiská, dovolenky, športoviská, návšteva úradov atď.

- Sú kontrolné subjekty a ich postupy *legitímne a zákonné*? Ak sú predstavitelia a zástupcovia štátu zvolení občanmi demokraticky a slobodne, potom sú legitímne. V tomto kontexte treba poznamenať, že samotný pojem demokratické voľby je chápaný veľmi voľne, dosť abstraktne a nejednoznačne. Preto treba podtrhnúť, že len taká vláda a zástupcovia sú legitímni, kde sú voľby skutočne demokratické a slobodné, kde sa volebného procesu zúčastnila absolútna väčšina. Legitímnosť vlády a zástupcov však ešte neznamená, že všetka ich činnosť je legitímna, a že konajú len legálne. Ak sa porušujú prirodzené a občianske práva, ak sa koná v rozpore s Ústavou a záujmom spoločnosti a rozvoja občana, potom takáto činnosť nemôže byť legitímna, aj keď zástupcovia a predstavitelia štátu boli legitímne zvolení.
- Je kontrola *viditeľná alebo neviditeľná*? Vynára sa tu niekoľko ďalších otázok: prečo majú kontrolné subjekty záujem na neviditeľnej kontrole? Je legitímne a legálne, ak kontrolné subjekty vykonávajú kontrolu spoločnosti a občanov „za ich chrbtom“, bez ich vedomia a súhlasu, ak kontrolujú ich aktivity, myslenie a správanie? Ako sa môžu občania brániť kontrole, keď ani nevedia, že sú kontrolovaní, nepoznajú výsledky kontroly, nepoznajú ľudí, ktorí ich kontrolujú, nepoznajú, ako sa narába s informáciami o nich, nevedia, či sa výsledky kontroly nedostanú do cudzích rúk, konkurencii, kriminálnym skupinkám, či sa nestanú prostriedkom vydierania a bohatnutia atď.? Ak štátny aparát kontroluje občanov neviditeľne, potom hrozí, že takúto kontrolu začnú vykonávať aj občania. Podľa akých zákonov budú tieto kontroly prebiehať? Dá sa neviditeľná a jednosmerná kontrola občanov zdôvodniť „údajným“ zaisťovaním bezpečnosti spoločnosti a „bojom“ proti terorizmu a kriminalite?
- Je kontrola *totálna alebo len čiastková (obmedzená)*, len na istú skupinu ľudí, isté aktivity, vybrané procesy? Je to dôležitá otázka, nakoľko totálna kontrola spoločnosti štátnymi a neštátnymi subjektami by automaticky znamenala „zánik“ demokracie, demokratického poriadku, suverenity ľudu, potlačenie prirodzených a občianskych práv až na dno, zánik moderného štátu. Takáto kontrola je možná len v totalitnej, teda nedemokratickej spoločnosti. Ako vieme v akom rozsahu, šírke a do akej hĺbky je kontrola občana uskutočňovaná, keď je neviditeľná, keď je pre občana neprístupná? Možno už má všetky symptómy totálnej kontroly, len o tom nevieme? Technicky je to možné. Je to možné aj politicky a legislatívne? Čo prijímanie zákonov na odpočúvanie, fyzickú kontrolu osoby a ich vecí, uchovávanie záznamov z telefonátov, sledovanie bankových operácií občanov, získavanie informácií o ich zdravotnom stave, majetku, myslení a náboženskom presvedčení? Kto v spoločnosti rozhoduje a na základe akých

zákonov a nariadení, ktorý občan, podnikateľ či politik bude odpočúvaný, registrovaný na čiernych listinách? Deje sa tak len na základe rozhodnutia legálnych a legitímnych orgánov (napríklad súdov) alebo aj svojvoľne zamestnancami kontrolných a bezpečnostných orgánov? Kto tento proces a stav kontroluje?

- Aký je *rozsah* kontroly? Na základe akých zákonov sú neviditeľne kontrolované napríklad finančné toky v spoločnosti, majetkové pomery (všetky, alebo len občanov a malých podnikateľov?), myslenie a názory, virtuálny svet, veda a výskum, zdravie až „genetické procesy“ atď. ? Sú tieto kontroly osobných údajov, zdravia, názorov a majetku legitímne? Ak sa prijali takéto zákony pod „hlavičkou“ či „zámienkou“ boja proti kriminálnej a terorizmu, sú legitímne bez súhlasu občanov? Akú istotu má občan, že sa takéto zákony a kontrola neobrátia proti nemu, pričom kriminálne živly, korupcia, rozkrádanie, čierna ekonomika, daňové podvody atď. zostanú bez povšimnutia? Čo všetko môžu kontrolné subjekty kontrolovať bez súhlasu prokurátora či sudcu? Akým právom tu patrí aj kontrola myslenia, viery, morálky, majetkov, finančné toky, ak ide občana, ktorý nie je trestne stíhaný, ktorý nie je preukázateľne kriminálnik a terorista?
- Čo sa kontroluje? Je mimoriadne dôležité zistiť, čo je hlavným predmetom a cieľom kontroly. Ten, kto kontroluje v spoločnosti energiu (zdroje, toky) a prírodné zdroje, peniaze, majetok, potraviny, myslenie (verejnú mienku), informácie, vedu a výskum, kto kontroluje základné existenčné procesy v spoločnosti, v správaní občanov, má moc a fakticky ovláda spoločnosť a občanov. Preto je mimoriadne dôležité vedieť či občania majú nejaké vedomosti o takýchto kontrolách, či participujú na týchto kontrolách.
- Kto *financuje* kontrolu spoločnosti: globálni aktéri, štát, súkromné firmy alebo si celú kontrolu občanov financujú sami občania? Zdá sa to neuveriteľné, ale kontrolu občanov štátnymi inštitúciami či prostredníctvom štátnych inštitúcií, si platia občania sami. Za ich peniaze sa vytvára celý mechanizmus kontroly spoločnosti, aj vtedy, keď je kontrola v skutočnosti (zozadu) riadená neštátnymi, kriminálnymi alebo zahraničnými subjektami. Občanmi nie je financované jedine tá kontrola, ktorú vykonávajú zahraničné subjekty pre seba a bez súhlasu a vedomia štátu i občanov (internet, satelity, mobily, finančné toky cez zahraničné banky atď.).
- Či kontrolná činnosť štátu *nenarušuje* a *neohrozuje* suverenitu štátu, suverenitu ľudu, prirodzené práva a slobodu občanov, demokraciu, demokratickú participáciu občanov na kontrole (teda aj riadení) spoločnosti, fungovanie právneho štátu. Ak je kontrola jednosmerná, jednostranná, neviditeľná, nelegitímna a nelegálna, potom ohrozuje existenciu moderného štátu, reálnej demokracie, funkcií štátu, suverenitu občanov, ich prirodzené a občianske práva. Je to cesta k deštrukcii štátu, k neporiadku a chaosu. Takáto spoločnosť je náchylná ku krízam a konfliktom, k sociálnym a politickým zvratom.
- Či je kontrola spoločnosti *verejná* (uskutočňovaná vo verejnom záujme a verejnoprávnymi inštitúciami) alebo *súkromná* (jednotlivci, skupinky, súkromné podnikateľské firmy alebo zahraničné globálne inštitúcie a firmy)? To,

že kontrolu uskutočňuje štátna inštitúcia ešte neznamená, že je vo verejnom záujme, že nemôže byť v záujme súkromných či zahraničných aktérov, skupín. V čom je kontrola verejná, ak spôsob, obsah, výsledky a opatrenia nie sú verejnosti známe? To, že kontrolné úrady, orgány činné v trestnom konaní uskutočňujú kontrolu ešte neznamená, že je verejná, že je uskutočňovaná vo verejnom záujme.

Pričom chceme upozorniť na ďalšiu skutočnosť - riziko, že v pozadí štátnej moci môžu byť ešte mocnejšie sily a štát môže byť len ich nástrojom moci, kontroly a riadenia. Môže ísť o globálnych aktérov, transnacionálne korporácie, globálnych bezpečnostných aktérov, súkromné firmy, lobistické skupiny, jednotlivcov, kriminálne a mafistické skupinky. Teda centrá kontroly môžu byť mimo spoločnosti, mnohí z nich sú nelegitímne a mnohí i ilegálne. Takto sa môže kontrola stávať nielen nelegitímnou, protizákonnou, ale aj neviditeľnou a občanmi nekontrolovateľnou.

Ďalším mimoriadne vážnym rizikom je, že občania strácajú kontrolu nad svojimi financiami a platbami do poisťovní, daní atď. Občanom uložené peniaze do banky sú bez kontroly. Občan nevie, ako ich banka investuje. Ak banka krachne, je to riziko občana, mal si vybrať inú banku, veď je „sloboda“ a „voľný trh“! Čo sa deje s peniazmi, ktoré občan vkladá do sociálnej a dôchodkovej poisťovne? Ako to, že po 30 rokoch platby do sociálneho systému, sociálnych, zdravotných a dôchodkových spoločností „zrazu“ v nich nie sú peniaze a občan si musí sám zaistiť zdravotnú a sociálnu starostlivosť, napriek tomu, že celý život tam vkladal svoje peniaze? Kto kontroluje tieto operácie? Štát nie, lebo to všetko odovzdal do súkromných rúk a jednotlivcom, ba dokonca zahraničným firmám a jednotlivcom. Prečo štát kontroluje pohyb peňazí a majetku občanov (za ich chrbtom a bez ich vedomia), ale zároveň ho nezaujíma, kde sa dostávajú peniaze občanov? Prečo občan musí doložiť každú svoju korunu a zaplatiť dane a prečo nemusí štát dokladovať, kde a načo minul peniaze všetkých občanov? Prečo je občan absolútne vylúčený z kontroly finančných operácií štátu? Prečo nie sú štátni úradníci a elity kontrolované a zodpovedné za zadlženosť, bankrot a úniky peňazí zo spoločnosti? Prečo je kontrolovaný a sankcionovaný len občan? Analýza ukazuje, že aj vo vyspelejších štátoch platí jednosmerný a určujúci vzorec kontroly v kontrolovanej spoločnosti, ktorý presadzuje štátny aparát:

ŠTÁTNA MOC → KONTROLA → PRÁVO (ZÁKON) → SANKCIA

Všetky tieto úkony idú z jedného mocenského centra, teda vytváranie kontrolných inštitúcií, ich legalizácia, vybavenie kompetenciami, prijímanie zákonov a trestanie, sankcionovanie. Odvolanie je tu takmer bezpredmetné, lebo ide o jeden a ten istý subjekt – štátny aparát.

Niektoré riziká kontrolovanej spoločnosti

- *Jednosmerná a jednostranná kontrola*, tzn., že sa kontrola uskutočňuje takmer len zhora nadol, od štátu k občanovi. Takáto kontrola neumožňuje prirodzenú a objektívnu spätnú väzbu, teda ani optimálnu korekciu odchýliek systému. Spoločenský systém je dynamickým systémom, ktorý permanentne podlieha vonkajším a vnútorným zmenám. Práve k istej korekcii, prispôsobovaniu má prispieť kontrola. Ak absentuje, systém sa vnútorne deformuje, potláča prirodzené anomálie a fluktuácie, blokuje proces nového pružného prispôsobovania sa a reštrukturalizácie. Systém je plný asymetrií, rozporov, rastie entropia systému. Ak sa tieto procesy množia, teda ak nefunguje spätná väzba, kontrola a korekcia, potom sa systém, spoločnosť dostáva do krízy.
- *Asymetrická kontrola a asymetrická obrana* proti štátnej kontrole. Jednosmerná a jednostranná kontrola vedie k vzniku najrôznejších asymetrií, teda i kontrolných. Štát uskutočňuje kontrolu z pozície moci a občania sa snažia kontrolovať štátne inštitúcie a elity asymetrickými spôsobmi, ktoré často nie sú podopreté legislatívou. Takto sa celková spoločenská spätná väzba, následne i korekcia, deformuje. Čo je však mimoriadne nebezpečné, že začína asymetrická obrana (až boj) proti štátnej kontrole. Občania sa dobrovoľne a vedome nevzdajú svojich prirodzených práv a slobôd, nebudú chcieť byť pod kontrolou štátnej byrokracie, a preto skôr či neskôr zahájajú asymetrický bojkot, obranu svojho súkromia, majetku, aktivít a informácií. Zvláštnosťou pritom je, že náklady na kontrolu bude štát získavať od občanov, ale občania si budú musieť svoju individuálnu kontrolu i kontrolu štátneho aparátu hrať zo svojho príjmu. To je asymetria, ktorá môže vyústiť do bojkotovania platenia daní a odvodov zo strany občanov a malých a stredných podnikateľov.
- *Ohrozenie a potláčanie prirodzených práv, občianskych práv a slobôd*. Toto riziko je aktuálne a mimoriadne nebezpečné. Ohrozením týchto práv štát stráca moderný a demokratický charakter a spoločnosť prestáva byť občianskou spoločnosťou. Ak v právnom systéme, v zákonodarnom systéme a v činnosti štátu sa vytratia, „zlikvidujú“ či vedome „potláčajú“ prirodzené a občianske práva a slobody, potom sa stráca zmysel fungovania moderného štátu. Potom už nemôžeme hovoriť o modernej a demokratickej spoločnosti, režimu. Od prirodzených práv a zvrchovanej moci ľudu odvodzujeme poslanie, charakter a legitimitu štátu, jeho inštitúcií, opatrení a prijímaných zákonov. Vznikne tu ďalšia asymetria: na jednej strane výrazná jednostranná kontrola občanov, aj za cenu zrušenie prirodzených a občianskych práv a slobôd občanov, a na strane druhej nekontrolovaná činnosť štátu, fungovania trhu, obchodu, globalizácie, toku peňazí, čiernej ekonomiky a informácií.
- *Ohrozenie demokracie, demokratickej kontroly, spätnej väzby*. Demokratický poriadok, demokratický politický režim, demokratický štát predpokladá aktívnu a reálnu participáciu občana na riadení štátu, teda i na kontrole spoločnosti, presnejšie občanov. Ak sa demokracia, demokratická participácia občanov na riadení spoločnosti zúži len na voľby (každých 4 alebo 5 rokov), je to degradácia a „priškrtenie“ demokracie. Občania musia mať pod kontrolou aj činnosť

štátnych inštitúcií a súkromných firiem, nevylučujúc ani zahraničné firmy na vlastnom území. Inakšie sa môže činnosť štátneho aparátu odkloniť od svojho pôvodného občianskeho charakteru a demokratického poslania.

- Ďalším rizikom jednosmernej, jednostrannej, neviditeľnej a nedemokratickej kontroly je *bojkot občanov*. Ak občania nadobudnú presvedčenie, že sú kontrolovaní bez ich vedomia a súhlasu, že výsledky kontroly môžu byť proti nim zneužívané, že štátne inštitúcie samy kontrole nepodliehajú a kontrolu zo strany občanov nepripúšťajú, potom hrozí bojkotovanie, istá forma asymetrickej obrany, sabotáže. Štát a občan sa dostanú do protikladného postavenia: štát bude vyvíjať úsilie, aby mal pod kontrolou občana (za jeho finančného prispetia) a občan sa bude brániť, aby bol v slobodnej a demokratickej krajine neviditeľne, bez jeho súhlasu, často aj nelegitímne a nezákonne kontrolovaný, aby týmito údajmi o svojej osobe, rodine, zdraví, majetku, náboženskom vyznaní atď. niekto bez jeho vedomia a súhlasu (teda nelegitímne) narábala a zneužíval ich. Sú aj prípady, kedy tieto informácie vlastní aj kriminálne a mafistické skupiny.
- Ak sa poruší miera kontroly občanov, ak sa občania vylúčia z tohto mechanizmu, potom sa bojkot a obrana pred ich kontrolou zo strany štátu a neštátnych subjektov premenia na *otvorený odpor* k štátnym inštitúciám, byrokracii, k štátnym a politickým elitám. Bude to ďalší dôvod (príčina) na asymetrický spontánny boj občanov za ich práva a slobodu. Táto situácia vyvolá v spoločnosti stav svojvôle a ohrozovanie základov právneho štátu. Ak štát poruší Ústavu (alebo ak ju elita „šikovne“ cielene zmení vo svoj prospech), ak štát ruší reálny demokratický režim v spoločnosti, ak svojvoľne a vo svoj prospech ovláda občanov a riadi spoločnosť, potom je otázne, či takáto svojvôľa, odpor a asymetrická obrana občanov nie je legitímna. Je otázne, či je legitímna vláda a politická elita, ktorá potláča demokratickú kontrolu zdola, ktorá „odmieta“ participáciu občanov na riadení spoločnosti, teda i jej kontrole. Bude treba sa zamyslieť nad problémom, či je odpor más pri obrane demokracie a svojich práv legitímny.
- Vážne riziko pre moderný štát, demokratickú občiansku spoločnosť je stav, kedy štátny aparát, predovšetkým vláda, figuruje ako *sprostredkovateľ, nástroj súkromných firiem a elít* na „podmanenie“ si spoločnosti a občanov, verejnej správy súkromnými firmami, zahraničnými spoločnosťami a jednotlivcami, kriminálnymi a mafistickými skupinami. Takéto riadenie a kontrola spoločnosti je evidentne nelegitímna a protizákonná, smerujúca len k uspokojovaniu záujmov súkromných firiem a jednotlivcov. Za danej situácie hrozí, že sa odpor obyvateľstva môže premeniť na priamy boj, majúci charakter politickej revolúcie či občianskej vojny.
- Celý proces zneužívania kontroly občanov, deformácie činnosti štátneho aparátu a jej elít začína *beztrestným zneužívaním moci a práv verejných činiteľov*, svojvoľou politických elít. Takáto beztrestnosť a svojvôľa môžu vzniknúť len za situácie, že absentuje demokratická kontrola zdola, kontrola uskutočňovaná občanmi. Tu je zároveň aj odpoveď, prečo štátny aparát, jej predstavitelia nemajú záujem na ich kontrole občanmi. Ak by takáto kontrola existovala, potom

by nemohla existovať taká svojvôľa, porušovanie zákonov a morálny hazard zo strany politickej elity, potom by ani korupcia v štátnom aparáte nemala také rozmery.

- Ďalším dôležitým procesom „potláčania“ demokratickej kontroly je *zneužívanie informácií z kontrolnej činnosti štátu, byrokracie a politických elít*. O priebehu a výsledku riešenia protizákonného konania často nerozhodujú orgány činné v trestnom konaní, ale politické, najmä stranícke elity. Stranícke elity často predstavujú, resp. „zastupujú“ súkromné spoločnosti. Ak o práve a spravodlivosti, o výsledkoch kontroly a ich riešení nerozhodujú štátne orgány, ale súkromné a nelegitímne, často aj nelegálne, potom hovoriť o demokratickej spoločnosti, modernom štáte je veľmi trúfalé. Fungovať to môže len preto, že občania nemajú vedomosti (len tušenie) o takejto činnosti štátu, že je v nich „vypestovaná“ averzia a nezáujem o politické dianie, že silnie individualizmus a pochybná konzumná orientácia u občanov. Samozrejme, že aj to má svoju mieru, svoj čas prezretia.
- Ak ľudia získajú presvedčenie, že štát zneužíva svoju moc a štátnu byrokráciu na jednostrannú a jednosmernú kontrolu, presadzovanie záujmov súkromných a nadnárodných spoločností, potom prestane mať záujem takýto štát *financovať*. Začne ďalší asymetrický boj medzi štátnym aparátom a občanom: štátny aparát bude chcieť od občana vybrať čo najviac peňazí a občan sa bude usilovať zatajiť svoje aktivity, svoje finančné toky. Toto sa môže preniesť i na malých a stredných podnikateľov. Globálne firmy sa nemusia ničoho báť, lebo jednak majú pod kontrolou štátny aparát a jej elity a zároveň dostávajú z daní občanov úľavy, takže na financovaní národného štátu, na kontrolnom mechanizme štátu sa podieľajú minimálne. Ak nemajú daňové úľavy, tak ich presunú do materskej krajiny alebo do daňových rajov.
- Strata kontroly nad občanmi a spoločnosťou má za následok vznik „čiernych dier“, v ktorých sa „strácajú“ peniaze, majetky, práva i morálka. „Nikto“ nevie, kde sa strácajú peniaze, akcie, dlhopisy, majetky, eurofondy, kde a prečo sa stráca právo a morálka najmä z politickej a súkromnej sféry, aj zo života občanov. Takéto „čierne diery“ existujú aj napriek tomu, že existuje neuveriteľne rozbuštený štátny aparát, množstvo orgánov činných v trestnom konaní. Čo je obzvlášť nebezpečné, že takáto čierna diera existuje a zväčšuje sa aj v najvyspelejších demokratických (!) režimoch, spoločnostiach. Nemôže byť spoločnosť demokratická, kde existujú takéto rozsiahle čierne diery, kde stúpajú dane, odvody do štátu a poisťovní a zároveň stúpa aj zadlženosť štátu, ale aj zisky a majetky jednotlivcov a skupín. Kompetentní nevedia, resp. nechcú vidieť tieto „čierne diery“, nejavia záujem o zverejnenie existencie týchto dier. Existencia a zväčšovanie finančnej, majetkovej, právnej a morálnej čiernej diery je jedno z najväčších rizík pre moderný demokratický štát, je vlastne základnou príčinou a prejavom jeho deštrukcie, teda i rozkladu spoločnosti. Toto sú aj základné príčiny vzniku globálnej ekonomickej krízy vo vyspelých spoločnostiach.

- Riziko dvojakej kontroly a dvojakého práva v spoločnosti, šírenie korupcie a morálneho hazardu zo strany štátneho aparátu a politických elít má za následok, že tento stav maximálne efektívne využijú najrôznejšie kriminálne a mafistické skupinky. Tie zahajujú oveľa rýchlejšie a efektívnejší útok na štátny aparát. Občan, samozrejme, ani o týchto praktikách nemá informácie. Prepuknutie takéhoto spojenia, „symbiózy“ má za následok chaos, rozklad právneho štátu, na ktorý opäť doplatia občania a nie samotní aktéri, ktorí dovedli spoločnosť do chaotického stavu.
- Veľmi nebezpečným fenoménom, ktorý je evidentný aj v najvyspelejších krajinách, je šíriaci sa a nikým *nekontrolovaný morálny hazard v štátnych inštitúciách, súkromných firmách a u politických elít*. Nemôže byť žiadna spoločnosť demokratická, žiaden štát moderný, ak funguje na morálnom hazarde, ak morálny hazard preniká i do právneho systému. Ak akékoľvek nemorálne konanie štátnych a podnikateľských elít je tolerované, ak „neexistujú“ právne možnosti zastaviť takéto praktiky štátnych úradníkov a politickej elity. V takejto spoločnosti sa strácajú základné spoločenské, právne a morálne regulačné mechanizmy, tzv. spontánna kontrola spoločnosti. Po nej môže nasledovať len spontánne správanie občanov aj štátu, čo znamená narušenie poriadku, čo znamená vrhnutie spoločnosti do chaosu, konfliktu, do spoločnosti, kde človek človeku sa stáva vlkom. V takomto stave naplatí právo a morálka, ale sila. Hrozí otvorená konfrontácia.
- Výsledkom konfrontácie a chaosu bude vznik novej spoločenskej a politickej štruktúry. Môže mať rôznu podobu: totalitný štát, vojenský štát, samovláda jednotlivca, „panstvo občanov“, „neosocializmus“, ale aj „nová“ demokratická spoločnosť.
- Ďalším rizikom neviditeľnej a totálnej kontroly občanov je *zneužívanie výsledkov vedy*, najmä jej aplikácie do najrôznejších prostriedkov a spôsobov kontroly. Ide o celý systém, ktorý je založený na najnovších informačných, genetických, vojenských, biologických, psychologických, neurologických, virologických, nanotechnologických, robotických, prírodovedných atď. poznatkoch a procesoch. Ak zneužívanie vedy nebude mať isté právne, ľudské a morálne hranice, ak nebude pod kontrolou, môže sa z celej spoločnosti vytvoriť akési panoptikum, totálne neviditeľná kontrolovaná spoločnosť, kde o demokracii a slobode už nebude možné ani len snívať. Prienik do mozgu, ľudského myslenia a génov je poslednou hranicou existencie ľudskej spoločnosti. Za touto hranicou človek - občan prestáva byť ľudskou samostatne a slobodne mysliacou a konajúcou bytosťou.
- Nebezpečným následkom takejto kontroly môže byť aj kriminalizácia občana. Permanentná a zo všetkých strán uskutočňovaná kontrola znamená, že občan sa kedykoľvek môže dostať do situácie, že poruší akési pravidlá, to znamená, že je stíhateľný a trestaný za porušovanie „pravidiel“ vládnucej špičky a kontrolných subjektov. Občan sa všade cíti kriminálnikom. Stačí si zabudnúť občiansky preukaz, mať pri sebe finančnú hotovosť, mať majetok, chodiť na „zakázané“ miesta, nezaplatiť pokutu za parkovanie, nemať očípovaného psa, byť neprihlá-

sený na úrad, poisťovňu atď. a čaká ho pokuta, trest, zaevidovanie do skupiny „neposlušných“, teda jeho kriminalizácia. Ak štátny úradník urobí chybu za 25 miliónov (daňový informačný systém SR), nič sa nedeje. Avšak, ak si občan.... zabudne OP, dovoľí si ísť rýchlejšie ako 30km/h, prichádza o VP, teda stráca prácu, nespláca hypotéku atď. Občan nesmie mať kontrolu nad finančnými tokmi peňazí, ktoré dáva do štátnej pokladnice, ale štát trestá akýkoľvek „nepovolený“ pohyb s jeho vlastnými peniazmi, ktoré sú jeho majetkom. Štát môže nekontrolovane utrácať a zadlžovať sa, ale občan má zo zákona povinnosť toto všetko splácať. Zvýši dane a poplatky, ich nezaplatenie je hrubým obzvlášť závažným trestným činom s vysokým trestom väzenia.

Je bezpečnosť spoločnosti kľúčovým cieľom?

Jozef Ulian¹ Nezávislý vedeckovýskumný pracovník

Is Security the Key Goal of a Society?

Author's contact details

¹ Ul. 1. mája 1959/23

031 01 Liptovský Mikuláš

Slovakia

E-mail: bonjour@pobox.sk

Tel.: 0908 619 730

Abstract: The author expresses his stand-point to the current level of society's security. He sees security as necessity of existential certainty that characterizes the specific desired state, thus logically must be the key objective of society. He notes unbalanced state: appropriative society versus the attitude of political elites of the society to security after the Slovakia's accession to EU and NATO. Now-a-days, Europe does not develop its own political and military capabilities, so the future of Europe's security is in doubt. The EU's institutions are apparently related only to economic and finance problems, but long-term political integration of Europe still remains neglected. This may be giving the NATO governments more reasons to collaborate at the summit in Chicago in May. Parallel to the environment, he finds out the internal absence of a social contract among the appreciative society and the key security actors in the country. He argues the domestic tensions are created by globalization; however leaders of deficient society lose out from technological changes and freer trade. Nevertheless, security problems of appreciative society are wider than the key security actor's perception; longer than simple electoral period; taller than a department's budget. He prefers intellectual area to organizational one; however logistic one is omitted due to both complexity and different levels of the issue. He proposes a holistic approach to security in order to create effective links among security and justice sectors and the appreciate society. The approach might come out of the OECD's principles to reflect all basic levels of security: global, European, national, department/service, and civic. He sees development of a national security research program as a basis for civil-military synergies between state (public) and private sector in implementing the sustainable development of appreciative society and civil rights of its members to achieve the safer Slovakia.

Keywords: security, security system (sector), security sector reform

1 Úvod

V posledných desaťročiach sa menili pohľady na bezpečnosť spoločnosti a na zaručenie bezpečnosti života vo svete. V Nórsku, v prípade Breivika, zlyhali spravodajské služby a policajné zložky, pričom tieto zložky ani doteraz neboli ochotné pripustiť závažné chyby v komunikácii. Masaker v Devínskej Novej Vsi nám pripomína, že kritické miesta občianskeho napätia sú aj u nás. Optimalizácia bezpečnostného systému bola súčasťou programového vyhlásenia viacerých vlád, doteraz chýbala politická vôľa komplexne doriešiť jeho efektivitu. Barack Obama sa vyjadril: *"Ako prezident mám zvláštnu zodpovednosť za ochranu nášho ľudu. Keď zlyhá systém, je to moja zodpovednosť."* Aj naši ústavní činitelia si začínajú uvedomovať, že bezpečnostný systém je potrebné modernizovať. Prezident Gašparovič na Hodnotiacej konferencii zahraničnej politiky SR za rok 2011 pripustil, že *"Slovensko zaostáva v bezpečnostnej agende za svojim partnermi"*. Predseda Národnej rady SR, Hrušovský, na rovnakom

fóre uviedol: „nemali by sme sa nechať unášať ilúziami o tom, že možné alebo aktuálne konflikty na rôznych miestach sveta sa nás netýkajú a nepredstavujú žiadnu výzvu pre našu bezpečnosť“. Odborníci upozorňujú, že recesia v Únii, ako aj eskalácia dlhovej krízy Eurozóny môžu vyvolať také vnútorné pnutie, spojené s mutáciami energetického, informačného a environmentálneho charakteru, že nezhody (nesúlady) v koexistencii s potravinovou bezpečnosťou a/alebo bezpečnosťou zdravia môžu vygenerovať problém v spoločnosti.

Slovensko je úspešným štátom, je členom Organizácie pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj (OECD), Európskej únie (EÚ) a Organizácie Severoatlantickej zmluvy (NATO). Avšak, po vstupe SR do NATO/EÚ, bezpečnostný systém stratil politickú i spoločenskú atraktivitu. Kritické zhodnotenie hospodárnosti, efektívnosti a efektivity bezpečnostného systému je akútne.

Použitím vývinového prístupu budeme skúmať príčiny a následky nerovnovážneho stavu vývoja spoločnosti a intelektuálnej a organizačnej oblasti bezpečnosti po vstupe Slovenska do Európskej únie a NATO. Súčasný bezpečnostný systém „zasadíme“ do modelu OECD a tým aplikujeme inovatívny prístup pri hľadaní odpovedí na konkrétnu otázku v predmetnej veci.

2 Vývinový prístup k apreciačnej spoločnosti

Prvá Slovenská republika v rokoch 1939-1945 nezaistila bezpečnosť pre všetkých svojich občanov, dokonca umožnila cudzej moci ich likvidáciu. Napriek skutočnosti, že „bola po hospodárskej stránke úspešným štátom“ (Mathé, 2010, s.49), slovenská spoločnosť sa ocitla v deficientnej spoločnosti (chýbali hmotné i nehmotné statky) obnovennej povojnovej Československej republiky.

Naša spoločnosť fungovala v podmienkach studenej vojny, pričom do roku 1989 spotrebovala nesmierne zdroje na „bezpečnosť“. Súdny a prokurátura boli tiež súčasťou represívneho aparátu deficientnej spoločnosti. Hoci sa bezpečnostný systém budoval na základe československej ústavy, v zásade podliehal rozhodovacím mechanizmom Moskvy a jej geopolitickým záujmom. Problém nebol len ideologický, ale vysídlenie 3 miliónov Nemcov z územia ČR malo aj ekonomický podtext. Výhradnými aktérmi bezpečnostného systému boli štruktúry riadené komunistickou stranou, pritom „medzi Komunistickou stranou a Československou armádou neexistoval prirodzený symbiotický vzťah“ (Rice, 2005, s. 238). Počas spoločného štátu na Slovensku absentoval strategicky stupeň riadenia bezpečnostného systému. Boli tu dislokované len vojenské školy, výcvikové zariadenia a logistická báza, je logické, že bezpečnostný manažment nemal vhodné podmienky pre rozvoj lídrov. Neskôr, spoločensko-ekonomické problémy preukázali zaostalosť importovaného „ázijského komunizmu“ i jeho bezpečnostného systému vo vzťahu k zmenenému vonkajšiemu bezpečnostnému prostrediu a interným podmienkam na Slovensku.

Od roku 1989 zdieľame hodnoty západnej civilizácie, od roku 2004 sme súčasťou apreciačnej spoločnosti európskych spoločenstiev (neskôr Eurozóny, Schengen, atď.).

V roku 1993 vznikla Slovenská republika, ktorá dobudovala demokratické inštitúcie samostatného štátu, ale až po roku 1998 sa SR stala úspešnou reformnou krajinou pri budovaní apreciačnej spoločnosti. O holistickom prístupe (dichotómia bezpečnost-

ného systém a súdneho systému) k reforme bezpečnostného sektora neboli teoretické výstupy, ale ani potrebné skúsenosti. Súdna moc, inštitúcie rezortu spravodlivosti a polície neboli v prístupovom procese pod takým drobnohlľadom ako ozbrojené sily, spravodajské zložky a bezpečnostné úrady, takže reforma týchto súčastí bezpečnostného systému bola zložitejšia. Strategickou chybou bola nedôsledná „debolševizácia“ slovenskej spoločnosti pri výstavbe a transformácii demokratických inštitúcií. Komerčný sektor, podnikajúci so štátom, túto „chybu“ využil. V druhej polovici 90-tych rokov minulého storočia, klientelizmus prerástol do korupčnej symbiózy politickej elity s vplyvnými ekonomickými skupinami. V pozadí týchto skupín boli/sú zosieťovaní dôstojníci bývalej Štátnej bezpečnosti. Aj časť sudcov „odišla“ na lukratívnejšie miesta v komerčnom sektore a následne, jedni aj druhí, začali určovať pravidlá. Prostredníctvom protiprávneho poskytovania benefitov politikom a štátnym úradníkom monitorujú legislatívny proces a zabezpečujú priaznivé úradné a súdne rozhodnutia. Určitá korekcia v súdnej moci už nastala, ale proces je pomalý, nakoľko súdy sú samosprávne a spolu s výkonnou a zákonodarnou mocou sú pilierom európskeho modelu štátu.

Hoci sa Slovensko členstvom v OECD, NATO a EÚ stalo súčasťou apreciačnej spoločnosti, vnútorne je stále rozpoltenou krajinou: či sa má spoločnosť modernizovať alebo sa má vrátiť k defíciačnej spoločnosti. **Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti** (Šikula, 2010) je prvým rozsiahlym analytickým materiálom, ale nie je návodom pre riešenie tejto rozpoltenosti. V dokumente absentuje vývinový prístup k spoločnosti a holistický prístup k reforme bezpečnostného sektora. To však nič nemení na skutočnosti, že lídri slovenskej spoločnosti nedisponujú ani víziou, ani stratégiou, ktorá by jednoznačne odpovedala na principiálne otázky, napr.: Prečo byť Slovákom/Slovenkou? Prečo sa nevysťahovať zo Slovenska?

Vo februári 2012 vláda SR schválila **Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie v SR** zamerané na znižovanie korupcie, zvyšovanie transparentnosti štátnych orgánov, ich zefektívňovanie, ale takisto zintenzívnenie dialógu s predstaviteľmi súkromného, ako aj tretieho sektora. Hoci mimovládne organizácie vyzývajú na *vyššiu úroveň participácie občanov na reforme verejného sektora tak, aby bol väčšmi schopný reagovať na výzvy spôsobené globálnou krízou, za súčasného využitia technologických zmien a riešení* (Bútora, 2011, str. II), výsledok ich práce nie je adekvátny stavu spoločnosti. Dôkazom je skutočnosť, že vláda, ktorá bojuje proti korupcii, je odmietnutá práve mladými demonštrantmi (Gorila).

Napriek interným problémom, slovenská spoločnosť je jednoznačne apreciačnou. Delíme sa o svoje skúsenosti z výstavby demokratických inštitúcií a z prístupového procesu do NATO a EÚ s aspirantskými krajinami. V roku 2009 vydalo Slovensko na rozvojovú pomoc 56 miliónov eur, čo predstavuje 0,1 percenta hrubého národného dôchodku. Táto pomoc je prepájaná s politikami Európskej únie v oblasti bezpečnosti, migrácie, vzdelávania a životného prostredia.

3 Medzinárodná, národná a iná bezpečnosť

Slovenská spoločnosť bola úspešná pri implementácii programov Partnerstvo za mier a Národný program prípravy na členstvo v NATO (NP PRENAME). SR bola úspešná

aj ako nestály člen Bezpečnostnej rady OSN, pričom reforma bezpečnostného sektora bola jednou z priorít nášho nestáleho členstva, avšak agenda tejto reformy nemá pokračovanie v domácej politike. Reforma bezpečnostného sektora sa degradovala na transformáciu (zníženie počtu osôb a techniky) v rezorte obrany. Tu je opäť namieste spomenúť konštatovanie predsedu Národnej rady SR, Hrušovského, na Hodnotiacej konferencii zahraničnej politiky SR za rok 2011, ktorý poukázal na to, že *slovenskí politici sa uspokojili s faktom nášho členstva v NATO a politika transatlantických vzťahov sa dostala do tieňa európskych tém.*

V súčasnosti bezpečnostné prostredie ovplyvňuje predovšetkým globalizácia, vysoké ceny energetických vstupov a s nimi súvisiace zmeny, pričom transatlantický rozmer medzinárodnej bezpečnosti stráca svoj pôvodný obsah. Slabým článkom transatlantického spojenectva je samotná Európa. Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska a Francúzsko pristúpili k svojej národnej bezpečnosti realisticky a uzavreli vzájomnú obrannú dohodu, ktorá nemá len jadrový kontext. Pochopili vývoj v dnešnom bezpečnostnom prostredí, kde sa čoraz viac dostáva do popredia schopnosť kreatívnej synchronizácie politických, ekonomických, informačných a vojenských nástrojov štátu. Teda presne to, čo nám (SR) chýba. Žijeme v prostredí hospodárskej krízy, ktorá viac ako predtým generuje spory o kritické zdroje a prístup k nim. Blízky východ sa výrazne podieľal na posledných globálnych recesiách a indikuje rozdielny prístup k riešeniu konfliktov v oblasti Blízkeho východu a Severnej Afriky (MENA), v USA a v Európe. Americký prístup k riešeniu sporov je pragmatický: všade tam, kde zlyháva diplomacia, nastupuje armáda. Európa, závislá na dodávkach energií z priľahlých nestabilných oblastí, armádu nemá. Európa má najväčšie obavy z medzinárodného terorizmu, ale nemá bezpečnostný systém na túto neočakávanú formu nátlaku pri presadzovaní štátnych, náboženských alebo ideologických záujmov voči iným skupinám, čo ohrozuje životy veľkého počtu ľudí. Európa sa spolieha na národné bezpečnostné systémy, pritom sa zabúda na to, že stav bezpečnosti sa môže meniť v priestore a v čase v kritických miestach občianskeho napätia. Otázky efektivity EÚ a udržateľnosti jej inštitúcií čelia výzvam so závažnými dôsledkami nielen pre ekonomickú a finančnú, ale aj politickú integráciu Európy. Politické a ekonomické formy ohrozenia je možno zaradiť do nasledovných skupín:

- **Kríza národa** je kumulatívne sociálne vylúčenie veľkej skupiny, prejavuje sa aj v mnohých apreciačných spoločnostiach (napr. Maďarsko).
- **Sociálne vylúčené spoločenstva** sú dôsledkom disproporcie ekonomického a sociálneho vývoja, napr. rómske etnikum.
- **Extrémna chudoba** je príčinou v rastúcej diferenciacii medzi chudobou a bohatstvom v spoločnosti.

Podcenenie a ignorovanie týchto foriem môže byť príčinou straty konkurencieschopnosti, až zániku existujúcich prvkov (subjektov). Pri posudzovaní vzťahov ohrozenia v bezpečnostnom systéme sa vyskytuje aj negácia týchto zákonitostí:

- sociálny vývoj neodstraňuje ohrozenia existencie jednotlivca a štátu,
- v závislosti od diferenciacie spoločnosti a zložitosti jej organizácie sa rozširuje i spektrum sociálnych nebezpečenstiev a rizík,

- sociálne hrozby sa modifikujú spolu s rozvojom spoločnosti,
- bezpečnostné systémy sú neoddeliteľným atribútom zložitých sociálnych systémov.

Podľa ústavného zákona č. 227/2002 o bezpečnosti štátu, bezpečnosť je stav, v ktorom je zachovávaný mier a bezpečnosť štátu, jeho demokratický poriadok a zvrchovanosť, územná celistvosť a nedotknuteľnosť hraníc štátu, základné práva a slobody, a v ktorom sú chránené životy a zdravie osôb, majetok a životné prostredie. Zákonodarca chápe bezpečnosť ako synonymum prežitia, kde ide o stav zachovania takých podmienok, ktoré zaistia prežitie človeka, komunity, národa (Ulian, 2008, s.55). Platí teória úzkych miest, podľa ktorej „systém je tak silný, aký silný je jeho najslabší podsystém“ (Ulian, 2009, s. 365). Najslabším podsystémom sú možné problémy energetického, informačného (kybernetického), environmentálneho charakteru, potravinovej bezpečnosti a bezpečnosti zdravia, ktoré sa spravidla riešia až vtedy, keď vzniknú. Naozaj, ústredné štátne orgány a ústredné orgány štátnej správy sa chovajú k bezpečnosti spoločnosti trochu čudne.

Informačnú bezpečnosť definujeme ako schopnosť siete alebo informačného systému odolať s určitou úrovňou spoľahlivosti náhodným udalostiam, alebo takému konaniu, ktoré ohrozuje dostupnosť, integritu a dôvernú úroveň údajov a súvisiacich služieb poskytovaných, alebo prostredníctvom týchto sietí a systémov.

Energetická bezpečnosť sa stala témou diskusií, týkajúcich sa medzinárodnej bezpečnosti. Príčinou je vývoj situácie: rastúca závislosť Európy na ropu a plyne, zvyšujúce sa požiadavky na energiu zo strany nových veľmocí, ako sú Čína a India, očakávané vyčerpanie fosílnych palív, zintenzívnenie debaty o klimatických zmenách a obnovenie záujmu o jadrovú energiu, alebo zastavenie jadrových programov v mnohých krajinách. Je potrebné venovať náležitú pozornosť aj diverzifikácii týchto zdrojov, nakoľko dovážame 99 % ropy a 98% plynu. **Správa o bezpečnosti štátu za rok 2010** navrhuje jedno z kľúčových opatrení na zachovanie bezpečnosti štátu práve v tejto oblasti, a to „*prehodnotiť zdroje strategických surovín s cieľom udržať energetickú bezpečnosť*“. V tejto súvislosti určite stojí za spomenutie plynová kríza v nedávnom období, kedy došlo k narušeniu bezpečnosti štátu nezaistením životne dôležitých surovín.

Štatistiky o **potravinovej bezpečnosti** sú na úrovni 45 až 50 percent. Takú nízku úroveň nemá ani jedna krajina Európskeho spoločenstva. Pre porovnanie, v ČR a v Maďarsku presahuje 70 percent, v Poľsku dokonca 85 percent, staré členské štáty Európskej únie sú na úrovni 95 percent. Aj tu je potrebné pripomenúť úlohu štátu v zabezpečovaní potravinovej bezpečnosti tak, aby boli dosiahnuté požadované výšky strategických rezerv v potravinárskych komoditách.

- **Environmentálna bezpečnosť** a ohrozenie sociálnej bezpečnosti v dôsledku prírodných katastrof je multidisciplinárnym problémom, ktorý vyžaduje systematické a permanentné riešenie súčasného stavu.

Bezpečnosť zdravia významným spôsobom ovplyvňuje istoty či rizikovosť života spoločnosti. K základným prvkom tvoriacim systém kvality života, patria aj komponenty tvoriace fyzickú, psychickú a sociálnu pohodu, definované aj ako zdravie.

Z hore uvedeného vyplýva, že „bezpečnosť“ nie je univerzálna, ani kvantifikovateľná, takže stav bezpečnosti je vždy spochybiteľný. Ak vychádzame z premisy, že bezpečnosť je fyziologickou potrebou a potrebou existenčnej istoty, tak tieto potreby sú cieľom spoločnosti. Spoločnosť má nástroj - bezpečnostný systém na včasnú identifikáciu, zníženie, elimináciu alebo odvrátenie ohrozenia, ktoré majú potenciál zničiť, alebo výrazne poškodiť duchovné a materiálne statky, spôsobiť výrazné škody, znemožniť alebo obmedziť ďalšiu existenciu a rozvoja osôb a spoločnosti. Výkonná moc je zodpovedná za to, že tento nástroj splní svoje poslanie v rozsahu, ktorý jej ukladá príslušná legislatíva a vykonávacie predpisy pre danú oblasť. Na tieto aspekty poukazuje aj **Správa o bezpečnosti štátu za rok 2010**, pričom opätovne sa navrhuje ako jedno z kľúčových opatrení: *„Pripraviť novú koncepciu bezpečnostného systému SR s cieľom zabezpečiť jednotu krízového riadenia a jeho efektívnejšie fungovanie na všetkých úrovniach“*. Nová koncepcia objektívne musí vychádzať z princípov OECD na vzájomne prepojených základných úrovniach: globálnej, európskej, národnej, rezortnej a občianskej.

4 Intelektuálna oblasť bezpečnostného systému

Z predchádzajúcich častí je evidentné, že vývoj v spoločnosti dospel do situácie, že zaoberať sa len organizačnou oblasťou bezpečnosti, tak ako doteraz, je nedostatočné. Intelektuálna oblasť bezpečnostného systému bola na Slovensku podcenená. Rezortné reformy menili štruktúry (organizačnú oblasť) a obmedzene obstarávali tovary a služby pre vybraných kľúčových aktérov. Oblasť materiálne technického zabezpečenia bezpečnostného systému je úmyselne vypustená, vzhľadom k rozsahu a ďalšej dimenzii tohto problému.

Strategickým dokumentom v oblasti bezpečnosti štátu je **Bezpečnostná stratégia SR**. Táto stratégia nesmeruje k dosiahnutiu cieľa - zaručiť požadovanú úroveň bezpečnosti občana a štátu. **Správa o bezpečnosti štátu za rok 2010** práve naopak konštatuje, že *„vnútorná bezpečnosť SR bola zabezpečená činnosťou príslušných orgánov a inštitúcií v prospech zachovania ústavného zriadenia, verejného poriadku, sociálnej a ekonomickej stability a ochrany životného prostredia. Bezpečnosť SR a jej občanov bola v roku 2010 zabezpečená“* a v prijatých opatreniach na odstránenie nedostatkov v oblasti bezpečnosti štátu nenavrhuje revidovanie **Bezpečnostnej stratégie SR**. Pripomíname, že v závere dokumentu sa uvádza, že *„Bezpečnostná stratégia SR bude revidovaná podľa potreby, odzrkadľujúc zásadné zmeny v bezpečnostnom prostredí, nový vývoj bezpečnostnej politiky SR pri realizácii jej bezpečnostných záujmov alebo nové možnosti a potreby pre zaručenie bezpečnosti občana a štátu“*. Už len náznak krízy v bezpečnostnom systéme je v apreciačnej spoločnosti katalyzátorom takej zmeny, ktorá rektifikuje systém, teda *„potreba urýchlenia reforiem v kontexte súčasnej krízy je viac než akútna“* (Ulian, 2010. s. 455). Autori hore uvedenej správy podliehajú sebauspokojeniu, zavádzajú partnerov a čičkajú slovenskú spoločnosť⁷³.

Slovenské bezpečnostné fórum je think-tank, ktorý sa snaží pomenovať aktuálne problémy bezpečnosti, ale jeho agenda je mimo reality a aktuálnej potreby. Rozhodnu-

⁷³ Politické elity nehovoria slovenskej spoločnosti pravdu: spoločná obrana (čl. 5 Washingtonskej zmluvy) neznamená spoločnú bezpečnosť.

tia na úrovni štátu v úsilí o fungujúcu spoločnosť spravidla vykonávajú lídri (intelektuálna oblasť) a manažéri (organizačná oblasť a oblasť materiálne technického zabezpečenia). Korene tohto problému je potrebné hľadať v blízkej minulosti. Na základe nepodložených informácií cudzej moci, Slovensko postupne vyradilo vlastných lídrov bezpečnostného systému. Ich úlohu prevzali manažéri bez vedomostí, skúseností a informácií o fungovaní bezpečnostného systému apreciačnej spoločnosti. Tento deficit spôsobil, že dnes na Slovensku sa za aktérov bezpečnosti pokladajú čerství absolventi verejných vysokých škôl rôznych študijných programov, akademickí funkcionári bez praxe a pracovníci mimovládnych organizácií. Stali sa poradcami výkonnej moci, pritom objektívne nemôžu vyriešiť súčasný stav. Bezpečnostný sektor je vedou, je umením a je empiriou: poznatky vychádzajú z praxe a tvorivo sa aplikujú v praxi. Rozhodnutia nominovať do zodpovednej funkcie⁷⁴ v bezpečnostnom prostredí človeka, ktorý nemá dostatočné skúsenosti, boli naivné, snád' aj úmyselné, lebo sa preukazuje, že sa obchoduje s bezpečnostnými informáciami.

Intelektuálna závislosť aktérov bezpečnosti na Prahe a na Bruseli je fakt. Pritom intelektuálna oblasť bezpečnosti na Slovensku bola v roku 2004 nastavená ako moderný, unikátny a inovačný model. Avšak, aktéri bezpečnosti v rokoch 2006 až 2010 nepochopili myšlienku integrovanej prípravy lídrov, takže nebola riešená spoločná príprava a výcvik aktérov plniacich úlohy na úseku ochrany ústavného zriadenia, verejného poriadku, bezpečnosti občanov tak, aby sa dosiahla vzájomná koordinovanosť a spolupráca na úrovni výkonnej moci štátu.

Súčasná štruktúra intelektuálnej oblasti bezpečnostného systému podľa zvolených kritérií je vyjadrená v Tab.1 Je zrejmé, že na vysokých školách, ktoré majú akreditované študijné a vedecké programy k bezpečnosti,⁷⁵ je vytvorené akademické prostredie. Avšak, interakcia teórie, vedy a inovácií je už problematická, nakoľko Slovensko nedisponuje medzirezortnou inštitúciou⁷⁶. Študijný program 9601 900 – národná a medzinárodná bezpečnosť nepoužíva definície a rozsah bezpečnostného systému v OSN a Európskej únii. Tie vychádzajú z modelu OECD, kde bezpečnostný sektor zahŕňa: kľúčových aktérov bezpečnosti, bezpečnostný manažment, inštitúcie rezortu spravodlivosti a súkromné bezpečnostné organizácie (pozri Tab 2). Autori Výskumného centra Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku (*Samson – Korba, 2006, s.8*) používajú pojem „*bezpečnostný sektor*“ v kontexte, v obsahu a v rozsahu ako relevantné medzinárodné organizácie.

⁷⁴ Ministra zahraničných vecí na zasadnutí Rady EÚ neustále zastupuje štátny tajomník (minister vraj rieši vnútrostranícku agendu). Ministra obrany, ktorý by mal sedieť v orgánoch NATO a komunikovať so svojimi kolegami, neustále zastupuje štátny tajomník (minister sa údajne učí angličtinu).

⁷⁵ Do intelektuálnej oblasti bezpečnosti sa zapája aj Technická univerzita, Ústav informatiky SAV a ďalšie výskumné organizácie a firmy.

⁷⁶ Úrad vlády nemá veľmi potrebné vedeckovýskumné pracovisko na podporu rozhodovania

Tab.1: Intelektuálna úroveň bezpečnostného systému

		Akademické prostredie	Interakcia teórie a praxe	Interakcia vedy a praxe	Inovácie
Štátne vysoké školy	Akadémia ozbrojených síl	●	?	?	?
	Akadémia policajného zboru	●	●	?	?
Súkromné vysoké školy	Vysoká škola bezpečnostného manažerstva	●	●	?	●
Verejné vysoké školy	FiF UK	●	?	?	●
	FPVMV UMB - CoE	●	?	?	●
	FŠI ŽU	●	?	●	●
Výcvikové a školiace pracoviská ústredných orgánov štátnej správy (bezpečnostného manažmentu)	MZV SR - Diplomacká akadémia	-	●	-	-
	MS SR - Justičná akadémia	-	●	-	-
	MO SR - CZV pri AOS	-	●	-	-
	- Výcvikový prápor	-	●	-	-
	MV SR - Stredné policajné školy	-	●	-	-
	MF SR - Školiace pracovisko	-	●	-	-

(● áno, ? skôr nie, - nie je dôležité)

Zdroj: webové stránky príslušných inštitúcií

V oficiálnych dokumentoch SR sa pojem „*bezpečnostný sektor*“ podľa OECD, teda medzinárodných organizácií, ktorých sme členskou krajinou, nepoužíva. **Koncepcia bezpečnostného systému SR** (Návrh) z 9. októbra 2009 a dokonca ani **Stratégia MZV SR: Úspešné Slovensko v bezpečnom svete** tento pojem neobsahujú. Pritom od Slovenska sa očakáva aktívny prístup a realizácia vlastných riešení v intelektuálnej oblasti tak, aby boli kompatibilné s terminológiou medzinárodných organizácií. Noví kľúčoví aktéri bezpečnosti opakujú staré chyby: uprednostňujú spojenecký (medzinárodný) rozmer pred spoločným (interným). **Slovensko potrebuje vlastný národný program bezpečnosti**. Spoločné výskumné centrum Európskej únie (Joint Research Centre)⁷⁷ sa s účasťou našich vedcov zaoberá bezpečnostným výskumom, ale aj podľa komisie ESRAB, bezpečnosť obyvateľov je v prvom rade zodpovednosťou národných vlád.

⁷⁷ Ide o neodborný preklad z angličtiny: „joint“ znamená „spojenecký“.

5 Organizačná oblasť bezpečnostného systému

Slovenská spoločnosť v čase krízy došla konečne k poznaniu, že bezpečnosť naozaj nie je zadarmo⁷⁸.

Tab. 2: Interakcia aktérov bezpečnosti SR v modeli bezpečnostného sektora podľa OECD

KLÚČOVÍ AKTÉRI BEZPEČNOSTI	Ozbrojené sily
	Policajný zbor
	Hasičský a záchranný zbor
	Slovenská informačná služba
	Vojenské obranné spravodajstvo a Vojenská spravodajská služba
	Spravodajské útvary Finančnej správy
BEZPEČNOSTNÝ MANAŽMENT	Kancelária prezidenta SR
	Výbor NR SR pre obranu a bezpečnosť
	Kancelária bezpečnostnej rady SR
	Ministerstvo obrany SR
	Ministerstvo vnútra SR
	Ministerstvo zahraničných vecí SR
	Ministerstvo financií SR
	Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR
	Ministerstvo hospodárstva SR
	Ministerstvo zdravotníctva SR
	Správa štátnych hmotných rezerv SR
	Národný bezpečnostný úrad
SÚDNA MOC A INŠTITÚCIE JUSTÍCIE	Sústava súdov SR
	Ministerstvo spravodlivosti SR
	Prokuratúra SR
	Zbor väzenskej a justičnej stráže
SÚKROMNÉ BEZPEČNOSTNÉ SLUŽBY A SÚKROMNÝ SEKTOR V OBLASTI BEZPEČNOSTI	Súkromné bezpečnostné služby
	Mestské a obecné polície
	Verejné stráže – poľovnícka, rybárska, poľná, vodná, lesná a stráž prírody
	Vysoká škola bezpečnostného manažérstva
	Podnikateľské subjekty, ktoré zabezpečujú tovary, služby a informácie pre bezpečnostný sektor

Základ dobrého riadenia spoločnosti je vždy v kvalite ľudí, v systéme účinnej verejnej kontroly a v mechanizme vymožitelnosti práva. Po 20 rokoch „reforiem“ ozbrojené sily nie sú kľúčovým aktérom bezpečnosti a nedisponujú takými spôsobilosťami, aké od nich spoločnosť očakáva. Účasť v operáciách medzinárodného krízového manažmentu má minimálny vplyv na ich kvalitatívnu zmenu. Reforma v policajnom zbore začala v roku 2011, zatiaľ polícia ani nechráni ani nepomáha občanom v takej miere, ako to vyžaduje apreciačná spoločnosť. Škandály okolo Slovenskej informačnej

⁷⁸ Rozpočty rezortov vnútra a obrany stoja ročne slovenských platcov daní viac ako 1,6 mld eur.

služby a Vojenského obranného spravodajstva ukazujú, že tieto služby nie sú pod kontrolu a neslúžia apreciačnej spoločnosti.

Úlohu v bezpečnostnom systéme SR majú aj *súkromné bezpečnostné služby*, ktoré poskytujú tovary a služby na komerčnom základe.

Súčasný stav bezpečnosti slovenskej spoločnosti je možné popísať takto:

- **rezortizmus** (každý rezort robí svoju reformu, transformáciu, adaptáciu)
- **chýba inštitucionálnu pamäť** (niektoré rezorty ju čiastočne využívajú, ale iné nie)
- **netransparentnosť inštitúcií** (kto reprezentuje štátnu inštitúciu a kto mimovládnu organizáciu?)
- **nejednotnosť krízového riadenia štátu**, nakoľko podľa záverov **Zámeru výstavby a ďalšieho rozvoja bezpečnostného systému SR do roku 2010** „*dochádza k duplicite krízového riadenia, ktorá nerešpektuje princíp jednotného riadenia pri prevencii a riešení všetkých typov krízových situácií.*

Interakciu aktérov bezpečnosti v modeli OECD je možné chápať ako kontrakt medzi spoločnosťou a aktérmi bezpečnosti (podľa Tab. 2), ktorá definuje chýbajúce väzby medzi bezpečnostným sektorom a občianskou spoločnosťou k prevencii možných konfliktov. K tomu je potrebné vytvárať prostredie a viesť slovenskú spoločnosť k vlastenectvu, odvahe a národnej hrdosti. Spoluprácu polície s občanmi založiť na princípe PEEP (Peoples are Eyes and Ears of Police). V opačnom prípade, slovenská spoločnosť zbytočne čaká na to, že bezpečnostný systém bude operabilný, interoperabilný, alebo kompatibilný.

6 Záver

V prvej časti sme poukázali na skutočnosť, že súčasný stav našej spoločnosti a jej prístup k bezpečnosti má korene v minulosti. Deficientná spoločnosť chápe bezpečnosť len ako vojenský konflikt veľkej (strednej) intenzity, naopak apreciačná spoločnosť spravidla vníma aj hrozby nevojenského charakteru. **V druhej časti** sme poukázali na závažnosť problémov bezpečnosti spoločnosti na Slovensku. Odhalili sme chybný systémový prístup k bezpečnosti doteraz: aktéri uprednostňovali organizačnú oblasť pred intelektuálnou. Doteraz sa len prispôbovali štruktúry (organizačnú oblasť) bezpečnosti vonkajším požiadavkám. Obstarávanie tovarov a služieb bolo živnou pôdou pre korupciu, zneužívanie politických funkcií a k súkromnému obohacovaniu sa zo štátneho rozpočtu. Riešením je nová koncepcia systému podľa terminológie, princípov a modelu OECD, postavená na základných úrovniach: globálna, európska, národná, rezortná a občianska, ktoré sú navzájom úzko prepojené. **V tretej časti** poukazujeme na to, že politické, ekonomické, informačné a vojenské nástroje štátu patria do rúk medzinárodne uznávaných slovenských odborníkov. Bezpečnosť spoločnosti je výrazne širšia, než je chápaná a interpretovaná na Slovensku, presahuje pôsobnosť jedného rezortu, jeho rozpočtu a jedného volebného obdobia. Operabilita bezpečnostného systému spočíva na vysokom stupni odbornej erudovanosti, národnej výchovy a morálky lídrov. Len oni môžu meniť kultúru organizácie a zodpovedať za účelné vynakladanie verejných zdrojov na operabilitu bezpečnostného sektora a za bezpeč-

nosť nás, občanov SR v Európskej únii, v apreciačnej spoločnosti v európskom kultúrnom prostredí. **V štvrtej časti** sme poukázali na to, že interakciu aktérov bezpečnosti v modeli OECD je možné chápať po novom, teda ako kontrakt medzi spoločnosťou a aktérmi bezpečnosti. Národný program výskumu bezpečnosti a nová koncepcia môžu tvoriť základňu pre civilno-vojenskú synergiu štátneho (verejného) a súkromného sektora pri realizácii trvalo udržateľného rozvoja spoločnosti a občianskych práv jej členov.

V tomto zmysle, ak otázka (je bezpečnosť spoločnosti kľúčovým cieľom?) je zameraná len na vybrané aspekty bezpečnosti štátu, tak odpoveď je ČIASTOČNE ÁNO. Ak chápeme bezpečnosť v kontexte apreciačnej spoločnosti, odpoveď je NIE.

A to je vážne, lebo SR nie je pripravená ani slovenská spoločnosť sa nepripravuje na nové paradigmy v 21.storočí.

Literatúra

A report from the European Security Research Advisory Board. 2006. *Meeting of the Challenge: the European Security Research Agenda*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Bezpečnostná rada OSN. 2008. Statement by the President of the Security Council and the report of the Secretary-General entitled 'Securing Peace and Development: The Role of the United Nations in Supporting Security Sector Reform' of 23 January 2008 (S/2008/39).

BÚTORA, M. et al. 2011. *Štúdiá súčasného stavu občianskej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: IVO CPF.

European Commission. 2006. *A Concept for EC Support for SSR*, COM (2006) 253 Final, [Koncepcia podpory Spoločenstva pre reformu bezpečnostného sektora] dostupné na http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2006/com2006_0253en01.pdf.

MATHÉ, S. 2010. *Prvá Slovenská republika*. 1. vyd. Bratislava: Post Scriptum.

Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj. 2007. *The OECD DAC Handbook on Security System Reform: Supporting Security and Justice*. Paris: OECD.

RICE, C. 1984. *Sovětský svaz a Československá armáda 1948-1983: Nejisté Spojenectví*. 1. vyd. Praha: Petr Tychtl – Nakladatelství XYZ, 2005.

SAMSON, I. KORBA, M. 2006. *Reforma bezpečnostného sektora: Skúsenosti Slovenskej republiky*. Bratislava: RC SFPA.

ŠIKULA, M. et al. 2010. *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti*. 1. vyd. Bratislava: Ekonomický ústav SAV.

ULIAN, J. 2008. *Operačný manažment v špecifickom prostredí*. 1. vyd. Liptovský Mikuláš, AOS GMRŠ.

ULIAN, J. 2010. Crisis as Catalyst of Security Sector Reform. In: IVANIČKA, K. et al.: *Overcoming Crisis – Creation of The New Model for Socio-Economic Deve-*

lopment of Slovakia. Bratislava: Národné centrum európskych a globálnych štúdií SR, Ekonomická univerzita v Bratislave, published by Ekonóm, s. 455-462.

ULIAN, J. 2009. *Politické a technické dimenzie reformy bezpečnostného sektora*. In: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie BEZPEČNÉ SLOVENSKO A EÚ, VŠBM v Košiciach, s. 365-368.

Vláda Slovenskej republiky. 2012. *Akčný plán Iniciatívy pre otvorené vládnutie v SR*, schválený vládou SR 22.2.2012, č. uznesenia 50/2012, dostupné na <http://www.rokovanie.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=20747>.

**Namiesto
záveru poézia**

Paradigmy času – odkiaľ a kam?

Eva Šišková apríl 1995 – marec 2010 – máj 2012

Kto som?

Som známa i neznáma

Eva

Som Eva

Som tu a so mnou

Moja radosť a môj žal

Je to môj obed a moja večera

Môj pohár a môj stôl

Môj odev a môj dom

Kráčam polarizáciou dejín

Od pólu k pólu

vôkol celej Zeme

tej malej poletuške vesmírnej

v priestore nezmernom

maličké bremä

obklúči symfónia bezmenná

radostiam a bôľom sľúbená

To oni večne budú

kráčať spolu

A nemajte im za zlé,

že odlúčiť sa nevedia

Stúpajú nahor

schádzajú do údolí

a nesú pravdu na ramenách

Na dno jazier a morí

do hladiny plies sa radosť s bôľom vnorí

a nocou na hviezdy a mesiac pozerá

Počujú piesne dávno zabudnuté

Posolstvá do nich vložené

Perute krídel rozostreté

Plesanie radosti

smútok zaženie

Do rána ešte ďaleko

Ráno vraj múdrejšie býva

Lež múdrosť dňa

sa večerom nestratí

nezastaví čas

On drží opraty

hoc deň za dňom odnáša

zblúdené posolstvá

minulých pokolení

Keď náklad vrchovatý oťažie

skríkne -pffrrr a zloží ho na prah

budúcich dní, rokov, stáročí...

Od pólu k pólu,

dookola

polia poorie a radosti i bôle zaseje

a vôbec sa neotočí

Len viera s láskou plnou nádeje

ponesie silu a odvahu v náručí

Ja kráčam a so mnou

moje slobodné áno

Kedy môžeme povedať?

Áno, bolo to moje

Úplne slobodné áno

V to ráno spievali drozdy

pesničku ako dnes

tam pod brezami rozkvitli púpavy

slobodné, žiarivé slniečka

Čakali

na vánok v sieti zasnených pavučín

v pradenách svadobných baldachýnov

zo slávnostných serenád strnádok

a komárov

len na včel'om pláste

po hostine

pristál krehký pavúčí tieň

a moje ÁNO vstalo

a rieklo

Tu ostanem

Čo je vlastne dôležité

Eva Šišková máj 2010

Ako žiť
a nesnívať
Ako byť
a nemilovať
Ako chodiť
a neblúdiť
Ako spievať
a neľúbiť

Ako a kam sa náhlia
nohy tých, čo poznajú
dôležitosť svojich činov
Za pecou sa chúlia takí,
ktorým zmrzol úsmev,
uleteli včely,
stúpili na palec
nohy tých,
čo poznali
dôležitosť svojich ciest

Čo je vlastne dôležité ?

Uložiť do srdca kompas

aby sme poznali sever a juh ?
Otvoriť okná do sveta
vyletieť so škovránkom
a spievať spolu s ním ?
Obzrieť sa
keď začujeme plakať dieťa ?
Fúknuť do mrakov,
by videli sme
ako hviezdy svietia ?
A podať pohár vody,
keď smädný je môj brat ?
Nemôžem len tak
bokom stáť
a nevidieť
a necítiť
všetky
tie biedy sveta,
ktorými je pokrytý,
hoc škovránok
spieva a vysoko si lieta

lež v srdci klin je zabitý...

Eva Šišková (1945) - poetka, publicistka, fotografka, recitátorka. Vyštudovala potravinársku technológiu, pracovala ako výskumná pracovníčka v oblasti makromolekulyvej syntézy a spektrálnej analýzy. Od roku 1990 podniká v oblasti služieb a obchodu. Od roku 1982 sa venuje otázkam postavenia žien v spoločnosti, ochrany zdravia žien, príprave žien na vstup do podnikania – koordinátorka celoštátneho projektu Mentoring po slovensky (v TCP). Je členkou OZ Profesionálne ženy, OZ Top centrum podnikateliek SR, OZ Klub podnikateľov mesta Pezinok. V súčasnosti sa venuje spolupráci s mladým hudobným skladateľom a klaviristom Jurajom Hanulíkom a so psychologičkou Annou Krajnou vydali dvoj-CD Lekáreň srdca I. Medzi jej najznámejšie diela patria zbierky básní a esejí Z lekárne srdca, Abeceda demokracie.

Informácie o konferencii

NÁZOV KONFERENCIE

Paradigmy budúcich zmien v 21. storočí

(Infraštruktúra spoločnosti – infraštruktúra človeka – kontrolovaná spoločnosť)

konaná pod záštitou prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča

MIESTO A ČAS KONANIA

Zámok Smolenice, 16. – 17. mája 2012

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ VÝBOR KONFERENCIE

prof. Dr. Manfred M. Fischer

Vienna University of Economics and Business, Rakúsko

prof. Ruslan Semjonovič Grinberg

Ruská akadémia vied, Moskva, Rusko

prof. MUDr. Peter Labaš, CSc

Lekárska fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava, SR

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

Stredisko MS Jana Masaryka, Praha, ČR

prof. PhDr. Oskar Krejčí, CSc.

Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů Praha, ČR

doc. RNDr. Karol Nemoga, CSc.

Matematický ústav SAV, Bratislava, SR

doc. Ing. Ingeborg Němcová, CSc.

Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická, Praha, ČR

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc.

Ekonomický ústav SAV, Bratislava, SR

prof. RNDr. Silvia Pastoreková, DrSc.

Virologický ústav SAV, Bratislava, SR

doc. PhDr. František Petrášek, PhD.

Vysoká škola ekonomická, Praha, ČR

doc. Ing. Peter Staněk, CSc., host'. prof.

Ekonomický ústav SAV, Bratislava, SR

prof. Ing. Milan Šikula, DrSc.

Ekonomický ústav SAV, Bratislava, SR

prof. RNDr. Vincent Šoltés, PhD.

Ekonomická fakulta, Technická univerzita v Košiciach, Košice, SR

prof. PhDr. František Ochrana, DrSc.

Fakulta sociálních věd, CESES, Univerzita Karlova, Praha, ČR

prof. Dr. Štefan Volner, CSc.

Vysoká škola ekonomie a manažmentu verejnej správy v Bratislave, SR

GARANTI KONFERENCIE

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc.

doc. Ing. Peter Staněk, CSc., host'. prof.

ORGANIZAČNÝ VÝBOR KONFERENCIE

doc. Ing. Iveta Pauhofová, CSc. – *predsedníčka*

Ing. Vladimír Bačišin, PhD.

Mgr. Ing. Peter Cmorej

Ing. Eva Chovancová

Mária Lacková

Mgr. Ing. Michal Páleník, PhD.

Ing. Veronika Osvaldová

Ing. Tomáš Želinský, PhD.

TÉMY KONFERENCIE

Aké sú možnosti udržať dnešnú spoločnosť, založenú na spotrebe z materiálneho hľadiska? (prírodné zdroje – prírodné prostredie)

Aké sú možnosti udržať dnešnú podobu infraštruktúry spoločnosti a človeka z finančného hľadiska? (bariéry a možnosti)

Diskusia ku geopolitickým aspektom ďalšieho vývoja globalizovaného sveta (miesto Európy a EÚ).

Diskusia k interakciám rôznych kultúrnych modelov spoločnosti a predpoklady ďalšieho vývoja.

Diskusia o udržateľnosti rôznych sociálnych modelov spoločnosti a na to nadväzujúcich foriem a rozsahu infraštruktúry (sociálne politiky, penzijné systémy).

Diskusia o kumulácii krízových javov (demografické zmeny, príjmová polarizácia, finančné zadlžovanie sa, zmeny prírodného prostredia, technologický rozvoj, vojnové konflikty).

Je možné uvažovať o novom type spoločnosti založenej na inej podobe spotreby ako dnes? (vzdelanie, zdravotníctvo, voľno-časové aktivity).

Diskusia k etickým princípom v trhovej ekonomike (jednotlivec, podniky, TNK, štáty).

Aké sú možnosti riešiť súčasné problémy spoločnosti (príjmová polarizácia, zadlženosť) tradičnými nástrojmi? (boj proti korupcii, prerozdeľovacie procesy)

Môže byť kontrolovaná spoločnosť formou riešenia uvedených problémov? Je to nový vývojový stupeň spoločnosti, uvádzajúci do súladu človeka a prírodu? (optimalizácia)

Diskusia o technologických možnostiach súčasnosti a budúcnosti a kontrolovanej spoločnosti (miera a možnosti kontroly, kontrola mäkká a tvrdá).

Je bezpečnosť spoločnosti kľúčovým cieľom? (informačná, energetická, potravinová, bezpečnosť zdravia)

Aký časový rámec existuje pre realizáciu „rozumných“ opatrení pred spustením nekontrolovaného planetárneho vývoja?

Diskusia o homogenite a heterogenite spoločnosti z celosvetového pohľadu. Sú problémy a determinanty identické vo všetkých krajinách, alebo ide o zásadné diferencie, vyžadujúce použitie odlišných skupín nástrojov?

Diskusia k technickým možnostiam a k možnostiam zlepšenia organizácie spoločnosti (informačné technológie, e-government, e-health) a „zraniteľnosť“ spoločnosti. Je znalostná spoločnosť riešením celospoločenských problémov, alebo technickou prípravou kontrolovanej spoločnosti?

Diskusia o nových možných podobách infraštruktúry spoločnosti a infraštruktúry človeka v 21. storočí (možné cesty hľadania optima vzťahu človeka a planéty vo fázach zmeny prírodných podmienok na planéte).

Je možné dosiahnuť celoplanetárnu dohodu o spoločnom postupe pri tejto optimalizácii, alebo je nutná kontrolovaná spoločnosť sveta?

Conference Information

CONFERENCE TITLE

*Paradigms of the Future Changes in the 21st Century
(Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society)*

organized under the Auspices of the President of the Slovak Republic

CONFERENCE VENUE

Smolenice Castle, Slovakia, 16 – 17 May 2012

INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Manfred M. Fischer

Vienna University of Economics and Business, Austria

Prof. Ruslan Semjonovič Grinberg

Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Prof. Dr. Peter Labaš

Comenius University, Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Zuzana Lehmannová

University of Economics, Prague, Czech Republic

Prof. Dr. Oskar Krejčí

University of International and Public Relations Prague, Czech Republic

Assoc. Prof. Dr. Karol Nemoga

Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia

Assoc. Prof. Dr. Ingeborg Němcová

University of Economics, Prague, Czech Republic

Assoc. Prof. Dr. Iveta Pauhofová

Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Silvia Pastoreková

Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia

Assoc. Prof. Dr. František Petrášek

University of Economics, Prague, Czech Republic

Prof. Dr. Peter Staněk, CSc.

Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Milan Šikula

Slovak Academy of Sciences, Bratislava, Slovakia

Prof. Dr. Vincent Šoltés

Technical University of Košice, Slovakia

Prof. Dr. František Ochrana

Charles University, Prague, Czech Republic

Prof. Dr. Štefan Volner

School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, Slovakia

SCIENTIFIC SUPERVISORS

Assoc. Prof. Dr. Iveta Pauhofová

Prof. Dr. Peter Staněk

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Dr. Iveta Pauhofová – *head of committee*

Dr. Vladimír Bačišin

Peter Cmorej, M.A.

Eva Chovancová

Mária Lacková

Dr. Michal Páleník

Veronika Osvaldová

Dr. Tomáš Želinský

CONFERENCE THEMES

What are the possibilities for retaining present society, based on consumption from the material viewpoint? (Natural resources – environment)

What are the possibilities for retaining the present form of society and human infrastructure from the financial viewpoint? (Barriers and possibilities)

Discussion of the geopolitical aspects of further development of the globalized world. (Position of Europe and the European Union)

Discussion of the interactions of the different cultural models of society and expected further development.

Discussion of the sustainability of different social models of society, and the corresponding infrastructure forms. (Social policies, retirement schemes)

Discussion of the cumulating crises phenomena. (Demographical changes, income polarization, financial indebtedness, environmental changes, technological development, war conflicts)

Is it possible to consider a new type of society which is based on consumption different to that of today? (Education, health services, free time activities)

Discussion of the ethical principles of the market economy. (Individuals, firms, transnational corporations, states)

What are the possibilities for solving the present problems of society (income polarization, indebtedness) by means of traditional tools? (Fight against corruption, redistribution processes)

Can a controlled society be the solution to the given problems? Is it a new development level of society, synchronizing humanity and nature? (Optimization)

Discussion of the new technological possibilities for the present and the future and the controlled society. (Level and possibilities of control, soft and hard control)

Is security of society the key goal? (Information, energy, food and health security)

The existence of time-span for the realization of “reasonable” measures before launching uncontrolled planetary development.

Discussion of the homogeneity and heterogeneity of society from the global viewpoint. Are problems and determinants identical across countries, or are there substantial differences requiring usage of different tool groups?

Discussion of the technological possibilities and improvement possibilities in the organization of society (information technologies, e-government, e-health) and the vulnerability of society. Is a knowledge society the solution to global problems, or the technical preparation of a controlled society?

Discussion of new possible forms of society infrastructure and human infrastructure in the 21st century. (Possible ways of searching for the optimum with regard to humanity and the planet in the phases of environmental change)

Is it possible to reach a global treaty regarding the common action of this optimization, or is control of the society of the world necessary?

Paradigms of the Future Changes in the 21st Century
(Infrastructure of Society – Infrastructure of Man – Controlled Society)
Scientific Conference Proceedings

Editors:

Iveta Pauhofová
Tomáš Želinský

Reviewers:

Vladimír Gazda
Peter Magvaši
Jaromír Pastorek

Published by:

© Slovak Academy of Sciences
Institute of Economic Research
Bratislava 2012

Number of Copies: 200

ISBN 978-80-7144-198-4
e-ISBN 978-80-7144-199-1